MARIO MONTAGNANA

EGY TORINÓI MUNKÁS VISSZAEMLÉKEZÉSEI

Mario Montagnana

Egy torinói munkás visszaemlékezései

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1961

Az olasz eredeti címe:

Ricordi di un operaio torinese
Edizioni Rinascita, Roma 1952.

Fordította
MÁRKUS PÁL

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó

Visszaemlékezéseimet a Mussolini bukását követő hónapokban írtam.

A háború kitörése óta egy franciaországi koncentrációs táborban raboskodtam. Innen 1941 májusában, részint a szabadulási vágy ösztönzésére, részint pártom utasítására, elindultam a távoli Mexikóba, amely vendégjogot biztosított számomra.

Július 25-e után azt hittem, hogy visszatérhetek Olaszországba, s antifasiszta bajtársaimmal együtt részt vehetek az ország felszabadításáért vívott harcokban. Az angol–amerikai hatóságok azonban csak 1945 karácsonya körül, huszonkilenc hónappal Mussolini bukása és nyolc hónappal az Olaszország felszabadításáért vívott harc befejeződése után engedélyezték számomra a visszatérést.

Több mint húsz esztendeig küzdöttem a fasizmus ellen, minden erőmmel és a legkülönbözőbb körülmények között. S akkor, amikor Mussolini már megbukott, amikor Olaszországban demokratikus kormány alakult, s amikor az utolsó csapást kellett mérni a fasiz-

[1] 1943. július 25-én Olaszországban megbukott Mussolini fasiszta uralma A miniszterelnök Badoglio marsall lett. Viktor Emmánuel király helyett és nevében fia, Umberto gyakorolta a hatalmat, helytartói minőségben. Az új kormány fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel, s bár csak jelképesen, részt vett a német fasiszták ellen viselt háború befejező szakaszában. Visszaállította a demokratikus szabadságjogokat, engedélyezte több politikai párt működését, a fasiszta pártot pedig betiltotta.

musra és a német fasiszta megszállókra, az angol–amerikai hatóságok megakadályozták, hogy visszatérjek és beálljak a harcosok sorába.

Ennek az újabb, a réginél is gyötrelmesebb számkivetésnek napjaiban, amikor nem tehettem valami sok szolgálatot pártomnak és Olaszországnak, igen, ezekben a napokban határoztam el magamat arra, hogy megírom az utóbbi harminc esztendő olasz munkásmozgalmának történetét. Úgy gondoltam, hogy egy ilyen munka, ha mégoly hiányos és igénytelen is, valamikor talán hasznos lehet, különösen a fiataloknak, akik szinte semmit sem tudtak a munkásmozgalomnak erről az időszakáról, nem ismerték az eredményeit és a hibáit, a hősiességét és a gyengeségeit.

A történet megírásához azonban teljesen hiányzott egy nélkülözhetetlen elem – a dokumentációs anyag. A háború alatt, méghozzá Mexikóban, a szükséges adatokat semmiképpen sem tudtam beszerezni.

Ez a körülmény késztetett arra, hogy könyvemet önéletrajz formájában írjam meg. Emlékezetem így könnyebben pótolhatta a dokumentációs anyagot, a konkrét adatokat.

Visszaemlékezéseim első, a „Marcia su Romá"-ig terjedő része, olasz elvtársaim testvéri közreműködésével és gondozásában még 1944-ben megjelent, New Yorkban.[2] Tudom, hogy könyvemet sokan örömmel fogadták, különösen az Egyesült Államokban internált olasz hadifoglyok, akik között meglehetősen széles körben elterjedt.

Most, hogy írásom – ezúttal egész terjedelmében – Olaszországban jelenik meg, illő lett volna kissé kiegészíteni, valamelyest bővíteni. Ám még így sem lett volna mentes a hiányosságoktól, még így sem lett volna teljes, s ezért inkább nem változtattam a három év előtti szövegen.

Szeretném remélni, hogy könyvemből bizonyos hasznos tanulságokat merítenek majd – különösen a fiatalok. Megtudják belőle, milyen kemény és nehéz harcot kellett vívni a fasizmus ellen. Megtudják belőle, hogy a legválságosabb időkben, abban az időszakban

2 Az előszó Mario Montagnana „Visszaemlékezései"-nek 1947-ben, Milánóban megjelent második kiadásához készült.

is, amikor az antifasiszta harc már nem vezetett és nem is vezethetett gyors eredményekre, ezer meg ezer olasz bátran és kitartóan küzdött tovább Olaszország szabadságáért és megmentéséért.

Nagyon szeretném, ha ez az olvasmány erősítené – mindenekelőtt a fiatalokban – a meggyőződést, hogy annak a népnek, amely a fasiszta diktatúra éveiben a kitartó, bátor, minden áldozatra kész harcosok ilyen nagy létszámú élcsapatát tudta kialakítani soraiból, nem kell fejet hajtania senki előtt, s miután szabadságát visszanyerte, biztosítani tudja hazája gyors újjászületését, méltóvá tudja tenni Olaszországot minden nemzet megbecsülésére és tiszteletére.

Mario Montagnana

Első rész

A felkészülés évei

Bátran elmondhatjuk, hogy a torinói vas- és fémipari munkásság, s vele együtt az egész torinói proletariátus osztályszempontból tulajdonképpen az 1911-es és 1912-es nagy autógyári sztrájkok során alakult ki, akkor kovácsolódott osztállyá. Ettől kezdve az autógyár munkásai mintegy a magvát, döntő erejét alkották az egész város munkásságának.

Az említett két sztrájk célja az „angol szombat", vagyis a szombat délutáni pihenő jogának kivívása volt.

Az 1911-es sztrájkot a Szindikalista Unió jobbára tudatlan, demagóg vezetői irányították. Azokban az években ugyanis a szindikalisták ügyesen a maguk javára használták ki a FIOM (Fedarazione Italiana Operai Metallurgici – Olasz Vas- és Fémmunkások Szövetsége) és az Általános Szakszervezeti Szövetség reformista vezetőinek kollaborációs politikájával szemben sok munkásnál megnyilvánuló ellenszenvet.

A sztrájk több mint három hónapig tartott, s a munkások teljes vereségével, feltétel nélküli megadásával végződött. A vereség – a sztrájkolók szívós kitartása és önfeláldozása ellenére – elkerülhetetlen volt, mégpedig egyrészt a szindikalista vezetők tehetetlensége és felelőtlensége, másrészt az autógyári munkások tekintélyes részét saját befolyásuk alatt tartó reformisták defetista aknamunkája folytán.

A reformista befolyás a szindikalista vezetők csődje következté-

ben még jobban megnövekedett. Az autógyári munkások többsége alig néhány hónap alatt a FIOM köré tömörült. Ennek felhívására 1912 tavaszán újabb sztrájk tört ki, megint az „angol szombatért", aminek a kivívása esetén a torinói autógyári munkások a munkakörülmények tekintetében nyomban az olasz munkásság élére kerültek volna. A FIOM követelése pontosabban így hangzott: 55 órás munkahét, az összmunkabér csökkenése nélkül.

A második sztrájk is majdnem 90 napig tartott. Tehát sok tízezer munkás valamivel több mint egy esztendő leforgása alatt hat hónapig nem vett szerszámot a kezébe. Nincs szó annak érzékeltetésére, hogy mennyit nélkülöztek, mennyi áldozatot hoztak, mégis, alig akadt közöttük sztrájktörő. Idős torinói szakmunkások, betanított segédmunkások, s nagyrészt a környékről és Dél-Olaszországból származó napszámosok egyesült erővel, meghátrálás nélkül álltak ellen, nem a nagyobb darab kenyérért, hanem azért, hogy néhány órát nyerjenek, amelyet a tanulásnak, a szórakozásnak és a politikai életnek szentelhetnek.

Torinóban ebben az időben az őslakos munkások és a környékbeliek, az északiak és a déliek, a szakmunkások és az úgynevezett „napszámosnép" – úgy összekovácsolódtak a harc tüzében, hogy senkinek sem sikerült többé megtörni, megbontani testvéri összetartásukat, még a fasizmusnak sem.

S ebben az időben alakultak ki és érlelődtek meg a torinói proletariátusban azok a tulajdonságok, amelyek a következő esztendők nagyszabású harcaiban oly fontos tényezőnek bizonyultak.

Az 1912-es sztrájkban a torinói munkások csak részleges győzelmet arattak.

A munkáltatók a sztrájk hatására kénytelenek voltak kollektív szerződést kötni a munkásokkal. A szerződés főbb pontjait érdemes szemügyre venni, mert ezek alapján meglehetősen pontos fogalmat alkothatunk arról, hogy milyen nehézségekkel járt akkoriban a munkások jobb életéért vívott harc.

A szerződés kimondta, hogy az autógyári munkások 1912 még hátralevő hónapjaiban heti 59 órát dolgoznak, s órabérük 1 centesimóval emelkedik minden bérkategóriában; 1913-ban a heti munkaidő 58 órára csökken, s az órabérek további 1 centesimóval emelkednek;

végül 1914-ben a heti munkaidő újabb 1 órával csökken, s a munkások ettől kezdve szombaton egyfolytában 7 órát dolgoznak, az órabérek pedig további 1 centesimóval emelkednek,. ugyancsak minden bérkategóriában.

A szerződés érvényességének határideje a vonatkozó pont értelmében 1914 vége volt.

Az osztályszolidaritás szempontjából jellemző volt erre a szerződésre az a tény, hogy az egyébként igen csekély béremelés megkülönböztetés nélkül vonatkozott az autógyár valamennyi munkására. Ily módon az óránként 30–40 centesimót kereső autógyári segédmunkás aránytalanul többet kapott, mint a 60–70 centesimo órabérért dolgozó szakmunkás. Míg ugyanis a szakmunkásnál a heti 57–60 centesimós béremelkedés alig pótolta az elvesztett egy órai keresetet, addig a segédmunkás az elvesztett egy órai bérének a kétszeresét kapta.

Az üzem tekintélyes szakmunkásai ily módon kívánták biztosítani, sőt megjavítani a szakképzetlen munkások életkörülményeit. Ez a törekvés a továbbiak során nem lett kisebb, hanem még nagyobb mértékben érvényesült a torinói munkások és általában az egész olasz munkásság körében.

A fentebb ismertetett harcok küszöbén, vagyis 1910 őszén indultam el a munkásélet útján, jobban mondva ebben az időben kezdődtek inaséveim.

Akkor tizenhárom éves voltam.

Apám egy nagy divatáru üzlet vezetője volt, s amikor – munkába lépésem előtt hét évvel – meghalt, elegendő vagyont hagyott hátra ahhoz, hogy anyánk és mi heten: öt lány és két fiú, szinte gondtalanul éljünk.

Apám nem szerette foglalkozását, de nem volt igazi hivatása vagy szakmája, s ezért kénytelen-kelletlen élete végéig divatáru kereskedő maradt. Halálos ágyán lelkünkre kötötte, hogy mindegyikünk tanuljon valamilyen mesterséget, mert a mesterség, ha nem is biztosít jólétet, bizonyos mértékben lehetővé teszi a függetlenséget a főnökökkel szemben. „A munkás – mondotta – könnyen cserélhet gaz-

dát, a világon bárhol talál munkát, míg a hivatalnoknak vagy az alkalmazottnak ez sokkal nehezebb, szinte lehetetlen."

Ezért tanultak leánytestvéreim varrást és kalapkészítést, én pedig, anyámmal egyetértve, az úgynevezett ipariskolába iratkoztam be, s ennek elvégzése után géplakatos-, pontosabban szerelő inasnak akartam elszegődni. Csakhogy ez nem ment olyan könnyen, mint gondoltam és előre elképzeltem. Egyetlen gyárnak nevezhető hely sem akadt, ahol tizenöt éven aluli fiúkat alkalmaztak volna. Végül is be kellett érnem egy szerény kerékpárüzlettel, amelynek kis műhelyében egy huszonhárom éves munkás és egy tizenhat éves inas dolgozott. Mindketten Moncalierből valók voltak és szocialista eszméket vallottak.

Carlo, a munkás, napi négy lírát keresett, Francesco, az inas – másfelet. Nekem a főnök napi ötven centesimo bért, vagyis egy órára nem egészen öt centesimót fizetett, tudniillik a napi munkaidő tíz és fél óra volt. Ezért a pénzért kisöpörtem az üzletet és a műhelyt, kerékpáron vagy targoncával különböző megbízatásokat intéztem el, ha kovácsolni való akadt, kezeltem a fújtatót, egyszóval segítettem mindenben.

A magamfajta elkényeztetett gyereknek, akinek addig az égvilágon semmi egyébbel nem kellett törődni, mint az első, könnyű leckék megtanulásával, ez az élet minden szempontból kemény volt. Kezdtem belátni, hogy nem mindenben tévedtek rokonaim, amikor helytelenítették azt az elhatározásomat, hogy mesterséget tanulok, sőt jókora patáliát is csaptak emiatt.

Reggel félhatkor keltem, télen-nyáron. Nap nap után kerékpáron kétszer is meg kellett tennem az utat a város peremétől, ahol laktunk, a műhelyig és vissza, mert ebédelni haza jártam. S napi tíz és fél órán át toltam a sokszor elég súlyos targoncát, söprögettem, bicikligumikat pumpáltam és így tovább. Bizony, nem volt valami gyöngyélet.

De még ennél is kellemetlenebbnek éreztem, hogy én voltam a *zöldfülű* (a kisinas), akinek mindenki kénye-kedvére parancsolgat, de aki általában senkinek sem tud eleget tenni, egyszóval – akinek hátán az ostor csattan.

Otthon soha meg nem feddtek, csak szeretetben és gyöngédség-

ben volt részem, s az iskolában sem ismertem a korholást és a szidást.

Nos, ezeknek a boldog napoknak egyszer s mindenkorra vége szakadt.

S mily nehéz volt kedvében járni a főnöknek, no meg Carlónak és Francescónak!

– Hiszen söprögetni sem tudsz! – vágták a fejemhez, és bizony igazuk volt. – Ugyan miféle családban nőttél fel? Hogy a jóisten áldjon meg!

– Két óráig tart, amíg egy ládát elhozol az állomásról! Biztosan elaludtál az úton!

Hallgattam. Összeszorult a torkom. Nagyon-nagyon szomorú voltam. De álltam a sarat. Tudtam, hogy elég egyetlen szó, s kezdhetem elölről a tanonckodást, vagy nézhetek más foglalkozás után. Ezt a szót akkor sem mondtam volna ki, ha kerékbe törnek. Szerelő akartam lenni, mindenáron, s azt sem bántam, ha ezért akár évekig kell szenvednem.

Mégis, néha nehezemre esett . . .

S a legszomorúbb az volt, hogy az örökös söprögetéssel meg targoncázással lépésnyit sem jutottam közelebb célomhoz.

Bár semmit sem értettem a gépekhez, annyit tudtam, hogy ha valaki szerelő akar lenni, legelőször is meg kell tanulnia a reszelést, s éppen ezért egyre csak a reszelőről meg a reszelésről álmodoztam.

– Ha jól végzed a munkád, egy szép napon majd kihegyezheted az üllőt – mondta egyszer Carlo.

Persze, ez tréfa volt, amivel a zöldfülűeket ugratják. Ki ne tudná, hogy az üllő felületét keményre edzik, nem fogja a reszelő? De mit tudtam én ezt akkor!

Az a gondolat, hogy nemsokára reszelőt adnak a kezembe, amelylyel kihegyezhetem az üllőt, boldog lelkesedéssel töltött el: végre megtehetem az első lépést a szerelőmesterség elsajátítása felé!

Hosszú napokon át tűnődtem: ugyan mikor szánja rá magát Carlo ígéretének beváltására, mikor hegyezteti ki velem az üllőt?

Szerencsére, Carlo megfeledkezett az ígéretéről. És én még ma is áldom félénkségemet, amely nem engedte, hogy emlékeztessem rá.

Hogy mulatott volna rajtam a két semmirekellő!

De ha jól megfontolom, nem akartak ők nekem semmi rosszat, alapjában nagyon derék fiúk voltak.

Egy kicsit bosszantotta őket kispolgári mentalitásom, ami érthető. Az meg végképp nem ment a fejükbe, hogy soha nem káromkodom. Ők semmiségekért is elmondták az egész „rózsafüzért", s olykor atyáskodva meg is jegyezték: „Ha te is munkás leszel és szocialista, majd megtanulsz te is káromkodni!"

Őszintén szólva, lélekben már akkor sem voltam ellene, hogy szocialista legyek. Sőt, félig-meddig már annak is hittem magamat. Csak azt nem tudtam megérteni, hogy mi köze lehet a szocializmusnak a káromkodáshoz?

Azóta jó pár év telt el, és még mindig nem értem . . .

Hét hónapig dolgoztam ebben a műhelyben. Elértem a négy és fél lírá hetibért, ami akkor szép keresetnek számított. De a mesterség elsajátítására nem volt lehetőségem.

Ezért más helyet kerestem, s találtam is egy kis motorkerékpárgyárat, amelynek tulajdonosa megígérte, hogy bár voltaképpen még semmihez sem értek, nyomban a munkapadhoz állít, ha beérem – legalább is eleinte – napi ötven centesimóval.

Nem nagyon volt ínyemre a visszatérés a régi kezdő-fizetéshez, de elfogadtam a feltételt és nem bántam meg.

Nem mintha most már végleg búcsút mondtam volna a söprűnek meg a targoncának. Szó sincs róla. De legalább mindannap néhány órát tölthettem különböző motorkerékpár-alkatrészek reszelgetésével, kisebb javításokat végezhettem, megismerkedhettem az esztergapaddal, megpróbálhattam szerszámokat kovácsolni és élesíteni.

Enrico úr, a főnök, igazán derék ember volt. Nem dúskált anyagi javakban, és szocialista eszméket vallott. A „Regio" és a „Vittorio" dalkör tagja volt, s úgyszólván reggeltől estig dúdolgatott. Ő ismertette meg velem Wagnert és főleg a Lohengrint. A seprűre támaszkodott, mint Lohengrin a kardjára, s belekezdett a Grál-elbeszélésbe:

– *Nagy messze táj, egy ismeretlen, szent hon . . .*

Ám a munka és a dalolás mellett a szidásra is maradt ideje.

Néha úgy lehordott, hogy még ma is emlékszem rá! De valójában jó és barátságos volt, s így nem vettem tőle zokon.

Csak akkor volt „tragikus" a helyzet, amikor szelíden, atyáskodva beszélt velem.

– Nézd Mario – mondogatta olykor, miután megvizsgálta a munkámat, különösen a reszelővel megmunkált alkatrészeket –, te igazán igyekvő és értelmes fiú vagy. Csakhogy jobb lett volna valami más pályát választanod. Ha, mit tudom én, cukrásznak vagy fűszeresnek tanulsz, biztosan megállod a helyed. De géplakatosnak nem vagy alkalmas, és nem hiszem, hogy valaha is sokra viszed.

Olyan higgadtan és jóindulatúan beszélt, hogy egészen komolyan vettem, s bizonyára sírva fakadok a bosszúságtól meg a szégyentől, ha nem vagyok olyan büszke.

Valamennyire azért mégiscsak haladtam, és alig néhány hónap alatt egy lírára emelkedett a napi keresetem.

Napi egy líra! Ez már nem kifutói fizetés volt. Csak igazi műszerésztanuló kaphatott ennyit!

Ez a gondolat örömmel töltött el, s úgy éreztem, hogy a főnök szidásai és atyai dorgálásai is egyre kevésbé szigorúak.

Enrico úr nemcsak a mesterségre tanított, hanem jól-rosszul a politikai tájékozódásban is segítségemre volt.

Egy kicsit már kisfiú korom óta szocialista voltam, legalábbis annak hittem magam. Nagyapám és apám állandó előfizetője volt a milánói „Secolo" című lapnak, amely a XIX. század végén egyenesen felforgató számba ment. Apám általában a liberálisokra szavazott, de amikor választókerületében a rózsaszínű Edmondo De Amicis volt a szocialista jelölt, készséggel adta rá szavazatát.

Halványan emlékszem, hogy egyszer – talán kilencéves lehettem – házunk előtt, a Statuto téren, ezer meg ezer asszony vonult el; sokan gyermekükkel a karjukon. A munkáshimnuszt énekelték és a „Béremelést, tízórás munkaidőt akarunk!" jelszót kiabálták. A Poma pamutfonó hónapok óta sztrájkoló munkásnői voltak, akik most élelmiszert és pénzt gyűjtöttek, nehogy az éhség térdre kényszerítse őket a nyakas és embertelen gyáros előtt. Anyám kezembe nyomott egy tízlírás papírpénzt – ami abban az időben elég tekintélyes összeg volt –, hogy adjam oda az asszonyoknak.

Később, valahányszor anyám szemünkre vetette – nekem meg nővéreimnek –, hogy szocialisták és kommunisták lettünk, az egyébként sem komoly szemrehányásra nevetve válaszoltuk: „Úgy kell, úgy kell, csakis magadnak köszönheted. Nem emlékszel a tíz lírára, amit a Poma sztrájkoló munkásnőinek adtál? Ha valaki ilyet tesz, ne csodálkozzék, hogy gyermekei követik a példáját!"

Emlékszem azokra a napokra is, amikor 1909-ben, Barcelonában Francisco Ferrert a jezsuiták felbújtására kivégezték. Torinóban a kivégzést megelőző napokban mindenki a spanyol anarchista életéért aggódott. Egy délután anyám a Munkáskamara tőszomszédságában levő iskola előtt várt rám. A ház erkélyére éppen akkor tűzték ki a félárbocra eresztett vörös lobogót.

– Meggyilkolták! – sikoltott fel anyám, s könny szökött a szemébe.

Hát igen, a kispolgári származás, szokások és mentalitás ellenére volt valami „felforgató szellem" a családunkban.

Nemhiába vettem meg, példának okáért, úgy tizenegy-tizenkét éves koromban, Podrecca „Asinó"-jának[1] egy-egy számát.

Nemhiába voltam kimondottan boldog, ha a szocialisták valamilyen jelentősebb győzelmet arattak, mint például az 1909-es általános választásokon.

Nemhiába tört ki később a „felforgató betegség" fivéremen és nővéreimen is, az egyiknél enyhébb, a másiknál „súlyosabb" formában, de kivétel nélkül mindegyiken!

S a „felforgató szellem" mindenfelé egyre erősebben jelentkezett. Ebbe a majdnem szűz, de termékeny talajba szórta Enrico úr és néhány, az esti szerelőiskolát velem együtt látogató ifjúmunkás bőségesen a szocializmus magvait. Felvilágosító szavuk lelkes fogadtatásra talált.

1911–1912-ben – a kohászati ipar mágnásai, a klérus és a Római Bank akaratából megindított líbiai háború idején – különben is hálás talaja volt az agitációnak.

[1] Guido Podrecca (1865–1923 – az „Asino" c. képes hetilap alapítója, akit később kizártak a szocialista pártból.

Mi mindannyian, az otthoniak, a műhelybeliek és az iskolatársak, határozottan elleneztük ezt a hódító háborút.

A soviniszta hangulat Torinóban, s általában Olaszországban meglehetősen mérsékelt volt és rövid ideig tartott, jóllehet az újságok a hazudozásban és a hangulatkeltésben alaposan kitettek magukért. Azt hiszem, hogy a torinói munkások akkor keresztelték át a „Stampa" (Sajtó) című lapot „Büsiarda" (Hazudozó) névre.

Az egész imperialista propaganda már abban az időben azon a demagóg „elméleten" alapult (utóbb a fasizmus is magáévá tette és a végletekig fejlesztette), amely szerint a szegény, „proletár" népek harcolnak a gazdag, „plutokrata" nemzetek ellen. Ebből az alkalomból írta meg Giovanni Pascoli[2] híres beszédét: „A nagy proletár[3] megmozdult".

A „nagy proletár" tehát már jóval a fasizmus előtt megmozdult, nem a plutokraták ellen, hanem a régi Törökország és egy nyomorgó, szerencsétlen nép – Líbia ellen. Később a „nagy proletár" a Duce akaratából a „plutokráciák" – Abesszínia, a köztársasági Spanyolország, Albánia és Görögország – ellen mozdult meg, a német „proletárokkal" – mármint a Krupp, a Hermann Göring stb. trösztök tulajdonosaival – szövetségben.

Mint látjuk, a fasizmus ezen a téren sem fedezett fel semmi újat; régi liberálisok és állítólagos szocialisták mutatták neki az utat.

A mérsékelt soviniszta hangulat elmúltával a népi és szocialista mozgalom, a líbiai háború második szakaszában és közvetlenül utána, rohamos fejlődésnek indult.

Az a paródia, amelyet a szocialisták az álhazafias „Tripoliszi himnusz"-ra költöttek, már 1912 elején népszerűbb volt, mint maga a himnusz. E gúnydal sorai eléggé világosan érzékeltetik, hogyan gondolkodtak az olasz munkások több mint harminc esztendővel ezelőtt.

Emlékezetből idézek, remélem, pontosan:

2 Giovanni Pascoli (1855–1912) – olasz tudós és költő, a gyarmati hódítások híve.

3 Értsd – Olaszország.

Tudod, hol a legszárazabb a vidék?
Tudod, hol a nap, mely a vértóban ég?
Hol jajgat az asszony, az ősz anya fél?
Ez Afrika földje, mely kincset ígér.

Tripolisz, te kin vidéke,
fájón zokogja szívem feléd dalát.
Trikolór, te lengj az égre,
míg ágyúi szórja a romboló halált.
Tripolisz, szerelmi kéjre
Csábítod egyre a vérszopók hadát!

Sötétbőrű testvér kap tengernyi jót:
botot, pellagrát, himnuszt és lobogót!
Nem úr Tripoliszban ma már a török,
bitófánk olasz és hatalmunk örök.

Tripolisz, te kin vidéke
fájón zokogja szívem feléd dalát.
Szállító, hajózz a szélbe'!
Most vár az óra s az alkalom reád.
Tripolisz, szerelmi kéjre
Csábítod egyre a vérszopók hadát!

1912-ben vettem részt először május 1-i felvonuláson és népgyűlésen. A Munkáskamara előtt megtartott hatalmas gyűlésből csak arra emlékszem, hogy Claudio Treves beszélt, de beszédének tartalmát tökéletesen elfelejtettem. A felvonulásról, annak impozáns méretein kívül, az maradt meg bennem, hogy a munkáshimnuszon és a tripoliszi himnusz paródiáján kívül – az Internacionálét akkoriban kevesen ismerték – a Garibaldi himnuszt is többször elénekeltük. Ez a szokás később megszűnt. Ma már úgy vélem, kár volt érte. Hiszen milyen szépek voltak például az 1936–1938-as hatalmas párizsi felvonulások, amelyeken száz- meg százezer francia munkás énekelte felváltva a Marseillaise-t és az Internacionálét.

Érdeklődésem a szocialista mozgalom iránt ekkor még egészen felületes volt.

Annyit mindenesetre tudtam, hogy a szocialista pártot a líbiai

háború idején reformisták irányították, s Giovanni Giolitti[4] a nemzetgyűlésben kijelentette, hogy az olasz szocialisták „szögre akasztották Marx Károlyt". Tudtam, hogy emiatt nagy volt az elégedetlenség a munkások között, mert rájöttek, hogy Giolitti részéről a reformok életbeléptetése – mindenekelőtt a választójog kiszélesítése és az életbiztosítás államosítása – nem volt egyéb, mint „a dronerói róka" ügyes sakkhúzása, eszköz arra, hogy a líbiai hadjáratot a nagytőkések érdekében elfogadtassa a proletariátussal.

Később azt is megtudtam, hogy a szocialista párt 1912-ben Reggio Emiliában megtartott kongresszusán a reformisták három vezetőjét – Bissolatit, Cabrinit és Bonomit – kizárták a pártból, mert helyeselték a líbiai háborút, és szolgai magatartást tanúsítottak, amikor az anarchista D'Alba merényletet követett el a király ellen, s hogy ezen a kongresszuson egy fiatal forradalmár – egy bizonyos Benito Mussolini – győzedelmeskedett, akire rábízták az „Avanti!" vezetését, míg a párt főtitkárává a régi „radikális szocialista" Costantino Lazzarit választották meg.

Az 1913-ban megtartott általános politikai választások, hogy úgy mondjam, eldöntötték sorsomat.

Borgo San Paolóban, ahol laktam, majdnem minden választási gyűlésen részt vettem, s amikor a választások előtti estén egy szónok felkérte a jelenlevő fiatalokat, hogy segítsenek a szocialista választóbizottságnak a szavazóhelyiségek előtt szétosztani a szavazócédulákat, hogy menjenek el a késlekedő választókért és siettessék őket stb., az elsők között iratkoztam fel az önként jelentkezők listájára.

Így kerültem először kapcsolatba a Borgo San Paoló-i szocialista ifjúsági szervezet tagjaival.

A következő vasárnap megtartott pótválasztásokon, amelyek a mi választókerületünkben Pilade Gay szocialista munkás győzelmével végződtek, már rendes tagja voltam a Borgo San Paoló-i ifjúsági szervezetnek.

– A börtönben végzed, annyi bizonyos! – mondogatta anyám, aki a legcsekélyebb ellenszenvet sem érezte ugyan eszméink (az én

[4] Giovanni Giolitti (1842–1928) – liberális polgári politikus, több alkalommal miniszterelnök, a gyarmati hódítások szószólója.

eszméim és nővéreim eszméi) iránt, de emlékezett 1898-ra[5], s nagyon aggasztotta az a gondolat, hogy egy szép napon esetleg börtönbe kerülök.

– Ha börtönbe dugnak – tette hozzá nagyon komolyan –, egy lépést sem teszek érted!

Szegény jó anyám! Igaza volt, amikor megjósolta, hogy börtönbe jutok. De amikor – viszonylag hamar – közelebbi ismeretséget kötöttem a börtönnel, majd valahányszor újra lakat alá kerültem, állandó harcban álltunk egymással, mert túl sokat akart tenni értem; persze semmi olyasmit, ami miatt szégyenkeznem kellett volna.

Harminc esztendei politikai ténykedésem alatt az a „kollektíva", amelyben talán a legjobban éreztem magam, s amelyre a hozzá tartozó elvtársakkal kapcsolatban a legnagyobb szeretettel gondolok vissza, a Borgo San Paoló-i szocialista ifjúsági szervezet, később pedig – Daladier és Pétain Franciaországában – a vernet-i koncentrációs tábor volt, ahol a második világháború kitörése után majdnem két esztendőt töltöttem.

A Borgo San Paoló-i ifjúsági szervezetbe a fiatalok és a felnőttek között beállott szakadást követő napon léptem be.

A szakadás nem politikai, hanem tisztán topográfiai jellegű volt, s nem politikai, hanem kizárólag „borászati" okok miatt következett be.

Hadd magyarázzam meg, miről van szó.

A Borgo San Paoló-i szocialista ifjúmunkások, akik egyébként a város színe-javához tartoztak, egyenesen puritán számba mentek, s ha valójában nem is voltak puritánok, mindenesetre keményen harcoltak, főleg a vezetők személyes példáját követve, a – hogy is mondjam csak? – megvásárolt szerelem és az iszákosság ellen. Ismétlem, nem voltak puritánok, majdnem mindegyiknek volt menyasszonya, s egy-két pohár bort egyikük sem utasított vissza. De a nyilvánosház és a részegeskedés dolgában nem ismertek pardont.

5 1898-ban Olaszország különböző városaiban nagy munkásmegmozdulások voltak (az ún. „májusi események"). Milánóban a munkások barikádokat emeltek, s öt napon át heves harcokat vívtak a katonasággal.

Borgo San Paolóban a legjobb felnőtt elvtársak az első pontot illetően sem elméleti, sem pedig gyakorlati szempontból nem találtak kivetni valót a fiatalok álláspontjában, s szigorúan elméleti téren a második pontot illetően is egyetértettek velük, gyakorlatilag azonban – a legjobb piemonte-i hagyományokhoz híven – elég gyakran néztek a pohár fenekére.

Persze, akadtak kivételek is, de általában a körülmények olyanok voltak, hogy a fiatalok joggal háborodtak fel. Egy szép napon azután elhatározták, hogy különválnak „a vén korhelyektől" – ahogy a felnőtteket nevezték –, s más helyiségben keresnek otthont maguknak.

Más helyiséget könnyen találtak, de három havi lakbér, néhány szék, néhány asztal és egy kávéspult fejében 700 lírát kellett előre leszurkolni. Ilyen hatalmas összeggel természetesen nem rendelkeztek, s úgy oldották meg a problémát, hogy a vezetőség két 21 éven felüli tagja hét, egyenként 100 lírás, egymás után következő hónapokban esedékes váltót írt alá.

Az új helyiség a Fréjus utcában volt, s egy különbejáratú titkársági szobácskából, egy tágas udvarból, egy hat-hét asztallal és néhány székkel bebútorozott bárból, meg egy kis táncteremből állott. Az udvaron még tekepálya is állt. A titkársági szobában viszonylag gazdag könyvtár volt. A táncteremhez egy bérelt villanyzongora tartozott.

A bár és a táncterem ékesen bizonyította, hogy mennyire alaptalanul vádolták a Borgo San Paoló-i szocialista ifjúmunkásokat puritanizmussal. Másrészt ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy kijussunk a pénzügyi nehézségekből, kifizessük azokat a szörnyű százlírás váltókat, amelyek lidércnyomásként nehezedtek a csoport valamennyi tagjára, s különösen a két bátor aláíróra.

Nekem azonban, aki abban az időben kissé tényleg puritán voltam, s azt szerettem volna, hogy szervezetünk az „Eszmény Temploma" legyen, a táncterem éppenséggel nem volt ínyemre. Mindjárt az első összejövetelen fel is olvastam egy dörgedelmes vádbeszédet – a rögtönzéshez ugyanis nem éreztem bátorságot –, amelyben azt

kifogásoltam, hogy ugyanabban a helyiségben adtunk helyet Terpszikhorénak[6] és Marxnak – a táncnak és a szocializmusnak.

Érveim azonban erősen sántítottak, s az elvtársaknak nem volt nehéz meggyőzniük engem arról, hogy a bár és a táncterem igenis szükséges, nemcsak a kiadasok fedezése szempontjából, hanem azért is, mert így módunkban van magunkhoz vonzani és politikailag befolyásolni a kis külváros munkásifjúságát.

Annyira meggyőztek, hogy még aznap este elvállaltam az „adminisztrátori" tisztséget. Ennek megfelelően nekem kellett ellenőrizni a klub, különösen pedig a bár és a táncterem minden bevételét és kiadását, s havonta leltárt készíteni a borospince állományáról – a teli és az üres palackokról.

Mi tagadás, ez elég szép politikai pályafutásnak számított, hiszen alig néhány hete vettem részt a mozgalomban. De mi volt ez ahhoz a pályához képest, amelyet röviddel később Rita nővérem futott be!

A Borgo San Paoló-i ifjúsági szervezet két legtevékenyebb, legagilisabb tagja – igazi „oszlopa" – a húszéves Oberti és az alig tizenöt esztendős Santhià volt.

Santhià, fiatal kora ellenére, szép „forradalmár múltra" tekinthetett vissza. Egyszer például sikerült feldühösítenie két rendőrkopót, akik több sztrájkoló között őt is az őrszobára vitték és vallatóra fogták. Azt mondta nekik, hogy Santhiànak hívják, Santhiàban született és a Santhià utcában lakik. A rendőrök, akik szentül meg voltak győződve, hogy a bolondját járatja velük, irtózatos haragra gerjedtek, de azután felsültek, mert kiderült, hogy Santhià igazat mondott.

Mi mindenre nem vállalkozott Santhià és Oberti, hogy életben tartsa szervezetünket! Propagandisták és kárpitosok, szervezők és pincemesterek, plakátragasztók és mázolók voltak egy személyben.

Ez a lelkesedés és önfeláldozás, a munkásosztály ügye iránti határtalan odaadás, amely az évek és az események során semmivel sem csökkent, megszerettette őket mindenkivel, jóllehet néhanapján megnyilvánult bennük bizonyos durvaság, amit – ebben biztos vagyok – az évek és az események ugyancsak nem tudtak lecsiszolni.

6 Terpszikhoré – a görög mitológiában a tánc istennője.

Amikor Oberti megismerte nővéreimet és megtudta, hogy ők is szocialista eszméket vallanak, egy pillanatig sem habozott.

Külvárosunk „Difesa" (Védőpajzs) nevű női köre, amely a felnőttek helyiségében tartotta összejöveteleit, a teljes felbomlás küszöbén állt. Vezetői jó családanyák, derék proletárasszonyok, egyszersmind azonban – legalább is Oberti véleménye szerint – pletykások és tehetetlenek voltak. Erejük hónapok óta kicsinyes viszálykodásban emésztődött fel, s egész politikai tevékenységük egy határozati javaslat elfogadására szorítkozott, amelyben azt követelték, hogy a községi tanács állíttasson fel vizeldéket külvárosunk legforgalmasabb pontjain. Ez a határozat egész Torinóban nagy derültséget keltett. Előrehaladásról ilyen vezetőséggel szó sem lehetett, s a végén már az ifjúsági kör is – amely mintegy politikai és erkölcsi patronátust vállalt a női kör fölött – rossz hírbe keveredett. Erélyes intézkedésekre volt szükség, ha azt akartuk, hogy a női kör életben maradjon.

Oberti nővéremhez, Ritához fordult, aki akkor még nem is volt tagja a körnek, s ellenkezést nem tűrő hangon közölte vele:

– Ma estétől maga a titkárnő. Mindent megtalál itt, amire szüksége van: pecsétnyomót, tagnyilvántartást, jegyzőkönyv-füzeteket. Ha tanácsra lesz szüksége, forduljon hozzánk.

A „Difesa" női kör nővérem, majd a helyébe lépő más derék elvtársnők vezetésével jól-rosszul egészen az 1926-os kivételes törvényekig működött. Tagjai zömükben azután is jó kommunisták és kiváló antifasiszták maradtak.

Amikor először láttam és hallottam Benito Mussolinit, nem keltett bennem valami jó benyomást.

Mi fiatalok mindannyian Mussolini lelkes hívei voltunk. Talán azért, mert ő is viszonylag fiatal volt, talán azért, mert szétugrasztotta a reformistákat, végül, mert az „Avanti!" hasábjain megjelent cikkei radikálisnak és forradalminak tűntek előttünk.

Mussolini 1914 elején érkezett Torinóba, hogy propagandaelőadást tartson az „Avanti!" javára. A díszterem zsúfolásig megtelt. Alig tudtam magamnak helyet szorítani. Végig az ajtó mellett álltam.

Ismétlem – Mussolinit látva és hallva csalódást éreztem. Szemeit

úgy forgatta, mint valami megszállott. Szaggatottan beszélt. Szavaiból világosan ki lehetett érezni a mesterkéltséget és a hatáshajhászást. Emellett már akkor kirívóan megmutatkozott, hogy szereti dicsőíteni önmagát. Mindez a legkevésbé sem volt kedvemre való. Rájöttem, hogy nem olyan elvtárs és vezető, amilyennek elképzeltem.

Néhány hónappal később még két alkalommal hallottam beszélni, szabad ég alatt tartott népgyűlésen, sőt néhány szót is váltottam vele. Ekkor sem keltett bennem jobb benyomást. Éppen ellenkezőleg. Persze továbbra is valamennyiünk vezetőjének, a forradalmi szocialisták vezetőjének tartottam, de nem éreztem többé iránta olyan rokonszenvet, mint akkor, amikor még nem ismertem személyesen.

Árulása után csak egy ízben láttam – 1922 elején, a képviselőházban, ahol Farinacci, Giunta, De Vecchi és más hasonszőrű banditák vették körül.

Akkor már több száz elvtársunk halála és számtalan gaztett terhelte a lelkiismeretét. Szeme akkor is olyan volt, mint valami tébolyodotté. És már akkor napóleoni pózban tetszelgett.

Mindamellett akkor még senki sem gondolhatta, hogy ez a nyomorult annyi bajt fog zúdítani Olaszországra és az egész világra.

Első összetűzésünk a rendőrséggel – ha jól emlékszem – 1914 májusában volt, amikor Luigi Federzoni, nacionalista vezér Torinóba érkezett, s „Aduától Tripoliszig" címmel uszító beszédet tartott a Viktor Emmánuel színházban. Federzoni Torinóba utazása nagy politikai esemény, s bizonyos értelemben politikai provokáció, a város szocialista munkásságának kihívása volt. A szocialista párt vezetői elhatározták, hogy nem fogadják el a kihívást, s beérték azzal, hogy Federzoni beszédével egyidejűleg, azonos téma megbeszélésére gyűlést hívtak össze a Munkáskamarában.

Nekünk, fiataloknak, azonban sehogy sem akaródzott „lemondani a harcról", s szép számmal gyülekeztünk a színház előtt, hogy egy kis ramazurit csapjunk. Néhány elvtársnak, köztük nekem is, nagy üggyel-bajjal sikerült bejutni a színházba. Alighogy a szónok beszélni kezdett, nyomban félbeszakítottuk. Fütyöltünk, ordítoztunk, szóval pokoli lármát csaptunk. Még most is magam előtt látom az

undorító Cian professzort, a torinói egyetem tanárát, a későbbi fasiszta szenátort, ezt a ronda, fehérkamásnis, rendkívül nevetséges törpét, amint a szolgálatban levő csendőröknek a különböző „felforgató" csoportokra mutogat.

Néhány perc múlva – nem éppen saját jószántamból – újra az utcán találtam magamat, ahol közben a szocialisták nagy tömege gyűlt össze. Rendőrrohamokra és két-három letartóztatásra került sor. A fogság ideje ugyan nem tartott tovább egy óránál, de a letartóztatottak homlokát egy ideig a hősiesség és vértanúság dicsfénye övezte.

Én nem voltam e kiváltságosak között.

Meg kell állapítani, hogy a jogait követelő nép terrorizálása, az utcai tüntetéseknek sortűzzel való szétverése már jóval a fasizmus előtt a karhatalom sűrűn alkalmazott módszere volt Olaszországban. Még „a demokrácia virágzása" idején is alig múlt el év vérontás nélkül. A tüntetők kiontott vére majd itt, majd ott festette pirosra a kövezetet.

Amikor a szocialista mozgalomba bekapcsolódtam, a legutóbbi véres eseményekre Rocca Gorgában 1913-ban került sor, a karhatalom éhező parasztok ellen használta fegyverét.

A felháborodás Olaszország-szerte roppant méreteket öltött, s a szocialista párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség olyan értelmű határozatot hozott, hogy újabb vérontás esetén általános tiltakozó sztrájkot hirdetnek.

A következő vérontás alkalmával azonban a dolgozók nem vártak a sztrájk kihirdetésére. Amikor 1914 júniusában – egy hétfő reggel – az újságok hírül adták, hogy Anconában egy népgyűlésen, melyet Errico Malatesta, az ősz anarchista szervezett, a karhatalom tüzelt a tömegre, két embert megölt és többeket megsebesített – egész Olaszország ipari és mezőgazdasági munkásai nyomban sztrájkba léptek. Ezzel megkezdődtek azok az események, amelyek „Vörös Hét" néven vonultak be az olasz munkásmozgalom történetébe.

A sztrájk négy vagy öt napig tartott. Egyes helyeken, különösen Anconában és Romagnában, a nép egy-két napig ura volt a helyzetnek. Romagnában a tüntetők kifosztották a fegyverüzleteket, s ily

módon fegyverhez jutva, letartóztattak egy tábornokot és néhány magas rangú hivatalnokot. A „Vörös Hét" alatt a mezőgazdasági proletariátus érdekét képviselő szocialisták és a módosabb parasztokat képviselő republikánusok összefogtak a monarchista, reakciós kormány ellen, amelynek akkor Antonio Salandra volt a feje.

Első ízben fordult elő, hogy a villamosok dolgozói majdnem mindenütt – s egyes tartományokban a vasutasok is – részt vettek az általános sztrájkban. Az egész olasz ipar megbénult. Majdnem minden nagyobb városban fegyveres összeütközésre került sor a sztrájkolók és a karhatalom között. Az összeütközések után halottak és sebesültek maradtak a kövezeten.

Torinóban hatalmas munkástüntetések zajlottak le a város peremén és a belvárosban, különösen a városháza környékén, a Garibaldi úton, a Róma utcában, a San Carlo téren és a rendőrfőkapitányság előtt. A karhatalom ismételten lőtt a tüntetőkre. A golyók két munkást megöltek és sokat megsebesítettek. A San Carlo téren levő Emanuele Filiberto szobor talapzatán még évek múlva is láthatók voltak a golyók nyomai. Száz meg száz tüntetőt tartóztattak le.

Az 1914 júniusi „Vörös Hét" az olasz proletariátust, az egész olasz népet akkoriban átható lázadó szellemről és a líbiai imperialista háború által előidézett roppant elégedetlenségről tanúskodott. A néptömegek minden alkalmat megragadtak, hogy kifejezésre juttassák elégedetlenségüket, s elszánt akciókkal törekedtek a viszonyok haladó szellemű megváltoztatására.

Ebből a szempontból a „Vörös Hét" sok tekintetben erőpróba volt, ugyanakkor azonban a mozgalom súlyos fogyatékosságait is napvilágra hozta.

A „Vörös Hét" nem végződött győzelemmel, de még a győzelem sem vezethetett volna semmire. A győzelem bizonyos meghatározott cél elérését jelenti. Ámde milyen reális célja volt akkor az olasz proletariátusnak és általában az olasz népnek? Erre a kérdésre senki sem tud – és akkor sem tudott volna – válaszolni.

Olaszország egyes vidékeinek – különösen Romagna és Marche tartománynak – dolgozóiban többé-kevésbé homályosan már élt a

köztársaság gondolata, anélkül azonban, hogy megvalósítását konkrét és közvetlen célnak tekintették volna.

A nagyobb ipari városokban a mozgalomnak világosabban kidomborodó osztály- és proletárjellege volt, de valójában senki sem hitt a munkásosztály hatalomra jutásának lehetőségében. Sőt, még a „legforradalmibb" elemekről is elmondhatjuk, hogy nem is ismerték a „proletariátus diktatúrája" kifejezést, ezt ugyanis Marx műveinek bölcs fordítói az olasz kiadásban – amelyet egyébként nagyon kevesen olvastak – a „proletariátus osztályharca" kifejezéssel helyettesítették.

Más helyeken a megmozdulások még inkább spontán jellegűek és primitívek voltak, és egyszerűen, áradón és hevesen fejezték ki a tömegeknek a nyomor, a háború és a reakció elleni elkeseredését.

Maguknál a mozgalom vezetőinél szó sem volt egységes ideológiáról és egységes célkitűzésekről, sőt mindegyiknél külön-külön is hiányzott a következetes ideológia és a világos célkitűzés.

Mussolini, a szocialista párt feje, soha nem volt marxista. Gyakran szavalt barikádokról és forradalomról, de a proletárforradalom elméletének soha még az alapelveit sem ismerte. Akkori cikkeinek és beszédeinek olvasása közben kirívóan ötlik szembe az ideológiai tartalom teljes hiánya, a demagógia túltengése.

A becsületes, bátor Errico Malatesta, aki személyében méltónak bizonyult arra a tiszteletre és megbecsülésre, amellyel nemcsak az anarchisták, hanem úgyszólván az egész olasz nép övezte, naiv és romantikusan jóhiszemű ember volt, de nála is hiányzott a proletárelmélet bármiféle komoly ismerete.

Ami pedig a köztársasági párt vezetőit illeti, polgárok voltak, akik lelkük mélyén sokkal jobban féltek a proletariátustól, mint a monarchiától, s akiknek a „forradalmisága" dörgedelmes szónoklatokban nyilvánult meg.

Egyedül az Általános Szakszervezeti Szövetség reformista vezetői tudták, mit akarnak. Ezek a nép nyomásának, a tömegakciónak hatására kénytelenek voltak jóváhagyni a spontán kirobbant általános sztrájkot, de céljukat már az első pillanattól kezdve abban látták, hogy a sztrájknak minél hamarabb véget vessenek, megakadályozzák felkelésbe való átcsapását.

Ezt nem volt nehéz elérniük, hiszen a tömegeknek, mint láttuk, sem határozott célkitűzéseik, sem igazi vezetőik nem voltak. Amikor a reformisták a sztrájkot lefújták, itt-ott elhangzott ugyan tiltakozás – az „Avanti!" is tiltakozott –, de tényleges ellenállásra nem került sor.

A „Vörös Hét" a proletariátus, a nép szempontjából nem járt és nem is járhatott kézzelfogható, közvetlen eredménnyel, de bőséges alkalmat nyújtott hasznos tapasztalatok szerzésére. Egyfelől a proletariátus, a nép harci szellemét erősítette, és hathatósan előmozdította a mozgalom egységének ügyét, másfelől valóságos pánikot keltett a királyi udvarban, a kormányban, a vagyonos osztályokban és az úgynevezett „jobb körökben". A kiontott vér és a sok letartóztatás nem csillapíthatta bosszúszomjukat, nem szüntethette meg állandó rettegésüket.

Borgo San Paolo a negyedik torinói választókerülethez tartozott, s amikor parlamenti képviselője, a szocialista Pilade Gay, röviddel a „Vörös Hét" után meghalt, az új képviselő megválasztására rendkívül feszült légkörben került sor. Ez volt az egyik leghevesebb választási csata, amelyben valaha is részt vettem.

Biztosnak látszott, hogy ismét szocialista képviselőt választanak, éppen ezért a jelölt személye különösen fontos volt.

A szocialisták helyi szervezetének vezetősége először úgy döntött, hogy Gaetano Salvemini történettudósnak ajánlja fel a jelöltséget.

A döntés politikai jelentőségének megértéséhez tudni kell, hogy a „független szocialista" Salvemini professzort az 1913-as választásokon Apuliában két helyen, az andriai és a molfettai választókerületben is jelölték, de – jóllehet a mezőgazdasági dolgozók között nagy rokonszenvnek örvendett – egyik kerületben sem kapott elég szavazatot, mert híveire a földbirtokosok és a hatóságok erkölcsi nyomást gyakoroltak, a „botozók" pedig – a kormány és a reakciós jelöltek parancsára – erőszakot alkalmaztak velük szemben.

A torinói szocialisták abban a levélben, amelyben felajánlották Salvemini professzornak a negyedik választókerület jelöltségét, megírták, hogy a torinói munkásokat a jelölésnél az apuliai dolgozókkal érzett szolidaritás vezette. Hozzá akarják juttatni őket ahhoz a par-

lamenti képviselőhöz, akinek megválasztását Giovanni Giolitti kormánya erőszak alkalmazásával megakadályozta.

Gaetano Salvemini nagy elismeréssel nyilatkozott az északi munkások szolidaritásának e gyönyörű megnyilvánulásáról, de nem fogadta el a jelölést. Beérte azzal, hogy nyilvános gyűlésen személyesen mondott köszönetet a torinói munkásságnak.

Ezután a negyedik választókerület jelöltjének személyét illetően a szocialista szervezeten belül rendkívül heves harcra került sor. A szervezet „forradalmibb" része Benito Mussolini jelölését támogatta, míg a többiek Mario Bonetto műasztalos mellett álltak ki. Mi, fiatalok, ugyancsak valamennyien Mussolini jelölése mellett kardoskodtunk. A vita majdnem egy teljes hétig tartott, s utolsó napján éjjel két óra körül Mario Bonetto híveinek győzelmével ért véget. Megjegyzendő, hogy Mussolini az egész idő alatt semmiféle megjegyzést sem tett jelölésével kapcsolatban.

Miután a jelölés már megtörtént, s az „Avanti!" is tudomást szerzett róla, az újságban a hír helyett Benito Mussolininak a torinói szocialista szervezethez intézett távirata jelent meg. Eszerint Mussolini nem járulhatott hozzá ahhoz, hogy nevét a negyedik választókerület jelöltjének megválasztása során szembeállítsák a munkásosztály igazi gyermekének, Mario Bonettónak nevével.

Amikor tudomást szereztem erről a demagóg és képmutató komédiáról, Mussolini iránti lelkesedésem még inkább megcsappant.

A választásokon Mario Bonetto ellenjelöltje a nacionalista Giuseppe Bevione, egy középszerű, nem sokkal előbb még koldusszegény újságíró lett, aki a „Stampa" hasábjain a líbiai hadjárat leglelkesebb hívei közé tartozott. Később nagy karriert csinált, amiben nincs semmi csodálatos: a fasizmus felkarolta az ilyen embereket, s az ilyen emberek kapva-kaptak a fasizmuson.

Egyébként Giuseppe Bevionét pénzzel, a választók terrorizálásával és a szavazás eredményének nyilvánvaló meghamisításával a kormánynak sikerült bejuttatnia a parlamentbe. De Mario Bonetto még ilyen körülmények között is csak mintegy hetven szavazattal maradt alul.

A választási vereség nagyon elkeserített bennünket. Annyira a hatása alatt voltunk, hogy jóformán semmi egyébre nem tudtunk

gondolni. Nem sokat törődtünk azzal a hírrel, hogy Szarajevóban aznap, június 28-án, revolverlövésekkel meggyilkolták az osztrák trónörököst.

Én éppen az egyik választási körzetben sürögtem-forogtam, amikor a hírt közölték velem.

– Annál jobb – kiáltottam. – Eggyel kevesebb!

A mi szemünkben a negyedik választókerület ezerszer fontosabbnak tűnt, mint az, ami egy távoli boszniai városkában történt!

Az első világháború kitörése idején az olasz szocialisták kevés kivétellel Olaszország teljes semlegessége mellett foglaltak állást. 1914 augusztusában a legfőbb veszély az volt, hogy Olaszország mint a hármasszövetség tagja – Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia oldalán belép a háborúba. Jóllehet Bécsben és Berlinben megszegték a szövetségi szerződést – amennyiben nem kérték ki a római kormány véleményét, mielőtt az osztrák ultimátumot a szerb kormánynak elküldték volna –, sok nacionalista azt hangoztatta, hogy Olaszországnak „hűnek kell maradnia a megkötött egyezményekhez", s meg kell támadnia Franciaországot.

Persze, ez akkor volt, amikor a német császári seregek gyorsan nyomultak előre Franciaország területén. Néhány hónappal később ugyanezek a kardcsortetők – a nehézipar képviselői, s különösen a nacionalista párt vezetői: Luigi Federzoni, Alfredo Rocco és mások – a központi hatalmak (Németország és Ausztria–Magyarország) elleni beavatkozás véresszájú uszítói lettek. „Az üzlet – üzlet" – mondogatták, s csak azt nézték, hogy az olasz fegyvergyárosok minél több ágyút adjanak el.

Az Olasz Szocialista Párt vezetői általában elég pontos képet alkottak a háborúról, amikor megállapították, hogy két imperialista csoport harcáról van szó, s hogy a háború igazi oka egyfelől Németországnak és Angliának a piacok és nyersanyagforrások kérdésében fennálló érdekellentéte, másfelől Franciaország és Németország versengése Elzász-Lotaringia dúsgazdag vasérc-bányáiért.

Minderről azonban rendkívül homályosan, csak úgy általánosságban beszéltek, s később, amikor Olaszország belépett a háborúba, nem vonták le a kellő gyakorlati következtetéseket.

Ami engem illet, be kell vallanom, hogy akkoriban eléggé zavarosan gondolkoztam. Meg voltam győződve a háború imperialista jellegéről, s úgy vélekedtem, hogy Olaszországnak mindenképpen kívül kell maradnia a háborún; ugyanakkor azonban nem értettem egyet elvtársaimmal – a torinói szocialisták zömével –, akik az internacionalizmusból kiindulva tagadták magának a nemzetnek a fogalmát. Elítéltem Renaudel, Vandervelde és a hasonszőrűek áihazafiaskodását, együttműködésüket a militarizmussal, ugyanakkor azonban, helytelenül, túlságosan éles különbséget tettem a „támadó" németek s a „megtámadott" franciák és belgák között.

Szerencsére a gondolkodásomban megnyilvánuló zavarosság és következetlenség soha semmiben sem befolyásolta gyakorlati tevékenységemet. Olaszországot nem érte támadás – hangoztattam tántoríthatatlanul –, nemzeti függetlensége nem forog veszélyben, tehát semmi sem indokolja, hogy háborúba lépjen akár az egyik, akár a másik hadviselő fél oldalán.

Ezekre a részletekre azért térek ki, mert úgy gondolom, hogy egyéni jelentőségükon túlmenően általános megállapításokra is módot nyújtanak. Arról tanúskodnak, hogy az olasz szocialista mozgalom rendkívüli ideológiai gyengeségben szenvedett, mielőtt egy része – a bolsevik tanokkal és tapasztalatokkal gazdagodva – kommunista mozgalommá alakult át. Kétségtelenül hibára vall az, hogy ideológiai téren képtelen voltam levonni a háború imperialista jellegéből fakadó minden következtetést. Ugyanakkor súlyosan hibáztak elvtársaim is, akik azt hitték, hogy rosszul értelmezett internacionalizmusuk nevében néhány frázissal megsemmisíthetik magát a nemzeti gondolatot.

Akkoriban fiatalok, nagyon fiatalok voltunk, mégpedig nemcsak korban. És főleg nagyon rossz tanítómestereink voltak. Egyrészt reformisták, akik tudatosan eltorzították a marxista elméletet, másrészt többnyire demagóg és tudatlan „forradalmárok".

Ilyen tanítómesterekkel, ilyen vezetőkkel rosszabbul is végződhettek volna a dolgok!

Az olasz szocialisták egy részét nem a jobb marxista felkészültség mentette meg attól, hogy például a francia és a német szocialisták zömével hasonlóan a sovinizmus posványába süllyedjenek, hiszen valójában nem is voltak alapos marxista ismereteik; hanem inkább a tömegekkel fenntartott kapcsolat, jobban mondva az a nyomás, amelyet a tömegek a szocialista pártra és vezetőire gyakoroltak.

Az olasz nép, mint általában minden nép, gyűlölte a háborút. Ráadásul éppen akkor lábalt ki egy másik imperialista háborúból, a sok véráldozattal járó líbiai gyarmati hadjáratból, amely arra a felismerésre vezette, hogy az imperialista háborúk csupán a kizsákmányolók érdekeit szolgálják.

Egyébként abban, hogy az olasz népben kifejlődött az internacionalizmus érzése, különböző körülmények játszottak közre.

Először: az a közvetlen vagy közvetett segítség, amelyben különböző országok – különösen Franciaország és Anglia – részesítették nemzeti függetlenségének kivívása, a Risorgimento[7] idején.

Másodszor: legjobb fiainak részvétele más országok – Uruguay, Brazília, Franciaország és Görögország – szabadságharcában.

Végül – s kétségtelenül ez volt a legfontosabb körülmény – a tömeges kivándorlás. Évtizedek óta sok millió olasz kényszerült arra, hogy a négy világrész különböző országaiban éljen, s ennek hatására az olaszok bizonyos értelemben „világpolgárokká" váltak.

Másrészt: míg a francia nép a „Veszélyben a haza!" jelszó féktelen propagandájának hatása alá került, és míg a németekben kormányuk és vezetőik azt a hitet keltették, hogy egyik napról a másikra elveszthetik minden hódításukat, mert a „barbár és autokrata Oroszország" esetleges inváziója fenyeget, addig az olasz népnek az események alakulása bizonyos időt adott a gondolkodásra, a tájékozódásra. Meggyőződhetett arról, hogy egyrészt Olaszország részvétele a háborúban sem igazságos, sem hasznos nem lenne, másrészt el is kerülhető.

A fentebbi és más, kisebb jelentőségű okoknál fogva, amelyekre ennyi év után nem érdemes kitérni, az olasz nép többsége és úgy-

[7] Risorgimento – újrafelemelkedés, az olasz történelemnek mintegy 1840-től az olasz egység megvalósulásáig és az osztrák uralom lezárásáig tartó időszaka.

szólván az egész olasz proletariátus ellenezte Olaszország beavatkozását az első világháborúba.

A semlegesség érdekében rendezett tüntetéseken egyre többen vettek részt. A nagyvárosok utcáit és tereit hatalmas tömegek lepték el, és a nagyon is időszerű munkáshimnuszt énekelték:

Minden átkos országhatárt
eltörlünk a földről végleg,
idegenek, ellenségek
nem kinn vannak; idebenn.

Háborút a háborúnak!
Halál vár a halálgyárra!
Barátaim, fel csatára,
miénk lesz a győzelem!

Gyakran került sor kisebb összetűzésre a rendőrökkel, ugyanakkor azonban a kivezényelt katonák szemmel láthatóan rokonszenveztek velünk, nem léptek közbe, sőt az is előfordult, hogy tapsoltak nekünk, amikor áttörtük a rendőrkordont.

A szocialisták és vezetőik zömének éreznie kellett a környezet hatását, a tömegek határozott békeakaratát, s így nem léptek a szociálsovinizmus útjára. Ámde a szocialisták álláspontja korántsem volt olyan világos, következetes, valóban osztályjellegű, mint a bolsevikoké.

Éppen ebben az időben és az első világháború alatt vált az olasz szocialista mozgalom tipikusan *centrista* mozgalommá, amelyet a határozatlanság, a kétértelműség és a megalkuvás szelleme hatott át. A centrista irányzat a következő években sok bajt okozott a népnek és az országnak, lehetetlenné tette a munkásosztály győzelmét, s akaratlanul is a reakciós erők malmára hajtotta a vizet.

Eleinte Mussolini is Olaszország teljes semlegességének álláspontjára helyezkedett. A mi szemünkben azonban feltűnő és aggasztó volt a magatartása. Az országban egyre erősödött, s hovatovább komoly veszélyt kezdett jelenteni a Franciaország és Anglia melletti beavatkozás irányzata. Ebben a helyzetben Mussolini több más vezetővel együtt váltig azt hajtogatta, hogy az antantnak szóló had-

üzenet esetén az olasz nép megdöntené a kormányt, de az Ausztria–Magyarországnak és Németországnak szóló hadüzenet eshetőségéről mélyen hallgatott.

Ezzel függ össze első újságírói szárnypróbálgatásom.

Őszintén megvallva, néhány évvel korábban beküldtem az „Asino"-nak egy verset, amely magához Jézus Krisztushoz szólt. Ennek a papírkosárba került zengeménynek néhány „gyöngyszemére" még ma is emlékszem:

Örök álomba merültél, Jézus,
Ámde mi, emberek, ébren vagyunk.
A föld pokol lett, az élet rút, bús,
Ámde mi ezen majd változtatunk.

Legyőzzük a tudatlanság átkát,
Szentéllyé válik majd az iskola.
Megteremtjük a szabadság honát,
Eltűnik a sötétség uralma . . .

Emellett 1914-ben – a „szerény" Caio Gracco álnéven – a Borgo San Paoló-i ifjúsági szervezet nevében az Olasz Szocialista Ifjúsági Szövetség lapjának, az „Avanguardiá"-nak levelezője voltam, s nagy buzgalommal láttam el feladatomat: részletes tudósításokat küldtem gyűlésekről, ünnepségekről és más eseményekről. Igazi cikk írására azonban sokáig nem mertem vállalkozni.

A fentebb említett aggasztó tünet hatására azonban végre elszántam magamat, s 1914 szeptemberében hosszabb cikket küldtem az ifjúsági lapnak. Ebben azt fejtegettem, hogy az Olasz Szocialista Párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség nemcsak a Franciaországnak és Angliának, hanem a központi hatalmaknak szóló hadüzenet esetén is köteles általános sztrájkot hirdetni, s felszólítani a népet, hogy ne engedje magát vágóhídra vinni.

Nagy volt az örömöm, amikor cikkemet olvashattam az „Avanguardiá"-ban, de még jobban örültem annak, hogy Errico Malatesta lapja, a „Volontà", a következő héten különböző részleteket közölt belőle, s fenntartás nélkül helyeselte álláspontomat.

Nem kis dolog az, ha ilyen fiatalon már helyeslően idéznek valakinek a cikkéből! Persze később, valahányszor más lapok egy-egy cikkemet idézték, nem maradt el a bírálat, sőt a sértegetés sem . . .

Feleslegesnek tartom sorra elbeszélni, hogyan követett el Mussolini 1914 őszén árulást, hogyan pártolt át az olasz semlegesség híveinek táborából a beavatkozás szószólóinak táborába, hogyan hagyta faképnél az „Avanti!"-t a francia pénzen általa alapított „Popolo d'Italia" kedvéért. Mindez részleteiben is közismert dolog.

Mussolini közvetlenül a „Popolo d'Italia" megjelenése előtt, akkor, amikor a kiadás előkészületei már bizonyára igen előrehaladott állapotban voltak, szóban és írásban égre-földre esküdözött, hogy jóllehet a háború kérdésében ellentétei támadtak a pártvezetőséggel, ő továbbra is hű és fegyelmezett szocialista marad, sohasem követne el semmit, nem írna le egyetlen sort sem pártja ellen. Így árulása még azokra is a meglepetés erejével hatott, akik nem éppen a legjobb véleményt táplálták felőle.

Saját benyomásaimra még most is élénken emlékszem. Vasárnap reggel volt. Kerékpáron indultam el otthonról, s a Garibaldi útra érve egy narancsszínű plakátot pillantottam meg, amelyen nagy betűkkel a következő szavak álltak:

„Ma, november 15-én, jelenik meg a »Popolo d'Italia« első száma. Főszerkesztő: Benito Mussolini."

Nem akartam hinni a szememnek. A plakát azonban nem hagyott semmilyen kétséget. Azonnal meg akartam venni az új lapot, de az újságárus azt mondta, hogy a „Popolo d'Italia" még nem érkezett meg, csak délután hozzák.

Délután mi, fiatalok, mindannyian Borgo San Paoló-i helyiségünkben gyülekeztünk. Egyik elvtársunk az állomásra ment, hogy ott várja meg az új lap első számának érkezését. Amíg barátunk visszatértét lestük, alaposan meghánytuk-vetettük a dolgot, elmondtuk egymásnak kételyeinket és aggályainkat.

Mussolini mindeddig nem állt ki nyíltan Olaszország hadbalépése mellett. Hogy miért mondott le az „Avanti!" főszerkesztői tisztségéről, azt „A teljes semlegességtől a viszonylagos semlegességig" című terjedelmes cikkében magyarázgatta. Ebből nem tűnt ki ugyan világosan, hogy mi is az a „viszonylagos semlegesség", de Mussolini

semmi esetre sem mondta ki benne kereken, hogy Olaszországnak részt kell vennie a háborúban.

Találgattuk, hogy milyen lehet az új lap irányvonala? Abban valamennyien egyetértettünk, hogy Mussolini már a megjelentetésével is súlyosan vétett a párt ellen. De vajon csupán fegyelmezetlenségről van-e szó? Honnan veszi a pénzt a lap kiadásához? Vajon származhat-e ez a pénz tisztességes forrásból? Hiszen mindenki tudja, hogy Mussolininek egyetlen centesimója sem volt, amikor kilépett az „Avanti!" szerkesztőségéből!

Beszéltünk, vitatkoztunk egymás szavába vágva, de a vitát csak az új lap állásfoglalása dönthette el.

Amikor azután elvtársunk az állomásról elhozta a „Popolo d'Italia" első számát, már mindent tudtunk. A „Szocialista újság" alcímmel megjelent új lap vezércikkét Benito Mussolini írta alá, s az a következő félreérthetetlen szavakkal végződött: „Félelmetes és varázslatos a jelszavam: háború!"

Tehát az árulás teljes, tökéletes volt.

Így kezdődött Mussolini igazi pályafutása, az árulásnak – aminek később felülmúlhatatlan mestere lett – a pályafutása.

Lehetséges, hogy mások – elsősorban Hitler – jóval nagyobb károkat okoztak hazájuknak, Európának és az egész világnak, mint Mussolini. Lehetséges, hogy más nevekre, legalábbis Olaszország határain túl, sokkal több átok zúdul és fog zúdulni sok-sok éven át, mint az ő gyűlölt nevére. De ami az árulást illeti, Mussolini megmarad örökös bajnoknak, „ducé"-nak!

Ez a nyomorult mindent és mindenkit elárult.

Csupán addig volt szocialista, amíg nevet szerzett és elindult a karrier útján, azután eladta magát a nagytőkéseknek, s a legvadabb reakciót szabadította rá egykori elvtársaira.

1914 októberéig a semlegesség mellett volt, majd abban a pillanatban, amikor árulása fejében bőséges jutalmat várhatott, a beavatkozás szószólója lett.

1922-ig republikánusnak vallotta magát, majd a hatalomra jutás érdekében egyik napról a másikra a monarchia „hűséges szolgája" lett.

Egyházellenes és ateista volt, majd az egyházi erők támogatásának

megnyerése érdekében vakbuzgó lett, s lelki tanácsadóul egy jezsuita atyát választott.

A militarizmus és a gyarmati hódítás ellenzőjének tüntette fel magát, de mint miniszterelnök a „nyolcmillió szurony" politikáját hirdette, s a világ legerősebb légiflottájával akarta „elsötétíteni az olasz eget". Pusztított és gyilkolt a régi olasz gyarmatokon, s a második világháború szítója lett azzal, hogy megtámadta és meghódította Abesszíniát, holott néhány évvel korábban ő maga kérte ennek az afrikai országnak felvételét a Népszövetségbe.

Hosszú ideig franciabarát és Németország esküdt ellensége volt, majd 1938-ban a porosz militarizmussal szövetkezett, s két évvel később hátba támadta Franciaországot és eladta hazáját a német fasiszta diktátornak.

Még mint a fasizmus apostola is, esztendőkön át ellenezte a faji gyűlöletet, majd egyetlen szempillantás alatt antiszemitává vedlett, mert azt remélte, hogy a faji gyűlölet szításával levezetheti a nép fokozódó elégedetlenségét.

Árulásának az olasz nép volt az első áldozata. Később azonban orgyilkos módjára lecsapott vagy megpróbált lecsapni Abesszíniára, a köztársasági Spanyolországra, Albániára, Angliára, Franciaországra, Görögországra, Jugoszláviára, a Szovjetunióra és Amerikára is.

Ilyen volt az az ember, akit a tőkésországoknak úgyszólván minden államférfia esztendőkön keresztül nem győzött eleget magasztalni.

Az igazi demokrácia hosszú évei kellenek ahhoz, hogy Európa és a világ lemossa ezt a gyalázatot!

1915 áprilisának napjaiban kezdődtek az ipariskolai vizsgák. A vizsga eredményétől függött, hogy négy évi esti iskola után megkapom-e a műszerészi bizonyítványt.

A rajzvizsga, amely megelőzte a szóbelit, hat estén át tartott. Ámde már a negyedik napon letartóztattak – akkor első ízben –, és majdnem egy hónapig fogva tartottak. A bizonyítványt csak az októberi vizsgákon szerezhettem meg.

Letartóztatásom olyan körülmények között történt, amelyek, őszintén szólva, nagyfokú tudatlanságomról és tapasztalatlanságomról tanúskodtak.

Előző este nagy csomó háborúellenes röplapot vittem magammal, amikor szervezeti helyiségünkből távoztam. Úgy terveztem, hogy másnap ebédszünetben szétosztom lakásunk környékén. A röplapokon a szocialista szervezet aláírása szerepelt, s nem hiányzott róluk az előállító nyomda neve és címe sem. Azt hittem hát, hogy teljesen törvényesek, s másnap, valamivel a déli harangszó után, semmitől sem tartva, osztogattam a járókelőknek. A dolog azonban mégsem volt olyan ártatlan, amilyennek hittem, mert amikor véletlenül egy titkosrendőr került az utamba, s neki is adtam a röplapokból, se szó, se beszéd, nyomban letartóztatott.

A Borgo San Paoló-i rendőrségi fogda, ahová kerültem, sötét, piszkos és orrfacsaróan bűzös volt. Ennél ocsmányabb fogházat egész életemben nem láttam, pedig éppen eleget volt alkalmam megismerni. Azt hiszem, hogy ezzel mindent megmondtam.

Torinóban akkor hosszú idő óta egyetlen szocialista sem tudta, mi a börtön. Én sem tudtam, nem is sejtettem, milyen lehet valójában a börtönzárka.

– Ha a „Carceri Nuove" (Új Fogház) zárkái is ilyenek mint ez – gondoltam –, bizony nem lesz valami kellemes dolog a hosszabb „üdülés" . . .

Egyébként az engem kihallgató ügyeletes rendőrtiszt is gondoskodott róla, hogy élénk benyomásaim maradjanak első letartóztatásommal kapcsolatban. Szidott, durván fenyegetett, mert nem akartam megmondani, hol és kitől kaptam a röplapokat.

– Majd megtaláljuk a módját, hogy szólásra bírjunk! – kiáltotta utánam még akkor is, amikor visszaküldött a zárkába.

Szerencsémre délután rendőrkocsin átszállítottak az Új Fogházba, ahol egy aránylag tiszta magánzárkába helyeztek el. Az olasz törvényszéki fogházak „szokásos" zárkájában voltam, amellyel később sok tízezer antifasisztának volt alkalma közelebbről megismerkedni.

Azt hiszem, hiba lenne tagadni, hogy a börtönélet keserves dolog, ezernyi szenvedéssel jár.

Nekünk, szabadságharcosoknak, akik szenvedélyesen szeretjük az életet, szükségképpen másoknál is több szenvedést okoz a szabadság hiánya, a börtön kényszerű tétlensége, az, hogy a napok, hetek,

hónapok és évek idegesítő egyhangúságban, szürkén, unalmasan követik egymást, s olyan egyformák mint két tojás.

Ha tagadnánk a börtönélet szenvedéseit, ezzel lebecsülnénk a forradalmi meggyőződésükért és tevékenységükért bebörtönzöttek áldozatának értékét, azoknak a hősiességét, akik önként vállalták és viselték a börtönt, hívek maradtak eszméikhez, nem adták meg magukat az erős és kegyetlen ellenségnek, hanem minden szenvedéssel dacolva előkészítették osztályuk és népük győzelmét.

Engem akkor azzal vádoltak, hogy osztálygyűlöletet szítottam, és a királyság polgárait fegyveres felkelésre buzdítottam. Ezekért a cselekményekért elég komoly büntetés járt.

A vizsgálóbíró megpróbálta kiszedni belőlem, hogy kitől kaptam a röplapokat. Egyébként nem nagyon erőltette a dolgot, s általában nem árult el rossz szándékot. Olyan vallomásra akart késztetni, hogy nem ismertem a röplapok tartalmát.

Azt feleltem, hogy a röplapokat olyan szaktársaktól kaptam, akiknek a nevét nem tudom, tartalmukkal tökéletesen tisztában voltam, s szocialista eszméimnek megfelelően egyet is értettem azzal.

Később megtudtam, hogy anyám egyszer felkereste a vizsgálóbírót, s megpróbált közbenjárni az érdekemben, de eredménytelenül.

– Nem tehetek semmit, asszonyom – jelentette ki a vizsgálóbíró. – Fia nemcsak beismerte, hogy röplapokat osztogatott, hanem egyenesen kérkedett felforgató eszméivel.

– Ó, efelől biztos voltam – felelte anyám –, és örülök neki. Inkább üljön a fiam börtönben, mint hogy hitvány legyen.

– Akkor meg nem értem, kedves asszonyom, miért fordult hozzám.

Kénytelen vagyok elismerni, hogy ebben a vizsgálóbírónak igaza volt.

Letartóztattak, mert tetten értek. Zsebeimben számos „bűnjelet" – röplapot – találtak, beismertem a „bűncselekményt", s így elkerülhetetlennek látszott, hogy bíróság elé állítanak és elítélnek. A kormány azonban akkor, különösen a kényes háborús kérdéssel kapcsolatban, nem akart politikai pert. Ezért huszonhét napi vizsgálati fogság után, ha jól emlékszem, május 6-án „kellő bizonyítékok hiányában" elejtették a vádat és szabadlábra helyeztek.

Amikor kiléptem a fogház kapuján, elvtársaim valósággal hősként ünnepeltek. Ma nevetnem kell, ha erre gondolok.

Huszonhét napi vizsgálati fogság után éljenzés, virágcsokor, ünnepi beszédek. Egy idős elvtárs az „eszme vértanújának" nevezett. Bizony, elég olcsón jutottam a „mártírkoszorúhoz". Volt ebben az ünneplésben valami bohózatszerű, bár ezt egyikünk sem vette észre.

De a tragédia kezdete már nem váratott magára sokáig.

A háború hívei napról napra egyre hangosabb szóval ágáltak, s egyre erőszakosabban léptek fel.

Egyrészt Anglia és Franciaország, másrészt a nagytőkések – elsősorban a hadianyag-szállítók – költséget nem kímélve szították a háborús hangulatot, s azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy az olasz nép akarja a háborút.

Mussolini és néhány szindikalista meg anarchista vezető, köztük De Ambris, Corridoni, Rossoni és Massimo Rocca, részint meggyőződésből, részint pénzért, a legvadabb háborús uszítóvá vedlett. Ezek az emberek továbbra is befolyásuk alatt tartották – különösen Milánóban és Párma vidékén – a munkásoknak egy bizonyos, bár nem nagyon jelentős részét.

A köztársasági párt, egyébként saját franciabarát és irredentista hagyományaihoz híven, egyhangúlag a háború mellett foglalt állást. Ez a párt viszonylag erős volt Romagnában, Anconában és Róma egyes városnegyedeiben.

Majdnem minden diák és igen sok szabadfoglalkozású az antant melletti beavatkozás híve volt.

A nacionalisták, mint már mondottam, először a központi hatalmak pártján voltak, majd hirtelen a lehető legnagyobb „meggyőződéssel" szálltak síkra a demokratikus és köztársasági Franciaország oldalán való beavatkozás mellett.

A háború híveinek, mivel sok pénz állt a rendelkezésükre és Antonio Salandra kormányának egyre nyíltabb támogatását élvezték, nem volt nehéz azt a benyomást kelteni, hogy erős háborús tömegmozgalomról van szó: gyűléseket és felvonulásokat rendeztek, megtámadták a német tulajdonban levő létesítményeket, és súlyosan

fenyegettek mindenkit, aki szembe mert szállni „a nemzet akaratával".

A sajtó – a szocialista lapok, valamint a Giovanni Giolittinak és leghívebb barátainak közvetlen befolyása alatt álló újságok kivételével – szította a tüzet, az antant és az ágyúgyárosok pénzével megsokszorozott erejét teljes mértékben a háborús uszítás szolgálatába állította.

Giolittiék a semlegesség hívei voltak, mert tudták, hogy Olaszország hadbalépése a fiatal, szegény és rosszul felfegyverzett államot nyomorba és romlásba dönti. Giolittiék azonban nem mertek az ár ellen úszni, álláspontjuk és nyelvezetük rendkívül óvatos és mértéktartó volt, akárcsak később, a „Marcia su Roma"[8] előestéjén, majd a fasizmus hatalomra jutása után.

Még határozatlanabb magatartást tanúsítottak a katolikus vezetők, akiknek többsége mindenképpen azt az benyomást igyekezett kelteni, hogy sem a háború, sem pedig a semlegesség mellett nem foglal állást.

Tehát az egyetlen eleven erőt, amely nyíltan szembehelyezkedett Olaszország hadbalépésével, a szocialisták s az elveikhez hű szindikalisták és anarchisták irányították.

A szocialista párt vezetősége 1915. május 19-én, egy hétfői napon, Bolognában arról tanácskozott, hogy milyen országos intézkedések szükségesek a hadüzenet megakadályozása érdekében.

Mi, torinóiak, biztosak voltunk benne, hogy a pártvezetőség kihirdeti az egész országra szóló általános sztrájkot. Ezért Torinóban már a tanácskozás napjára, azaz hétfőre, általános sztrájkot hirdettünk, hogy „ne veszítsünk időt", s hogy kész helyzet elé állítsuk a pártvezetőséget és ezzel nyomást gyakoroljunk rá.

Hétfőn minden gyár abbahagyta a munkát, a közszolgáltatás is teljesen szünetelt. A sztrájk valóban általános volt, a dolgozók minden kategóriája részt vett benne.

Már a kora reggeli órákban hatalmas tömeg gyűlt egybe a Mun-

[8] Marcia su Roma – Mussolini fasiszta bandáinak bevonulása Rómába 1922. október 28-an, a hatalom átvétele céljából.

káskamara előtt, a Galileo Ferraris körúton és közvetlen környékén: a Pietro Micca kertben, a Cernaia utcában stb.

Ha jól emlékszem, beszédek nem hangzottak el. Szinte felszólítás nélkül elindultunk, s lassan, végeláthatatlan menetben vonultunk a Castello téren levő prefektúra felé.

Én, más fiatal elvtársakkal együtt, az első sorokban haladtam.

A város központjában szétszórva erős katonai egységeket láttunk, főleg könnyű lovasságot, de zavartalanul folytathattuk a felvonulást, végig a Cernaia és a Castello térre torkolló Pietro Micca utcán. Itt erős katonai kordon állta el utunkat. Erre befordultunk a Viotti utcába, s még mindig zárt sorokban a Viotti utcát a Róma utcával összekötő kis utcákon át a Castello tér közvetlen közelébe jutottunk.

A legelől haladóknak sikerült benyomulni a Róma utcába, de egy heves lovasroham szétszórta őket. Már a Róma utca járdájáról láttam, hogy egy lovasszakaszt vezető főhadnagy magasba emeli karját, majd dörrenést hallottam, s egy ismeretlen munkás – mint később megtudtam: Carlo Dezzani – szétzúzott koponyával a földre zuhant.

Ezalatt a Munkáskamara mellett a tömeg kiszakította a Pietro Micca kert rácsait, felszedte az utca kövezetét, s vasrudakkal és kövekkel védekezett a támadó lovassággal szemben. Mindkét részről sokan megsebesültek.

Délre a tüntetést szétverték, de az a kora délutáni órákban a Munkáskamara környékén újra kezdődött. Ezúttal rendőrosztagokat küldtek a tüntetők ellen. Késő estig tartottak a heves összetűzések, míg végül a rendőrség rohammal elfoglalta a Munkáskamarát, s letartóztatta az épületben tartózkodó elvtársakat, köztük Obertit.

Mi helyiségünkben gyülekeztünk, s ott tudtuk meg, hogy a pártvezetőség szabad kezet adott minden vidéki szervezetnek, vagyis mindegyik saját belátása szerint dönthette el, hogy milyen intézkedéseket tart megfelelőeknek a háború elleni harcban.

A pártvezetőség magukra hagyta a vidéki pártszervezeteket, így egyik sem hirdetett sztrájkot, s kedden reggel a torinói munkások is felvették a munkát, mivel úgy érezték, hogy elszigetelődtek.

Négy nappal később, 1915. május 24-én, Olaszország a központi hatalmak ellen belépett a háborúba.

Az első világháború

A torinói munkások között a hadüzenetet követő, minden eddiginél hatalmasabb „hazafias" kampány megindításával sem sikerült olyan soviniszta hangulatot kelteni, amilyent a kormány szeretett volna. Az sem vezetett célra, hogy ebben az időben az egész hadiiparban, különösen a vas- és fémiparban jelentősen emelték a béreket, úgyhogy a béremelés, valamint a meghosszabbított munkaidő folytán a munkások keresete néhány hónap leforgása alatt majdnem megkétszereződött.

A háborút igazságtalannak és haszontalannak tartották, s így a háború gyűlölete és az elégedetlenség nemhogy csökkent volna, hanem állandóan növekedett, hiszen szüntelenül újabb meg újabb menetszázadok indultak a frontra, s megérkeztek az első hírek a harcban elesettekről.

Nőttön-nőtt az elégedetlenség Torinóban is, jóllehet ez egyike volt azoknak a városoknak, amelyek kevésbé szenvedtek a háború miatt, ugyanis a „behívott" munkások és technikusok, sőt még az alkalmazottak is többnyire lakhelyükön maradhattak, mert mint a hadiiparban „nélkülözhetetlenek" felmentést kaptak a fegyveres szolgálat alól.

Egy ideig nem került sor nyílt tüntetésre a háború és a kormány ellen. Nyilvános gyűlést és felvonulást a hatóságok nem engedélyeztek. Több helyi szocialista vezető a május 19-i általános sztrájk után sokáig nem szabadult a börtönből. A fő ok azonban az volt,

hogy a torinói munkások emlékeztek, hogy egyedül vívott harcukban súlyos vereséget szenvedtek, s ez a tény természetesen valamelyest lehangolta őket.

Ami bennünket, fiatal és idősebb szocialistákat illet, minden rendelkezésünkre álló eszközzel továbbra is kitartóan folytattuk az imperialista háború ellen irányuló tevékenységünket és propagandánkat.

Most vettük először igénybe az illegális, a titkos sajtót. Egyre gyakrabban rendeztünk „magánjellegű", azaz olyan összejöveteleket, amelyekhez nem volt szükség rendőrségi engedélyre. Ezeken megmagyaráztuk a munkásoknak álláspontunkat, megvilágítottuk az eseményeket, a háború imperialista jellegét, s tények alapján kimutattuk, milyen óriási haszonhoz jutnak a háború révén különböző országok kapitalistái, kivált az olasz tőkések.

1916-ban, amikor az angol kormány a Sinn Fein[1] mozgalomban folytatott tevékenységükért ír hazafiakat végeztetett ki, a város szocialista köreiben sűrűn tartott gyűléseken rámutattunk, hogy Nagy-Britannia kormánya, amely állítólag Belgium, Szerbia és más országok szabadságáért visel háborút, semmiben sem különbözik az osztrák–magyar kormánytól, amely kevéssel előbb Cesare Battistit, a trentói hazafit akasztatta fel, akit akkor fogatott el, mikor az mint önkéntes katona az olasz seregben harcolt.

Ugyanebben az időben a sokatmondó „Federazione Alpinistica Zimmerwald" (Zimmerwald Alpinista Szövetség) elnevezéssel turista egyesületet alapítottunk. Zimmerwald tudvalevőleg egy kis svájci város, ahol 1915 szeptemberében a háború ellen állást foglaló európai országok szocialistái első konferenciájukat tartották. A konferencián részt vett Lenin is, aki a bolsevik álláspontot, vagyis a saját kormány vereségének és az imperialista háború polgárháborúvá változtatásának szükségességét hangoztatta, míg az olasz delegátusok (ha jól emlékszem Serrati, Morgari és Modigliani) centrista felfogást vallottak: sem a háború mellett, sem ellene.

Jól emlékszem egyesületünk jelvényére, amelyen a „Federazione Alpinistica Zimmerwald" vörös kezdőbetűi díszelegtek, s amelyet

[1] Sinn Fein – ír függetlenségi mozgalom.

mindannyian büszkén viseltünk. A rendőrség tudta, mit jelent egyesületünk „Zimmerwald" elnevezése, de semmit sem tehetett.

A politikai rendőrség detektívjei gyakran igazoltattak, kikérdeztek, s a végén lehordtak bennünket. De mi is igyekeztünk borsot törni az orruk alá. Az igazoltatásnál megkérdeztük: „Kihez van szerencsénk?" – jóllehet egytől-egyig ismertük a detektíveket. Még ma sem tudom, miért bőszítette fel őket annyira ez az ártatlan, gyermekes játék. Persze, mi jót mulattunk azon, hogy a fogdmegeknek kérdésünkre fel kellett mutatniuk az igazolványukat.

– Hogy én ki vagyok! – kiáltotta egyszer dühösen egy detektív, akit „Barbisin"-nek (Bajszoskának) csúfoltunk. – Maga nagyon jól tudja, hogy ki vagyok! Az vagyok, aki tegnap, tegnapelőtt és azelőtt voltam! Csak várjon, a legelső alkalommal megfizet érte.

S az alkalom nem is váratott magára sokáig.

1916 január végén illegális háborúellenes röplap terjesztéséért ismét letartóztattak. És éppen „Barbisin" fogott el, aki azzal állt bosszút rajtam, hogy bilincsbe verve sétáltatott végig fél Torinón. Megint az volt ellenem a vád, hogy a királyság polgárait fegyveres felkelésre uszítom stb. De a kormány ezúttal sem akarta, hogy az ügy bűnper révén a nagy nyilvánosság elé kerüljön. Másfél hónapi börtön után ideiglenesen szabadlábra helyeztek, s a tárgyalást elhalasztották – a háború utánra.

Amikor most kiszabadultam, elvtársaim már nem fogadtak olyan nagy ünnepléssel. Időközben a szocialisták megszokták a letartóztatásokat, a bebörtönzéseket.

A torinói munkásoknak az 1915 májusi vereséget követő lehangoltsága csak rövid ideig tartott. A gyárakban a hosszú munkaidő, az elcsigázó munkaütem és a kaszárnyai fegyelem hatására egyre nőtt az elégedetlenség. Sok munkás heti 72 órát, sőt néha ennél is többet kényszerült dolgozni. Emlékszem, hogy egyszer, amikor a gyárban egy új repülőgépmotort próbáltak ki, én magam is 29 órát dolgoztam egyfolytában: reggel héttől másnap délig.

Szabadságot kapni, még aránylag súlyos baleset után is, úgyszólván lehetetlen volt.

A sztrájkokat természetesen betiltották, s jogainkat gyakorlatilag semmiképpen sem tudtuk érvényesíteni. A munkások zöme „felmen-

tett" katona volt. Állandóan fejük fölött lebegett az a veszély, hogy a frontra küldik őket. Egyébként a háború céljaira dolgozó gyárak egész személyzetét – az öregeket, a nőket, a gyermekeket és a katonai szolgálatra alkalmatlanokat is beleértve – „militarizálták", vagyis szigorú katonai fegyelemnek vetették alá.

A kormány a munkások elégedetlenségének csökkentése és a jobb együttműködés biztosítása érdekében két jelentős intézkedésre határozta el magát.

Minden tartományban „ipari mozgósítási bizottságot" alakítottak a prefektus, a gyárosok és a munkásszervezetek képviselőiből. Ezekre a bizottságokra hárult a termeléssel és az üzemek munkakörülményeivel kapcsolatos különböző, általános jellegű problémák megoldása.

Ugyanakkor engedélyezték, hogy az egyes vállalatok munkásai üzemi bizottságot válasszanak. Az üzemi bizottság feladata az volt, hogy a gyárossal és a hadseregnek a vállalatnál működő képviselőjével megtárgyalja a gyárnak, az üzemrészlegnek vagy az egyes munkásoknak a bérrel, a munkaidővel, a fegyelemmel, az egészségüggyel stb. kapcsolatos külön követeléseit.

Az ipari mozgósítási bizottságok mindenkor megőrizték kollaborációs és bürokratikus jellegüket, ezzel szemben az üzemi bizottságok mihamar igen hatásos fegyverré váltak a munkások kezében, s a proletármozgalom későbbi kibontakozása során egész Olaszországban, különösen pedig Torinóban szinte döntő szerepet játszottak.

A torinói szocialisták már 1916. május 1-én valamennyi körzeti szervezetben és a Munkáskamarában népes „magánjellegű" gyűlést, sőt a Munkáskamara előtt tüntetést rendeztek, amelyen kisebb összecsapásokra került sor a rendőrséggel.

Amikor a svájci Kienthalban 1916 júniusában megtartották „a második zimmerwaldi konferenciát", Giacinto Menotti Serrati, aki Mussolini árulása után az „Avanti!" főszerkesztője lett, a cenzúra megkerülésével részletes beszámolót közölt a konferenciáról, s az újságot mindenhová eljuttatta. A huszárvágás kitűnően sikerült. Serrati merész tette és a lap tartalma nagy lelkesedést váltott ki a szocialisták és általában a munkások között, s a kormány nem mert megtorló intézkedésekhez nyúlni.

Közben az ifjúsági szervezetből több elvtársat a frontra küldtek. Köztük volt Santhià is. Két ízben ítélték halálra szökésért és engedetlenségért, de agyonlövés helyett mindkét alkalommal az első vonalba küldték, abban a reményben, hogy majd az osztrákok végeznek vele . . .

Ami engem illet, amikor 1916 nyarán behívták az 1897-es korosztályt, könnyen megkaptam a felmentést, de az esztelen mészárlás és pusztítás lidércnyomásként rám nehezedő gondolata, az örökös aggódás szeretteimért és a kimerítő munka szomorúsággal töltött el, idegesített és elkeserített.

1916 őszén, miután előzőleg néhányszor felszólaltam a már akkor több tízezer tagot számláló vasasszakszervezet gyűlésein, engem és két társamat, mint a „forradalmi irányzat" képviselőit, beválasztottak a vezetőségbe.

Mi, torinói munkások, Olaszország valamennyi többi részének munkásaihoz hasonlóan, lényegében az előtt a kérdés előtt álltunk, hogy a korrumpálásunkra szánt viszonylag magas bérért dolgozzunk-e mukkanás nélkül, barmok módjára, gyártsuk-e a gyilkos fegyvereket egy igazságtalan háborúhoz, amelyben naponta ezer meg ezer dolgozó esett el, vagy pedig a háború és a magas bérek ellenére megtaláljuk a háború iránt érzett gyűlöletünk, a háború áldozatai iránt érzett rokonszenvünk és azon akaratunk kifejezésének módját, hogy megvédjük létfeltételeinket és magát a ránk kényszerített embertelen erőfeszítés által veszélyeztetett életünket.

A szocialista párt vezetőségének jelszava, a „sem a háború mellett, sem ellene" jelszó alapjában véve senkit sem elégített ki. Azokat, akik nyíltan a háború mellett szálltak síkra, akkorra Olaszországszerte már mindenütt kizárták a pártból. De vajon az a tény, hogy semmit sem tettünk a háború ellen, és teljes erőnkkel, mindennemű ellenállási kísérlet nélkül gyártottuk a fegyvereket, nem volt-e a háború mellett kardoskodókkal és a háború irányítóival való együttműködés egyik igen hatékony formája?

A munkások, mindenekelőtt a munkásság legjobbjai, „valamit" tenni akartak. Ugyanakkor magától értetődően felmerült az erőviszonyok kérdése, s 1916-ban a helyzet még nyilvánvalóan nem érett

meg az egész torinói proletariátus lázadására. Egyrészt még túlságosan elevenen élt az előző évi vereség emléke, másrészt az elégedetlenség még nem ért el olyan fokot, hogy a munkásság tömegesen vállalta volna a súlyos veszélyeket, többek között a frontra küldés veszélyét. Főleg pedig a munkások úgy érezték, hogy az esetleges megmozdulást másutt – sem Olaszországban, sem külföldön – nem értenék meg és nem követnék.

Mi, a torinói szocialista szervezet és vasasszakszervezet „forradalmi irányzatú" tagjai azonban úgy gondoltuk, hogy meg kell indítani a progagandát és a szervezést egy, a háború és a ránk kényszerített munkakörülmények ellen irányuló hatalmas tömegakció előkészítése érdekében.

Innen származott ellentétünk a vasasszakszervezet reformista vezetőivel, akik semmiképpen sem akarták, hogy a szakszervezet tevékenysége túllépje az ipari mozgósítási bizottságban való részvétel keretét, s arra szorítkoztak, hogy Rómában az egyik vagy a másik miniszterrel folytatott tárgyalások útján morzsányi engedményeket érjenek el a munkások számára, és megelőzzék helyzetük további rosszabbodását.

Ők maguk tanácsolták három baloldali beválasztását a szakszervezet vezetőségébe, hogy ezzel elhallgattassanak minket és meghiúsítsák követeléseink érvényesítését.

A reformisták kísérlete azonban csődöt mondott. Ez egy kicsit a mi érdekünk is volt, de lényegében a távoli Oroszországban valamivel később végbement nagy események következtében vált lehetővé.

Még ma is látom, mintha tegnap lett volna, a Diatto-Fréjus gyár bejáratát és udvarát azon a reggelen, amikor az újságok közzétették a februári forradalomról szóló első híreket.

Petrográd népe felkelt, szétverte a cári erőket és elkergette a cárt.

A lapok ugyan azt állították, hogy az orosz nép nem a háború megszüntetése, hanem ellenkezőleg, a háborús erőfeszítések növelése érdekében hajtotta végre a forradalmat. De ki hitte ezt? Valamenynyien tudtuk, mennyit hazudoznak az újságok, különösen háború idején.

Munkástársaim a gyár bejárata előtt csoportokba verődve, boldogságtól sugárzó arccal olvasták fel egymásnak és vitatták meg a nagy hírt.

Míg a sziréna másodszor is fel nem búgott, senki sem lépett be az épületbe, s a gyár minden részlege egész nap valósággal felbolygatott méhkashoz hasonlított. A munkavezetőknek semmiképpen sem sikerült elérni, hogy a dolgozók lépten-nyomon ne az orosz eseményeket tárgyalják. Olyan ünnepi hangulat, lelkesedéstől vibráló légkör uralkodott mindenütt, amilyent azelőtt soha nem tapasztaltam az üzemben. S ezekben az órákban valamennyi torinói, valamennyi olaszországi üzemben ugyanaz történt, ami a Diatto-Fréjus gyárban.

Az olasz proletariátus mindenkor nagy rokonszenvet, mély szolidaritást érzett az orosz nép iránt. Az 1905-ös forradalmat a munkások hatalmas érdeklődése kísérte, s a következő években számos tömeggyűlésen, lapjaikban és parlamenti képviselőik útján tiltakoztak a cár és miniszterelnöke, Sztolipin, kegyetlen reakciója ellen. A Sztolipin elleni halálos merénylet hírét egész Olaszországban örömmel fogadták a reformisták még Filippo Turatit is beleértve. Amikor 1909-ben II. Miklós cár meg akarta látogatni „szeretett unokafivérét", Viktor Emmánuelt, a találkozóra egyetlen nagyobb olasz városban sem kerülhetett sor, mert a kormány tudta, hogy a cár látogatása hosszú ideje előkészített ellenséges tüntetésekre adna alkalmat. A hóhér-cár és a leendő fasiszta király majdnem titokban volt kénytelen találkozni egy kisvárosban, a piemontei Racconigiben, távol az ipari központoktól.

Az olasz munkások nem utolsósorban azért is idegenkedtek az antant oldalán való hadviseléstől, mert az antant-hatalmak között ott volt az önkényuralmi Oroszország.

Egészen természetes volt hát, hogy az olasz munkások lelkesen ünnepelték, köszöntötték a februári forradalmat és a cárizmus megdöntését. Egyébként már akkor megértették vagy legalábbis megsejtették, hogy ez a forradalom nem áll meg az első lépéseknél, hanem elkerülhetetlenül tovább fejlődik és nagy változásokra vezet.

S akkor lett az olasz proletariátus jelszava: „Kövessük az orosz példát!"

1917 februártól kezdve a munkások harckészsége szinte napról napra fokozódott. Egyre türelmetlenebbül viselték a háború következményeit. A gyári bizottságok egyre nagyobb tekintélyre tettek szert, s az üzemekben mindenütt egyre inkább a munkások tényleges vezetőinek szerepét töltötték be.

Hadd mondjam el ezzel kapcsolatban a szerintem egyik legjellemzőbb eseményt azok közül, amelyeknek e hónapokban tanúja és részese voltam.

A Borgo San Paoló-i lőszergyárban robbanás történt, amelynek következtében három munkásnő – közöttük Santhià elvtárs egyik nővére – életét vesztette. Az áldozatok temetésének időpontját délután négy órára tűzték ki. A Diatto-Fréjus gyár munkásai elhatározták, hogy tömegesen vesznek részt a temetésen. Ily módon akarták kifejezésre juttatni tiltakozásukat azellen, hogy a városnegyednek úgyszólván a szívében lőszergyár működik, s általában a háború ellen.

Az üzemi bizottság közölte az ügyeletes tiszttel, hogy az üzem dolgozói fél négykor be akarják szüntetni a munkát. A tiszt ezt a leghatározottabban megtiltotta. Kijelentette, hogy csak egy hétnyolctagú küldöttség vehet részt a temetésen, s azt, aki beszünteti a munkát vagy igazolatlanul hiányzik, haladéktalanul a frontra küldeti.

Az üzemi bizottság a súlyos fenyegetés ellenére kiadta a jelszót: „Pontosan fél négykor minden gépet leállítani és a munkát beszüntetni!"

Én hatodmagammal, egy munkavezető felügyelete alatt, a Diatto-Fréjus gyár motorkipróbáló részlegében dolgoztam. Ez a viszonylag kis helyiség teljesen el volt különítve, úgyhogy onnan nem láthattam, mi történik más munkahelyeken.

Három óra huszonöt perckor szerszámélesítés ürügyével a gépterembe mentem, hogy lássam, sikerül-e az akció, s hogy a döntő pillanatban jelen legyek.

Nagy nyugtalanság fogott el. Tudtam, hogy amennyiben a munkabeszüntetés teljes lesz, valószínűleg nem kerül sor megtorlásra, ha azonban a munkások egy része nem csatlakozik a tüntetéshez, sokan drágán fizetünk a fegyelemsértésért.

Annyi bizonyos, hogy valamennyi munkás a háború ellen volt,

s valamennyien kifejezésre akarták juttatni elégedetlenségüket. De a munkabeszüntetéssel igen sokat kockáztattak – nemcsak szabadságukat, hanem életüket is: a front nem tréfadolog.

Vajon „jönnek-e" valamennyien? „Jönnek-e" a legelmaradottabb munkások is, azok, akik vidékről csak nemrégiben kerültek a gyárba? „Jönnek-e" az öregek, akik békeidőben nem is egyszer vállalták a sztrájktörő szerepét? „Jön-e" a gyár munkásainak az a része, amely sohasem akart belépni a szakszervezetbe?

Pontosan fél négykor síri csend támadt az üzemben. Minden gép leállt. A villanymotorok elcsendesedtek. Az esztergapadok, a marógépek, a fúrók és a munkapadok előtt némán, mozdulatlanul, karbatett kézzel álltak a munkások.

Most már történhetett akármi: győztünk.

Az ügyeletes tiszt mukkanni sem mert.

Öt perccel később ő maga adott parancsot a munkaidő végét jelző sziréna megszólaltatására.

És később sem került sor megtorlásokra.

Szilárd összetartásunk győzelemre vezetett.

Ugyanebben az órában hasonló jelenet játszódott le a Lancia gyárban, a Nazzaro gyárban és a kerület valamennyi gyárában.

A torinói proletariátus lelkesült a nagyszerű oroszországi példán, követte ezt a példát, s már érett volt nagyobb harcokra, nehezebb csatákra is.

A hadiüzemmé nyilvánított gyárakban a munkaidő egyre hosszabb, a munkaütem egyre elviselhetetlenebb, a fegyelem egyre szigorúbb lett. Világos, hogy ez így nem mehetett tovább.

A vasasszakszervezet vezetőségében azt javasoltam, hogy végső eszközként hirdessünk huszonnégy órás tiltakozó sztrájkot, s ily módon hívjuk fel a kormány figyelmét a helyzetre. A vezetőség két tagja támogatta a javaslatomat.

A vezetőségi értekezleten a torinói vasasszakszervezet titkára, Uberti mellett jelen volt Bruno Buozzi, a FIOM főtitkára is. Mindketten ellenezték a sztrájkot, s egy kevésbé veszélyes eszközt ajánlottak. Mint mondották, jobb lesz, ha küldöttséget indítanak Rómába, az tárgyal Paolo Bosellivel, Salandra miniszterelnök helyettesével, s

így éri el azokat az engedményeket, amelyeket mi munkabeszüntetéssel akartunk kicsikarni.

Belementünk, azzal a világosan kifejezett és jegyzőkönyvbe is foglalt feltétellel, hogy amennyiben a miniszterrel folytatott tárgyalások nem vezetnek eredményre, minden további halogatás nélkül kihirdetjük a sztrájkot.

A küldöttség puszta ígéretekkel, semmitmondó biztatásokkal tért vissza. A gyárakban semmi sem változott, sőt rosszabbodott a helyzet.

A római utazást megelőzően vállalt határozott kötelezettségekre hivatkoztunk, és kértük, hogy a szakszervezet tegyen eleget azoknak, vagyis hirdesse ki a sztrájkot. De a munkabeszüntetés ellenzői újabb érveket, újabb ürügyeket kerestek, és a sztrájkot nem hirdették ki. Erre én és két másik vezetőségi tag bejelentettük, hogy lemondunk a funkciónkról.

De a reformisták semmilyen mesterkedése sem akadályozhatta meg, hogy a munkások módot találjanak elkeseredésük kinyilvánítására.

Oroszországból zavaros, eltorzított, ellentmondásos hírek érkeztek. Az újságok szerint egy maroknyi szélsőséges párt kivételével – amelyet ki tudja miért, „bolsevik" pártnak neveztek, s amelynek élén egy bizonyos Lenin állt –, az egész orosz nép a háború végsőkig való folytatása mellett szállt síkra. Az orosz katonák – ugyancsak az újságok szerint – lelkesen harcoltak, és forradalmi dalokat énekelve, az ezredek élén vörös zászlókat lobogtatva mentek a frontra.

Mi, szocialisták, majdnem valamennyien Lenin és a bolsevikok mellett voltunk, s a munkásság nagy többsége velünk tartott.

Nem ismertük a bolsevikok tanításait, ideológiáját. Nevüket a zimmerwaldi és a kienthali konferencia alkalmával olvastuk, s tudtuk, hogy akkor következetes baloldali álláspontot foglaltak el. Semmi egyebet nem tudtunk róluk.

Mindenesetre a bolsevikok pártjára álltunk, mert ellenezték a háború folytatását, s talán még inkább azért, mert Olaszország minden háborús uszítója, minden burzsoája támadta, gyalázta őket. Éreztük,

hogy ellenségeink azért támadják őket ilyen vadul, mert Leninnek és a bolsevikoknak igazuk van, mert a munkásosztály és a szocializmus ügyét védelmezik.

Júliusban Olaszországba érkezett a petrográdi ideiglenes kormány kéttagú küldöttsége: a mensevik Goldenberg és Szmirnov.

Az első város, amelyet meglátogattak, Torino volt.

Elhatároztuk, hogy gyűlést tartunk a Munkáskamara több mint kétezer férőhelyes nagytermében, s ezen a gyűlésen fognak beszélni.

A rendőrkapitányság úgy döntött, hogy ezúttal szemet huny, s a háborús törvények ellenére engedélyezi a nyilvános gyűlést.

Este több mint 40 000 ember gyűlt össze, hogy kifejezze az orosz nép iránt érzett szolidaritását. Ennyi ember nem fért el a Munkáskamara helyiségeiben, de az egybegyűlt tömeg erőszakos feloszlatása nehéz és veszélyes feladat lett volna a hatóság számára.

Akárcsak a lőszergyár áldozatainak temetése alkalmából a gyárban rendezett tüntetés idején, most is megállapíthattam, hogy nem az a „törvényes", ami a rendeletekben, törvényekben és szabályzatokban „írva van", hanem az, amit a nép összetartásával, harcos szellemével és kitartásával kivív.

Háborús törvények ide, háborús törvények oda, a gyűlésre nyílt utcán került sor. A szónokok a Munkáskamara erkélyéről beszéltek.

Szmirnovot és Goldenberget a tömeg egyhangú „Éljen Lenin!" kiáltással fogadta, amely ezer és ezer torokból újra meg újra felharsant, valahányszor a háború folytatásának szükségességét hangsúlyozták.

„Éljen Lenin! Éljen Lenin! Éljen Lenin!"

A két szegény mensevik vigasztalan volt. Az egyik halottsápadt, a másik meg a haragtól rákvörös lett, nem tudták mit mondjanak és melyik szentet emlegessék. Valahogyan befejezték szónoklatukat és odébbálltak.

Ugyanilyen fogadtatásban részesültek Milánóban, Bolognában és minden nagyobb olasz városban, ahol a munkásokhoz beszéltek.

1917 folyamán a nagyvárosokban egyre súlyosabbá vált az élelmezési helyzet. Például Torinóban a kenyeret jegyre adták, s nemcsak kevés, hanem ugyanakkor ehetetlen is volt. Rizsnek, zabnak, kuko-

ricának, talán egy kis búzának és ki tudná még minek a keverékéből sütötték. Ráadásul sorba kellett állni érte, és nemegyszer előfordult, hogy a háziasszonyok egész délelőtt hasztalan ácsorogtak, a végén kenyér nélkül mentek haza.

Augusztus 21-én, egy keddi napon, úgyszólván egész Torinóban egyáltalán nem lehetett kenyeret kapni.

Amikor délben a munkások a gyárakból ebédre hazatértek, szinte mindenütt üres asztal várta őket: hiányzott a kenyér, s az étel is szűkösen volt, mint mindig.

Sok üzem – köztük a Diatto-Fréjus gyár – munkásai elhatározták, hogy délután megtagadják a munka felvételét.

Be sem mentünk a gyárba, hanem a kapu előtt gyülekeztünk. Egymást érték a hangos felkiáltások:

– Nem ettünk. Így nem tudunk dolgozni. Kenyeret akarunk!

Pietro Diatto lovag, annak a gyárnak a tulajdonosa, ahol én is dolgoztam, igen gondterhelten állt a munkások elé, s mézes-mázos hangon szólt hozzájuk:

– Igazuk van. Igazuk van. Hogyan is lehetne éhes gyomorral dolgozni? Máris telefonálok a hadbiztosságra, hogy azonnal küldjenek kenyeret. Csak menjenek be a gyárba, ne csináljanak butaságot. A maguk érdekében és családtagjaik érdekében mondom...

A munkások egy percre elcsendesedtek. De csak egy percre. Egymás szemébe néztek, mintha némán tanácskoztak volna, majd még hangosabban kezdtek kiabálni:

– Fütyülünk a kenyérre! Békét akarunk! Le a harácsolókkal! Le a háborúval!

És tömegesen távoztak az üzem környékéről. Egy részük a város központja, a Munkáskamara felé vette útját, másik részük pedig a még dolgozó üzemek elé ment, hogy a sztrájkhoz való csatlakozásra szólítsa fel a munkásokat.

Később sokan még a szocialisták közül is azt hangoztatták, hogy az 1917 augusztusi „torinói eseményeknek", a háború alatt Olaszországban kirobbant legjelentősebb tömegmegmozdulásnak oka csupán az akkori kenyérhiányban keresendő.

Óráról órára, percről percre figyeltem a „torinói eseményeket" s határozottan állíthatom, hogy ez a magyarázat egészen felületes.

Az augusztus 21-én reggel bekövetkezett kenyérhiány a torinói munkások számára csak alkalom, ürügy volt arra, hogy kinyilvánítsák a háború iránt érzett gyűlöletüket, és megpróbálják „követni az orosz példát", vagyis megpróbáljanak széles forradalmi mozgalmat indítani a kormány megdöntése céljából.

A munkásság, a nép, a felkelések előestéjén a harc kirobbantásához rendszerint valamilyen okba, ürügybe kapaszkodik, amely a harcnak törvényes jelleget és célkitűzéseket kölcsönöz, illetve a lehető legnagyobb mértékben megközelíti a törvényességet; amely lehetővé teszi, hogy a legbátortalanabbakat, a legingadozóbbakat is megnyerjék az akciónak; amely kiutat biztosít arra az esetre, ha a mozgalom nem válik olyan erőteljessé és átfogóvá, hogy az előre kitűzött, de csak az akció során konkretizálódó igazi célokat elérje.

Az, hogy 1789. július 12-én XVI. Lajos eltávolította a kormányból Necker minisztert, hogy 1871. március 18-án reggel Thiers katonái a Montmartre-on elkobozták a nemzetőrség ágyúit, hogy 1917 februárjában Petrográdban nagy arányokat öltött az élelmiszerhiány, csupán „jó alkalmat" szolgáltatott olyan – eleinte többé-kevésbé törvényes jellegű – megmozdulás elindítására, amelynek valójában jóval mélyebb okai és határozottan forradalmi célkitűzései voltak.

Ebben a tekintetben az októberi forradalom kivétel, mert kezdettől fogva nyíltan a munkásosztály hatalomra juttatása volt a célja. Ebben az esetben azonban olyan munkásosztályról volt szó, amely már két forradalom tapasztalataival rendelkezett, s amelynek élén a történelemben soha nem ismert rátermett, felkészült és a legkövetkezetesebb forradalmi párt állt.

A torinói proletariátus 1917 augusztusában mindezt úgyszólván teljesen nélkülözte: nem rendelkezett forradalmi tapasztalatokkal, s tökéletesen híjával volt a rátermett, felkészült és következetes vezetésnek.

Ezzel magyarázható, hogy ami a felkelés katonai és politikai stratégiáját és taktikáját illeti, a megmozdulás során kevés kivételtől eltekintve spontán jellegű volt.

Ezzel magyarázható, hogy a „torinói események" elkerülhetetlenül a munkások vereségével végződtek.

Kedden estefelé Torinóban teljes volt a munkabeszüntetés. A közlekedés is leállt.

A Munkáskamara előtt délután és este kisebb összetűzésekre került sor a rendőrséggel, anélkül azonban, hogy ezek a csetepaték súlyosabb következményekkel jártak volna.

Másnap az általános sztrájk szilárd egységben folytatódott. A város szívébe vezető utak kereszteződéseit megszállta a rendőrség.

Torino szemmel láthatóan két részre szakadt: a város külső kerületei a munkások kezén voltak, akik könnyen juthattak el egyik peremvárosból a másikba, a belső kerületeket viszont a polgári és katonai hatóságok tartották kezükben.

A helyzet tökéletesen világos volt, vagy legalábbis annak kellett volna lennie: vagy sikerül a munkásoknak áttörniük a város középpontját elzáró kordont és elfoglalniuk a belső kerületeket, vagy az akció kudarcot vall, s a legjobb esetben kimerülés és konkrét, megvalósítható célok hiánya következtében ér véget.

S valóban így is történt.

Délelőtt kilenc óra körül népgyűlést rögtönöztünk a Peschiera téren, Borgo San Paolo legforgalmasabb pontján.

Alig kezdődött meg a gyűlés, „futár" jött Obertiért és értem, hogy nyomban menjünk a torinói szövetkezeti szövetség Stupinigi körúton levő boltjába, ahol a szocialista vezetők a helyzet megtárgyalása céljából értekezletet tartanak.

Az értekezlet, amelyen mintegy harminc politikai és szakszervezeti vezető volt jelen, jóformán semmit sem határozott. Reformisták és „forradalmárok" egyaránt nem tudták (természetesen magamat is beleértve), hogy mit tegyünk, milyen jelszót adjunk a tömegnek, amely véget akart vetni a háborúnak és forradalmat akart, de fogalma sem volt arról, hogy milyen úton-módon lásson hozzá e nagy és fennkölt célok megvalósításához.

Az értekezlet lényegében arra a következtetésre jutott, hogy értesíteni kell (egy elvtársnak Milánóba küldése útján) a pártközpontot, az „Avanti!" szerkesztőségét és a szakszervezeti központot a torinói eseményekről, s addig is, amíg vezetőink esetleges tanácsa megérkezik, szabad folyást kell engedni az akciónak.

Tudomásom szerint az általános sztrájk egész ideje alatt ez volt a városban az egyetlen összvezetőségi értekezlet.

Egyébként Milánóból nem érkezett semmilyen tanács, semmilyen utasítás.

Az „Avanti!" még csak kísérletet sem tett arra, hogy tudósítást közöljön a torinói eseményekről. Az újságban még a várt üres, cenzúrázott helyeket sem pillanthattuk meg, amelyek Olaszország-szerte legalább azt a benyomást kelthették volna, hogy igen súlyos események zajlottak le – a világ valamely pontján.

Más városok munkásai, akármilyen lelkes hangulat és harci akarat töltötte el őket, nem fejezhették ki szolidaritásukat a torinói proletariátussal, mert az e napokban hozzájuk eljutó hírek bizonytalanok, zavarosak és töredékesek voltak.

Az akció olyan hegyipatakhoz hasonlított, amely átszakítja gátját, tajtékozva vágtat előre, majd lassan-lassan veszít kezdeti erejéből – megtorpan.

Torinóban az 1915. május 19-i dráma 1917 augusztusában megismétlődött, de nagyobb arányokban, és súlyosabb következményei voltak.

Amikor Obertivel kedden dél felé visszatértünk Borgo San Paolóba, az első hír, amely tudomásunkra jutott, az volt, hogy a tüntetők a Peschiera téri népgyűlés után a közeli San Bernardino templomhoz vonultak és felgyújtották. A templom annak ellenére, hogy a tűzoltók gyorsan kivonultak, súlyos károkat szenvedett.

Miközben a tömeg még az égő templom körül tolongott, páncélautók robogtak elő, amelyekből a rendőrök sortüzeket adtak le. A golyók két tüntetőt – köztük egy asszonyt – megöltek, néhányat pedig megsebesítettek. Ugyanakkor több letartóztatásra is sor került.

A templom felgyújtása természetesen szörnyű ostobaság, súlyos hiba volt, amelyért én és Oberti bizonyos mértékben kétségtelenül felelősek voltunk, mert nem lett volna szabad eltávoznunk a kerületből, mielőtt a többi elvtársnak utasítást nem adunk arra vonatkozóan, hogy mit csináljanak a népgyűlés után.

De tulajdonképpen miért gyújtották fel a tüntetők a San Bernardino templomot?

Mindenekelőtt a klérus iránt érzett gyűlöletből. A munkások álta-

lában módfelett gyűlölték a papokat, különösen azután, hogy a papok zöme az imperialista háború buzgó szószólója lett. Ebben a tekintetben jellemző az a tény, hogy a San Bernardino templom felgyújtásával egyidejűleg más tüntetők megrohanták és kifosztották Barriera di Milano peremváros templomát, ahol rengeteg felhalmozott élelmiszert találtak.

Egyébként is a San Bernardino kolostor szerzetesei magukra haragították a kerület egész lakosságát, mert – néhány hónappal az augusztusi események előtt – két kisfiút a kolostor gyümölcsösének megdézsmálásáért embertelenül megvertek.

Végül köztudomású volt, hogy a templom és a kolostor alagsorait a hatóságok lefoglalták és katonai raktárrá alakították át, s így a tüntetőket az a gondolat is lelkesítette, hogy hadianyagot semmisítenek meg.

Mindenesetre az nyilvánvaló, hogy a templom felgyújtása semmiképpen sem válhatott az akció javára, és nem volt igazi forradalmi tett.

Amikor néhány nappal később a vizsgálóbíró előtt álltam, aki azzal vádolt, hogy részt vettem a gyújtogatásban, körülbelül ezeket mondtam:

– Nem ítélem el a történteket. Minden forradalmi megmozdulásnál elkerülhetetlen az olyan eset, mint a San Bernardino templom felgyújtása. De ha ott lettem volna a tüntetők között, valószínűleg nem kerül erre a sor. A templomtól néhány száz méterre van az SPA vas- és fémárugyár. Minden munkás tudja, hogy ott most géppuskákat is gyártanak. Ezeknek a teljesen fegyvertelen tüntetők nagy hasznát látták volna. Ha én a tüntetők között vagyok, kétségtelenül az SPA gyár felé veszik útjukat, nem pedig a templom felé.

A San Bernardino templommal kapcsolatos esetnél nem maga a felgyújtás ténye volt a legkomolyabb, a legsúlyosabb, hanem az amiről tanúskodott, hogy tudniillik a megmozdulást lényegében teljesen magára hagyták, hiányoztak a vezetők, hiányzott a terv és jóformán minden néven nevezendő összehangoltság.

A felkelés – pontosabban a zavargás –, mindinkább csökkenő erővel, a hét végéig tartott.

Szerdától kezdve a város különböző pontjain hevenyészett barikádokat emeltek.

A legjelentősebb megmozdulásra Barriera di Milano peremvárosban került sor, ahol az akciót egy eléggé felkészült és szervezett anarchista csoport irányította, szocialista fiatalokkal együttműködve. Itt, különösen a Vercelli körúton, elég erős barikádokat építettek. Az út mentén sorakozó nagy fák közül sokat tőből kivágtak, s a hatalmas lombos ágak feltartóztatták a karhatalmat. A barikádok megerősítésére négy vagy öt villamoskocsit és néhány autót is feldöntöttek. Egy század katona a legcsekélyebb ellenállás nélkül engedte, hogy a tömeg lefegyverezze.

Borgo San Paolóban, a Villafranca utcában viszont egy másik század, amelyről később azt mondták, hogy katonaruhába öltözött rendőrökből állt, közvetlen közelről géppuskatüzet zúdított a tüntetőkre, akik a Barriera di Milanó-i esetről értesülve, bizalommal közeledtek feléje. Négy tüntető életét vesztette, sokan megsebesültek.

A halottak között volt egy egészen fiatal munkástársam, Giovanni Morelli is, akit én magam vittem az ifjúsági szervezetbe. Alig töltötte be a tizenhét évet. Nagyon szegény volt (apja segédmunkásként dolgozott a Diatto-Fréjus gyárban), értelmes, szép és csupa lelkesedés. Még most is magam előtt látom a Martini-kórház hullaházában kiterített holttestét. És látom öreg, sápadt, vigasztalan apját, amint keserűség nélkül, de valahogy mégis szemrehányóan néz rám, mintha azt mondaná:

– Te vitted a harcba...

A torinói események halálos áldozatainak pontos számát sohasem hozták nyilvánosságra. Ha jól emlékszem, a hatóságok mintegy ötven nevet közöltek. Valójában a halottak száma sokkal nagyobb volt.

Az akció valamennyi peremvárosban úgyszólván kizárólag védelmi jellegű volt. Sehonnan, még Barriera di Milano peremvárosból sem történt valóban komoly és jól szervezett kísérlet a belső kerületek elérésére és a város stratégiai pontjainak elfoglalására.

Minden egyes peremváros dolgozói külön-külön léptek fel. Senkinek sem volt áttekintése az akció egészéről és céljairól.

Este összegyűltünk a kerületi szervezetekben, de másnapra semmilyen tervet, semmilyen programot nem készítettünk. Valójában nem irányítottuk az akciót, hanem mindannyian csak követtük annak spontán alakulását.

Pénteken az általános sztrájk folytatódott, de már teljesen passzív formában. A karhatalom a peremvárosoknak csaknem minden fontosabb pontját megszállta. A munkások otthon maradtak, vagy ha ki is mentek az utcára, legfeljebb hármasával járkáltak. A csoportosulás szigorúan tilos volt. A karhatalom parancsot kapott, hogy felszólítás nélkül tüzeljen, ha háromnál több személyt lát együtt.

Szombaton reggel Torino képviselői és képviselőtestületi tagjai tanácskozásra ültek össze a szakszervezetek vezetőivel, s egy közösen megfogalmazott kiáltványban, amelyet maga a hatóság nyomban kiragasztatott, felszólították a munkásokat, hogy hétfőn álljanak munkába.

Egyébként nem is volt semmilyen más kivezető út.

Az akciót, az igazat megvallva, nem a hatóságok és nem a szocialista vezetők törték le.

Ismétlem: úgyszólván magától szűnt meg, ereje kimerült.

Hatása azonban rendkívül nagy volt egész Olaszországban, még a fronton harcoló katonák soraiban is.

A caporettói események[2] – eltekintve a hadvezérek, közöttük Badoglio bűnös tehetetlenségétől – sok rokonvonást mutattak a „torinói eseményekkel".

Mindkét esetben a tömegeknek az imperialista háborúval szemben táplált izzó gyűlöletéről és arról az elszánt akaratáról volt szó, hogy „követik az orosz példát". De mindkét esetben tökéletesen hiányzott a terv, s hiányoztak a rátermett és felkészült vezetők.

Hatalmas forradalmi energia ment emiatt úgyszólván teljesen veszendőbe.

2 Caporetto (Kobarid) az Isonzo völgyében levő városka, ahol 1917 októberében az olasz hadsereg frontáttörés következtében súlyos vereséget szenvedett.

Hétfőn újra munkába álltunk.

A nagyszámú áldozatnak, sok elvtársunk letartóztatásának és annak a sokunkat közvetlenül fenyegető veszélynek ellenére, hogy szintén börtönbe vetnek vagy azonnal a frontra küldenek bennünket – nem csüggedtünk. Nagyon el voltunk ugyan keseredve a háború miatt, s elkeserített bennünket az a bánásmód is, amelyet a gyárban kénytelenek voltunk elszenvedni. Másfelől az a tény, hogy „lógósoknak" éreztük magunkat, miközben mások életüket áldozzák a háborúban, amelyhez kénytelen-kelletlen mi gyártjuk a fegyvereket, kínos erkölcsi érzést keltett bennünk. Mindamellett megelégedéssel és büszkeséggel töltött el bennünket az a tudat, hogy ha hiábavalóan is, de bátran harcoltunk a háború, a kormány és a gyárosok ellen. Legalábbis úgy éreztük, hogy mi szintén kockára tettük életünket egy igaz ügyért, hogy mi „lógósok", mi, akik a háborún „egy rakás pénzt" kerestünk, megtettük kötelességünket a fronton harcoló testvéreinkkel és azzal a sok millió anyával, nővérrel és feleséggel szemben, akik állandó gyötrelmes várakozásban élve lestek valami végzetes hírt.

Jómagamat illetően nem tápláltam illúziókat. Tudtam, hogy egy szép napon minden valószínűség szerint letartóztatnak. Az egész kerületben mindenki tudta rólam, hogy szocialista vagyok, s „priuszom" a rendőrség megítélése szerint a legrosszabbak közé tartozott, hiszen két év alatt kétszer állítottak bíróság elé háborúellenes propaganda miatt.

Persze, adva volt számomra a bujkálás lehetősége. Csakhogy militarizált üzemben dolgoztam, és szökevénynek nyilvánítottak volna, ha elhagyom a munkahelyemet, márpedig mi elvileg helytelenítettük a szökést. Emellett csöbörből vödörbe kerültem volna, az egyik veszély elkerüléséért egy másik veszélyt kellett volna vállalnom. Úgy éreztem, hogy nem érdemes.

Arra, hogy a párttól tanácsot vagy utasítást kérjek, gondolni sem lehetett. Bizonyára értetlenül válaszolták volna:

– Hát tedd azt, amit jónak látsz! Mi közünk nekünk a te magánügyeidhez?

Ezért elhatároztam, hogy lesz, ami lesz, folytatom megszokott életmódomat.

A sztrájk utáni kedden vagy szerdán, ebédidőben, csengettek lakásom ajtaján. Magam nyitottam ajtót, s nagy meglepetésemre Santhiàt pillantottam meg, katonaruhában.

– Hát te hogy kerülsz ide?

– A fronton azt hallottam, hogy Torinóban kitört a forradalom, rohantam hát haza, segíteni. Sajnos, úgy látom, hogy túl későn érkeztem . . .

– Megbolondultál? A frontról megszökni! Ha elfognak, agyonlőnek. Azonnal indulj vissza! Ha nem sokáig maradsz távol, esetleg megúszhatod.

– Ne félj, visszamegyek . . . De nem olyan sürgős a dolog . . . Ha már egyszer „szabadságon" vagyok, miért ne tölthetnék egy kis időt családom és barátaim körében? Nem igaz?

Két nap múlva ment vissza, olyan nyugodtan, mint akinél minden a legnagyobb rendben van. Természetesen halálra ítélték, de kivégzés helyett az első vonalba küldték. Ilyen volt Santhià akkoriban. És biztos, hogy forradalmi lendülete huszonhat év múltán sem csökkent.

A következő szombaton délután öt óra tájban munkavezetőm halálsápadtan lépett hozzám:

– Mario, rendőrök állnak a kapu előtt, maga felől érdeklődnek. Elfogatási parancsuk van.

Egy pillantást vetettem az udvarra. A magas kőkerítés mentén katonák őrködtek. Azt tudtam, hogy a kerítés túlsó oldalán rendőrök vigyáznak. Ha szökni próbálok, a katonák vagy a rendőrök könnyen elcsípnek. És még ez a jobbik eset. De ezekben a napokban a legvalószínűbb az, hogy golyót röpítenek belém. Nem volt mit tenni . . .

Megmosakodtam, levetettem a munkaruhát, megkértem egy elvtársat, hogy értesítse a családomat, majd a kapuhoz mentem, ahol két detektív várt rám.

Ezúttal nem bilincseltek meg. Az egyik detektív karon ragadott, így mentünk a legközelebbi villamoshoz, amely a főkapitányság elé vitt bennünket.

Miközben a megállótól az épület felé haladtunk, tőlem alig pár méternyi távolságra anyámat és Clelia húgomat pillantottam meg. Nem vettek észre, én pedig nem akartam felhívni magamra a figyelmüket. Nagyon megijedtek volna. Csak néhány hét múlva láttam viszont őket, dupla rácson keresztül. Anyám akkor is nagyon erősnek bizonyult, s attól tartva, hogy a hosszú fogság kilátása esetleg elcsüggeszt, bátorítón szólt hozzám:

– Ne búsulj! Hiszen oly fiatal vagy! Ha öt vagy hat esztendőt kellene is raboskodnod, még mindig előtted az egész élet. Én megvárlak, ne félj. Az egészségemmel nincs semmi baj. Nem szándékozom egyhamar elköltözni az élők sorából.

S egyetlen könnyet sem ejtett.

Egészen a kiszabadulásomig mindennap írt nekem levelet, s ezekben önmagára vonatkoztatva ismételten idézte Leopardi sorait: *„Vagy szerencsétlen, vagy gyáva fiaid lesznek: a szerencsétleneket válaszd!"*

De nekem erőt adott az eszme és az a tudat, hogy ilyen anyám van, s így soha, még a börtönben sem éreztem magam szerencsétlennek. Legfeljebb néha-néha egy egészen kicsit szomorú voltam.

Ha most visszaemlékszem, nem volt valami nagy dolog az a másfél esztendő, amit akkoriban – 1917. szeptember 1-től 1919. február 26-ig – a fogházban töltöttem.

Ezért nem szándékozom leírni „börtönélményeimet", elmesélni, hogyan alakult életem a szóban forgó tizennyolc hónap alatt. Csupán egyes részletekről, olyan esetekről számolok be, amelyek érzésem szerint még most, annyi esztendő elmúltával is érdeklődésre tarthatnak számot.

Az ellenem emelt legsúlyosabb és legkonkrétabb vád az volt, hogy részt vettem a San Bernadino templom felgyújtásában s a rendőrséggel ezt követően történt összecsapásban.

Alibim tökéletes volt, s az ügyvédem megnyugtatott, hogy minden bizonnyal már a vizsgálat során elejtik az ellenem emelt vádakat. De a hónapok egyre teltek, és csak nem engedtek szabadon.

Az első öt hónapban napi 12–14 órát töltöttem olvasással, ugyanis családom és elvtársaim jóvoltából könyvben sohasem szen-

vedtem hiányt. Jó néhány pompás könyvet küldött be Antonio Gramsci, akit akkor még csak látásból ismertem. Talán akkor kezdődött iránta érzett mély vonzalmam.

Ebben az időben olvastam először Marx és Engels legfontosabb műveit, amelyeket olaszul az „Avanti!" kiadóvállalat jelentetett meg. Ezek közül egyik-másik mű olvasása nagyon nehezen ment. Figyelmesen újra meg újra elolvastam például a „Tőke" 20–30 oldalát, majd hanyatt dőltem a priccsen, és csukott szemmel megpróbáltam gondolatban elismételni a tartalmukat. Így ellenőriztem, hogy megértettem-e, amit olvastam . . .

Felváltva olvastam közgazdaságtani, filozófiai, természettudományi stb. műveket, regényeket, elbeszéléseket és verseket, nehogy túlságosan elfáradjak.

Ezek a szorgalmas olvasással eltöltött hónapok igen hasznosak voltak számomra. Olyan általános műveltségre tettem szert, amilyent szabadlábon valószínűleg sohasem sikerült volna elérnem.

Mindamellett az elkülönítés, a magánzárka nagyon nyomasztóan hatott rám s amikor 1918 január végén „írnoki" beosztást kínáltak fel a börtön könyvelőségében, kapva kaptam utána.

Mint írnok, egész nap az irodában dolgozó foglyokkal voltam együtt, s még arra is lehetőségem nyílt, hogy az őr kíséretében, de sokszor egyedül is, végigmenjek a börtönön, és a kémlelőablakon át szót váltsak fogva tartott elvtársaimmal.

Fölösleges hangsúlyoznom, hogy ezt a lehetőséget a legmesszebbmenően kihasználtam.

Újságok beküldését nem engedélyezték, s így sok hírről, még fontosakról is, csak az őröktől, vagy pedig igen nagy késéssel szereztem tudomást.

Az egyik őrtől értesültem a caporettói vereségről, s ugyancsak egy őr közölte velem, hogy a bolsevikok kezükbe vették a hatalmat.

Már nem emlékszem pontosan, milyen érzéseket ébresztett bennem a bolsevikok hatalomra jutásának híre, de szívesen gondolok vissza arra, hogy ebből az alkalomból verset is költöttem, amelyben Lenint és az Októberi Forradalmat dicsőítettem. Egyfelől képzetlenségem következtében, másfelől részletes hírek hiánya folytán

nem sokat értettem az egészből, de azzal tisztában voltam, hogy szocialista forradalom ment végbe. S ez több mint elegendő volt ahhoz, hogy egyetértsek Leninnel és a bolsevikokkal.

A szabadulás, amit védőügyvédem előre beharangozott, csak nem következett be, sőt hat hónapi fogság után ügyem a polgári hatóságoktól a hadbíróság elé került. A vádirat három bűncselekményt sorolt fel: 1. szándékos gyújtogatás, 2. rombolás, 3. hatóság elleni erőszak. A háborús törvények szerint az első büntetése agyonlövetés hátulról, a másodiké agyonlövetés elölről, a harmadiké háromtól tíz évig terjedő fogház volt. Nem rossz!

– Majd ráállítanak egy forgó korongra – mondogattam tréfásan –, agyonlőnek elölről és hátulról, utána pedig néhány évre börtönbe zárják a holttestemet...

Valójában jól tudtam, hogy paragrafus ide, paragrafus oda, az agyonlövetés veszélye nem fenyeget. De nagyon valószínűnek látszott, hogy tíz-tizenöt évi fogházra ítélnek.

1918 elején Giacinto Menotti Serratit, az „Avanti!" főszerkesztőjét a torinói Új Fogházba hozták azzal a váddal, hogy erkölcsileg felelős „az augusztusi eseményekért", s a fogház első épületszárnyában, a 48-as számú zárkában helyezték el.

Neki engedélyezték újságok behozatalát, ezzel szemben igen szigorú őrséget rendeltek mellé, úgyhogy egyedül semmiképpen sem tudtam közeledni a zárkájához.

Az éber felügyelet ellenére az „Avanti!" hasábjain csakhamar rendszeresen kezdtek megjelenni cikkek: „A 48-as szám" aláírással. Természetesen mindenki tudta, hogy ki a szerzőjük. Vizsgálat indult, megszigorították a felügyeletet, „A 48-as szám" azonban továbbra is háborítatlanul írta a cikkeket az „Avanti!" számára.

A fogházigazgató egyszer az irodájába hívatta Serratit, s rendkívül udvariasan, szinte kérlelve, így szólt hozzá:

– Hallgasson meg, Serrati úr. Ha cikket akar kijuttatni, adja át nekem személyesen. Becsületszavamat adom, hogy megérkezik rendeltetési helyére. De nagyon kérem, ne vesztegesse meg az őröket. A minisztérium dúl-fúl mérgében.

Serrati nevetve azt válaszolta, hogy soha eszébe sem jutott cik-

keket írni a börtönben, s ezért nem fogadhatja el a nemes ajánlatot. A vigasztalan igazgató pillanatnyilag nem talált jobb megoldást, mint hogy Serratit a 48-as zárkából a második épületszárny egyik zárkájába helyeztette át. Éppen ebben a szárnyban volt a könyvelőség, ahol én dolgoztam.

Részben ezért, részben mert a felügyelet lassanként csökkent, bizonyos idő múlva mindennap legalább egy órát tölthettem Serrati elvtárs zárkájának kémlelőablakánál.

Serrati „rigolyás" létére – ahogy magát nevezte – egyénileg igen rokonszenvesnek: barátságos, szerény és nemeslelkű embernek bizonyult. Mindig szellemes és érdekes dolgokat mondott. Jóllehet autodidakta volt, igen széles körű és meglehetősen alapos ismeretekkel rendelkezett.

A kémlelőablakon át folytatott beszélgetéseink során a kor, a képességek és tapasztalatok különbsége ellenére barátság szövődött közöttünk, amelynek csak az 1920–1923-as politikai ellentétek vetettek véget.

Serrati engedélyt kapott az írásra, s hozzálátott, hogy lefordítsa Henri Barbusse „A tűz" c. regényét, amelyet akkor Olaszországban még jóformán senki sem ismert. Mindennap – miután közölte velem a legfontosabb újsághíreket – felolvasott néhány oldalt a fordításból. Egyébként ennek a fordításnak a kézirata a következő évben, amikor a fasiszták először dúlták fel az „Avanti!" helyiségeit, megsemmisült.

Beszélgetéseink során sok minden szóba került, de főleg Oroszország.

Serrati nagy lelkesedéssel beszélt Leninről, akit Svájcban ismert meg, és a bolsevik pártról.

– Gondold csak el – mondotta egy alkalommal –, milyen óriási hatással volt a Párizsi Kommün hosszú évtizedeken át az egész nemzetkozi munkásmozgalomra. A proletariátus akkor alig három hónapig tartotta kezében a hatalmat, méghozzá egyetlen városban. Most pedig a proletariátus már hónapok óta hatalmon van a világ legnagyobb országában! Nem tudom, ellenállhatnak-e a szovjetek a végtelenségig belső és külső ellenségeiknek. De egy biztos: bár-

hogyan alakul a helyzet, az Októberi Forradalom világszerte új korszakot nyit a munkásosztály történetében.

Milyen kár, hogy őszinte és forró lelkesedése dacára esztendőkön át helytelen, ingadozó álláspontot foglalt el az orosz forradalom és a bolsevik párt tekintetében!

Serrati és más elvtársak fölött 1918 nyarán haditörvényszék ítélkezett. Serrati bátor kijelentéseket tett bírái előtt. Engem azonban magatartása nem elégített ki teljesen – s ezt meg is mondtam neki –, mert jóllehet pompás vádbeszédet mondott az imperialista háború ellen, nem vette védelmébe a torinói felkelést, amellyel a munkások a háborúnak próbáltak véget vetni. Mindenesetre a legsúlyosabb büntetést mérték rá: hat évi fogházra ítélték.

Serratiék ügyével ellentétben a „Borgo San Paoló-i ügy", tehát az én ügyem tárgyalását újra meg újra elhalasztották.

Időközben az Új Fogház túlzsúfolódott. Sok zárkában egy őrizetes helyett három is volt. Amikor októberben felütötte fejét a spanyolnátha, a foglyok egy részét a Susa völgye fölött levő Exiles erődbe szállították.

Engem az első csoporttal indítottak útnak. A könyvelőség vezetője ugyan Torinóban szeretett volna tartani, de az igazgató kijelentette, hogy erről szó sem lehet, mert a minisztérium Serratihoz fűződő barátságom miatt ragaszkodik átszállításomhoz. Rómában arra gyanakodtak, hogy viszonylagos szabadságomat felhasználva én segítettem elő „A 48-as szám" cikkeinek kicsempészését a börtönből.

Ezt a megtisztelő véleményt nem érdemeltem ki, ami azonban nem változtatott azon a tényen, hogy egy ködös őszi reggel – éppen vasárnap volt – bilincset raktak a kezemre, s öt másik fogollyal – tolvajokkal és szökevényekkel – közös láncra fűzve, rabszállító kocsin a Porta Nuova állomásra vittek.

Az állomáson nagy tömeg tolongott, s bennünket veszélyes banditák módjára összeláncolva vezettgettek őreink az egymás hegyénhátán álló emberek között a peron egyik végétől a másikig, míg a vonatunkat végre megtaláltuk. Mindenki kíváncsian, sőt kissé félve nézett ránk. Egy pillanatig szinte szégyenkeztem. De arra

gondoltam, hogy aki nem ismer, az nem ismer, aki pedig ismer, az tudja, miért vagyok bűnözőkkel összeláncolva, s ostoba szégyenérzetem nyomban elpárolgott.

Harmadik osztályú kocsin utaztunk egy kis állomásig, Val di Susáig, majd egy órai gyaloglás után, még mindig összeláncolva, megérkeztünk az Exiles erődbe.

A 900 méter magas és az egész völgyet uraló hegy csúcsán épült Exiles erőd gyönyörű, s ugyanakkor szörnyű is volt.

Szörnyű volt komorsága, helyenként csaknem tizenkét méter vastag, ablakok helyett szűk lőrésekkel áttört kőfalai, ódonsága, a piszok és a nekünk annyi sok szenvedést okozó hideg miatt. Gyönyörű volt, mert a legszűkebb lőrésen át is csodálatos kilátás nyílt belőle.

Tizenhárom hónapon át csupán az Új Fogház gyászosan sivár falait és folyosóit láthattam, így most a zöldellő táj, a napsütés, az azúrkék ég, a viruló élet majdnem hogy a szabadság érzését keltette bennem, s ez a vastag falak, a piszok, a hideg és az éhség ellenére boldogsággal töltött el. Tudniillik hovatovább megismerkedtünk az éhséggel is. A koplalás nap nap után egyre súlyosabb kérdés lett, mert a börtönfejadag mind összébb zsugorodott, s tilos volt élelmiszert vásárolni vagy számunkra kívülről beküldeni.

– Kint tisztességes emberek szenvednek az éhségtől, indokolatlan lenne, ha maguk, bűnözők, nem szenvednének! – vágta oda nyersen a börtönparancsnok, amikor az élelmezésre panaszkodtunk.

Soha, sem 1940-ben a Vernet-i, sem 1941-ben a Les Milles-i koncentrációs táborban nem szenvedtem annyit az éhségtől, mint az Exiles erődben.

Már csak azért is, mert akkor huszonegy esztendős voltam!

Az Exiles erődben többet éheztünk és nagyobb volt a piszok, mint az Új Fogházban, de több szabadságot élveztünk. Mintegy 200 fogoly raboskodott itt, köztük 9 a torinói események miatt. A foglyok valamennyien szocialisták voltak; aki letartóztatása idején még nem volt szocialista, a börtönben azzá lett. Az égbenyúló falak közé zárt hatalmas udvaron egész nap együtt voltunk, s a

minimális fegyelem mellett jóformán azt tehettük, amihez kedvünk volt.

Az őrszemélyzet különböző korú, nagyrészt idősebb vagy egészen fiatal katonákból tevődött össze, akik többnyire derék emberek voltak, s örültek, hogy több száz kilométerre a fronttól biztonságos helyen húzhatják meg magukat. Két őr a Szocialista Ifjúsági Szövetség tagja volt: az egyik arezzói, a másik Reggio Emilia-i. Mind a ketten szoros barátságot kötöttek velünk, és sokszor előfordult, hogy amikor kimenőjük volt, inkább az erődben maradtak köztünk. Furcsa porkolábok!

Mind a ketten derék elvtársaknak bizonyultak. Amikor 1919-ben leszereltek, pártmunkát vállaltak szűkebb hazájukban, amelyre elsők között támadtak rá a fasiszták. 1922-ben újra találkoztam velük. Éppen útban voltak Franciaország felé: a fasizmus hazájuk elhagyására kényszerítette őket.

Egy napon, raboskodásunk első heteiben, miután rájöttünk, hogy valaki dézsmálja nyomorúságos fejadagjainkat, tiltakozásul valamennyien visszautasítottuk a déli levest.

A tiltakozás tökéletesen sikerült. Kivétel nélkül minden csajka érintetlenül ott maradt az udvar közepén, a kiosztási helyen.

Néhány perc múlva dühösen megérkezett a börtönparancsnok helyettese, egy még elég fiatal, szikár, jelentéktelen külsejű tartalékos főhadnagy. Az étel kollektív visszautasítása fegyelmi vétség volt, amiért a börtönszabályzat szigorú büntetést helyezett kilátásba.

A főhadnagy kiválasztott vagy tíz foglyot, köztük engem is, és megparancsolta az őröknek, hogy minden holminkkal együtt kísérjenek bennünket az irodájába, ahol „szigorú motozás lesz".

Velem különösen indulatos hangon beszélt.

– Á, Montagnana! Maga is azok közül való, akik a templomot felgyújtották...

– Azzal *vádolnak,* hogy részt vettem a templom felgyújtásában. *Vádolnak.*

– Vádolják, vádolják! Az egyre megy.

– Majd a törvényszék eldönti, főhadnagy úr.

Nem tudott mit válaszolni, s magából egészen kikelve ordított rá az őrökre:

– Ezt itt különösen alaposan motozzák meg!

Amikor a személyi motozás véget ért, a főhadnagy – már valamivel nyugodtabban – visszaküldött bennünket a zárkákba, s csak annyit mondott:

– A cókmók itt marad. Holnap majd meglátjuk, mi lesz.

A „cókmók" között rengeteg levél volt, amelyet több mint egy esztendei börtönéletem alatt kaptam, nagyrészt anyámtól.

Amikor másnap reggel újabb viharra felkészülve jelentkeztem a főhadnagynál a „cókmókért", rendkívül barátságosan fogadott.

– Nagyon jó édesanyja van magának, Montagnana, nem igaz?

– Igen, főhadnagy úr, nagyon jó.

– Tegnap este sok levelét olvastam. Nagy szerencse, ha az embernek ilyen anyja van.

– Igenis, főhadnagy úr.

Visszaadta a „cókmókot", s ezzel az egész ügy be volt fejezve – számomra és a többiek számára is.

Ettől kezdve a főhadnagy mindig nagy jóindulatot tanúsított irányomban. S valahányszor anyám meglátogatott, mindig legalább egy órával meghosszabbította az engedélyezett beszélgetési időt. Egyébként senkihez sem volt rossz. Csak arra ügyelt – s ezt meg is mondta –, hogy el ne veszítse jó „búvóhelyét".

Az élelmezés valamelyest javult, de még így is mindig nagyon éhesek voltunk.

A két „porkoláb" elvtárs mindennap megszerezte nekünk – bármennyire tilos volt – az újságot, s így figyelemmel kísérhettük az eseményeket.

Megtudtuk, hogy a békéről kezdenek beszélni, hogy Wilson előterjesztette tizennégy pontját, s hogy Bulgária fegyverszüneti egyezményt írt alá.

Mégis, amikor november 4-én késő este egy öreg őr elkiáltotta magát zárkánk ajtaja előtt: „Gyerekek, vége a háborúnak!" – ez a hír váratlanul ért bennünket.

Béke! Vége a gyilkolásnak, vége a háborús pusztításoknak! És

bizonyára jobb, szebb korszak kezdődik. Soha többé nem lesz háború. A kormányok megesküdtek rá, s a népek majd kikényszerítik esküjük megtartását.

Egész éjjel nem tudtam lehunyni a szemem. Egyre az járt a fejemben, hogy ezen az éjszakán, amikor a fegyverszünet hírére minden olasz ujjong, én nem vagyok szabad, nem vehetek részt a boldogságukban. De türelem: a háború véget ért. A békével együtt minden bizonnyal kihirdetik az amnesztiát a politikai bűncselekményekre. Talán már másnap, esetleg két-három napon belül megérkezik a parancs, hogy helyezzenek bennünket szabadlábra.

Ám teltek a napok, a hetek, sőt a hónapok, s a szabadlábra helyezés egyre késett. A nép nagyon erős nyomására, nagy tüntetéseire volt szükség, hogy a kormány végül is engedjen, s amnesztiát adjon a politikai bűncselekményekre. S amikor 1919. február 20-án végre kihirdették az amnesztiát és sok foglyot szabadlábra helyeztek, bennünket, a „Borgo San Paoló-i események" részeseit továbbra is fogva tartottak azon a címen, hogy nem politikai, hanem közönséges bűncselekményért emeltek vádat ellenünk.

Súlyos csapás volt ez rám nézve!

De vasárnap a „beszélőn" nővéreim megnyugtattak. A szakszervezeti tanács értesítette a prefektust, hogy amennyiben csütörtökig nem helyeznek bennünket szabadlábra, kihirdeti az általános sztrájkot.

Szerda este – most már „karperec" nélkül – Torinóba kísértek bennünket, ahol a Porta Nuova állomáson száz meg száz elvtárs várt ránk.

A következő hétfőn újra munkába álltam a Diatto-Fréjus motorkipróbáló műhelyében.

Ez volt az első nap, amikor a torinói vas- és fémipari üzemekben életbe lépett a nyolcórás munkaidő. Ehhez a vívmányhoz a munkások úgy jutottak, hogy még a sztrájk fegyveréhez sem kellett nyúlniuk.

Nagyot változtak az idők.

A népi mozgalom fellendülése

1919 és 1920 – a rájuk következő, szörnyű tapasztalatokkal terhes hosszú esztendők távlatából nézve – az olasz munkásmozgalom, az olasz népi mozgalom két legszebb és egyben legtragikusabb éve volt.

Bizonyos értelemben tragikusabbak voltak ezek az évek, mint a fasizmus évei. Hiszen a fasizmust vereségünknek köszönhetjük; azon évek hibáinak és gyengeségeinek következménye volt, amikor a mozgalom elérte legmagasabb szintjét, mikor azt hittük – és ez szilárd meggyőződésünk volt –, hogy nincs olyan cél, amit ne tudnánk elérni. Mi tagadás, éppen hibáink és gyengeségeink miatt gyakran homokra építettünk. Roppant nagy energiát pazaroltunk különféle – látszólag céltudatos – akciók szervezésére, amelyekből azonban hiányzott a cél elérésének sok fontos eleme. Ugyanakkor ezek az akciók lehetővé tették az ellenségnek, hogy módszeresen felkészüljön szétverésünkre, megsemmisítésünkre.

Azért beszélek többesszámban, ment az egész munkásosztályra, az egész olasz népre gondolok, hiszen – bár különböző mértékben – mindannyian felelősek vagyunk azért, ami azokban az években történt. Mindannyian: a legkiválóbbak is, a legegyszerűbbek is – a munkásosztály, a nép a maga egészében.

Ha igaz az a közmondás, hogy minden népnek olyan kormánya van, amilyet megérdemel, akkor még inkább igaz, hogy minden népnek, minden munkásosztálynak a pártjai is olyanok, amilyeneket

megérdemel, vagyis amelyek kifejezik képességeiket és hibáikat, erejüket és gyengeségeiket.

Úgy hiszem, hangsúlyoznunk kell ezt az igazságot, anélkül hogy akár a legcsekélyebb mértékben is lebecsülnénk az egyén szerepét a történelemben, vagy valamelyest is kisebbítenénk a vezetők felelősségét. Hangsúlyoznunk kell azért, hogy minden munkás, minden olasz tudatában legyen *saját* felelősségének osztályával és országával szemben, s ne hagyja magát az orránál fogva vezetni, hanem gondolkozzék és juttassa kifejezésre saját akaratát. Egyéni kötelességének tesz ezzel eleget, amely alól egyetlen öntudatos munkás, egyetlen becsületes olasz sem vonhatja ki magát.

Az 1919–1920-as évek forradalmi jellegét sokan – nemcsak az olasz fasiszták – eltúlozták.

Azt állították, hogy azokban az esztendőkben káosz és zűrzavar uralkodott Olaszországban. Azt mondták, hogy azokban az esztendőkben az olasz munkások és parasztok akciói előtt nem volt akadály. Végül azt állították, hogy Olaszország azokban az esztendőkben „a bolsevizmus prédájává" vált.

Ostoba túlzás!

A zűrzavar, a káosz, amiről külföldön is annyit beszéltek, puszta koholmány volt. Az olasz munkások és parasztok nem váltak soha a helyzet uraivá, és éppen ezért sohasem éltünk olyan rendszerben, mint amilyen a bolsevik párt harcai nyomán létrejött a Szovjetunióban.

Meg aztán hogy is lehet bolsevizmusról beszélni ott, ahol nem létezik bolsevik párt? Márpedig 1919–1920-ban Olaszországban nemcsak bolsevik párt, de egyáltalán kommunista párt sem volt.

Ám függetlenül azoktól az ostobaságoktól és rágalmaktól, amiket erről az időszakról az elkövetkező években összehordtak, tény az, hogy az olaszországi munkás- és népi mozgalom az első világháború után nagyobb szabású és fejlettebb volt, mint a többi európai tőkésországban.

A mozgalom legfőbb pozitívuma az a nagy lelkesedés volt, amellyel a tömegek Szovjet-Oroszország felé fordultak.

Garibaldi nevét kivéve talán soha senkinek a neve nem volt

olyan népszerű Olaszországban, mint Leniné. Mennyi dal született róla a nép egyszerű gyermekeinek ajkán!

A legtávolabbi zugokban, a piemontei hegyektől egészen az apuliai síkságig, ha kezdetlegesen is, de mindenütt ott ékeskedett falra festve a sarló és kalapács s a felirat: „Éljen Oroszország!", „Éljen Lenin!"

Azokban a szörnyű években, amikor az egész tőkés világ összefogott a Forradalom országa ellen, a Vörös Hadsereg vereségei fájdalommal és szorongással, győzelmei pedig örömmel és lelkesedéssel töltötték el az olasz munkások millióinak szívét.

Népünk a parlamenti beszédektől az utcai tüntetésekig, a szabotázstól az általános sztrájkig minden eszközt felhasznált, hogy kifejezésre juttassa szolidaritását, s hogy megakadályozza a kormányt szándékának keresztülvitelében – a Szovjet-Oroszország elleni nemzetközi agresszió elősegítésében.

Igaz ugyan, hogy a szocialista vezetők közül is – szóban és írásban – sokan hangoztattak valamiféle homályos és általános jellegű szolidaritást Oroszországgal, ám ez nem szívből fakadt, csupán attól tartottak, hogy enélkül elvesztik tömegbefolyásukat. Azt állították, Olaszországban nem lehet szocialista forradalmat végbevinni. Mindazonáltal az ipari és a mezőgazdasági proletariátus zöme, sőt a felesbérlők, a bérlők és a kisgazdák egy része is szívvel-lélekkel szovjetrendszert kívánt, s a részleges gazdasági és politikai követelésekért vívott harcot csupán előcsatározásnak tekintette a nagyobb küzdelmekhez, amelyek most már sokáig nem várathatnak magukra és amelyeknek végcélja a hatalom átvétele, munkás-paraszt kormány alakítása.

Olaszországban az első világháború után a munkások és a parasztok nem voltak urai a helyzetnek. S ennek nem az volt az oka, mintha nem akartak volna leszámolni a háborúért és az általános nyomorért felelős tőkés rendszerrel; inkább tapasztalatlanságuk, továbbá sok vezető rátermettségének hiánya, a tömegével felszínre került karrieristák, álforradalmárok képmutatása és árulása játszott közre ebben.

Az olasz proletariátus fejlett internacionalizmusa nemcsak a Szovjet-Oroszországgal vállalt szolidaritásban nyilvánult meg. Jel-

lemző epizódként említhetjük, hogy alig néhány hónappal az ellenségeskedések beszüntetése után munkásaink segítséget ajánlottak fel a bécsi gyerekeknek.

A háború idején minden elképzelhető mértéket meghaladó heves gyűlölködő propaganda-hadjárat folyt nemcsak a Habsburgok kormánya és az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodó osztályai, hanem az osztrák nép ellen is. A reakció áthidalhatatlan ellentétet, szakadékot akart teremteni a két nép között, amit azután alaposan kihasználhatott volna saját céljai érdekében.

Hogyan válaszolt az olasz munkásság erre az ostoba propagandára?

1919 első hónapjaiban az élelmezési helyzet egész Ausztriában, de főleg Bécsben rendkívül súlyos volt. A szó szoros értelmében mindenki éhezett, és a bécsi gyermekek százai haltak éhen.

Amikor ez a hír eljutott Olaszországba, a szocialisták nagyarányú gyűjtést indítottak az éhező bécsi kicsinyek, „ellenségeik" gyermekei javára.

Nem emlékszem, mennyit sikerült akkor összegyűjteni, de tudom, hogy a segítség több millió lírára rúgott. A munkások zöme egy napi bérét ajánlotta fel. A legkisebb adomány öt vagy tíz líra volt. Egész élelmiszervonatok indultak Olaszországból a párt, a szakszervezetek és a szocialista városatyák küldöttségeinek kíséretében – a bécsi gyermekek megmentésére. Más kicsinyeket hónapokon át olasz munkáscsaládok láttak vendégül, és úgy bántak velük, mint édes gyermekeikkel.

Büszkén állíthatom, hogy a proletariátus azokban az esztendőkben egyetlen más tőkésországban sem adta ilyen ékesszóló és hatékony tanújelét a sovinizmussal szembeni engesztelhetetlen gyűlöletének, osztályöntudatának, nemzetköziségének.

S ha már itt tartunk, hadd emlékeztessek arra, hogy a Tanácsköztársaság bukása után ezer meg ezer magyarországi menekült, a fehérterror ezer meg ezer üldözöttje talált országunkban megértő, testvéri, nemeslelkű fogadtatásra, amit a magyarok, jól tudom, soha nem felejtettek el.

Nem szeretnék túl sokáig időzni a „Marcia su Romá"-t meg-

előző, eseményekben rendkívül gazdag éveknél, amikor is a népi mozgalom elérte tetőfokát. Ezért csupán röviden vázolom a helyzet alakulását egészen a fasizmus uralomra jutásáig, s néhány különösen jellegzetes és fontos esemény leírására szorítkozom.

Egy bizonyos időszakban, amely hozzávetőlegesen 1919 elejétől 1920 októberéig, a gyárak megszállását követő napokig tartott, az olasz burzsoázia egy része valóban azt hitte – s így gondolták a munkások is –, hogy ütött a kapitalista rendszerrel való leszámolás órája.

Ezért nem volt túl nehéz feladat a munkások és általában a dolgozók számára jelentős engedményeket kicsikarni egy olyan osztálytól, amely már-már a létéért remegett.

Már szóltunk arról, hogy azok a torinói vasgyárosok, akik 1911-ben és 1912-ben csak több mint fél évig tartó munkássztrájk után szánták végül rá magukat a heti munkaidőnek 60 óráról 57 órára való csökkentésére, 1919 februárjában harc nélkül, rövid megbeszélés után belementek a heti 48 órába. És így festett a helyzet egész Olaszországban. A nyolcórás munkaidőről szóló törvény, amelyet valamivel később fogadtak el, csupán arra szolgált, hogy jogi formában rögzítse a munkások által kiharcolt tényleges helyzetet.

Az olasz munkás reálbére – amely talán egész Európában a legalacsonyabb volt – elég gyorsan emelkedett ebben az időben. A proletárcsaládok végre kilábalhattak a legsötétebb nyomorból, és ha jólétben nem is, de legalább emberi körülmények között élhettek.

Az üzemi bizottságok – Torinóban és néhány más városban pedig az üzemi tanácsok – Olaszország-szerte megszüntették a visszaéléseket és a túlkapásokat. Komoly intézkedéseket csikartak ki a gyári munkásság egészségvédelme érdekében. Elérték, hogy a munkásságot mint közösséget és a dolgozót mint egyént tiszteljék, s ne fizetett rabszolgának, hanem a termelési folyamat egyik felelős elemének tekintsék, akire sokfajta kötelezettség hárul, de akinek sokféle joga is van.

Az üzemi bizottsági tagok minden nagy gyárban rendes bért kaptak a gyárostól, de mentesültek a munka alól, hogy az üzemben felmerülő különböző vitás kérdésekkel foglalkozhassanak.

Nemcsak abba volt beleszólásuk, hogy miképpen alkalmazzák a kollektív szerződés bérügyi, közegészségügyi és balesetvédelmi előírásait, hanem a darabbérekkel, az alkalmaztatással és elbocsátással, a pénzbírságokkal, a napi munkaidő rendezésével stb. összefüggő minden kérdésbe.

Aki valaha is dolgozott már korszerű nagyüzemben, könnyen el tudja képzelni, milyen óriási jelentőségű a munkás egész helyzete szempontjából, ha ott létezik olyan saját képviseleti szerve, amelynek az a feladata, hogy ne csak az általános jellegű osztály- és testületi érdekeket védje meg – ez eddig a szakszervezetre hárult –, hanem a gyáron belül napról napra, percről percre felmerülő „kis" egyéni problémákat is megoldja – különösen ha ehhez megvan a lehetősége.

Egy epizód, amelynek 1920 tavaszán akaratlanul is főszereplője voltam, azt hiszem, elég pontosan megmutatja, milyen helyzet uralkodott abban az időben a torinói vas- és fémipari üzemekben.

Torkig voltam már az autómotorok vizsgálgatásával – 1915 óta talán ezernél is több motort ellenőriztem. Különben is egyre világosabban láttam, hogy ha az ember jól el akarja sajátítani a mesterségét, nem szabad túl hosszú időt eltöltenie ugyanabban az üzemben. Alig néhány hónappal a börtönből való szabadulásom után elhatároztam hát, hogy kilépek a Diatto-Fréjus-ből.

Az üzemi bizottság segítségével könnyen bejutottam a Lancia autógyárba, amely a konstrukciók tekintetében a legjobb hírnévnek örvendett, és amelynek ráadásul még az az előnye is megvolt, hogy alig két-háromszáz méterre esett a házunktól.

Egy hétfő reggel munkába álltam a Lancia kocsiszerelő üzemrészében. Az üzemrész vezetője kiadta az elvégzendő próbamunkát: lyuk nélküli és fúrt „fecskefarkot" kellett készítenem három milliméter vastag lemezből – 24 munkaóra alatt.

Egymás után kerestek fel a munkapadnál a gyárban dolgozó elvtársak és más munkások, akik a mozgalomból ismertek, hogy üdvözöljenek és örömüknek adjanak kifejezést alkalmaztatásom felett. Ez minden bizonnyal magára vonta a művezetőm figyelmét. A próbamunkát szerda estére szabályosan befejeztem, és így elér-

tem azt az alapbért, amit kértem: óránként 1 líra 70 centesimót, ami a teljesítménybérrel együtt mintegy 4 lírát tett volna ki.

Az első tényleges munkám az volt, hogy nagy alumíniumvázon, hordozható villanyfúróval 3 mm átmérőjű lyukakat kellett kifúrnom.

Három napon át sok száz ilyen lyukat fúrtam, és a munka természetéből kifolyólag elkerülhetetlenül többször is letört a kis fúró hegye. Így aztán szombat estére csupán egy kis csonk maradt belőle. Mielőtt hát a szerszámokat a raktárba visszavittem, megkértem a művezetőt, állítson ki egy cédulát, hogy a fúrót ki tudjam cserélni.

– Hogy tudta így tönkretenni – csóválta a fejét a művezető. – Bizony ez súlyos dolog...

– Maga tréfál vagy zöldfülűnek néz – feleltem nevetve. – Hiszen az egész szerszám alig ér egy lírát, és én jó néhány száz lyukat fúrtam vele.

Kiállította a cédulát, és azt hittem, ezzel lezárult az „ügy". Tévedtem.

Hétfőn, amikor a kapunál ki akartam húzni a lapomat, hogy bélyegezzek, az én kartonom nem volt a helyén.

Azt hittem, valamelyik tisztviselő feledékenységéről van szó, és beléptem a gyárkapun.

Megkerestem a művezetőmet – éppen a villanyszerelők művezetőjével beszélgetett, akiről tudtam, hogy rokonszenvez a szocialistákkal – és megkérdeztem, nem tudja-e, miért nincs a helyén a lapom.

– Már megmondtam magának – felelte –, hogy az a fúróügy súlyosan esik a latba. Nagyon sajnálom, de el kellett bocsátanom.

Most már komolyan dühbe gurultam.

– Jó műszerész létére el akarja hitetni velem, aki szintén jártas vagyok a szakmában, hogy azért bocsát el, mert három álló napon át egy hordozható fúrógéppel dolgozva elkoptattam egy 3 milliméteres fúróhegyet? Kinek akarja beadni ezt a mesét?

– Ne feledje – vágott közbe felém kacsintva a villanyszerelők művezetője –, hogy önt Montagnanának hívják. Ez sok mindent megmagyaráz...

Fölösleges volt folytatni a vitát. Egyenesen az üzemi bizottság

titkárához mentem, és elmondtam neki a történteket. Együtt kerestük fel az üzem igazgatóját.

– Nem tudom pontosan, miről van szó – dünnyögte –, de közölték velem, hogy a próbamunka nem valami jól sikerült.

Volt annyi esze, hogy nem a fúróhegyet említette.

– De hiszen éppen a próbamunka alapján alkalmaztak és állapították meg a béremet! Utána még három napig dolgoztam, és csak most mondják, hogy nem jó, amit csináltam. Nem gondolja, hogy ez több a soknál?

– Ide figyeljenek: nem akarok kellemetlenséget. Ajánlom, hogy menjünk együtt a szerszámkészítő üzemrészbe, ott majd készít egy újabb próbamunkát, és ezzel az ügy be van fejezve.

– Mi erről a véleménye? – fordult hozzám az üzemi bizottság titkára.

– Igazságtalanságnak tartom, de nehogy azt higgyék, hogy megijedek, elfogadom a feltételt.

Elindultunk a szerelő üzemrészbe a munkaruhámért. Ekkorra már a munkások zöme abbahagyta a munkát, mert megtudták, milyen igazságtalanság történt velem.

A munkások körülvettek.

– Ne menj a szerszámkészítőbe. Majd rádsóznak egy jó nehéz próbamunkát. Disznóság! Maradj itt. Ha nem vesznek vissza, sztrájkba lépünk.

– Igen, igen, maradjon csak a kocsiszerelőknél – szólt idegesen az igazgató. – Nem akarok kellemetlenséget, nem akarok kellemetlenséget.

– Szó sem lehet róla – makacsoltam meg magam. – Nem tűröm, hogy azért bocsássanak el, mert szocialista vagyok, de azt sem akarom, hogy azt mondják, azért tartottak itt a gyárban, mert szocialista vagyok. Azt kérem – tettem hozzá a munkásokhoz fordulva –, engedjétek, hogy elkészítsem az újabb próbamunkát. Rólam ne mondja senki, hogy nem értem a szakmámat.

Beleegyeztek, bár nem valami szívesen.

Nekiláttam hát az újabb munkának. Derékszögű lyukat kellett készíteni ékkel együtt, egy mintegy 40 milliméter átmérőjű tengelyen. Már a vége felé jártam, amikor a sebességváltó üzemrész ve-

zetője, akit személyesen nem ismertem, odajött hozzám, és megszólított:

– Ide figyeljen, Montagnana. Ha visszamegy a kocsiszerelőkhöz, sok baja lesz az üzemvezetővel, aki nagy csirkefogó. Jöjjön hozzám, örülnék, ha nálam dolgozna.

Elfogadtam az ajánlatát, és így a dolog el is intéződött.

A városi mozgalommal párhuzamosan országszerte kifejlődött a falusi tömegmozgalom is. Ez egyáltalán nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy éppen a falusi dolgozók szenvedtek legtöbbet a háború miatt, s valamennyi dolgozó közül mindig ők voltak a legszegényebbek, a legkizsákmányoltabbak, a gazda kénye-kedvének leginkább kiszolgáltatottak.

A szocialisták elkövették azt a súlyos hibát, hogy valamennyi mezőgazdasági dolgozót – parasztokat és mezőgazdasági bérmunkásokat – egyetlen szakszervezetbe, az Olasz Földmunkás Szövetségbe tömörítették, holott a parasztság nem egységes társadalmi osztály (a gazdák a kispolgársághoz tartoznak, a mezőgazdasági bérmunkások pedig proletárok), és az egyes rétegek sajátos érdekei ellentétesek lehetnek.

Ennek következtében a Földmunkás Szövetséget kevés kisgazda, bérlő és felesbérlő választotta, míg egy esetleges parasztliga, jó irányítással és megfelelő programmal, 1919-ben és 1920-ban bizonyára több százezer vagy talán több millió parasztot is egyesíthetett volna. Ennek hiányában azonban a parasztok a néppárt befolyása alatt álló katolikus szakszervezetek keretében csoportosultak.

Persze – s ezt nem nehéz megérteni – nemcsak szervezési hibáról volt szó. Az olasz parasztokat a legostobább demagógiával szédítették, és hiányzott az érdekeiket biztosító program is. Olyannyira a demagóg propaganda hatása alá kerültek, hogy ugyanakkor, amikor készek voltak a végsőkig harcolni a birtokosok, az uzsorások, az üzérek és a kormány ellen, állandóan rettegtek a szocialista forradalomtól, amely – úgy gondolták – megfosztaná őket talpalatnyi földjüktől, szerszámaiktól és jószágaiktól.

Főleg a szocializmustól való félelemnek tulajdonítható, hogy falun gyökeret eresztethetett a fasizmus, mégpedig nemcsak a gazdag

parasztok között, hanem a középparasztság széles rétegeiben, sőt bizonyos esetekben még a szegényparasztok között is, akiknek egész vagyona néhány hektár, sokszor jelzálogkölcsönnel megterhelt föld, két-három tehén és néhány szegényes, kezdetleges szerszám volt.

A forradalmi hullámverés, az elégedetlenség és a jobb élet utáni vágy azonban olyan erősnek bizonyult, hogy a falusi tömegmozgalom – e tévelygések ellenére – feltartóztathatatlanná vált és a föld munkásai számára olyan reformokat vívott ki, amelyek néhány évvel előbb egyenesen utópiának tűntek volna. Mit kaptak a napszámosok és a béresek? Jelentős béremelést, heti 48 órás munkaidőt, bérpótlékot a túlórákért, korábban ismeretlen egészségügyi intézkedéseket, s végül – hála a dolgozók képviselőinek közbejöttével meghatározott „munkaidő-adóztatásnak", amely megszabta, hány munkást kell alkalmazni egy-egy hektár földön az egyes munkákhoz – bizonyos védelmet nyertek, az olasz falun a földnélküli jánosokra nehezedő legsúlyosabb csapások egyike, a munkanélküliség ellen. A felesbérlők és a bérlők viszonylag kedvező szerződéseket kötöttek, amelyek kiküszöbölték a birtokosok és a dolgozók között egyes vidékeken fennállott egyenesen feudális jellegű kapcsolatot, és csökkentették a bérlőknek a birtokosokkal szembeni kötelezettségeit. Létrehozták a mezőgazdasági cikkek fogyasztási és értékesítési szövetkezeteinek széles hálózatát, amelynek segítségével kiküszöbölték a kereskedők undorító üzérkedését. Mindenütt, de leginkább Olaszország északi és középső vidékein, megszilárdultak a szocialista községtanácsok, amelyek a dolgozók érdekeit védték, és falun is elősegítették a kultúra terjedését.

„A mezőgazdasági nincstelenek megváltása", amelyet a múlt század végén a szocialisták kezdeményeztek, ily módon a gyors megvalósulás útjára lépett, egyre nagyobb méreteket öltött, Olaszországot teljes egészében valóban civilizált nemzetté alakítva át, amely igen sok tekintetben kiállja az összehasonlítást az európai kontinens legfejlettebb országaival.

Már említettem, hogy 1919-ben és 1920-ban az olasz dolgozóknak nem volt túl nehéz jelentős engedményeket kicsikarni a tőkésektől és a földbirtokosoktól. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy

ehhez nem volt szükség kemény, nagy harcokra, mind gazdasági, mind pedig politikai síkon.

Soha az olasz munkásmozgalom egész történetében nem szerveztek annyi sztrájkot és megközelítően sem sztrájkolt annyi munkás, mint ebben a két esztendőben.

Az 1919–1920-as évek nagyobb eseményei közül hadd említsem meg:

– az olaszországi általános sztrájkot, amikor 1919. április 15-én fasiszta banditák először gyújtották fel az „Avanti!"-t;

– az ugyancsak 1919 tavaszán a megélhetési költségek állandó, botrányos emelkedése miatt országszerte kibontakozott nagyarányú heves tüntetéseket;

– a kohóipari technikusok 1919 tavaszán lezajlott észak-olaszországi sztrájkját és az ezt követő, több mint egy hétig tartó, az összes üzemekre kiterjedő lockoutot;[1]

– a frontról hazatért napszámosok nagyarányú földfoglalását, főleg Laziában, az Abruzzókban, Apuliában és Szicíliában;

– a béremelést követelő lombardiai kohóipari munkások általános sztrájkját – ha nem tévedek – 1919 nyarán;

– az 1919. július 20-án és 21-én lezajlott országos általános sztrájkot, amellyel a tőkés világnak Szovjet–Oroszországgal szembeni agressziója ellen tiltakoztak az olasz dolgozók;

– az 1919 őszén lezajlott országos általános sztrájkot, amely amiatt robbant ki, hogy több szocialista képviselőt inzultáltak, amikor az ülésszak ünnepélyes megnyitása után kiléptek a parlamentből;

– a torinói vas- és fémipari munkások sztrájkját és az 1920 áprilisi torinói általános sztrájkot. Utóbbit az üzemi tanácsok védelmében szervezték, mert azokat a gyárosok mindenáron fel akarták oszlatni;

– azt a torinói általános sztrájkot, amely az 1920. május elsejei hatalmas békés tüntetés során a királyi gárda által a Statuto téren meggyilkolt két munkás temetése napján zajlott le;

– a gyárak elfoglalását 1920 szeptemberében.

[1] lockout – a tőkések megtorló intézkedése: a sztrájkban részt vett munkásokat kizárják a gyárakból.

Persze ez az eseménynaptár korántsem teljes, így csak halvány képet adhat ezeknek az esztendőknek széles kiterjedésű népi mozgalmáról.

Csupán néhány olyan akciót említettem, amelyekben valamilyen formában magam is részt vettem, illetve néhány országos jelentőségű akciót, például a földfoglalást.

Ha ennek a két évnek csak a szakmai sztrájkjait és főleg a földmunkások igen sikerült, országos jellegű munkabeszüntetéseit akarnám lajstromozni, nagy dokumentációra lenne szükségem. Ilyesmi azonban nem áll rendelkezésemre, és különben is, ilyen feladatra vállalkozva, át kellene lépnem e feljegyzések kereteit.

Ehelyett inkább röviden vázolom az említett megmozdulások egyikének-másikának néhány részletét, és rámutatok egy-két velük kapcsolatos gondolatra.

Az „Avanti!" 1919. április 15-i megrohanását és felgyújtását – mint később kiderült – maga Mussolini szervezte, de személyesen nem vett részt benne. Mussolini mindig gyáva alak volt, főleg akkor, amikor a bőrét kellett közvetlenül a vásárra vinni. Egész életének egyetlen tette sem cáfolja meg ezt az állítást. Soha egyetlen igazán bátor tettet sem hajtott végre, sem mint szocialista, sem mint katona avagy fasiszta.

A munkások azonnali, spontán választ adtak erre az első súlyosabb fasiszta provokációra. A felháborodás vihara söpört végig az országon. Az általános sztrájk teljes volt: minden városra és majdnem minden falura kiterjedt. Sok helyen, különösen Milánóban, ahol az „Avanti!" székhelye volt, véres összecsapásokra került sor a tüntetők, a fasiszták és a hatóságok között.

De mint mindig, most is hiányzott a vezetés, a tervszerűség, a cél.

Senki, talán Antonio Gramsci kivételével – de erről később számolok be, amikor feleleventem az akkori olaszországi osztályharc jellemzésére mondott szavait –, mondom, senki sem értette meg a szocialista napilap felgyújtásának igazi jelentőségét, azt, hogy micsoda szörnyű fenyegetést jelentett ez az olaszországi haladó mozgalomra

nézve, hogy a későbbi, sokkal súlyosabb és vadállatibb terrorista akciók tünete és előfutára volt.

A kormány megígérte, hogy komoly intézkedéseket foganatosít a gyújtogatásért felelős személyek ellen. A rendőrség néhány letartóztatást eszközölt, a többi között Mussolinit is börtönbe zárta. A munkások pedig, az Olasz Szocialista Párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetőinek utasítására, bizakodva, elégedetten újra munkába léptek.

Mussolinit, ha nem tévedek, alig 48 óráig, bérgyilkosait – az „Avanti!" elleni merénylet közvetlen elkövetőit – talán háromnégy napig tartották fogva.

Az első súlyos fasiszta provokációt tehát a „demokratikus" kormány első súlyos cinkossága követte.

Ez a jelenség azután – egészen a második világháborúig – általánossá vált előbb Olaszországban, majd nemzetközi síkon is.

S a bűntettesek és cinkosaik közvetlen és közvetett áldozatainak száma milliókra, tízmilliókra rúgott szerte az egész világon, valamennyi kontinensen . . .

Rendkívül impozánsak voltak az 1919 tavaszán a drágaság ellen rendezett nagyszabású tüntetések.

A munkások valamennyi szakmában jelentős béremelést harcoltak ki maguknak, de a rohamosan emelkedő árak az egészet illuzórikussá tették. És a munkások most már nem tűrték, hogy gúnyt űzzenek belőlük.

Sajnos azonban hiányzott belőlük és vezetőik nagy részéből a képesség, hogy feltárják e jelenség igazi okait, s hogy csapásaikkal azokat sújtsák, akik legfőképpen felelősek az előállott helyzetért.

Kik voltak hát a felelősek?

Elsősorban a kormány, amely elősegítette az inflációt, és pénzügyi politikájával, a közvetett adó állandó növelésével súlyos csapást mért a fogyasztókra, vagyis a néptömegekre, a nagytőkések érdekében.

Másodsorban a nyerészkedők, a nagykereskedők, akik túlnyomó többségükben milliók fölött rendelkeznek, és a finánctőkéhez kötik

sorsukat, hatalmas árumennyiséget halmoznak fel, egyedárusokká válnak és mesterségesen feltornásszák az árakat.

Bizonyos, hogy általában a kiskereskedőknek sem voltak lelkiismereti aggályaik, ha megengedett vagy meg nem engedett módon növelhették nyereségüket a vevők kárára. Ezek a nagyrészt kispénzű emberek azonban hajnaltól estig a pult mögött görnyedtek, és szintén a nyerészkedőknek meg a kormány pénzügyi és adópolitikájának áldozatai voltak.

Ám az 1919-es drágaság elleni tüntetések célpontjai, áldozatai – néhány kivétellel – nem a nyerészkedők voltak, még kevésbé a kormány, hanem éppen a „kis halak", a kiskereskedők, akiknek boltját a tömeg sok esetben kifosztotta.

Ennek következtében Olaszország-szerte pánik lett úrrá a kiskereskedők tömegein, akik más megoldást nem találtak, mint hogy üzleteiket bezárják és a kulcsokat leadják a Munkáskamaráknak, azok védelme alá helyezvén magukat.

A fosztogatások megszűntek. A kormány és a községtanácsok az eseményektől megrémülve drákói intézkedéseket hoztak, alaposan csökkentették az élelmiszerárakat, a munkások pedig a kivívott győzelem örömével újra elfoglalták helyüket a gyárakban.

A kormány és a községtanácsok intézkedései természetesen épp olyan hatásosak és tartósak voltak, mint a drágaság elleni híres „segélykiáltások", amelyekről Manzoni[2] ír.

Néhány héttel később ismét elkezdődött az árak emelkedése. Csak újabb béremelésekkel sikerült valamelyest enyhíteni a munkások nyomorát.

A kiskereskedők azonban gyűlölettel fordultak szembe a munkásokkal, a szocialistákkal, s ez a gyűlölet később sokukat a fasiszta reakció akkoriban még gyér soraiba taszította.

A vas- és fémipari technikusok – művezetők, műszaki rajzolók stb. – a háború után többségükben az Általános Szakszervezeti Szövetség keretében szervezkedtek, és a munkásokhoz hasonlóan, gazdasági körülményeik jelentős javítását követelték.

2 Alessandro Manzoni (1795–1873). – Költő és regényíró, műveiben az olasz nép szabadságáért szállt síkra.

A gyárosok mereven elzárkóztak a követelések teljesítése elől, olyannyira, hogy rákényszerítették a technikusokat a sztrájkra.

A gyárosok hajthatatlanságának több oka volt.

Először is sehogy sem tudták „lenyelni", hogy a technikusok és különösen a művezetők, akiket – az esetek többségében joggal – mindenkori láncos kutyáiknak tartottak, munkásokként és a munkásokkal együtt szervezkedjenek, hogy ők is „kollektív követelésekről" beszéljenek, sőt egyenesen sztrájkkal fenyegetőzzenek.

Hát akkor mire volt jó az a néhány krajcár, amennyivel többet fizettek a technikusoknak mint a munkásoknak és amely kispolgári életmódot biztosított számukra? Mi történne a gyárakban, ha szolidaritás és kölcsönös rokonszenv alakulna ki a munkások és a technikusok között? Pokoli zűrzavar támadna, vége szakadna a fegyelemnek, annyi bizonyos!

Sztájkolni akarnak a technikus urak? Jó, csak sztrájkoljanak. Mélységesen tévednek, ha azt hiszik, hogy nélkülözhetetlenek. Nem olyan nehéz egy-egy üzemrészben olyan szakmunkást találni, aki enged a csábításnak, s abban a reményben, hogy jobb anyagi körülmények közé kerül, művezetője helyére lép. A műszaki rajzolók és tervezők néhány napi munkabeszüntetése pedig semmilyen komolyabb következményt nem vonhat maga után.

Ha a terv sikerül – és miért ne sikerülhetne –, két legyet üthetnek egy csapásra. A legyőzött technikusok (már akiket visszavesznek!) megtörve, megalázva térnek vissza a gyárba, gyűlölettel eltelve a munkások iránt, úgyhogy – s ez lett volna a másik „légy", a nagyobb – valóságos kéjjel veszik át újra a zsandár szerepét, amelyet a múltban mindenkor betöltöttek.

Ezzel azután minden visszazökkent volna a régi kerékvágásba.

De mind a két légy elrepült, mégpedig nagyon egyszerű okból, amire azonban a korlátolt, önző és reakciós beállítottságú gyárosok nem is gondolhattak: egyetlen munkás sem volt hajlandó a szrájktörő szerepét vállalni a technikusokkal szemben. Sokan saját akaratukból, osztályöntudatuk sugallatára utasították vissza ezt a szerepet. Néhányan talán engedtek volna a fűt-fát ígérő gyárosok csábításainak, de mégsem lettek sztrájktörők, mert tisztában voltak

azzal, hogy a munkáskollektíva megvetéssel sújtaná őket és lehetetlenné tenné helyzetüket a gyárban.

A technikusok néhány napi sztrájkja után a gyárosok belátták, hogy tervük csődöt mondott, és bezárták az üzemeket. A munkások nyugodtan fogadták ezt az intézkedést, amely pedig a bérüktől fosztotta meg őket, és még szorosabbra fűzték harci egységüket a technikusokkal.

A gyártulajdonosok kénytelen-kelletlen elismerték vereségüket és eleget tettek a technikusok kérésének.

Kitűnően vezetett, példás küzdelem volt ez, amely meghozta a maga gyümölcsét.

A volt frontharcos mezőgazdasági munkások földfoglalása sok helyen valóban drámai körülmények közt zajlott le. Jórészt megműveletlen vagy elhanyagolt hatalmas birtokokról, gazdag és majdnem mindig nemes urak földjéről volt szó. Ezeket az urakat soha nem is látták a környéken; semmi más nem érdekelte őket, csupán az, hogy a hasznot zsebre vágják.

Az ágrólszakadt laziói napszámosok, Calabria és Apulia kiéhezett nincstelenjei, a szicíliai hűbérurak jobbágyai hittek az ünnepélyes ígéretnek, melyet oly sokszor hallottak a háború alatt, a fronton és a szabadság rövid napjaiban: „A győzelem után a haza, amelynek védelmére keltek, földet ad majd harcosainak, dicső katonáinak. Jussuk az a föld, amelyért vérüket áldozták."

De az ígéret ígéret maradt. A mór megtette a kötelességét, a mór mehet. A földbirtokosok földbirtokosok maradtak, és a volt frontharcosok, a „dicső katonák" is megmaradtak annak, amik voltak: napszámosnak, éhenkórásznak, jobbágynak.

Sok helyen fellázadtak: elfoglalták és – ami még ennél is nagyobb bűn! – megmunkálták, megművelték a földeket abban a reményben, hogy majd gyümölcsét is élvezhetik.

Sajnos, az észak-olaszországi munkások nem álltak kellő szolidaritással testvéreik mellé.

Volt, ahol a kísérlet alig néhány napig tartott, volt, ahol néhány hónapig, egyes helyeken pedig – ahol erősebb volt a tömegek szervezettsége és kitartása – valamivel tovább. De előbb-utóbb min-

denütt kegyetlenül vérbe fojtották a megmozdulást: a „rend képviselői" – állig felfegyverzett csendőrök vagy királyi gárdisták – a helyszínre érkeztek, és megkezdődtek a lövöldözések, bántalmazások és letartóztatások. A földbirtokosok továbbra is behajtották járadékaikat, és minden maradt a régiben...

Mindezek után igazán nem csodálkozhatunk azon, hogy a mezőgazdasági munkások egész Dél-Olaszországban – talán az egyetlen Apulia kivételével, ahol az osztályöntudat fejlettebb volt – nem keltek védelmére ennek a rendszernek a fasiszta támadás idején.

Különböző országok szocialista pártjai és szakszervezetei 1919. július 20-ára és 21-ére nemzetközi szolidaritás-sztrájkot hirdettek, tiltakozásul a kapitalista hatalmak szovjet-oroszországi fegyveres beavatkozása ellen. A sztrájkba a közlekedési dolgozókat is bevonták, hogy a tüntetést grandiózusabbá és hathatósabbá tegyék.

Ami minket, olaszokat illet, biztosak voltunk a legteljesebb sikerben. Közeledett július 20, amikor meg kellett állnia az életnek az országban.

A 19-éről 20-ára virradó éjszakán, valamivel hajnal előtt, „megelőző intézkedésként" otthonomban letartóztattak. Az úttesten várakozó teherautón már ott ült hét-nyolc elvtárs a kerületemből, és mielőtt a kocsi az Új Fogház felé indult volna, még összeszedett néhány embert.

Ugyanebben az időben a város minden kerületében hasonló műveletre került sor.

Mivel elég sokan voltunk, minden zárkára három elvtárs jutott. Jómagam egy idős Borgo San Paoló-i elvtárssal és tizenhét éves fiával kerültem együvé – mindketten vádlott társaim voltak még a San Bernardino templom felgyújtásának perében.

Kora reggel meglátogatott bennünket a fogházigazgató. Régi ismerőst üdvözöltünk benne: ő volt az, aki annak idején felajánlotta Serratinak, hogy cikkeit eljuttatja az „Avanti!"-nak.

– Sose búsuljanak – mondotta –, mindössze néhány napról van szó, ha nem történik súlyosabb dolog. És nem fog történni semmi, már csak azért sem, mert a vasutasszakszervezet központi bizott-

sága az utolsó pillanatban lemondta a sztrájkot. A vonatok menetrendszerűen közlekednek. Így hát nyugodtak lehetnek...

Elképzelhető, hogy ezek után milyen „nyugodtak" voltunk!

Micsoda gazemberek ezek a vasutas vezetők! Az utolsó pillanatban ellenintézkedést kiadni... Most aztán alaposan levizsgázunk az orosz nép, a világ dolgozói előtt!

Sajnos, hamarosan meggyőződhettünk róla, hogy nem az igazgató puszta koholmányáról van szo. A zárkában (a börtön alig néhány méterre feküdt a vasúttól) tökéletesen hallottuk a tovarobogó vonatok füttyét.

A fogház udvarán a szokásos napi séta alkalmával összetalálkoztunk a város minden részéből idehozott elvtársakkal, és valahányszor egy-egy vonat elhaladt, teli torokból kiabáltunk: – Sztrájktörők! Sztrájktörők!

Gyenge elégtétel!

A sztrájk azonban a vasutasok árulása ellenére a munkások minden kategóriájában pompásan sikerült.

Súlyosabb incidensekre ezekben a napokban valóban sehol nem került sor, és 21-én késő délután egy őr kitárta cellánk ajtaját: „Szedjék össze a holmijaikat!"

Amikor a nyilvántartó iroda felé tartottunk, a börtön egyik feljáróján talán tucatnyi börtönőrt pillantottunk meg. Egy sötétruhás embert álltak körül, aki mosolyogva beszélt hozzájuk. Szinte vallásos áhítattal hallgatták szavait.

Gramsci volt.

A fogoly Gramsci két nap alatt meghódította, lenyűgözte ezeket a porkolábokat, akik szárdok voltak, akárcsak ő maga. Szárd dialektusban beszélt hozzájuk, egyszerű, népies nyelven, de hangját átforrosította a nagy belső meggyőződés, s szavai nyomán világosság gyúlt az agyakban.

Szájról szájra járt a hír az őrök között: a cellában egy szárd van, egy „politikai", aki tudja mi a dörgés. Eredj, beszélgess vele.

Sokan keresték fel, bár ez igen kockázatos volt. És Gramsci két teljes napot áldozott ezekre a faragatlan, egyszerű emberekre, akiket nem a gonoszság, hanem a nyomor és a tudatlanság sodort erre a „pályára".

S most néhányan – akik megtehették – elkísérték egészen az irodáig, hogy még egyszer hallgassák szavait, melyek a szívükhöz szóltak. Büszkék voltak „földijükre", erre az értelmes, képzett és oly rokonszenves szárdra.

Néhányan később nemegyszer felkeresték hivatalában, az „Avanti!" torinói szerkesztőségében, és amint lejárt a szerződéses idejük, sutba dobták az egyenruhát – munkások lettek.

Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, Umberto Terracini és Angelo Tasca (az utóbbinak undorral írom le a nevét; a legmegvetendőbb emberek egyike volt mindazok közül, akiket valaha is ismertem) 1919 tavaszán – a torinói szocialista szervezet legjobbjaival egyetértésben – megalapították az „Ordine Nuovo" című hetilapot, amely oly nagy szerepet játszott a torinói proletármozgalom fejlődésében, irányvonalának kialakulásában és az Olasz Kommunista Párt létrehozásában.

Angelo Tasca volt akkoriban a legismertebb ebben a csoportban, ő volt a hangadó. Cikkeket írt, amelyek igen jól tükrözték átfogó, de felületes kultúráját és azt, hogy különböző kérdésekben nyoma sem volt nála a szilárd meggyőződésnek. Csak arról volt szilárdan meggyőződve – és ebből nem is csinált titkot –, hogy minden írása egy-egy remekmű, amely majd bekerül a történelembe.

Az „Ordine Nuovo" lelke, agya és motorja Gramsci volt: a legtehetségesebb, legzseniálisabb, legnagyobb felkészültségű mind között.

Az „Ordine Nuovó"-t Angelo Tasca mindenki lapjának tartotta (olyan zsáknak, amelybe bárki bármit betehet – amint azt Gramsci finom iróniával megjegyezte), eklektikus kiadványnak, valami „kiélési" lehetőségnek a szellemi emberek és a vélt szellemi emberek, szocialisták és álszocialisták (ilyenek bizony szép számmal akadtak abban az időben!) számára. Hamarosan, alig néhány hét leforgása alatt azonban az újság jellege pontosan körülhatárolódott.

Az oroszországi forradalom és a leninizmus tanulmányozása, terjesztése, népszerűsítése; e tanítás alkalmazása Olaszország viszonyaira, az ország sajátosságainak és nemzeti hagyományainak megfelelően; küzdelem a szocialista pártban és az egész olasz politikai

életben felbukkanó ellenforradalmi irányzatok ellen; a proletár kultúra kialakítása, nemcsak szűk politikai, hanem szélesebb, nemzeti és egyetemes értelemben is – röviden ezek voltak azok a kérdések, amelyekkel az „Ordine Nuovo" igen magas szinten foglalkozott.

„Sokrétű munkássága során Gramsci három főbb célt tűzött maga elé: 1. harc azért, hogy az olasz proletariátus kiszabaduljon az Olasz Szocialista Párt osztályszempontból zavaros politikájából, következetesen proletár és forradalmi pártot szervezzen, amely képes az olasz történelem új főszereplőjévé válni és bátran építeni az új társadalmat; 2. harc azért, hogy ez a párt az új erőviszonyok között élre kerüljön, nagy, egységes erővé váljék a nemzet keretében, és megteremtse Észak- és Dél-Olaszország, a munkásság, a parasztság és a haladó értelmiség egységét, tettekkel mozdítsa elő és valósítsa meg a még ki nem teljesedett nemzeti egységet, széles, haladó népi mozgalom keretében, amelynek legfőbb hajtóereje a proletariátus lenne; 3. harc azért, hogy az olasz munkásmozgalom a nemzetközi munkásmozgalom szintjére emelkedjék, vagyis hogy Olaszország elérje a civilizált, fejlett nemzetek színvonalát és a szocializmus útján végbemenjen a nemzet mélyreható újjáéledése, hasonlóan az oroszországi eseményekhez . . ."[3]

Természetesen az „Ordine Nuovo" alapításának első hónapjaiban maga Gramsci sem látta ilyen világosan és határozottan ezeket a célkitűzéseket s a megvalósításukhoz szükséges eszközöket.

Ám egy valamit már akkor is igen világosan látott Antonio Gramsci: azt, hogy a proletariátus a maga egészében – különösképpen a korszerű nagyüzemek munkássága – döntő szerepet játszik az olasz társadalom bármilyen problémájának megoldásában.

Palmiro Togliatti, aki már akkor Antonio Gramsci legjobb tanítványa és barátja volt, az „Ordine Nuovo" megjelenését megelőző évekről és arról az időszakról szólva, amikor Gramsci legjobb munkatársaival, munkásokkal és értelmiségiekkel egyetemben az üzemi tanácsok létrehozásán fáradozott, igen jól jellemzi Gramsci gondol-

3 Részlet Giuseppe Berti „Ercoli elvtárs ötvenedik születésnapjára" című cikkéből, amely a „Stato Operaio" 1943 május–júniusi számában jelent meg. Egyes részleteit a „Società" 1948. IV. évf. 2. számában, a „Palmiro Togliatti" című cikk is idézi.

kodásmódját. Hadd idézzek néhány nagyobb részletet a Gramsci halála után papírra vetett cikkéből, mert hiszen ki lenne hivatottabb arra, hogy erről a kérdésről írjon, mint éppen ő.

„A koncentrált korszerű nagyipar munkásában [Gramsci] »a modern olasz történelem főhősét« látta, azt az erőt, amely alkalmas arra, hogy megoldja az olasz társadalom valamennyi problémáját... Ily módon elvetette a burzsoá demokraták reakciós állásfoglalását, akik abból a megállapításból, hogy »Olaszországnak, mint paraszti államnak, sajátos struktúrája van«, valamint a déli és szigetvilági parasztтömegeknek az olasz államban elfoglalt helyzetéből kiindulva szembeállították ezeket a parasztтömegeket a munkásosztállyal, »Dél problémáját« különválasztották a proletár és szocialista forradalom általános problémájától; féltékenységet, gyanakvást szítottak a parasztokban a munkások és szervezeteik ellen, szakadást idéztek elő a proletariátus és a parasztтömegek között, és ezzel a lehető legjobb szolgálatot tették a reakciós burzsoáziának. Vajon hogyan töltheti majd be történelmi szerepét a munkásosztály? E kérdés megoldásán sokat töprengett Gramsci a háború előtt és alatt. Megértette, hogy a háború nyomán az olasz társadalomban megindul az erjedés, mert a magukra talált és a politikai életbe valósággal berobbanó dolgozó tömegek erélyesen követelik majd igényeik kielégítését, és a burzsoázia hagyományos apparátusa nem tud ellenállni ennek az újabb nyomásnak. A proletariátusnak új kormányapparátust kell létrehoznia a társadalom számára, de nem a szakszervezetekből, sem pedig a már létező egyéb munkásszervezetekből. Új szervezetre van szükség, amelyben megtestesül a proletariátusnak a hatalom átvételére, az új állam megszervezésére, az új társadalom kialakítására irányuló akarata és képessége.

E gondolatsor lépcsőin jut el Gramsci odáig, hogy figyelme a gyár, az osztályharc munkahelyi formái és azok felé az új szervezetek felé fordul, amelyeket a munkások már a háború alatt létrehoznak az üzemekben. Ezek eltérnek a szakszervezetektől, mert az egyszerű bérharcnál nagyobb arányú csatát is tudnak vívni. Ekkor kezdenek sokasodni Gramsci közvetlen kapcsolatai a munkásokkal. Napokon, éjszakákon keresztül beszélget és vitázik velük, figyelmét megragadja a gyári élet minden apró mozzanata. Így akarja felfe-

dezni azokat az új formákat, amelyekben a munkahelyeken nyilvánul meg a munkások harci akarata, éppen az olasz történelem legsúlyosabb válságának érlelődése idején. Ekkor válik Gramsci Torino legnépszerűbb és legkedveltebb szocialista vezérévé. Közelednek hozzá a fiatalok. Közelednek hozzá a legértelmesebb és legaktívabb munkások, nemcsak a szocialisták, hanem az anarchisták és a katolikusok közül is. A helyiség, ahol a városi munkásszervezetek székhelyén dolgozik, a padlásszoba, ahol lakik, véget nem érő zarándoklás színhelye. A gyárakban új vezérként emlegetik. És tény, hogy megjelenésével *új* vezető tűnik fel az olasz munkásmozgalomban. Olyan vezető, aki tud tanulni a tömegektől és aki a tömegekkel közvetlen kapcsolatot tartva dolgozza ki a munkásosztály forradalmi politikáját.

Alaposan tanulmányozza a munkásosztály szervezésének formáit és az osztályharc formáit a gyárakban, s ennek alapján közvetlenül összeköti a proletárdiktatúráért vívott harc kérdését az új típusú munkásszervezet létrehozásának problémájával; ebben a szervezetben testet öltene a munkások harca a hatalomért és ez a proletárállam alapjává válhatna.

»Van-e Olaszországban – tette fel a kérdést – a munkásosztálynak olyan intézménye, mint amilyen a szovjet, valami, ami azzal azonos jellegű? Valami, aminek alapján joggal jelenthetjük ki: a szovjet egyetemes forma, nem orosz, nem *csak* orosz intézmény; a szovjet az a forma, amelyben – mindenütt, ahol a proletárok a gazdasági önállóság kivívásáért harcolnak – a munkásosztály felszabadulási akarata nyilvánul meg; a szovjet a munkástömegek önkormányzati formája? Létezik-e Olaszországban, Torinóban ilyesminek a csírája, kiinduló alapja, sejtje, valami félénk kísérlet szovjetrendszer teremtésére?«

S a válasz: »Igen, Olaszországban, Torinóban megvannak a munkáskormány, a szovjet csírái. Ezek: az üzemi bizottságok . . .«

Az üzemi bizottságok a háború alatt keletkeztek, a szakszervezetek kezdeményezésére, a munkások védelmére a vállalkozókkal szemben. Miután hamar kikerültek a szakszervezetek közvetlen ellenőrzése alól, önálló szervezetekként kezdtek fejlődni. Tagjaikat a gyár munkásságának egésze választotta meg, és a munkás-

tömegeket képviselték a gyárossal szemben. Az átalakulást siettették az általános körülmények, amelyek elé a háború utáni válság állította a munkásosztályt, felébresztve benne a hatalomért vívott harc szükségességének tudatát. Torinóban az üzemi bizottságokból sarjadt az üzemi tanácsok mozgalma.

A régi szocialisták közül csak kevesen értették meg az üzemi tanács mozgalmának jelentőségét. Szindikalizmussal vádolták Gramscit, aki arra törekedett, hogy a munkások figyelmüket ne a parlamenti intrikákra, hanem a termelési és üzemi kérdésekre összpontosítsák. Pedig Gramsci szópárbaja a szindikalizmus *ellen* irányult; azt akarta bizonyítani, hogy a szakszervezetek nem alkalmasak arra, hogy a munkásosztály felhasználja őket a hatalomért vívott harc megszervezésére és a munkásállam felépítésére. Azzal vádolták, hogy amikor az üzemi tanácsokat állítja a hatalomért folyó harc tengelyébe, megkerüli a pártnak és a párt vezető szerepének problémáját. Valójában úgy állt a helyzet, hogy Gramsci már 1917-ben megértette: az Olasz Szocialista Párt, amelyben a megátalkodott reformisták, centristák és demagógok parancsolgattak, nem képes irányítani az olasz proletariátus harcát a hatalomért. Ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy a háború utáni olaszországi helyzet nem engedi meg a hatalomért folyó harc elodázását, hacsak nem akarnak utat nyitni a burzsoázia szörnyű visszavágásának.

»Az olaszországi osztályharc jelenlegi szakasza – írta Gramsci – vagy a forradalmi proletariátus politikai hatalmának kivívását készíti elő, aminek következtében a termelékenység növelését lehetővé tevő új termelési módszerekre és új elosztási rendszerre térhetünk át; – vagy a földbirtokosok és az uralkodó osztály szörnyű reakcióját hozza ránk. Semmilyen erőszakos eszköztől sem riadnak majd vissza, hogy az ipari és mezőgazdasági proletariátust rabszolgamunkára kényszerítsék . . .«

Gramsci a gyors cselekvés szükségességét hirdette. Az idő alapvető kérdés volt a számára. S mert sietni kellett, nem lehetett előbb hozzálátni egy új forradalmi párt szervezéséhez, s későbbre halasztani a hatalomért vívott harcot; *azonos időben* kellett megoldani a pártproblémát, vagyis azt, hogy az egész mozgalom politikai irányítását a proletariátus élcsapata vegye át, és azt, hogy a legszélesebb

munkás- és dolgozó tömegeket a hatalomért vívott harcnak megfelelő formában szervezzék meg. A háború utáni válság hatására a tömegekből oly hatalmas forradalmi energia tört fel, hogy az lehetővé tette volna e két probléma együttes megoldását. Gramsci később maga is beismerte, hogy néhány, 1919-ből és 1920-ból eredő gondolatának megfogalmazása nem volt egészen pontos, de a lényeg a következő volt: az üzemi tanácsok létrehozását és fejlesztését az első pillanattól kezdve összekapcsolta egy politikai szervezet-hálózat kialakításával és fejlesztésével; olyan »kommunista csoportokra« gondolt, amelyek egy időben képesek vezetni á tanácsok mozgalmát és gyökeresen megújítani a szocialista pártot, forradalmasítva felépítését, akciómódját, napi tevékenységét és politikai irányvonalát. Az üzemi tanácsok fejlődése ily módon meghozta volna a munkásosztály hatalomra jutását az országban s a proletár és forradalmi elemek uralomra jutását a pártban, szemben a reformistákkal és a centristákkal. Sajnos, ez csak Torinóban következett be."[4]

Milyen volt az üzemi tanácsok felépítése és hogyan működtek a gyakorlatban?

Az alapeszme Gramscitól származott. E szervezetek végső formáit azonban elsősorban a tapasztalat sugalmazta.

Ismeretes, hogy minden ipari üzemnek több részlege van, ahol tíz, húsz, néha több száz munkás dolgozik. Például egy autógyárban a következő gyárrészlegeket találjuk: öntöde, kovácsműhely, szerszámüzem, maróüzem, fúrórészleg, hengerde, motorszerelőműhely, sebességváltó-szerelőműhely, hátsótengely-szerelőműhely, kocsiszerelőműhely, kipróbáló részleg. A nagyobb üzemekben minden műveletnek külön részlege van, például: nyersvasöntöde, alumíniumöntöde, bronzöntöde, közönséges eszterga, automata eszterga, vertikális marógépek, horizontális marógépek, univerzális marógépek stb. A Fiatnak már 1919–1920-ban több száz részlege volt.

Az egy-egy részlegben dolgozó munkások – függetlenül attól, hogy szakszervezeti tagok voltak-e vagy sem – évente egyszer, titkos

[4] Részlet P. Togliatti „Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezetője" című cikkéből, amely 1937-ben a „Stato Operaio"-ban jelent meg és a „Gramsci" című kötetben is megtalálható. – Rinascita kiadó, Róma 1948 (olaszul).

szavazással részleg-biztost választottak, akit azonban bármikor leválthattak, ha az érdekelt munkások többsége ezt szükségesnek látta.

A részleg-biztosok összessége alkotta az üzemi tanácsot, amely saját kebelében három vagy több munkást – a Fiat-ban kilencet – választott az üzemi bizottság tagjává.

Ily módon először született meg Olaszországban egy olyan osztályszervezet, amely a valaha is elképzelt legdemokratikusabb formában képviselte kivétel nélkül az összes munkásokat. Ez a szervezet – mint Gramsci mondotta – „tökéletesen hozzásimult a termeléshez", és éppen ezáltal tudatára ébresztette a munkást annak, hogy nem egyszerű „eladója saját munkaerejének", hanem a termelés alapvető, döntő eleme. Ez a szervezet mindenkor kifejezésre juttatta és megvédte – kisebb és nagyobb kérdésekben egyaránt – az egyéni és kollektív munkásérdekeket.

Az egyes biztosok az üzemi tanács elé vitték a saját részlegük munkásait érintő különböző kérdéseket, és az üzemi bizottság feladata volt azokat a gyárosokkal folytatott közvetlen tárgyalások útján megoldani.

Az üzemi tanács nemcsak általános üzemi kérdésekkel foglalkozott, hanem minden olyan problémával, amely az egyes munkáskategóriákat, a város proletariátusát és a munkásosztály egészét érintette. S erre annál is inkább szükség volt, mivel az üzemi tanácsok megalakulásával a szakszervezetek egész felépítése szinte forradalmi változáson ment át.

Míg régebben a szakszervezet vezetőségét a taggyűlés választotta – ahol több okból a tagoknak csak kis hányada vett részt, és így a régi reformista szervezőknek némi ügyességgel könnyű volt megválasztatni saját jelöltjeiket –, most a vezetőség összetételéről a szakmai üzemi tanácsok összes tagjainak gyűlése döntött. A vasasoknál például mintegy 1500–2000 biztos ült össze, és valóban a szakma valamennyi munkásának akaratát juttatta kifejezésre.

Így tehát az üzemi bizottságoknak, mint a munkások képviselőinek, döntő szerepük volt nemcsak az üzemekben, hanem a szakszervezetekben és ezeken keresztül – bár közvetve – a Munkáskamará-

ban, vagyis az egész tartomány legnagyobb szakszervezeti szervezetében is.

Az üzemi bizottsági szabályzat példának okáért leszögezte, hogy kizárólag szakszervezeti tagok választhatók részleg-biztosokká, s ezzel megakadályozták, hogy nem szervezett munkások közvetlenül részt vehessenek a szakszervezeti vezetők választásában.

Egyébként – a reformisták jóslataival ellentétben, akik azt állították, hogy az üzemi tanácsok a nem szakszervezeti tagok lebecsülésével szétbomlasztják a szakszervezeti mozgalmat – az üzemi tanácsok roppant lendületet adtak a szakszervezeti tagtoborzásnak, úgyhogy a szakszervezetek hamarosan maguk köré csoportosíthatták a munkások nagy többségét, közöttük a vasutasokat csaknem teljes egészükben.

A torinói gyárosok, mivel az erőviszonyok nem nekik kedveztek, mintegy két éven át kénytelenek voltak „elviselni" az üzemi tanácsokat, jóllehet már az első pillanatban megértették, hogy azok működése mekkora veszélyt jelent osztályuk szempontjából.

Gino Olivetti ügyvédnek, a Torinói Ipari Szövetség titkárának az üzemi tanácsok ellen írt jelentése – akkoriban a lapok is közölték – kétségtelenül egyike a legkomolyabb és legértelmesebb tanulmányoknak, amelyeket e témáról valaha is olvastam.

Mindenesetre az a körülmény kissé megnyugtatta a gyárosokat, hogy az üzemi tanácsokkal kapcsolatos kísérlet – néhány kivételtől eltekintve – nem lépte át Torino határait, és hogy azt még a munkások táborán belül is majdnem mindenki ellenezte. Reformisták, szindikalisták, maximalisták – valamilyen oknál fogva mind-mind elvetették az üzemi tanácsok gondolatát, és megakadályozták országos arányú elterjedésüket.

Ez a helyzet kedvezett a torinói gyárosok támadási terveinek, akik éppen csak alkalomra, valamilyen ürügyre vártak, hogy „halálos csapást" mérjenek az üzemi tanácsokra.

Az alkalmat, az ürügyet a „hivatalos időszámítás" szolgáltatta.

A háború idején Olaszországban és szinte majdnem minden államban bevezették az úgynevezett „hivatalos időszámítást", és ennek

megfelelően a tavaszi és nyári hónapokban egy órával előbbre tolták az óramutatót.

A fegyverszünet megkötése után néhány régi maximalista hadjáratot indított – egyébként minden komolyabb politikai tartalom nélkül – a „hivatalos időszámítás" ellen, amelyet a féktelenül gyűlölt háború maradványának tekintettek.

Amikor 1920 áprilisának első hétfő reggelén a munkások megpillantották az egy órával előbbre állított gyári órákat, különböző formában, majdnem mindenütt tiltakozni kezdtek. A Kohászati Művekben – a Fiat tulajdonában levő vaskohászati üzemben – egy munkás, anélkül hogy erre bárkitől engedélyt kért volna, a gyár bejáratánál levő órát egy órával visszaigazította, ily módon állítva helyre az összhangot a nappal és a természettel. A portás jelentette az esetet az igazgatóságnak. A munkást azonnali hatállyal elbocsátották. Az üzemi tanács erre felszólította a munkásokat, hogy tiltakozásképpen kezdjenek ülősztrájkot. Az igazgatóság a gyár bezárásával válaszolt.

Nyilvánvaló volt, hogy a gyárosok meg akarják leckéztetni a munkásokat.

Amikor a Kohászati Művek bezárásának híre ment, ülősztrájkot határoztak el minden üzemben. Két napig egyetlen kohászati üzem sem dolgozott, jóllehet a munkások mindenütt a munkahelyükön tartózkodtak.

Örökké emlékezetesek maradnak az ezekben a napokban rendezett tömeggyűlések. A munkaruhába öltözött közönség és az ugyancsak munkaruhás szónokok rendszerint a gyár valamelyik helyiségében gyűltek össze. Ott volt mindenki: a technikusoktól, a hivatalnokoktól egészen a napszámosokig és a tanulókig. Sokan most vettek részt életükben először tömeggyűlésen és először hallgatták egy szocialista szavait. S a szavak nyomán rádöbbentek, hogy mennyire komoly a tét, és hogy a csata elvesztésével mindnyájan sokat, nagyon sokat veszítenének. Impozánsak és ünnepélyesek voltak ezek az üzemi gyűlések.

A harmadik napon a kohászati üzemek rácsos kapui nem nyíltak meg. A gyárosok támadást kezdtek. A Kohászati Művek óramutatója természetesen csak ürügy volt. A pofon az üzemi tanácsok,

az üzemi bizottságok arcán akart csattanni, és azok ellen a vívmányok ellen irányult, amelyeket a munkások a legutóbbi másfél év alatt a munkáltatóktól kicsikartak. Ha a torinói vasasok – akiket, nem alaptalanul, az olaszországi munkásság élgárdájának tartottak – vereséget szenvednek, a támadás kiterjedhet más városokra és más szakmákban dolgozó munkásokra is.

A torinói proletariátus vezetői úgy látták, hogy most már az összes rendelkezésre álló erőket harcba kell vetni. Torino, sőt az egész tartomány munkássága tisztában volt a helyzet súlyosságával; éppen ezért lelkesedéssel fogadták a vasasok húsznapos sztrájkja után a Munkáskamara általános sztrájkra szólító felhívását.

Az Általános Szakszervezeti Szövetség reformista vezetői és a szocialista párt vezetői – bár utóbbiak fennen hirdették forradalmár mivoltukat – nem ismerték fel a helyzet súlyosságát, az olasz dolgozók összességét fenyegető veszélyt. Vagy talán nem akarták észrevenni, mert elvakította őket szektás gondolkodásmódjuk. Megtagadták a szolidaritást a torinói munkásokkal, akiknek nem tudták megbocsátani, hogy kiakolbolították a reformistákat a szakszervezetek és a Munkáskamara vezetőségéből, a demagóg maximalistákat pedig a helyi pártszervezetből, s hogy lelkesen követték az „ifjonc" Gramscit, Togliattit és Terracinit, s a reformisták beleegyezése nélkül, azok akarata ellenére létrehozták és kifejlesztették az üzemi tanácsok mozgalmát.

A torinói munkások tehát – akárcsak 1915 májusában és 1917 augusztusában – 1920 áprilisában ismét elszigetelődtek, s ez elkerülhetetlenné tette vereségüket.

De Torino munkásai nem olyan fából voltak faragva, hogy egyhamar hatalmába kerítette volna őket a csüggedés. Tizenegy napig teljesen megbénult a város és a környék élete. Nem jártak a villamosok, a vonatok, nem működtek a közüzemek, számos kereskedelmi cég abbahagyta a munkát, hogy az iparról ne is beszéljünk. Sztrájktörő egy sem akadt. A munkások megmozdulását hamarosan nyomon követte a szomszédos tartományok mezőgazdasági munkásainak sztrájkja. A gyárosoknak és a kormánynak mindez nem kis gondot és bosszúságot okozott.

A torinói munkások összetartása és harcos szelleme ezekben a

napokban megcáfolhatatlanul bizonyította, hogy az üzemi tanácsokat a munkások az utóbbi évek legjelentősebb vívmányának, szívügyüknek tekintik, s hogy azokat súlyos áldozatok árán is készek megvédeni.

Az olaszországi munkásmozgalom egyébként 1920 szeptemberében, a gyárak elfoglalásával érte el csúcspontját, bár Togliatti sok esztendővel később, az 1920 áprilisi általános sztrájkot minősítette „a leggrandiózusabb megmozdulásnak a háború utáni Olaszországban".

Hogy mennyire helyes ez a meghatározás, azt nemcsak a sztrájk tartama, általános jellege, a sztrájkolók ellenállása, harcossága és áldozatkészsége mutatja, hanem az is, hogy ez a megmozdulás a gazdasági körülmények javítása mellett elsősorban azt tűzte ki célul, hogy megvédje az ellenséges osztály támadásával szemben a munkások osztályszervezetét – az üzemi tanácsot, amely a munkásfelszabadításért, a hatalom megdöntéséért vívott harc kivételes fontosságú szervezete volt.

A torinói gyáriparosokat Olaszország valamennyi gyárosa és maga a kormány is támogatta.

Torino munkásai egyedül voltak.

Egy általános sztrájk nem tarthat hosszú hetekig. Azt hiszem, ez a tizenegy nap szinte egyedülálló az általános sztrájkok történetében. Hét vagy nyolc nap után azonban elkerülhetetlenül a gyengeség jelei mutatkoztak a munkások között, akik az Általános Szakszervezeti Szövetség és a szocialista párt vezetőinek minősíthetetlen magatartása folytán semmilyen kiutat nem láttak a helyzetből. Ekkor bukkantak fel a kormány és az Általános Szakszervezeti Szövetség képviselői, hogy „eltemessék a halva született gyermeket" (Ludovico D'Aragona, az Általános Szakszervezeti Szövetség akkori főtitkára és néhány évvel később a „Problemi del lavoro" csoport egyik vezetője használta ezt a kifejezést, cinikusan gúnyt űzve a torinói munkásokból, akiknek vereségéért elsőrendű felelősség terhelte).

Mindenesetre eredmény volt az is, hogy a gyárosok – várakozásuk ellenére – nem arathattak mindent elsöprő, döntő győzelmet. Az üzemi tanácsok és az üzemi bizottságok, bár jogaikat, hatáskörüket alaposan megnyirbálták, nem szűntek meg létezni. Sőt néhány hó-

nappal később a gyárak elfoglalásakor új erőre kaptak, s ekkor már nagyszerű erőt képviseltek.

Mindezek ellenére, ha figyelmesen vizsgáljuk az eseményeket, láthatjuk, hogy a torinói munkások 1920 áprilisi vereségével kezdődött az olaszországi proletár, népi mozgalom hanyatlásának szakasza. A gyárak elfoglalása – nagyszerű, pozitív oldalai ellenére – lényegében nem volt más, mint utolsó lángralobbanása egy olyan tűznek, amelyből már hiányzott a tápláló, éltető elem. S utána hosszú időre sötétségbe borult minden...

Bárhogyan volt is, „az üzemi tanács mozgalmat úgy tartja számon az olasz munkásmozgalom története, mint a proletariátus leghaladottabb részének bátor kísérletét arra, hogy megteremtse egyeduralmát a burzsoázia hatalmának megdöntéséért vívott harcban és létrehozza a proletárdiktatúrát. A Gramsci vezette torinói proletariátus most már felvetette és helyesen meg is oldotta az olasz forradalom hajtóerejének és az olasz parasztságnak a kérdését, mint a proletárdiktatúra problémájának velejáróját."[5]

Túlságosan hosszadalmas és valószínűleg elég érdektelen lenne, ha itt most foglalkozni akarnánk mindazokkal a politikai eseményekkel – a választásokkal, a kormányválságokkal, a kormányok cserélődésével stb. –, amelyek Olaszországban a fegyverszünetet követő két esztendő alatt végbementek.

Vittorio Emanuele Orlandót – a győzelem pillanatának miniszterelnökét – Francesco Nitti váltotta fel, őt pedig 1920 júniusában Giovanni Giolitti követte. Lényegében ezek a változások nem sok újat hoztak az olasz burzsoázia általános politikájában. Giolitti miniszterelnökként való „feltámadása" (1914 elején köszönt le) mégis jelentett valamit: annak a hallgatólagos beismerését, hogy az uralkodó osztály nagy részének véleménye szerint Olaszország helytelenül járt el, amikor a világháborúba beleavatkozott.

A burzsoázia számos képviselője ugyanis így gondolkodott: egy semleges Olaszország, akárcsak Spanyolország vagy Svájc, a szemben álló felek háta mögött, áldozatok nélkül, roppant vagyont gyűjthetett volna, és valószínűleg elkerülte volna ezt az oly mozgalmas,

[5] Palmiro Togliatti idézett cikkéből.

oly veszélyes háború utáni állapotot. Giolitti, a vén, ravasz róka jól látta tehát a helyzetet, és ezért most őt tartották a leghivatottabbnak arra, hogy az országot (vagyis a tőkés rendszert) a fenyegető katasztrófától megmentse.

Az 1919 novemberi általános választásokon a szocialisták igazi diadalt arattak: több mint 150 helyet kaptak a parlamentben, és megszerezték az abszolút szavazat-többséget számos tartományban, Észak- és Közép-Olaszország számos vidékén.

A Kereszténydemokrata Néppárt, amely közvetlenül a háború befejezése után alakult Don Luigi Sturzo, egy ügyes, eszes szicíliai pap kezdeményezésére és vezetésével, hallatlan gyorsasággal fejlődött: sok százezer munkást (nagyrészt textilmunkást, mezőgazdasági bérmunkást és parasztot) egyesített a katolikus szakszervezetekben, és az 1919-es választásokon 101 képviselőt küldött a parlamentbe.

A republikánus képviselők száma alig haladta meg a tizet.

A képviselőház többi része különböző árnyalatú liberálisokból és demokratákból állt: kevés kivétellel olyan emberekből, akikben nem éltek világos eszmék és szilárd elvek, akik híven képviselték a teljes dekadenciába süppedő uralkodó osztály érdekeit.

Egyébként a képviselők szellemi és politikai színvonala általában minden pártban rendkívül alacsony volt.

Például, ha az akkori idők jó néhány szocialista képviselőjére gondolok (miért említsek neveket? egyesek már meghaltak, és – az igazság kedvéért meg kell mondanom – néhányan behódoltak a fasizmusnak), szégyenkeznem kell az olasz proletariátus nevében: szószátyárok, hiú emberek voltak, és velejükig megfertőzte őket – Marx szavaival élve – a „parlamenti kretenizmus".

Majdnem mindegyik szocialista képviselő azt állította magáról, hogy forradalmár és az orosz forradalomért lelkesedik – különben nem választották volna meg őket. Ám a valóságban eszük ágában sem volt forradalmat csinálni (meg aztán nem is volt utolsó dolog abban a jó burzsoá világban a mellényen, az óraláncon fityegő képviselői jelvénnyel díszelegni!"), és ha netán mégis forradalom tört volna ki, azt sem tudták volna, mihez fogjanak.

Az egyetlen, amit ilyen körülmények között tenni tudott a tekintélyes – legalábbis képviselő-tagjainak létszámából és a dekoratív

hosszú szakállakból ítélve tekintélyes – szocialista parlamenti csoport: tanúbizonyságot tenni teljes hajthatatlanságáról, rendszeresen szavazni a különböző kormányok ellen.

És ezt meg is tette sok-sok aggályoskodással mindvégig, egészen a „Marcia su Romá"-ig, egészen a kivételes törvényekig.

Sokan azt állították, hogy „ha" a szocialisták nem ennyire hajthatatlanok, „ha" egy bizonyos pillanatban – látván, hogy forradalomra úgysem kerül sor – elhatározzák, hogy a demokratikus kormány mellé állnak (például Giolitti kormánya mellé) és abban részt vesznek, a fasizmus nem győzhetett volna.

Mi sem könnyebb, mint utólag szemrehányásokat tenni, mint feltevések alapján okoskodni.

Ausztriában és Németországban a szocialisták évekig részt vettek a hatalomban, sőt nemegyszer a kormány is a kezükben volt. Dollfuss, illetőleg Hitler mégis győzelemre jutott.

Nem a hajthatatlanság vagy az engedékenység volt itt a probléma.

A probléma az volt, hogy a szociáldemokráciának, a munkásmozgalom e szörnyű rákfenéjének – bármilyen reformista, maximalista, hajthatatlansági stb. címkével látta el magát – elkerülhetetlenül utat kellett nyitnia a fasiszta zsarnokság számára.

A szocialista párt első, háború utáni kongresszusát 1919 nyarán, Bolognában tartották.

A kongresszuson képviselt főbb irányzatok a következők voltak: a Filippo Turati vezette reformista tábor; a „maximalista-centristának" nevezhető irányzat, amelynek Serrati volt a szószólója; az „Ordine Nuovo" vonal, élén Gramscival; és végül a tartózkodók (azért nevezték őket így, mert azt hirdették, hogy a választási harcokban nem szabad részt venni), Amadeo Bordiga nápolyi mérnok vezetésével.

A kongresszus egyhangúlag megszavazta a párt csatlakozását a Kommunista Internacionáléhoz, amely néhány hónappal előbb alakult meg Moszkvában, anélkül hogy ott egyetlen olasz küldött is jelen lett volna. Maguk a reformisták is, mivel nem mertek nyíltan szembeszállni a tömegekkel, csekély fenntartással megszavazták a csatlakozást, egész politikai gondolkodásmódjukkal ellentétben.

Lényegében a kongresszus egyetlen, valóban komoly és fontos határozatot sem hozott: alig két-három magvas beszéd hangzott el, a többi demagóg szavak özöne volt, semmi több.

A Szocialista Ifjúsági Szövetség kongresszusa, amelyre 1919 őszén került sor Rómában (ez volt az első országos kongresszus, amelyen részt vettem) nem sokban különbözött az előbbitől.

A legszenvedélyesebb vita akörül folyt, hogy az ifjúsági végrehajtó bizottság és az „Avanguardia" című lap székhelye továbbra is Rómában legyen-e, vagy pedig valamelyik északi ipari központban – például az általunk javasolt Torinóban.

A harc a mi vereségünkkel végződött.

Különös örömmel emlékszem vissza erre a kongresszusra, többek között azért, mert itt ismerkedtem meg az ország különböző részeiből jött kiváló fiatal elvtársakkal: Bertivel, D'Onofrióval, Dozzával, Guermandival és másokkal.

Élénken megmaradt emlékezetemben az a jelenet, amikor az egyik éjszakai ülésen a kongresszus résztvevői egetverő lelkesedéssel fogadták egy szocialista elvtárs bejelentését: néhány perccel előbb érkezett a hír, hogy Péterváron a vöröskatonák és a munkások szétverték és futásra kényszerítették Jugyenyics fehértábornok csapatait, amelyek már a város peremén álltak.

Nem sokkal a börtönből való szabadulásom után, tele lelkesedéssel, újra munkához láttam a Szocialista Ifjúsági Szövetségben és a pártban.

1919-ben és 1920-ban egész sor többé-kevésbé fontos tisztséget töltöttem be. Egymás után vagy egyidejűleg a piemontei regionális ifjúsági bizottság titkára, Gramscival, Togliattival, Terracinivel, Santhiàval, Obertivel és másokkal a torinói szocialista szervezet végrehajtó bizottságának tagja, az Általános Munkásegylet vezetőségi tanácsának tagja voltam stb.

1919 tavaszán beszéltem először nyilvános gyűlésen, Susában, a város egyik terén.

Mindig erős szorongást, izgalmat éreztem, ha nyilvánosság előtt kellett beszélnem, különösen tömeggyűléseken.

Már nem tudok rá visszaemlékezni, miről szólt első szónoklatom.

Csak arra emlékszem, hogy sehogysem tudtam befejezni a beszédet, és végül is ezekkel a szavakkal vágtam ki magam: „A világ szép, és szent a jövő", ennek ugyan nem volt sok értelme, de legalább lelkesen megtapsoltak érte.

Szónok-ellenfelem, egy fiatal susai nacionalista, még nálam is sokkal gyatrább szónoki tehetségről tett tanúságot, és azt hiszem, elég talpraesetten válaszoltam neki.

Boldogan tértem haza – örültem a sikernek, de főképpen annak, hogy túl vagyok a dolgon.

De a „mártíromság" a következő vasárnap újra kezdődött, a tartomány egy másik városában. A választások idején az is előfordult, hogy naponta három-négy népgyűlésen kellett szónokolnom.

Balszerencsémet tetézte, hogy képtelen voltam más-más alkalmakkor azonos beszédet mondani, mert úgy éreztem, ha ismétlem magamat, olyan leszek, mint valami komédiás, vagy mint egy gramofonlemez.

Ezt az érzést csak fokozta bennem egy kínos benyomás emléke. Még az 1913-as választási hadjárat elején, városnegyedem piacterén meghallgattam Alessandro De Giovanninak, a torinói Munkáskamara egykori titkárának, a későbbi szocialista képviselőnek egy beszédét. Szavai egészen fellelkesítettek. Az igazi és az álhazafiság közötti különbséget akarván kidomborítani, lírai, megrázó hangsúllyal idézte fel Adelaide Cairolit és fiait, akik életüket áldozták Olaszországért, valamint a Risorgimento más népi hőseit.

– Ez igen! – gondoltam elismeréssel. – Milyen őszintén beszél! Látszik, hogy szavai ösztönösen törnek fel a szívéből!

Véletlenül úgy jött a sora, hogy két héttel később a pótválasztások előestéjén De Giovanni a piactérnek ugyanazon a pontján, ugyanarról az emelvényről beszélt, és – bizonyára figyelmetlenségből – megismételte ugyanazt a beszédet, ugyanazokkal a szavakkal. Amikor ismét meghallottam a fájdalmas felkiáltást, a 15 nap előttivel azonos hanghordozásban, szinte könnyek között: „Ó, Adelaide Cairoli!...", valami végtelen kiábrándultság lett úrrá rajtam, csaknem megalázottnak éreztem magam. Soha többé nem tudtam ezt elfelejteni.

Akkor 1913-at írtak. 1919–1920-ban a hordószónokok még sokkal különb dolgokat műveltek.

Ebben az időben történt, hogy L. C., a torinói Citadella kertben tartott hatalmas tömeggyűlésen így kiáltott fel: „A háborúban ötszázezer halottunk, másfél millió sebesültünk volt, és egy millió aszszony maradt özvegyen . . .”

Valószínűleg Törökországgal tévesztette össze Olaszországot.

Ugyancsak ebben az időben történt, hogy G. T. valahol vidéken az állami költségvetésről szólva kijelentette: „Mit mutat ez a költségvetés? 10 milliárd a bevétel, 12 milliárd a kiadás és 4 milliárd a deficit . . .” Majd leintette Francesco Frolát, aki tapintatosan ki akarta javítani: „Nem, Frola elvtárs, ne szakítson félbe, hadd mondjam csak ki ezt a szent igazságot!” . . .

És még sorolhatnám tovább a példákat.

A tudatlanság, persze, nem bűn. A burzsoá rendszer terméke. De ha valaki ennyire tudatlan, ne akarjon a munkások tanítómestere lenni, vagy lásson hozzá komolyan a tanuláshoz. Más megoldás nincs.

Semmi sem bosszantotta annyira Gramscit, mint a munkáshallgatósággal szembeni tiszteletlenség. Nem tűrte, hogy a párt szónokában határtalanul bízó, tanulni vágyó munkások elé kellő felkészültség, jegyzetek, ellenőrzött adatok és megalapozott érvek nélkül álljon ki valaki.

Pedig szegény jó Gramscinak is kijutott azokban az években az ilyesfajta szónokokból!

A demagóg maximalista magatartás és Antonio Gramsci bolsevik magatartása között olyan különbség volt, mint ég és föld között. Pompásan érzékelteti ezt az az akció, amelyet Gramsci a Sassari dandár Torinóba érkezésekor – 1919 végén vagy 1920 elején – fejtett ki.

A dandárnak majd minden tagja rendkívül szegény és tudatlan szárd paraszt vagy pásztor volt. Az ugyancsak szárd tiszteknek sikerült őket meggyőzniük arról, hogy a nagyvárosi munkások, akik mindössze napi nyolc órai munkáért még 25–30 lírát is megkeresnek – ellenségeik, és ők felelősek a szárdok nyomoráért. Ennek a szellemnek tulajdonítható, hogy a Sassari dandár katonái az 1917 augusztusi torinói események során szenvtelenül, szinte örömmel lőt-

tek a munkások közé. Így hát, amikor a munkásmozgalom erős és veszedelmes volt, a kormány elhatározta, hogy újra Torinóba vezényli ezt a dandárt.

A Sassari dandár gyűlölte a torinói munkásokat, akik a maguk részéről ugyancsak gyűlölték, s ráadásul mélységesen megvetették a dandárt.

Egy „jó" maximalista ilyen körülmények között bizonyára azt tette volna, hogy kiáll egy tömeggyűlésen, s éles szavakkal még jobban szítja a tömeg gyűlöletét és megvetését.

Aki ilyen magot vet, az csakis haragot és vért arathat.

Gramsci más utat választott.

Alighogy híre ment a Sassari dandár Torinóba érkezésének, előadásokat tartott a városnegyedek szocialista körzeteiben. Megmagyarázta Szárdínia és a szárd nép jellegzetességeit, megvilágította azt a körülményt, hogy a sziget mindig méltánytalan elbánásban részesült az olasz kormány részéről; hangsúlyozta, hogy a szárd nép a nyomor és a tudatlanság áldozata, máskülönben nemeslelkű és igazságszerető nép. Azt a következtetést vonta le, hogy a munkások – főleg a szocialista munkások – nem táplálhatnak gyűlöletet és megvetést a szárd katonákkal szemben, hanem szívélyes, baráti és testvéries magatartást kell irányukban tanúsítaniuk. Hiszen ezek a katonák nem romlottak, nem is elvadultak, csupán elmaradottak. Mindannyiunkat meggyőzött arról, hogy ha a torinói szocialisták ügyesen, okosan dolgoznak, „nagyszerű termést takaríthatnak be" ezen a szűz területen.

A Sassari dandár megérkezett Torinóba, s a torinói szocialisták, fiatalok és idősebbek csatasorba álltak, hogy Gramsci útmutatásának megfelelően közeledjenek a katonákhoz.

Minden ürügy jó volt arra, hogy a katonák egyikét-másikát a közeli vendéglőben barátilag megkínálják egy pohár borral, hogy az utcán elkísérjék őket egy darabon, elbeszélgessenek velük szűkebb hazájukról, Torinóról, az itteni munkások életéről, vágyairól, hogy kezükbe csúsztassák az egyszerű szavakkal megírt röplapokat, melyeket maga Gramsci szerkesztett, külön nekik, a sziget tájnyelvén.

Az akció még a vártnál is gyorsabb és nagyobb eredménnyel járt. Rövid néhány hét leforgása alatt teljesen megváltozott a Sassari

dandár zömének magatartása. Vasárnaponként nem volt egyetlen olyan körzet sem, ahol ne lett volna jelen néhány katona. A laktanyákban a tisztek ellenforradalmi szónoklatait már nem hallgatták olyan szent áhítattal, mint régebben, és a vasfegyelembe sem nyugodtak már bele a régi birkatürelemmel. Ezekből a laktanyákból nemegyszer bizonyos fegyverek is el-eltünedeztek – hogy hová, azt csak mi tudtuk. A tömegtüntetések alkalmával pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a katonák együtt éreznek a néppel.

A Sassari dandár már nem volt a régi. Fölöttesei már nem bízhattak úgy meg benne. S néhány hónappal Torinóba érkezése után el is kellett távolítani a veszélyes „fertőző gócból".

Rómában, ahová a dandárt áthelyezték, a fővárosi elvtársak hasonló módszerekkel folytatták az agitációt.

Később a Sassari dandár sok katonája lelkes aktívája lett a szocialista pártnak, a kommunista pártnak és a szárd akciópártnak. Helytállásukkal kitűntek akkor is, amikor Szárdínia bátran ellenállt a fasiszta erőszaknak.

1920 júniusában nemzetközi ifjúsági konferenciát tartottak Berlinben. A cél azt volt, hogy megvessék a Kommunista Ifjúsági Internacionálé alapjait.

Olaszországot Luigi Polano elvtárs, a Szocialista Ifjúsági Szövetség titkára és jómagam képviseltük.

Az útlevelet könnyen megkaptam, és némi nehézség árán – miután Torinóban még nem működött a német konzuli hivatal – Bernben megszereztem a német beutazási vízumot is.

Ez volt az első külföldi utam; most vettem részt először nemzetközi kongresszuson. Izgalmamat még csak fokozta, hogy tudtam: jóllehet a német kormány szocialista, a Német Kommunista Párt félig-meddig illegálisan működik, így a mi konferenciánk is titkos jellegű.

Egyedül utaztam, és egyetlen szót sem tudtam németül, ennek ellenére Berlinben nyomban megérkezésem után sikerült kapcsolatba lépnem az elvtársakkal.

Az öt napig tartó konferencián jó néhány kitűnő elvtársat ismertem meg; de voltak a küldöttek között olyanok is, akik később rene-

gátokká váltak. Utóbbiak közé tartozott a német Willy Münzberg, aki valamivel a második világháború előtt a reakció zsoldjába szegődött. 1940 vége felé felakasztva találták egy dél-franciaországi erdőben . . .

Hogy őszinte legyek, a tanácskozás sem túlságosan érdekes, sem túlságosan magas színvonalú nem volt. Jelentősége abban a határozatában rejlett, hogy a különböző országok szövetségei csatlakoznak a megalakulóban levő Kommunista Ifjúsági Internacionáléhoz.

Ma már nem tudok nevetés nélkül visszagondolni erre az „illegalitásra".

Az egyik elvtárs tulajdonában levő vendéglő belső termében gyülekeztünk, és az ülések után csoportokban távoztunk. Közben különböző nyelveken beszélgettünk, jó hangosan, mindenről, ami jött, minden különösebb izgalom nélkül. Miután a konferencia befejezte munkáját, valamennyien – úgy negyvenen – ellátogattunk a potsdami Sans-Souci kastélyba, a fővárostól nem messze.

Én azonban rendkívül komolyan vettem az „illegalitást", s amikor visszatértem Olaszországba, fáradhatatlanul magyarázgattam az elvtársaknak az illegális munka különböző fogásait és titkait, amelyeket Németországban tanultam meg és próbáltam ki.

Berlinből hazatérve nem mentem vissza a Lanciába; jó barátommal, Paolóval közösen egy kis mechanikai műhelyt rendeztünk be, amelybe belefektettem az apámtól örökölt pár ezer lírát.

A műhely mindössze egy esztergapadból, egy fúrógépből, egy csiszolókorongból és egy kétsatus munkaasztalból állt. A „személyzet" mi ketten voltunk, Paolo meg én. Anyám házacskájának elég világos és levegős pincéjében dolgozgattunk.

Paolo barátom olyan szegény volt mint a templom egere, de szocialista, és szakmai szempontból egészen kiváló. Hosszú évekig dolgoztunk együtt, és ezalatt jó néhány találmányt is kieszeltünk.

Az első – mentségünkre legyen mondva: Paolo akkor 18 éves volt, én meg 16 – lőporral működő turbina volt.

Tenyérnagyságú, rendkívül szellemes turbinát állítottunk össze. Őszintén szólva, anyámnak nem nagyon voltak ínyére a lőporos kísérletek, de mi ebből nem csináltunk gondot. Történt is egy kis

baleset: a turbina, ahelyett, hogy forgott volna, a levegőbe repült, nekivágódott a plafonnak és szárnyszegetten zuhant vissza a padlóra. Nem volt ez olyan nagy hiba, bárki a megmondhatója; megtaláltuk az okát, és éppen helyre akartuk hozni, amikor kezembe került egy könyv a robbanómotorok történetéről. Az állt benne, hogy egy szerzetes már a XVI. században megpróbált egy motort lőporral mozgásba hozni, de le kellett tennie szándékáról, mert az elégő lőpor gyorsan „megette" a fémet, úgyhogy a gáz csak úgy ömlött belőle.

A XVI. században! Mi meg 1913-at írtunk . . .

Lemondtunk hát a nagy vállalkozásról, amelynek – úgy gondoltuk – forradalmasítania kellett volna a világot, és többé szó sem esett találmányokról, egészen a háború befejezéséig.

A háború után Paolo egy újfajta autó-üzemanyag ötletével kacérkodott, s egy kerékpár-sebességváltó összetákolásán fáradozott. Jómagam gépgyalu-szerszámtartót akartam készíteni, amely egy kétélű szerszám közbeiktatásával lehetővé tenné a gép üresjáratának kihasználását.

Miután az első kísérletek biztató eredménnyel jártak, már-már ott tartottunk, hogy műhelyünkben elkészítjük e találmányok végleges modelljét.

De mivel a puszta tervezgetésekből nem lehet megélni, sorozatban készítendő munkadarabokra vettünk fel megrendelést egy másik kis műhelytől, amely egy nagy autógyárnak dolgozott.

Augusztus elején kezdtük meg a műhelyben a tulajdonképpeni munkát. Alig egy hónappal később azonban máris búcsút kellett mondanom Paolónak, a műhelynek és a találmányoknak.

Sürgősebb, fontosabb feladat került napirendre: a vas- és fémipari munkások Olaszország-szerte megszállták az üzemeket.

Jóllehet az események nem követték egymást a kívánt gyorsasággal és a munkásoknak csalódásokban is volt részük, mégsem mondtak le arról sem Torinóban, sem másutt, hogy az orosz példát követve, kivívják a hatalmat és leszámoljanak a kapitalistákkal. Csupán arra vártak, hogy a helyzet megérlelődjék, hogy üssön az ő órájuk.

Ezért, amikor szeptember elején az Olasz Vasmunkás Szövet-

ség központi vezetősége – miután nem sikerült tárgyalások útján elérnie a drágulást kiegyensúlyozó béremelést – utasítást adott, hogy egész Olaszországban szállják meg a vas- és fémipari üzemeket és kergessék ki belőlük a főnököket, a munkások mindenütt arra gondoltak, hogy az üzem elfoglalása végleges lesz, és a tőkések többé nem tehetik be lábukat a gyárakba.

A munkások többsége nem tudott volna világos képet alkotni arról, hogyan történik majd a gyakorlatban a kormány megbuktatása és a hatalom megszerzése. Egy azonban biztos: a proletárok birtokba vették ellenségeik legfőbb erődítményeit, és azokat szilárdan kézben tartották. Az első, a legfontosabb lépés tehát megtörtént. Az elkövetkező napokban – gondolták – valamiképpen majd sor kerül a következő lépésekre is.

Ebben a meggyőződésben a munkások nem állították meg a gépeket, hanem mindenütt fegyelmezetten és lelkesen folytatták a termelést. Hiszen most már nem a gyárosoknak, hanem saját maguknak, osztályuknak dolgoznak!

A munkások egy részét – a legfiatalabbakat, a legbátrabbakat, a legmegbízhatóbbakat – őrségbe állítottuk minden üzemben; nem tudhattuk, mik a kormány szándékai, és éjjel-nappal, bármely pillanatban készen kellett állni arra, hogy a fegyveres erők esetleges támadását visszaverjük.

A munkások egy másik része majdnem minden gyárban fegyvereket kovácsolt: hamarosan szükség lehet rájuk a gyár védelméhez vagy a közeljövőben várható harcok során, amelyek lehetővé teszik majd a fennálló rendszer megdöntését és egy munkás-paraszt kormány hatalomra juttatását.

Torinóban alig néhány nap leforgása alatt több ezer kézigránátot készítettek. Ráadásul egyes gyárakban nagy mennyiségű félig kész gépfegyvert és puskát is találtak, csak be kellett fejezni és összeszerelni őket. Ez hamarosan meg is történt.

Alig tíz nap telt el a gyárak megszállásának kezdete óta, és a munkások már mindenütt alaposan fel voltak fegyverezve. Bizonyára rosszul járt volna az, aki megpróbálja erőszakkal kiűzni őket a gyárakból.

Első ízben akkor éreztem ezt teljes biztonsággal, amikor egy

szeptemberi éjszakán Gramscival és még néhány elvtárssal ellátogattunk a Fiat-Lingottóba. Ennek a gyárnak néhány nagyobb üzemrésze (elsősorban a kovácsműhely) csak 1920-ra készült el és kezdte meg működését.

Éppen az üzemi tanács képviselőivel beszélgettünk, amikor egyszer csak baljóslatúan megszólaltak a szirénák. A Fiat-Lingotto-fiatal vörösőrei, akik éjszaka kerékpáron cirkáltak az üzem környékén, jelentették, hogy több irányból erős katonai és rendőr járőrök közelednek. Minden eshetőségre fel kellett készülni.

A riadójelre egy szempillantás alatt megálltak a gépek. A műhelyekből, a hatalmas gyár minden zugából százával özönlöttek az olajos, poros arcú munkások. Volt, aki revolvert, kézigránátot, puskát szorongatott, másoknál hatalmas vaslándzsa volt, amelyet maguk kovácsoltak és élesítettek ki. Arcukon elszántság tükröződött: ha kell, életük árán is megvédik gyárukat.

Alig néhány perc múlva a szirénák elhallgattak. A veszély elmúlt. A munkások lerakták fegyvereiket, s visszatértek gépük mellé. Sehol egy fölösleges szó, sehol egy megjegyzés. Mintha semmi sem történt volna. A jelentéktelen incidens nem hátráltathatta a termelőmunkát.

Ugyanezekben a napokban Olaszország egyik legnagyobb fémipari üzemének tulajdonosa erélyes intézkedéseket kért a munkások ellen Giovanni Giolitti miniszterelnöktől.

– Ön szerint mit kellene tennem? – kérdezte Giolitti.

– Fel kell vonultatni az ágyúkat, hogy a munkásokat megadásra kényszerítsük – felelte a gyáros.

– Rendben van. Ha nincs kifogása ellene, először az ön gyárát fogom lövetni...

A gyáros gyorsan távozott.

A technikusok és a tisztviselők zöme szolidáris volt a munkásokkal és a helyén maradt. Egy részük azonban a gyárak elfoglalásakor azonnal abbahagyta a munkát. A technikusokat tapasztalt munkásokkal pótolták, a tisztviselőket diákokkal, állástalan hivatalnokokkal és más önként jelentkező szocialistákkal.

A munka üteme és a termelés a legtöbb helyen alig tért el a

megszokottól. A Fiatnál a gyár elfoglalásának hónapjában az elkészült gépkocsik száma elérte az előző hónapok termelésének 70 százalékát. Ez igen jó eredmény, ha figyelembe vesszük a termelés különböző nehézségeit és azt, hogy – mint már szó volt róla – a gyár munkásainak egy része más feladatot kapott.

Az üzemek közelében elcsíptek néhány gyanús alakot – kiderült róluk, hogy gazdag szülők csemetéi, fasiszta egyetemi hallgatók. Ezekkel egy napig kimerítő munkát végeztettek: nehéz anyagokat kellett fel- es lerakniuk, szenet dobni a kohókba és így tovább. Amikor a műszak véget ért, útjukra engedték őket.

A ritkán előforduló lopásokat igen szigorúan büntették: a bűnöst több napi „börtönbüntetésre" ítélték, melyet a gyár valamelyik külön helyiségében kellett letöltenie.

A munkások és szakszervezeteik a végtelenségig becsületesek voltak. Erre vall az is, hogy bár a gyárak elfoglalásával milliárdokat érő gépek, szerszámok, autók, nyersanyagok és különféle termékek kerültek a munkások kezébe – nem is szólva a megtömött páncélszekrényekről –, a torinói Munkáskamarának ebben az időszakban több százezer líra adóssága volt.

A vas- és fémipari üzemek zökkenőmentes munkájához más üzemek termékeire is szükség volt: villamos energiára, vegyszerekre, bőrárukra stb. Az autógyáraknak gumiabroncsot és karosszériát kellett gyártani, az utóbbihoz pedig szövet, ablaküveg és sok egyéb termék kellett.

Mivel az ilyen cikkek termelésével foglalkozó gyárosok nem voltak hajlandók ezeket az árukat sem hitelben, sem készpénzért eladni a megszállt üzemeknek, a munkások egyszerű eszközhöz folyamodtak, ami egyébként megfelelt mindannyiuk kívánságának és bátor osztálytörekvésének: megszálltak minden olyan gyárat, amelynek a vas- és fémipari üzemeket kellett ellátnia termékekkel. Megszállták a villanytelepeket, a vegyészeti, a textil-, bőr-, üveggyárakat stb.

Egy hét leforgása alatt az ország ipari üzemeinek nagy része a munkások kezébe került.

A megmozdulás forradalmi jellege napról napra nyilvánvalóbbá vált.

Ezekben a napokban vezető elvtársakkal ellátogattam Piemonte tartomány számos gyárába. Mindenütt ugyanazt a lelkesedést, ugyanazt a fegyelmezettséget tapasztaltuk – még a kis községek vasipari és textilgyári munkásai között is.

Vidámak és bizakodók voltunk. Éjszakánként alig néhány órát aludtunk – előfordult, hogy még egy órát sem – s lázasan dolgoztunk. A közeli győzelem bizonyossága kiűzte belőlünk a fáradtságot.

Csak Gramsci tűnt nagyon gondterheltnek ezekben a napokban. Ő ugyanis tisztán látta, hogy ha a megmozdulás nem ölti a legrövidebb időn belül a hatalom megszerzéséért vívott harc jellegét, ha a kormánynak és a reformistáknak sikerül rábeszélniük a munkásokat, hogy bizonyos gazdasági előnyök fejében vonuljanak ki az üzemekből – márpedig nyilvánvalóan ez volt a tervük –, akkor hamarosan olyan reakció és terrorhullám árasztja el egész Olaszországot, amilyenre még nem volt példa a történelemben.

„A párthelyiségeket és a munkásújságokat szétrombolják – mondotta –, a szocialistákat a nyílt utcán verik agyon, mint a kutyákat; a gyárosok vaspatája eltiporja a proletariátust, a munkásokat."

Bármennyire tiszteltük is Gramscit, borúlátását erősen túlzottnak tartottuk. Végtére is nem a középkorban élünk!

Meg aztán miért is gondolnánk vereségre? Hiszen a győzelemhez kétség sem férhet. Biztos garancia erre a dolgozók tömör egysége és lelkesedése, a gyárosok meg a kormány félelme, bizonytalankodása és habozása.

Miért szomorkodjunk sötét jóslások hallatára? Miért nézzünk szorongó szívvel a jövő elébe éppen akkor, amikor a munkásosztály győzelme már oly közelinek tűnik?!

„Az »Ordine Nuovo« és a munkástanácsok mozgalmát sajátos proletár kulturális *Sturm und Drang*[6] is jellemezte; a »tiszta« politika területén túlmenően az olasz történelem, a művészet, az iro-

[6] Sturm und Drang – a XVIII. század Németországában az ifjú Goethe nemzedékének forrongó, nyugtalan irodalmi mozgalma a régi tekintélyek és a zsarnokság ellen. A kötöttségekkel, a merev szabályokkal szemben az érzelmek és a lángelme szabadságát hirdeti.

dalom, a proletárerkölcs, a tudomány és a technika számos igen jelentős problémáját vetették fel, vitatták meg és népszerűsítették. A marxizmus–leninizmus visszanyerte átfogó élet- és világszemléleti jellegét, és Gramsci különösen keményen harcolt azok ellen, akik tagadták, hogy a dolgozó tömegek megérthetik és elsajátíthatják a tudomány és a kultúra legemelkedettebb problémáit. Makszim Gorkij és Romain Rolland, Barbusse és Leonardo da Vinci egyaránt helyet kapott az üzemi tanácsok lapjában, a munka tudományos szervezésének kérdését vitató technikus cikkeinek, az egyszerű kétkezi munkások leveleinek tőszomszédságában.

Amikor elhatározták a gyárak elfoglalását, a Gramsci közvetlen vezetése alatt álló, tanításaival és tanácsaival felfegyverzett torinói munkásoknak a legbonyolultabb termelési apparátusok egyikét egy teljes hónapon át, gyárosok és gyárigazgatók nélkül sikerült működtetniük. A munkásosztály az üzemi tanácsok mozgalma révén olyan tekintélyre tett szert, hogy vonzási központjává lett a haladó értelmiségnek, a tanuló ifjúságnak, a gyári technikus- és hivatalnokseregnek. Konkrét formában most valósult meg a szabadság és a haladó erők egysége, amely előfeltétele az olasz nép politikai és társadalmi felszabadításának."[7]

Torinóban az üzemi tanácsok és a gyárfoglalás mozgalmának irányításában Antonio Gramsci volt az agy; a szív pedig – nem szentimentális értelemben, hanem mint motor – Giovanni Parodi, vasipari munkás volt, a Fiat-Centro (Olaszország legjelentősebb iparvállalata) üzemi tanácsának és üzemi bizottságának titkára.

Parodi ekkor még nem volt úgynevezett művelt munkás. Tízéves korában abba kellett hagynia a tanulást szülőhelyén, Acquiban, hogy munkájával valahogyan kisegítse a kátyúból nyomorgó családját. Parodit ügyes szerelőnek ismertük. Politikai nézetei rendkívül szilárdak, bár kissé kiforratlanok voltak. Csak sokkal később, a Szovjetunióban, majd a portollongonei magánzárkában eltöltött három és fél év, a Scoccimarróval, Terracinivel és más kommunista értelmiségiekkel Civitavecchiában és más fogházakban átszenvedett

7 Palmiro Togliatti idézett cikkéből.

esztendők során (összesen tíz évet töltött börtönben!) s a vernet-i koncentrációs táborban együtt átélt hosszú hónapok alatt szerezhette meg a szükséges általános műveltséget és tisztánlátást; csak ezután válhatott igazi, kulturált politikai vezetővé.

A magas, szikár, de izmos, testben-lélekben egyaránt erős Parodi, amióta csak ismertem, mindig az erő és a biztonság, a kiegyensúlyozottság és a határozottság érzését keltette bennem.

A torinói munkások, de különösen a Fiat munkásai s vezetőik, Gramsci meg Togliatti szerették, tisztelték. Száz meg száz alkalommal láthatták őt harc közben, és tudták, hogy számíthatnak rá, a munkatársra, a tehetséges, biztos kezű vezetőre, aki mindhalálig hű a munkásosztály ügyéhez.

Még Agnelli szenátor, a Fiat tulajdonosa is tisztelte Parodit. Persze ez a tisztelet főleg a félelemből táplálkozott.

Egyszer, amikor Parodi rövid időre elutazott Torinóból, Agnelli szenátor valamilyen ürüggyel, mesterkélten nyájas és ünnepélyes arcot vágva, pompás önborotva-készüléket ajánlott fel a Fiat-Centro üzemi bizottsági tagjainak, akik bizonyos kérdések megvitatására mentek el hozzá. Ezek ostoba módon elfogadták az ajándékot. Amikor Parodi utólag tudomást szerzett az esetről, irtózatos haragra gerjedt és majdnem sírva fakadt dühében. Nem nyugodott addig, amíg az üzemi bizottság tagjai vissza nem adták az öreg szenátornak az átkozott borotva-készüléket. A leckét soha többé nem felejtették el.

A gyárak elfoglalásakor a Fiat-Centro – ez a hatalmas üzem – követendő példa, mintakép, vezércsillag volt minden munkás számára. Ha sikerül a Fiat-Centro munkásainak önkormányzati kísérlete, az eredmények, a következmények döntőek lettek volna nemcsak a Fiat, nemcsak Torino, hanem az egész ország szempontjából is.

A Fiat-Centróban történt kísérlet pompásan, várakozáson felül sikerült. Valamennyi megszállt gyár közül itt volt a legnagyobb a fegyelem, a rend, a termelékenység. Nagyobb rendben mentek a dolgok, mint amikor a Dante körúti elegáns irodában Parodi és más üzemi bizottsági tagok helyett Giovanni Agnelli szenátor, a Fiat-birodalom koronázatlan zsarnok-fejedelme ült.

Parodi meghallgatott mindenkit, irányított, ellenőrzött, tanácsot adott, döntött. Munkások, technikusok, hivatalnokok, vörösőrök kértek tanácsot tőle, engedelmeskedtek neki. Ha pedig valamilyen bonyolultabb kérdés merült fel, az „Ordine Nuovo" szerkesztőségében ott volt Gramsci, készen arra, hogy Parodi segítségére legyen, hogy együttesen megvizsgálják a kérdés különböző oldalait és közösen megkeressék a probléma helyes megoldását.

Gramsci és Parodi.

Tanítómester és tanítvány?

Igen, minden bizonnyal. De elsősorban két elvtárs, két barát, két munkatárs a roppant feladat végrehajtásában; két építője a hatalmas műnek, amelynek külső falait a fasizmus lerombolhatta, de alapjai sziklaszilárdan állták húsz esztendő félelmes viharát.

Vajon kedvezett-e a munkásosztály, a forradalom győzelmének 1920 szeptemberében az általános olaszországi helyzet?

„A forradalom alaptörvénye, melyet minden forradalom és különösképpen a XX. század mindhárom orosz forradalma megerősít, a következő: a forradalomhoz nem elegendő az, hogy a kizsákmányolt és elnyomott tömegek belássák, hogy a régi módon lehetetlen tovább élniük és változást követeljenek; a forradalomhoz az is szükséges, hogy a kizsákmányolók *ne tudjanak* élni és kormányozni a régi módon. Csak akkor, ha az *»alul levők« nem akarják* a régit, a *»felül levők« pedig nem tudnak tovább élni és kormányozni a régi módon*, csak akkor győzhet a forradalom. Ezt az igazságot más szavakkal így fejezhetjük ki: a forradalom nem lehetséges általános nemzeti (a kizsákmányoltakat és a kizsákmányolókat egyaránt érintő) válság nélkül. Tehát a forradalomhoz először is azt kell elérnünk, hogy a munkások többsége (vagy mindenesetre a tudatos, gondolkodó, politikailag aktív munkások többsége) teljesen megértse a forradalom szükségességét és kész legyen érte akár halálba menni; másodszor, hogy a kormányzó osztályok olyan kormányzati válságot éljenek át, amely a legelmaradottabb tömegeket is bevonja a politikába . . . , meggyengíti a kormányt és lehetővé teszi, hogy a forradalmárok gyorsan megdöntsék."[8]

[8] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 75–76. old.

Vajon az 1919–1920-as évek Olaszországában, és különösen a gyárak elfoglalásakor, adva voltak ezek a feltételek?

Nem kétséges, hogy számos olyan elem, amelyet Lenin a forradalomhoz szükségesnek tartott, már létezett abban az időben – mindannak ellenére, amit az 1920 áprilisi torinói általános sztrájkról megjegyeztem.

Kétségtelen, hogy abban az időben az „alul levők" nem akarták a régit, a „felül levők" pedig érezték, hogy nem tudnak tovább kormányozni a régi módon (annyira igaz ez, hogy a „felül levők", elkerülni akarván a forradalmat, kiváltságaik fenntartása és növelése érdekében „új stílushoz" folyamodtak: a fasiszta stílushoz).

Másrészt bátran állíthatjuk, hogy az olasz munkások (mindenesetre az öntudatos, gondolkodó és politikailag aktív munkások) többsége teljes súlyában felismerte a forradalom szükségességét, és kész volt érte akár a halálba menni.

Túlzás lenne azt állítani, hogy az olasz uralkodó osztályok 1920-ban olyan kormányválságot éltek át, amely tehetetlenségre kárhoztatta őket, annyi azonban nyilvánvaló – ezt maga a gyárak teljes egy hónapi megszállásának ténye is bizonyítja –, hogy a kormány 1919-ben és 1920-ban, különösképpen pedig a gyárak elfoglalásának első napjaiban, gyenge, tétovázó és bizonytalan volt.

Nos hát akkor miért nem tört ki a forradalom?

Erre csak egyféleképpen lehet válaszolni. Mert akkor nem volt Olaszországban valóban forradalmi, országos párt, olyan párt, amely elég bátor ahhoz, hogy a népet végső rohamra vezesse és elég óvatos ahhoz, hogy elkerüljön mindenfajta buktatót a sikerhez vezető úton; olyan párt, amely bölcsen, egyetlen forradalmi áradatban tudja egyesíteni az annyira különböző forradalmi mozgalmakat, amilyen a háborúért felelősek elleni általános mozgalom, a mezőgazdasági bérmunkások, a felesbérlők és a kis földbérlők mozgalma a gazdagok földjeinek kisajátításáért és elfoglalásáért, s a proletariátus szocialista mozgalma a burzsoázia hatalmának megdöntéséért és a proletárdiktatúra kikiáltásáért.

De vajon nem bontakozott-e ki már 1919-től kezdve Gramsci körül az „Ordine Nuovo" mozgalom, amely egyesítette a valóban forradalmi párt megalapításához szükséges feltételek egy részét?

Palmiro Togliatti e kérdésre így válaszol:

„A Kommunista Internacionálé II. kongresszusán (1920 nyarán), amikor megvitatták az olasz kérdést, Lenin kijelentette, hogy a szocialista párton belül működő csoportok közül az „Ordine Nuovo"-csoport alapvető álláspontja felel meg az Internacionálé álláspontjának; a kongresszusi tézisekben a Gramsci által megírt politikai platform, amelyet a torinói szocialista szervezet »A szocialista párt megújhodásáért« címmel hagyott jóvá, úgy szerepel, mint a legközelebbi pártkongresszus alapdokumentuma. Az olaszországi kommunista párt létrehozásával kapcsolatos összes problémák világos, konkrét, erélyes, semmi kétséget nem hagyó formában szerepelnek ebben a platformban. Az „Ordine Nuovo"-mozgalmat azonban senki sem képviselte a moszkvai kongresszuson, és maga ez a tény is arra mutat, hogy hibás volt a mód, ahogyan ez a mozgalom a párt megteremtéséért indított harcot vezette. Az első pillanatban talán úgy tűnhet, hogy félénkségről, túlzott szerénységről volt szó, amely – mint minden túlzás – hibába csapott át. Ez részben meg is felel az igazságnak. Gramsciban a komoly gondolkodás, valamint a demagógia és exhibicionizmus minden fajtájától való undorodás nagyfokú szerénységgel párosult, és ez megakadályozta őt abban, hogy nyomban vezetőként lépjen fel, ahogyan ennek lenni kellett volna. A súlyosabb hiba azonban az volt, hogy az »Ordine Nuovo« nem tűzte ki maga elé nyíltan a feladatot: országos jellegű frakciót teremteni a szocialista párton belül. Az »Ordine Nuovo« Torinóban hatalmas tömegmozgalom volt, ám az ország többi részében tevékenysége szervezetlen egyéni összejövetelekre korlátozódott. Ezzel magyarázható akciójának bizonyos fokú meddősége a párt többi frakciójával szemben. A reformisták kezén volt az Általános Szakszervezeti Szövetség és a szakmai szövetségek központi apparátusa, a szövetkezetek meg a községtanácsok és a parlamenti csoport nagy része; a Serrati vezette centristák rendelkeztek a pártapparátussal és a párt napilapjával; a szavazástól tartózkodók egész Olaszországra kiterjedő frakció-csoport hálózatot alakítottak ki, és erős támogatást kaptak az Ifjúsági Szövetség vezetőségétől. Gramscinak a szakadás előtt alig néhány hónappal (a gyárak elfoglalása után négy hónappal) állt csak teljesen a rendelkezésére egy napi-

lap, és amikor a livornói kongresszus előkészítése érdekében megalakult az egységes kommunista frakció, annak alapja lényegében a »tartózkodók« már régebben fennálló szervezete volt."[9]

Olaszországnak tehát 1920 szeptemberében nem volt igazi, országos jellegű forradalmi pártja. Ezért, holott az összes kedvező feltételek adva voltak, a forradalom nem arathatott győzelmet.

Tizenöt nappal a gyárfoglalások megkezdése után mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy amennyiben nem következnek be döntő változások, a dolog nem folytatódhat így a végtelenségig. Hogyan tarthatnák a munkások továbbra is kezükben az ország iparának nagy részét, amikor a fennálló rendszer osztályjellege egyébként változatlan marad? Ezt mindenki megértette: munkások, vezetők, gyárosok és a kormány egyaránt.

A munkások – és velük együtt egyes vezetők is – úgy látták, hogy a mozgalmat tovább kell fejleszteni, hogy annak kifejezetten forradalmi jelleget kell öltenie, felkelésbe kell átcsapnia. Ezzel magyarázható, hogy a gyárak megszállása idején nem szüneteltették a termelést, s hogy azokban a napokban lázasan fegyverkeztek.

A szakszervezeti szövetségek reformista vezetői azonban határozottan ellenezték azt, hogy a megmozdulást tovább fejlesszék, s a hatalom meghódításáért vívott harccá alakítsák át.

De hiszen – mondhatná erre valaki – a reformista vezetők adták ki a parancsot szeptember elején a gyárak megszállására szerte Olaszországban?! Hogyan lehetséges akkor az, hogy nem értették meg: tovább kell haladni a végsőkig, a kormány, a kapitalista rendszer megdöntéséig, mert különben a szörnyű félelmükből felocsúdó, a munkásokat vakon gyűlölő és bosszúra szomjazó tőkések visszalökik a munkásosztályt a szakadék szélére, eltiporják szervezeteit, elsöprik még a legszerényebb, legelemibb jogait is?!

Még ma, annyi év távlatából sem vagyok képes válaszolni erre a kérdésre. A reformista gondolkodásmód örök rejtélye marad számomra ez.

Bárhogyan történt is – a tömegek nyomására –, az egyébként

[9] Palmiro Togliatti idézett cikkéből.

nagyon ügyes reformisták a következőképpen vetették fel a kérdést: Amennyiben a megmozdulás tovább szélesedik, kifejezetten politikai jelleget fog ölteni. Ebben az esetben a döntés joga nem minket, szakszervezeti vezetőket, nem az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetőit illeti meg, hanem a szocialista párt vezetőit. Amennyiben ők átveszik a harc irányítását, mi, a párt egyszerű tagjai, engedelmeskedünk nekik. De ha az irányítást nem hajlandók a kezükbe venni, akkor mi a magunk akarata szerint folytatjuk a mozgalmat, semmi esetre sem szélesítjük ki, s a gyárosokkal és a kormánnyal szakszervezeti síkon kezdünk tárgyalni, hogy az érdekelt munkások szempontjából a lehető legmegfelelőbben oldjuk meg azt a gazdasági vitát, amely a vas- és fémipari üzemek megszállásához vezetett.

Már szeptember harmadik hetében összeültek Milánóban a párt és a szakszervezetek vezetői, hogy e kérdést megvitassák. A szocialista párt „forradalmár" vezetői nem vállalták a felelősséget a felkelés kirobbantásáért. A reformista szakszervezeti vezetők most már biztosak voltak a dolgukban. Nyomban felvették a kapcsolatot Giovanni Giolitti kormányával, hogy „a maguk módján" megtalálják a nehéz és rendkívül kényes helyzet megoldásának útját.

Az Általános Szakszervezeti Szövetség és a FIOM vezetői megállapodtak a kormánnyal, s ezzel véget ért a gyárak megszállása. A megállapodás két legfontosabb pontja a következő volt:

1. Napi négy líra béremelés minden vasasnak, ami annyit jelentett, hogy a legjobban fizetett munkások 10–12 százalékos, a betanított gépmunkások pedig nem egészen 20 százalékos béremelést kaptak. 2. A kormány ígéretet tett, hogy a lehető legrövidebb időn belül törvényjavaslatot terjeszt a parlament elé az ipar munkásellenőrzéséről.

Megállapodtak ezenkívül abban is, hogy a gyárosok semmiféle megtorlással nem élnek a munkásokkal szemben az üzemek megszállása miatt, és hogy a dolgozók a megszállás időtartamára teljes egészében megkapják bérüket.

A megegyezés, mint látjuk, jelentős gazdasági előnyöket ígért a

munkásoknak. A napi négy lírás béremelés a szakszervezet szemszögéből komoly győzelmet jelentett.

A falhoz szorított gyárosok azonban bizonyára még ennél nagyobb engedményekre is hajlandók lettek volna, csak hogy üzemeiket visszakapják.

A munkások – legalábbis reformista vezetőik – úgy tettek, mint az az ember, aki lemond jogos nagy örökségéről jelentéktelen járadék ellenében (amelynek tartós folyósítására ráadásul nincs is semmiféle garancia), no meg néhány homályos ígéret fejében, mely szerint részt vehetnek az örökölt javak kezelésében – bár az ígéretek beváltására ugyancsak nincs konkrét biztosíték.

Tény és való, hogy a munkásellenőrzésről szóló híres-nevezetes törvényjavaslat az irattárba került, és soha többé senki sem beszélt róla.

Közvetlenül a gyárak visszaadása után a tulajdonosok valóban nem éltek megtorlással a munkásokkal szemben, néhány hónappal később azonban gyalázatos bosszút álltak . . .

Mindenekelőtt a gyárosok alaposan leszállították a béreket, mihelyt elegendő erőt éreztek magukban, hogy támadásba lendüljenek. A munkások most már kevesebb fizetést kaptak, mint a gyárak megszállása előtt.

Mi maradt hat hónap, egy esztendő múlva a gyárak elfoglalása nyomán kivívott „grandiózus szakszervezeti győzelemből"?

Semmi, az égvilágon semmi, csak a szörnyű tanulság.

Már amikor a gyárosok aláírták a „vereségüket" megpecsételő megállapodást, tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy ez a vereség nem végleges, és csak újra birtokukba kell venniük az üzemeket, a bosszú órája nem késhet soká.

A munkások is nagyon jól megértették – főleg Torinóban –, hogy miféle „győzelmet" arattak. A szó szoros értelmében megadták magukat az osztályellenségnek, lemondtak azokról a forradalmi célokról, amelyeket az orosz proletárok hatalomátvétele óta maguk elé tűztek. És milyen jövő várt rájuk? Nem volt kétséges, hogy hamarosan kezdetét veszi a vad és gátlástalan reakció.

Ott voltam a Fiat-Centro üzemi nagygyűlésén, amikor hírül hozták a szakszervezeti vezetők, a gyárosok és a kormány megegye-

zését. Gyönyörű idő volt, emlékszem. A nap csillogva ontotta sugarait a hatalmas gyárudvarra. Mégis valami nyomasztó, komor hangulat érződött a levegőben, mintha az összegyűlt sok ezer munkást a balsors szele legyintette volna meg, mintha az összeomlás sötét árnyéka borult volna rájuk.

Elkeseredett, csüggedt tekintetek mindenfelé. Kiáltások, fütty, átkozódás. A felszólaló munkások szavaiban szinte izzott a harag, a megvetés.

Senki sem tudott belenyugodni a tragikus valóságba, nem akarták elhinni, hogy ki kell vonulniuk az üzemből.

De hát mit tehettek?

Őrültség lett volna szembeszállni a szakszervezeti vezetők elhatározásával. Ezzel ugyanis mély szakadást idéztek volna elő a munkásmozgalomban, ez pedig abban az időben végzetes következményekkel járt volna. Egyedül, magukra hagyatva, szemben a gyárosokkal, a kormánnyal, a szakszervezeti vezetőkkel és – elkerülhetetlenül – saját munkástársaik egy részével is, biztos kudarc, véres, helyrehozhatatlan kudarc várt volna rájuk. Egyetlen forradalmi érzelmű vezető sem gondolt egy pillanatig sem arra, hogy ilyesfajta képtelenséget javasoljon, hiszen ez azonnali katasztrófába sodorta volna az olasz proletariátus színe-javát, legöntudatosabb elemeit.

Megbízható személyek elrejtették, eltüntették – olykor biztos helyre, olykor azonban, sajnos, elég könnyen felfedezhető zugokba – a gyárak megszállása idején gyártott rengeteg fegyvert, s a munkások Torinóban és szerte Olaszországban lehorgasztott fővel, könnyes szemmel vonultak ki az üzemekből. Szívükben égett a gyűlölet.

Megkapták az előírt béremelést.

Nem alkalmaztak velük szemben megtorlást.

Néhány héttel később azonban hatalmas arányokban, hallatlan durvasággal, kegyetlenséggel, minden részletében előkészített terv alapján megindult a kormány által felfegyverzett és támogatott, s a gyárosok, a földbirtokosok és a bankárok által bőkezűen pénzelt fasiszta bandák támadása.

Harc a fasiszta banditizmus ellen

A fasiszta banditizmus első hulláma a községtanácsok háború utáni első országos újraválasztásakor, 1920 novemberében söpört végig Olaszországon.

Torinóban különösen heves volt a választási küzdelem, belső pártszempontból is.

Ekkor már mindenki tudta, hogy hamarosan bekövetkezik a szakadás, és megalakul a kommunista párt.

A szocialista párt torinói szervezetének többsége több ízben is a kommunista frakció mellett foglalt állást, és mi, a helyi vezetőség tagjai nem akartuk, hogy a következő községtanácsi választáson, ahol biztos győzelmet reméltünk, olyanok akadjanak a jelöltek között, akiktől alig néhány hónappal később meg kell válnunk.

Csakhogy a reformista Giulio Casalini, 1909 óta Torinó képviselője, a párton belül és kívül egyaránt nagy népszerűségnek örvendett, s esetleges polgármesteri jelölése sok olyan szavazatot szerzett volna a szocialistáknak, amelyet nem kapnak meg, ha az ő neve nem szerepel a listán.

Mi, a szocialista szervezet végrehajtó bizottságának tagjai, nem engedtünk: kihúztuk Casalinit és az összes többi reformistát a jelöltek listájáról, amelyet a taggyűlésnek kellett jóváhagynia.

A taggyűlésen rendkívül éles harcra került sor. Három egymást követő este a késő éjjeli órákig tartott a küzdelem. Végül is húszharminc szavazattöbbséggel fölénybe kerültünk.

A választások estéjén, amikor már tetőpontjára hágott az izgalom, végre megkaptuk a várva-várt hírt: a szocialista lista, a „mi listánk" győzött! Igaz, hogy csak néhány szavazattal, de mégis győztünk! Az öröm majd szétvetett bennünket. Most történt meg először, hogy a torinói munkások meghódították a községtanácsot. De nemcsak a mi munkásaink győzelme volt ez, hanem a választások eredménye egyúttal a Kommunista Internacionálé jelentős olaszországi diadalát is jelentette.

Nyomban hatalmas felvonulást szerveztünk, és énekelve mentünk végig a város főbb utcáin.

A Solferino térnél néhány fasiszta kézigránátot dobott a tömeg közé. Többen megsebesültek. A fasiszta gonosztevőknek semmi bántódásuk nem esett.

... És másnap délben az újságok különkiadásai közölték, hogy a szavazólapok gondos ellenőrzése kiderítette: a „demokrata" tömb listája győzött, mintegy 300 szavazattal.

Nem volt kétséges, hogy hitvány, gaz csalás történt, amelyet a Giovanni Giolitti-kormánnyal egyetértésben a torinói reakciósok készítettek elő és hajtottak végre. Ez a felismerés azonban mit sem változtatott azon, hogy a községtanács a burzsoázia kezén maradt.

Csak egy nagyerejű tömegakció kényszeríthette volna ki az igazság tiszteletben tartását, a szocialista választók jogainak érvényre juttatását. A gyárfoglalási mozgalom leverő záróakkordja után ilyen akcióra természetesen nem kerülhetett sor.

Öt évvel később, egy fiatal újságíró, Donato Foa elmondta nekem, hogy a választások éjjelén volt „fiumei önkéntesek"[1] egy csoportja – ő is részt vett az akcióban – behatolt a Barriera di Casale-i iskolában levő szavazókörzetbe, és a szavazatokat tartalmazó urnát kicserélte egy előre elkészített, reakciós szavazatokkal teli urnára.

És mindez a „demokratikus" rendszer tetőpontján, Olaszország egyik leghaladóbb városában történt.

Szegény demokrácia!

[1] D'Annunzio egy önkéntes csapat élén 1919. szeptember 12-én elfoglalta a horvátok által 1918. október 23-án megszállt Fiumét.

A szocialisták, akik a csalás következtében Torinóban vereséget szenvedtek, mégis megszerezték a többséget több mint kétezer községtanácsban, beleértve olyan döntő fontosságú városokat is, amelyek – mint például Milánó és Bologna – már a háború idején is szocialista vezetés alatt állottak.

Bolognában a szocialista szervezet a reformista Francesco Zanardi helyett a kommunista frakcióhoz tartozó Ennio Gnudi vasúti munkást jelölte polgármesternek.

Az új községtanács beiktatásának és az új polgármester megválasztásának napjára a bolognai munkások és a környék parasztjai nagyszabású öröm- és rokonszenv-tüntetést készítettek elő a megválasztottak tiszteletére. Azon a napon – vasárnap volt – hatalmas emberáradat lepte el a bolognai városháza előtti teret.

Alighogy a községtanács ülése megkezdődött, egy fasiszta bombát dobott a díszterembe. Többen megsebesültek. A szocialista tanácsosok nem hagyták magukat, revolvereikkel célba vették a provokátorokat. A díszterem valóságos csatatérré változott. A zűrzavarban megölték Giordanit, a kisebbség egyik tanácsosát.

Ettől fogva a burzsoá sajtó a szocialistákat kiáltotta ki provokátornak, gyilkosnak.

Eközben a téren és a környező utcákban heves összecsapásra került sor a tüntető munkások és parasztok, valamint a rendőrök és a fasiszták között. Az utóbbiaknak nem volt nehéz felülkerekedniük.

Ezzel megszületett az emiliai fasiszták első „dicső" győzelme.

Miután most már biztosak lehettek a kormány és a reakciós erők támogatásában és rokonszenvében, nagyobb arányokban is megindíthatták terrorista akciójukat az olasz dolgozók ellen.

Hogyan született és burjánzott el a fasizmus?

Miután a háború véget ért, Mussolini előtt bedugultak a rendkívüli segélyforrások, és megszűnt azoknak az erőknek a támogatása is, amelyek Olaszországban a háború mellett való beavatkozás hívei voltak.

Valami újat kellett kitalálnia, hogy ne dobják a feledés lomtárába, nem utolsósorban pedig, hogy ne maradjon pénz nélkül.

Kihez forduljon?

A szocialisták soraiba többé nem térhetett vissza. Megpróbált ugyan tapogatózni ebben az irányban, de az olasz szocialista mozgalom, amely kivetette magából a „Popolo d'Italia" alapítóját, nem volt hajlandó újra visszafogadni őt.

Mussolini, a kalandor, ekkor úgy döntött, hogy olyanokhoz fordul, akiket a háború befejezése a kétségbeesés és a reménytelenség örvényébe taszított: diákokhoz, akik nem fejezhették be tanulmányaikat; szabadfoglalkozásúakhoz, akiknek nem jutott állás; tisztekhez, hivatalnokokhoz, mesteremberekhez, sőt munkásokhoz és parasztokhoz is, akik a háborúban megszokták, hogy gyilkoljanak és életüket kockára tegyék, de már elfelejtették, hogyan kell dolgozni, no meg nem is ízlett nekik a munka; különböző rendű és rangú deklasszált elemekhez és félresiklott egzisztenciákhoz.

Mussolini a lehető legaljasabb szociális és nacionalista demagógiával fordult hozzájuk, hiszen erre volt szüksége céljai eléréséhez, ez felelt meg pojáca-vérmérsékletének.

A „Popolo d'Italia" 1919. március 18-i számában megjelent cikkében így írt:

„Most olyan korszak nyílik a történelemben, amely a tömegpolitika és a demokrácia túlburjánzási korszakának nevezhető. Nem torlaszolhatjuk el e mozgalom útját. Úgy kell irányítanunk, hogy a gazdasági demokrácia felé haladjon."

Ugyanebben az évben, március 23-án, a milánói San Sepolcro tér egyik épületében harminc-negyven személy – nagyrészt csavargók és bűnözők – jelenlétében megalakult az első harci fascio (a fasiszta párt alapszervezete), az „ősfascio", ahogyan később a fasiszta éra „tolvajnyelve" nevezte.

Ezen a gyűlésen Mussolini a többi között kijelentette: „A szenátust meg kell szüntetni... Ezt a feudális szervet fel kell oszlatni. Olyan képviselőházat sürgetünk, amely eldönti: királyság vagy köztársaság. És mi már ebben a percben döntünk: köztársaság. Határozottan ellene vagyunk a diktatúrának."

Majd hozzáfűzte: „Meg kell egyeznünk a munkássággal. A munkásosztály követeléseit el kell fogadnunk. Nyolcórás munkaidőt akarnak? Rokkantsági járulékot és öregségi nyugdíjat? Az ipar

ellenőrzését? Teljesíteni fogjuk ezeket a kívánságokat. Jelszavunk a gazdasági demokrácia!"

Nem sokkal ezután a „Popolo d'Italia" egyik cikkében a következőket olvashattuk: „A pénztárak üresek. Ki gondoskodjék megtöltésükről? Mi nem, hiszen nekünk nincsenek házaink, autóink, bankjaink, bányáink, földjeink, gyáraink, csekkfüzeteink. Fizessen, akinek van miből. Pénzügyi kisajátítást ajánlunk... Vagy megtörténik a »boldog vagyonosok« kisajátítása, vagy pedig a frontharcosok tömegét vetjük be, hogy ledöntsük a gátakat."

Ez a demagógia szerzett ugyan néhány hívet Mussolininak, de nem biztosította számára a gazdasági eszközöket, amelyekre szüksége volt mozgalmának kifejlesztéséhez és azoknak a házaknak, autóknak, csekkfüzeteknek és egyéb javaknak birtokba vételéhez, amelyekről olyan irigykedve és vágyakozással beszélt, s amelyekre mindenképpen szeretett volna szert tenni.

Az „Avanti!" 1919 áprilisi felgyújtásával azután sikerült elnyernie a kormány és a burzsoázia rokonszenvét. De egyik is, másik is csak akkor volt hajlandó megnyitni pénztárcáját és fegyverraktárait a fasizmus előtt, ha nagyobb biztosítékot kap.

Az 1919-es őszi választások valóságos katasztrófával végződtek Mussolini számára.

A harci fasciók több mint egy évig szerény segélyekből, a „Popolo d'Italia" által a fiumei önkéntesek részére összegyűjtött pénzből (ebből ugyanis egyetlen lírát sem adtak D'Annunziónak) és más hasonló anyagi forrásokból tengődtek.

Ez így nem mehetett tovább.

Mussolini nem volt éppen kezdő a programok és eszmék adás-vételének művészetében. Az 1914-es esztendő ezen a téren a nagy tapasztalatszerzés éve volt számára.

Ezért hat évvel később elhatározta, hogy a vállalkozást megismétli, és anélkül, hogy a céljainak eléréséhez szükséges demagóg „nyelvjárásról" lemondott volna, teljes egészében, szőröstül-bőröstül eladta magát a tőkéseknek.

Ettől kezdve mozgalma nem szenvedett hiányt pénzben, és kapott házat, autót, bankot, bányát, földet, gyárat és csekkfüzeteket is.

Végre hát sikerült felfedeznie az aranybányát, magasrendű eszméinek végcélját.

A fasiszta banditizmus – amint az várható volt – nyomban a gyárak visszafoglalása után támadásba lendült: a munkások Olaszország-szerte csalódottak, csüggedtek voltak, a gyárosok pedig, alighogy felocsudtak bénító félelmükből, boldogan nyitották ki erszényüket a reakciós, terrorista mozgalom előtt, amely egyszer s mindenkorra „elintézi" majd a dolgozókat.

És az is természetes, hogy első akciója színteréül a fasiszta banditizmus a Pó völgyét és Bologna vidékét választotta.

A napszámosok meg a parasztok mozgalma itt jóval erősebb volt, mint másutt: az agrárszerződések a dolgozók szempontjából talán egész Olaszországban itt voltak a legelőnyösebbek, a községtanácsokat szinte kivétel nélkül a szocialisták vezették, sehol másutt nem volt ennyire nagyarányú, kiterjedt és ennyire eredményesen működő szövetkezeti mozgalom. A tulajdonosok abban az időben talán a legkevésbé éppen ezen a vidéken érezték magukat tulajdonosoknak.

A fasizmus tehát itt könnyebben tudott magának híveket toborozni, mint bárhol másutt, nemcsak mindenre vállalkozó közönséges bűnözőkből, akik meghatározott napibérért és vérdíjért az osztagaiba szegődtek, nemcsak deklasszált és félresiklott elemekből, hanem gazdag parasztok fiaiból is. Ezek a vérszomjas, harci vágytól fűtött fickók már alig várták, hogy bosszút álljanak a munkásokon és vezetőiken az elszenvedett „megpróbáltatásokért", és visszavarázsolják azokat a szép időket, amikor a napszámossal, a mezőgazdasági bérlővel, a felesbérlővel úgy bántak, mint valami földhöz kötött jobbággyal vagy igavonó állattal.

Ezeknek a fasiszta bandákba szegődött kulák-csemetéknek döntő szerepük volt a „vörösök" elleni első támadásokban. És a Pó völgyi gazdag parasztok mindvégig a legbiztosabb és legszilárdabb tömegbázisát alkották Mussolini rendszerének.

Csak nehezen ébredtünk tudatára annak, hogy a gyárfoglalások időszaka után mennyire eltolódtak az erőviszonyok a munkásosztály hátrányára és ellenségeinek javára.

Éppen ezért a súlyos bolognai incidensek híre nem is annyira felháborodással, mint inkább csodálkozással töltött el bennünket: nem tudtuk és nem akartuk elhinni, hogy a fasiszta arcátlanság idáig merészkedett.

De még ennél is nagyobb volt megrökönyödésünk, amikor a következő napokban megtudtuk, hogy Bolognában és vidékén botokkal felszerelt fasiszta csoportok rendszeresen megtámadják a szocialista politikai és szakszervezeti mozgalom vezetőit, és fényes nappal, a nyílt utcán, a járókelők szeme láttára véresre verik őket anélkül, hogy – legalábbis az esetek többségében – erre a munkások komolyabban visszavágnának.

De hát hol volt ezalatt Bologna vidékének erős munkássága? Mit csináltak a szocialista párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetői? Nem gondoltak arra, hogy – ha nem akarják, hogy a banditizmus elárassza egész Olaszországot – az egész proletariátus, az olasz dolgozók általános akciójával azonnal véget kell vetni a fasiszta brigantik támadásainak?

A bolognai munkásokat meglepte a váratlan támadás és az a nyílt, ugyancsak váratlan cinkosság, amelyet az államhatalom a fasiszta bűnözőkkel vállalt. Vezetőik is szinte valamennyien irányt vesztettek, nem tudtak mihez fogni, és szinte eleve lemondtak arról, hogy valamilyen elhatározásra jussanak és utasításokat adjanak ki.

A maximalista és reformista országos vezetők a Bolognában sorozatosan megismétlődő incidenseknek nem tulajdonítottak kellő jelentőséget. A milánói „Avanti!" is alig méltatta többre ezeket az incidenseket, mint a napi eseményeket és alig fél hasábon vagy épp csak egy hasábon foglalkozott velük. A vezetők ugyanis nem gondoltak arra, hogy ami Bolognában történik, csupán bevezetője az országos méretű, nagy fasiszta offenzívának, s ezért nem akarták „fölöslegesen megriasztani" a tömegeket.

Az „Avanti!" torinói szerkesztősége teljes egészében kommunistákból állt (ott dolgozott például Gramsci és Togliatti is), s az utóbbi időben nemegyszer kénytelen volt figyelmen kívül hagyni a Milánóból érkező utasításokat. Most saját tudósítót küldött Bolognába, hogy pontos és részletes értesüléseket szerezzen a helyzet-

ről, ennek a lapban méltó helyet szentelt, és így a konkrét tények alapján felhívta a munkásosztály és minden igaz demokrata figyelmét a helyzet súlyosságára.

De a torinói „Avanti!" hangja pusztába kiáltott szó volt.

– Régi jó rémhírterjesztők! – mondogatták sokan. – Nem szabad tragikusan felfogni a helyi, átmeneti jellegű incidenseket.

És a fasiszták szinte zavartalanul folytathatták tovább piszkos munkájukat.

A rohamosztagok hitvány hőstettei Bolognából gyorsan átterjedtek Emilia más vidékeire, Toscanára, majd fokozatosan egész Olaszországra.

Napról napra új merényletek, újabb bűntettek híre érkezett. Nem annyira a fasiszták erőszakoskodásának puszta ténye okozott felháborodást és elszörnyedést, mint inkább az erőszaknak az a formája, amelyet ezek a torzlelkű gazfickók választottak.

Az olasz munkásmozgalmat, népi mozgalmat nemcsak revolverrel és puskával igyekeztek letörni – bár ezeket is előszeretettel alkalmazták a munkások ellen –, hanem, főleg az első időkben, bottal és ricinusolajjal. A fasiszták nem úgy harcoltak, ahogy tisztességes ellenfelek szoktak, hanem a bűnözésnek és kegyetlenkedésnek valóságos orgiáját rendezték. Ezek a nyomorult, emberbőrbe bújt szadista szörnyszülöttek tízen-húszan támadtak egy emberre, ököllel, bottal verték, rúgták, ahol érték. Tízen-húszan rontottak neki egy embernek, a politikai ellenfélnek, tíz-húsz tőrrel kényszerítették, hogy lenyelje az undorító folyadékot, s közben jól szórakoztak. Felgyújtották a mozgalom helyiségeit, az újság-szerkesztőségeket, a gazdag szövetkezeteket. Kegyetlen megtorlást alkalmaztak az asszonyokkal, szülőkkel, ártatlan gyermekekkel szemben: a nőkön erőszakot követtek el és gúnyt űztek belőlük, az öregeket inzultálták, megverték, a gyermekeket halálra rémítették.

Könyörület? Bátorság? Lovagiasság?

Ugyan kérem! Ostoba előítéletek ezek, amelyeken egyszerűen túltették magukat, amelyeket egyszer s mindenkorra kitöröltek agyukból.

Kegyetlenség és cinizmus, fosztogatás és gyilkosság, alkohol és kokain – ez volt hát az „új Olaszország".

Később, jóval később, amikor ugyanez a bestialitás, ugyanez a barbárság már egész Európát elárasztotta; amikor az erőszak és a rablás már nemcsak a „vörösöket", nemcsak a népeket, hanem sok ország nagytőkéseinek érdekeit is sújtotta – később, jóval később már akadtak, akik izzó szavakkal leplezték le a fasiszták és a nácik vandálságát, embertelenségét.

De akkor, 1920-ban, 1921-ben és még sok éven át, a burzsoá Olaszország és a burzsoá világ elnézően mosolygott, s lelkesen megtapsolta a legújabbkori hősök legendás „hőstetteit".

Mennyi eredetiség! Micsoda pokoli tehetséggel és leleményességgel találták ki és alkalmazták a legravaszabb büntetésformákat az olasz „bolsevikok" ellen!

Milyen gyorsan, milyen humorral (!) hallgattatták el és „győzték meg" őket – elevenen vagy holtan!

Milyen fejlett esztétikai és művészi érzékről tettek tanúságot Danténak és Leonardo da Vincinek ezek a leszármazottai!

Mennyi erő és szépség volt a jelszavukban: „Fütyülünk mindenre!"

Micsoda pazar látványt nyújtott halálfekete egyenruhájuk és zászlójuk, jelvényeik jelképes koponyája!

Ada Negri, származásáról és múltjáról megfeledkezve, a bortól, erőszakoskodástól és vértől megrészegült bűnöző bandák láttán így kiáltott fel a kéjnők mindenkori nyelvezetén: „Túlságosan szépek ahhoz, hogy ne legyen igazuk!"

Giovanni Gentile a gumibotot a „tiszta cselekvés" kifejezésének tekintette. D'Annunzio, a finomkodó esztéta helyeselt, és zsebrevágta a pénzt. Pirandello, talán már előre látva az akadémiai tagságot, önfeledten tapsolt. Marconi – érdektelenül, mint mindig – a győztesek szekerére készült felkapaszkodni.

Giolitti, Bonomi és más liberálisok ezekbe a banditákba, torzszülöttekbe, emberi szörnyekbe helyezték minden reményüket; fegyvert adtak a kezükbe, megvédték őket és felmentést adtak nekik.

Olaszország elsüllyedt a szenny és a vér tengerében.

S mint mindig, most is mi, „vörösök" voltunk a „hazafiatlanok", a „nemzetellenesek".

Az olasz dolgozók, akik még nem ocsúdtak fel a döbbent kábulatból, nem feleltek az első fasiszta támadásokra.

A visszavágás egyébként is rendkívül veszélyes dolog volt. Mert bár a fasiszták akkor összesen nem voltak valami sokan, gyors közlekedési eszközök álltak rendelkezésükre, és így csaknem mindig számbelileg is fölényben levő erőket tudtak összpontosítani egy adott helyen. Az ellenfél kevés fegyverével bőséges, korszerű fegyverzetet állítottak szembe. Száz eset közül kilencvenkilencben büntetlenséget élveztek, míg a fasisztáknak ellenállni merészelő „vörösöket" minden egyes alkalommal lecsukták, megverték és elítélték. S a törvényszéki ítéleten túlmenően, még ha jogos önvédelemről volt is szó, a fasiszták meggyilkolásában vagy megsebesítésében bűnösnek talált munkások lakását feldúlták, családjuk ellen pedig majdnem mindig vadállati megtorlást alkalmaztak.

A harc tehát minden vonalon roppant egyenlőtlen volt.

Mégis, a munkások viszonylagos passzivitása csupán néhány napig, legfeljebb néhány hétig tartott.

Hamarosan valóságos polgárháború lángolt fel mindenütt, ahol a fasiszta terror dühöngött.

Szocialisták, kommunisták és egyszerű munkások csoportjai néhány puska és revolver birtokában védelmezték a szakszervezetek és szövetkezetek székházait, a szerkesztőségeket, a vezetők otthonát. Majdnem mindenütt ők húzták a rövidebbet, mert ha a fasiszták egyedül nem tudtak ellenállni a „felforgatók" támadásának, nyomban megérkeztek a csendőrök és a királyi gárdisták, és segédkezet nyújtottak nekik, kiegészítették soraikat. Ennek ellenére nem egy fasisztát küldtek így a másvilágra.

Néha a munkások megneszelték valahogyan, hogy a fasiszták támadásra készülnek, „büntető expedícióra" indulnak valamelyik faluba vagy városnegyedbe. Ilyesmire rendszerint éjjel, a sötétség leple alatt került sor. Ilyenkor kevés fegyverükkel, kisebb-nagyobb csoportokban lesben álltak azoknak az utaknak a közelében, ahol a fasisztáknak feltétlenül át kellett haladniuk, s amikor azok tehergépkocsikon, trágár dalokat énekelve megérkeztek, revolver- és puskalövésekkel, kézigránátokkal fogadták őket. A támadók szinte minden esetben hanyatt-homlok menekültek. De azután hamarosan visz-

szatértek, most már sokkal többen, hatósági segédlettel, hogy szörnyű bosszút álljanak.

Túlzás nélkül állíthatom, hogy valahányszor az ilyen támadások alkalmával a munkások, az antifasiszták létszámban és fegyverek dolgában egyenlő erőkkel vették fel a harcot, ellenfeleik mindig a rövidebbet húzták és véres fejjel menekültek.

Mialatt a fasiszta terror hullámai elárasztották a városokat és a falvakat, az Olasz Szocialista Párt belső válsága sebesen közeledett a megoldás felé.

Szavakban – s ez a bolognai kongresszuson is kitűnt – minden olasz szocialista a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás híve volt. Tetteik azonban homlokegyenest ellenkeztek az Internacionálé politikájával, a leninista politikával.

Véleményünk nemcsak a reformistáktól, hanem a maximalistáktól is sok fontos kérdésben eltért. Lényegében arról volt szó, hogy eltávolodtunk egymástól a politika egész vonalán, a leninizmus minden alapvető kérdésében: a proletárdiktatúra és a párt kérdésében, a parasztkérdésben és a nemzetiségi kérdésben egyaránt.

Ha egészen őszinték lettek volna, nemcsak a reformisták, hanem a maximalisták zöme is kétségtelenül teljes egészében elvetette volna a Kommunista Internacionálé 1919 és 1920 nyarán Moszkvában tartott első, illetve második kongresszusának nagyrészt Lenin által megfogalmazott téziseit.

A maximalisták ezt nem merték megtenni, s ezért megelégedtek azzal, hogy különböző kérdésekben többé-kevésbé bátortalan fenntartásokkal éltek.

Volt viszont egy terület, amelyen világosan, nyíltan megnyilvánult a köztünk levő véleménykülönbség. Mi ugyanis nem tartottuk a párttagsággal összeegyeztethetőnek a reformista nézeteket, nem tartottuk helyénvalónak, hogy a párthoz tartozzanak azok az elemek, amelyeknek eszmei felfogása és gyakorlati tevékenysége szöges ellentétben áll a Kommunista Internacionálé ideológiájával és politikájával.

A Komintern második kongresszusa e tekintetben egészen világos határozatot hozott: a Kommunista Internacionálénak csak azok a

pártok lehetnek tagjai, amelyek eltávolítják soraikból a reformista elemeket vagy legalábbis elhatárolják magukat tőlük.

Velünk, olasz kommunistákkal, nemcsak a fegyelem szelleme fogadtatta el ezeket a döntéseket: mélységesen meg voltunk győződve arról, hogy a munkásosztály szervezett élcsapatából felépített új típusú pártra van szükség, amely határozottan élére áll a proletariátusnak a hatalom meghódításáért vívott harcában.

A maximalisták (még a legjobbak is, mint például Serrati) egy kicsit ideológiai gyengeségből, egy kicsit dőre szentimentalizmusból – amely oly könnyen kerekedik felül az olaszokban –, nem tudtak megbékülni azzal a gondolattal, hogy megváljanak a reformistáktól, akikkel éveken át együtt harcoltak a pártban.

Igaz – így okoskodtak –, hogy Turati, Treves, Prampolini és még sokan mások valóban javíthatatlan reformisták, meggyőződéses hívei az osztály-együttműködésnek és kérlelhetetlen ellenségei a proletárdiktatúrának, de mégis értelmesek, becsületesek, önzetlenek. Talán nem adták százszor és százszor tanújelét életük során, hogy hűek a szocialista párthoz, s hogy – persze a maguk módján – a dolgozó tömegek felszabadítását kívánják? Lehetne azt állítani róluk, hogy korruptak, közönséges törtetők, az ellenség tudatos ügynökei? Nem, semmi esetre sem. De hát akkor miért kell szakítani velük, miért űzzük ki őket a pártból, miért bánjunk velük úgy, mint ellenséggel?

Még ma is fájdalommal tudok csak visszaemlékezni arra az 1920 végén megtartott torinói gyűlésre, amelyen Serrati – hévvel, meggyőződéssel, könnyekig megindultan – vádolt bennünket, hogy „rosszak, rosszak, rosszak" vagyunk!

Hiába volt minden igyekezetünk – Gramscit és Togliattit is beleértve –, hogy megmagyarázzuk neki és a pártvezetőség többségéhez tartozó elvtársaknak: ez nem rosszaság vagy jóság kérdése, hanem a munkásosztály és az egész nép alapvető érdekei forognak kockán, és ezeket az érdekeket nem rendelhetjük alá a Turati, Treves és Prampolini iránti érzéseinknek; hogy képtelenség és bűnös dolog – amint az utóbbi esztendők tapasztalatai Olaszországban is bebizonyították – a proletariátust olyan vezérkarral (párttal) indítani a harcba, amely nemcsak a stratégia és a taktika alapvető kérdésében

oszlik meg, hanem a harc célkitűzéseiben, sőt annak megítélésében is, hogy a harc révén mit akarunk elérni.

Hiába terjesztették, népszerűsítették a kommunisták a sajtóban, a gyűléseken és a livornói kongresszus szónoki emelvényén (ezen a kongresszuson következett be egyébként a szakadás, 1921. január 21-én) a leninista pártkoncepciót, hiába támasztották azt alá az olaszországi gyakorlatból s minden ország gyakorlatából vett élő példákkal, hiába bizonyították be a szociáldemokratizmus káros hatását a proletárpártokra.

Hiába szólalt fel a vitában az Internacionálé vezetői között tiszteletet parancsoló szavakkal maga Lenin is.

Hiába volt minden.

A szentimentális indokok fölébe kerekedtek a legmeggyőzőbb politikai érveknek is. A szocialista párt több mint 200 000 tagja alacsony eszmei színvonalon állt, s ez leküzdhetetlen akadályt támasztott a leninizmus győzelme elé.

Tény és való – ezt a következtetést kell levonnunk, ha az eseményeket hideg fővel áttekintjük –, hogy az olasz proletariátus akkor még nem volt eléggé érett arra, hogy nagy leninista pártot alapítson.

A livornói kongresszuson a kommunisták 48 000 szavazatot kaptak és független pártban tömörültek.

Gramsci, Togliatti, Gennari, Parodi és más kiváló elvtársak alkották az új párt központi bizottságát.

A párt végrehajtó bizottsága azonban – amelyre a pártpolitika megvalósításának feladata várt – sajnos, nagyrészt szektás, csupán szavakban leninista elemekből állt, élükön a hírhedt Amadeo Bordigával.

Ez a tény súlyos következményeket vont maga után a párt későbbi fejlődése és az olasz proletariátusnak a fasizmus ellen vívott harca szempontjából.

Torinóban a szocialista szervezet (a legnagyobb létszámúak egyike az országban) többsége csatlakozott a kommunista párthoz. A legfontosabb munkásszervezetek – közöttük a Munkáskamara, a vasasszakszervezet, az Általános Munkásszövetség és a Torinói Szövetkezeti Szövetség – a mi kezünkben voltak.

A torinói „Avanti!" pótlására az „Ordine Nuovo" napilappá, a

kommunista párt orgánumává alakult át. Igazgatója Gramsci, főszerkesztője Togliatti lett.

Az Ifjúsági Szövetség kongresszusán, amelyre márciusban, néhány nappal Spartaco Lavagnini meggyilkolása után került sor Firenzében, mi kommunisták megszereztük a szavazatok nagy többségét.

Ezzel valamennyiünk életének egészen új szakasza kezdődött.

A fasiszta erőszakoskodás néhány hónapig nem terjedt túl Közép-Olaszország és Venezia Giulia (1920 októberében itt gyújtották fel első ízben a „Lavoratore"-t) néhány városán, valamint Közép- és Észak-Olaszország falvain.

Piemonteban az ostoba és brutális Cesare Maria De Vecchi ügyvéd és néhány más volt tiszt által vezetett rohamosztagok végigbotozták Alessandria és Novara népét, gyilkoltak, fosztogattak, gyújtogattak. Torinóban azonban már nem merték megismételni „hőstetteiket", mert itt a munkások még nem szenvedtek egyetlen nyílt vereséget sem, eléggé harcosak voltak, tehát igen veszedelmes lett volna provokálni őket.

Ahhoz, hogy a torinói munkásokat fegyveresen megtámadják, vezetőiket lerohanják, otthonaikat kifosszák és felgyújtsák, alapos előkészületekre volt szükségük. Meg kellett osztani a munkásokat, kimeríteni, és a legsötétebb kétségbeesésbe taszítani őket.

Agnelli szenátor – „a munkások atyja", ahogyan a burzsoá lapok nevezték – és más torinói fémipari üzemek tulajdonosai vállalták ezt a feladatot.

Március vége felé ezek a díszpéldányok arcátlanul provokálták a munkásokat: mondvacsinált ürügyekkel elbocsátották az üzemi bizottságok majd minden tagját, közöttük Parodit is. A munkásság sztrájkkal válaszolt. Néhány napig egységesen ellenálltak, de a munkanélküliség, amit a gyárosok mesterségesen idéztek elő, ekkor már jó ideje kínozta a vasasokat és csaknem valamennyi más szakma munkásait. Egyébként is belefáradtak már az állandó harcokba, és hiányzott belőlük az a lelkesedés, amely az előző két esztendőben fűtötte őket.

A gyárosok több ízben kinyittatták üzemeik kapuit és elbocsátással fenyegették azokat, akik nem veszik fel újra a munkát. Min-

denki tudta, hogy ilyen körülmények között az elbocsátás egyenlő azzal, hogy az illető a gyárosok „fekete listájára" kerül és egyetlen gyárban sem kap munkát. Számos elvtárs, aki e listán szerepelt, kénytelen volt kivándorolni Franciaországba vagy Amerikába, különben éhen halhatott volna. A sztrájkolókból hiányzott a szükséges összetartás is. Szép számmal akadtak sztrájktörők – évek óta először! –, akik a szakszervezet utasítása ellenére elmentek dolgozni. És egy napon véget ért a sztrájk, anélkül, hogy a szakszervezeti vezetőkkel valamilyen megbeszélésre, megegyezésre került volna sor. Igazi feltétel nélküli megadás volt ez.

– Vajon mit ír ma este Gramsci az „Ordine Nuovo"-ban? – kérdeztem aggódva önmagamtól.

Gramsci akkor este élete egyik legpompásabb cikkét írta meg, amelyre sok-sok torinói munkás még ma is jól emlékszik. „Hús-vér emberek" – ez volt a címe.

„Csupán a nép minden rétege iránt érzett spontán, tudatos, mély és bölcs szeretetből fakadhatott az olyan írás – írta jó néhány esztendővel később Felice Platone „Antonio Gramsci és az »Ordine Nuovo«" című cikkében – mint a »Hús-vér emberek«, amelyet Gramsci 1921 áprilisában, a Fiat sztrájkoló munkásainak veresége után tett közzé. A munkájukhoz legyőzötten visszatérő dolgozókat szinte megvetéssel sújtotta a munkásmozgalom egyik-másik nagyképű »vezetője«. A Fiat munkásai – hajtogatták – már képtelenek a harcra, meghátrálnak a gyárosok ereje előtt. Gramsci szenvedélyesen, bátran védelmezte őket, megsemmisítő erővel fordítva visszájára az ostoba vádat: ki harcolt egyedül az 1917-es augusztusi felkelésben, ha nem a munkásság; kit hagytak cserben a háború utáni nagy küzdelmekben (mint például az 1920 áprilisi sztrájkban), ha nem a munkásokat, akik mindenkinél többet szenvedtek a gyárak megszállásának dicstelen vége miatt? A munkások mindig az első vonalban harcoltak, az élen haladtak. Ebben a legutóbbi harcban is egyedül maradtak, és hát hiába: ők is hús-vér emberek voltak, akik tudták, hogy egyedül nem győzhetnek a túlerőben levő ellenséggel szemben.

A munka újrafelvételének napján már kora reggel ott álltunk (Pietro Ferreróval és Mario Montagnanával, ha nem tévedek) a Fiat-Centro kapuja előtt. A seregestül érkező munkások mohón ol-

vasták Gramsci cikkét, és nem titkolták elismerésüket, megindultságukat."

1927-ben Antonio Gramscit újra börtönbe zárták, és szabadságát soha többé nem nyerte vissza.

Ugyanebben az időben Ludovico D'Aragona – aki nehéz időkben gúnyt űzött a torinói munkásokból –, a „Problemi del Lavoro" csoport keretében, több társával együtt megkezdte „ideológiai" együttműködését a fasizmussal.

A gyárfoglalási időszak után Paolo barátommal újra dolgozni kezdtünk a mi kis műhelyünkben. Túlzás lenne azt állítanom, hogy minden a legnagyobb rendben ment. Kísérleteinkkel azonban sikerült némi eredményt elérnünk, és jól-rosszul, de mégiscsak megéltünk.

Fölösleges hangsúlyozni, hogy lényegében egészen más dolgokkal voltam elfoglalva, és a kísérleteknél és megrendeléseknél sokkal jobban érdekelt a zavaros és fenyegető politikai helyzet.

Paolo, aki a legtöbb kérdésben egyetértett velem – bár a pártmunkában nem vett aktívan részt –, s különben is nagyon kedvelt engem, nem tett szemrehányást, amiért elhanyagolom az „üzletet". Annál is inkább, mert látta, hogy az alatt a kevés idő alatt, amit a mozgalom meghagyott számomra, erőmet megfeszítve dolgozom a satunál vagy az esztergapadnál. De ha nem is szólt, tudtam, hogy szegény fiúnak sok álmatlan éjszakát okoznak a gondok.

Pedig ... a legrosszabb még csak ezután következett.

Egy napon beállított műhelyünkbe Roveda elvtárs szokott kedélyes modorában, jóindulatúan, hamiskásan mosolyogva.

– Ide figyelj – fordult felém –, a Munkáskamara pinerolói fiókjának titkári állása megüresedett. A reformisták a Torre Pellicebeli Gay képviselőt ajánlják titkárnak, aki igen népszerű az egész vidéken. Csakhogy az általános választások előestéjén végképp nem tűrhetjük, hogy ezt a helyet reformista töltse be, bármennyire becsületes is az illető. Ezzel hallatlan lehetőséget adnánk neki, hogy a szocialista képviselők mellett propagandát csináljon. Olyan valakit kell küldenünk, akit már ismernek valamennyire, aki tud beszélni, vagyis akinek van már némi tekintélye. Arra gondoltunk, hogy te vagy a legalkalmasabb erre a feladatra.

– De hiszen tudod, hogy sohasem volt ínyemre a szakszervezeti funkcionáriuskodás.

– Ez itt most mellékes. A párt oda állít, ahol éppen szükség van rád.

– Meg aztán, nézd, most éppen nagy munkában vagyunk. Egyik napról a másikra nem hagyhatom félbe az egészet.

– Nem tart sokáig, Paolo majd csak elboldogul addig. Két-három hónapon belül, vagy még hamarabb más elvtársat küldünk Pinerolóba, és akkor majd visszatérhetsz a műhelyedbe. Most azonban nagy szükségünk van rád.

– Gramsci mit mond?

– Nem kérdeztem meg. De elképzelheted, hogyan vélekedne.

Elképzeltem – és nem mertem tovább ellenkezni. Pedig lelkiismeretfurdalásom volt, hogy cserbenhagyom társamat és legjobb barátomat. Három nappal később elfoglaltam a Torinótól mintegy 30 kilométerre levő Pinerolóban a Munkáskamara titkári állását.

Pontosan egy hónap volt hátra a választásokig.

Az alatt az idő alatt, amit Pinerolóban töltöttem, szakszervezeti tevékenységem szinte a semmivel volt egyenlő. Viszont majdnem minden este választási gyűlést rendeztem, terjesztettem a propagandaanyagot, és mindent megtettem, hogy jelöltjeink a pinerolói körzetben a lehető legtöbb szavazatot kapják.

A Giolitti-kormány – amelyben részt vettek Arturo Labriola, Benedetto Croce, Carlo Sforza gróf, valamint más, kisebb kaliberű személyek – közös választási tömböt alkotott a fasisztákkal, éppen akkor, amikor ezek tűzzel-vassal irtották a munkásszervezeteket. Ez egészen új, izgalmas jelleget kölcsönzött a harcnak.

Egy népgyűlésen, amelyet Pinerolo főterén tartottunk, Giolitti egyik bizalmi embere, Facta miniszter házának erkélyéről beszéltem. Massimo Rocca és néhány más fasiszta volt az ellenfelem. A fasiszták, akiknek pár nappal azelőtt Casale Monferratóban egy összecsapás során két halottjuk és több sebesültjük volt, most állandó kiáltozásukkal szakítottak félbe: „Casaléról beszélj!"

„A casalei eseményekről – jelentettem ki – csupán annyit jegyezhetek meg: nagyon-nagyon rosszallom, hogy túl ritkák az olyan esetek, amikor fasiszták harapnak a fűbe, hiszen majdnem mindig mi

hozzuk az áldozatot a harcokban. Kívánom, hogy ahányszor csak provokáltok, mindig az történjék veletek, ami Casalében történt!"

Nem nehéz elképzelni, micsoda vihar támadt szavaim nyomán. Ordítoztak, fütyültek, fenyegetőztek. Szerencsére a hallgatóság zöme a mieinkből állt, s így ép bőrrel megúsztam a dolgot...

Aztán, még a választások előtt, más, rendkívül súlyos események kötötték le figyelmünket.

Egy reggel a torinói lapok hírül adták, hogy előző nap a késő esti órákban a fasiszták felgyújtották a Munkáskamarát. A palotát őrző fiatal kommunisták az összecsapás során két fasisztát a másvilágra küldtek. A gyönyörű épület, amely az Általános Munkásszövetség tulajdona volt, súlyos károkat szenvedett. A sörözőből, a színházteremből, a pompás első emeleti díszteremből és a hivatali helyiségekből csupán füstölgő romok maradtak. Súlyosan megsérült Luigi Onesti „A munka" és „Fáradozás" című képe. Az őrt álló kommunista fiataloknak sikerült elmenekülni. Egyetlen gyújtogatót sem tartóztattak le.

Néhány órával a gyújtogatás előtt két fasiszta jelent meg Galbiati kommunista munkás otthona előtt. Becsengettek, majd amikor Galbiati kinyitotta az ajtót, pisztolyt szegeztek rá. Galbiati szerencsére fel volt készülve: rájuk lőtt, súlyosan megsebesítette őket, majd elmenekült.

A fasiszták a torinói vasasok legutóbbi veresége óta csak az alkalmat lesték, hogy nagyarányú támadásba menjenek át. A gyújtogatás napján már korábban is megkísérelték a Munkáskamara elözönlését, de – mint mondottam – két halott hátrahagyásával kénytelenek voltak visszavonulni. Később nagyobb erősítéssel tértek vissza, és végül is elérték céljukat.

Nyomban telefonáltam az „Ordine Nuovo" székházába. Megerősítették a már ismert híreket, közölték, hogy majdnem minden gyárban sztrájk tört ki, és a munkások megszálltak néhány autógyárat. Rám az a feladat várt, hogy Pinerolo gyáraiban is leállíttassam a munkát.

A városka néhány gyárában már délben kitört a sztrájk. Később kerékpáron a Chisone völgyében fekvő, Pinerolótól talán tíz kilomé-

terre levő Villar Perosába mentem. Itt volt a vidék legnagyobb üzeme, Agnelli szenátor golyóscsapágy gyára. A szenátor ebben a faluban született, s többek között egy csodálatosan szép kastélya is volt itt.

A Villar Perosa-i munkások, bár becsületesen részt vettek a sztrájkokban, politikailag elég alacsony színvonalon álltak. Sokan a völgybeli kisgazdák gyermekei voltak – tehát nem vérbeli proletárok. Amellett túlságosan ki voltak szolgáltatva Agnelli szenátornak: ha kiteszi őket a gyárból, semmilyen más munkát nem kaphatnak a vidéken. Igen sok, más tájról idekerült munkás a gyáros viskóiban lakott, és ez a tény is feszélyezte őket.

Negyedórával az ebédidő lejárta előtt érkeztem meg Villar Perosába. Sok munkás már a gyárkapu előtt álldogált. Felléptem egy kőkorlátra és beszélni kezdtem. Elmondtam, mi történt Torinóban, s kifejtettem, hogy a munkásoknak impozáns módon kell tiltakozniuk az újabb fasiszta gaztett ellen. A munkások figyelmesen végighallgattak, de tüstént észrevettem, hogy szavaim nem ragadták meg őket. Soha, sehol nem találkoztam még ilyen közönyös hallgatósággal, a legelmaradottabb vidékeken sem. Nem voltak ellenségesek, csak éppen közönyösek. S amikor másodszor megszólalt a gyári sziréna, a munkások hátat fordítottak az én rögtönzött szónoki emelvényemnek, és kisebb csoportokban, lehorgasztott fővel elindultak dolgozni.

Egyedül maradtam. Életemben talán sohasem voltam még olyan szomorú és levert, mint akkor. Ez volt az a pillanat, amikor rádöbbentem: az olasz munkásmozgalom egy szakasza lezárult, és kezdetét vette a súlyos nehézségek, kemény vereségek korszaka.

Felültem a kerékpárra, és mialatt az olasz kapitalizmus legnagyobb képviselőjének üzemében újra zakatolni kezdtek a gépek, elindultam a poros úton a város felé, egyedül kínzó gondolataimmal.

Még abban az időben történt, amikor a munkások elfoglalták a Lanciát, az SPA-t és más torinói üzemeket, hogy néhány óra alatt tabori ágyúkat vonultattak fel ellenük, mintha Giolitti nem jelentette volna ki, hogy a gyárak elfoglalása jogi szempontból csak pénzbírsággal büntethető!

Délre már minden gyár kiürült, a munkások kivonultak, mert

komoly ágyúzással fenyegették őket. Egyébként a sztrájknak a torinói politikai és szakszervezeti vezetők döntése szerint éjfélkor kellett véget érni. 12 óránál hosszabb sztrájkot már nem is kérhettek a munkásosztálytól.

Éjszaka azonban néhány harácsoló villáját felgyújtották a torinói dombon.

Ugyanezen az éjszakán egy fiatal barátom, Mario Facta munkás, nagyhatású bombát dobott a Peschiera körúton levő Campamianto gyárra, amely egy különösen rosszindulatú és reakciós torinói gyáros tulajdona volt. A gyár erősen megrongálódott, azonban Facta is életét vesztette.

Nagyon-nagyon szerettük Mario Factát, ezt a szép szál, magas, szőke, nyílt tekintetű fiút. A mindig komoly, higgadt Facta még csak nem is hasonlított arra, amilyennek a kispolgár a „terroristát" elképzeli. Szűkszavú ember volt, jó munkás, aki szeretett tanulni, s mindig elment az ifjúsági gyűlésekre. Kommunista fiatal volt, aki világosan látta, hogy az ellenség erőszakoskodására feltétlenül erőszakkal kell válaszolni. Amikor bombát dobott a munkások egyik legelszántabb ellenségének gyárára, talán nem is gondolt arra, hogy az életét kockáztatja, csak azt tudta, hogy sok évi börtönt sózhatnak a nyakába. Nyugodt lélekkel vállalta ezt a veszélyt, bizonyosan abban a szent meggyőződésben, hogy kötelességét teljesíti, az idők parancsának engedelmeskedik, osztályát szolgálja.

Halála mindannyiunkat megrázott, mély szomorúsággal töltött el.

Napról napra nőtt, súlyosbodott a terror. Különösen a falvakban ismétlődtek meg egyre sűrűbben a bestialitás és a barbárság elképesztő jelenetei.

Betörtek a házakba, és az anyák, feleségek, gyermekek szeme láttára agyonverték vagy agyonlőtték a férfiakat; kifosztották és felgyújtották a munkásszervezetek székházait és így jártak el számos magánházzal is; asszonyokon és lányokon követtek el erőszakot a tehetetlenségre kárhoztatott férjek és apák jelenlétében; sok helyi „vörös vezetőt" felakasztottak, vagy hosszú kötéllel mozgó teherautóhoz kötözték kezüket-lábukat, és úgy vonszolták őket, amíg csak

koponyájuk szét nem loccsant. Az ember névre méltatlan vadállati bandák félelmetes szadizmusa zúdult a szerencsétlen áldozatokra.

A fasiszták levágták az asszonyok haját – még emlékszem Teresa Arecco alessandriai kommunista tanítónő esetére –, arra kényszerítették őket, hogy ricinusolajat igyanak, szoknyájukat összekötötték a lábukon, majd órákon át, amíg a ricinus megtette hatását „sétáltatták" őket feketeingesekkel teli teherautójukon, s durván röhögtek áldozataik szenvedésein és szégyenkezésén.

A pokol hét körét leíró Dante képzelete bizony alaposan elmaradt ezeknek a szörnyetegeknek a „leleményességétől", akik a leendő olasz miniszterelnök parancsainak engedelmeskedtek, s akiknek az egész olasz és nemzetközi burzsoázia tapsolt.

Bármennyire szeretjük országunkat, népünket, ki kell mondanunk, be kell látnunk a fájó igazságot: mindazt a sok-sok becstelenséget, atrocitást, szörnyűséget, amit a hitleri fenevadak Németországban először a náciellenesek és a zsidók, majd a háború alatt a lerohant országok népei ellen elkövettek, jó néhány évvel korábban, 1921 elejétől kezdve Olaszországban találták ki, és jómódú szülők, sőt sok esetben értelmiségiek, művészek és tudósok elkényeztetett fiacskái olaszok ellen próbálták ki.

Mindazonáltal, népünk becsületére legyen mondva, azt is el kell ismernünk, hogy amíg Németországban ezeken a bestiális orgiákon milliók és milliók vettek részt a lakosság nagy részének cinkosságával, az olaszok között ezeknek a gaztetteknek az elkövetői és közvetlen felelősei – a fasizmus első éveiben magában Olaszországban, később az ideiglenesen megszállt országokban is – legfeljebb néhány tízezren lehettek, akikkel szemben szinte az egész lakosság gyűlöletet, megvetést, undort érzett.

A helyzet súlyossága sem vezette rá a szocialista vezetőket arra, hogy taktikájukat megváltoztassák.

Az úgyszólván csak osztályöntudatukra és életösztönükre utalt munkások, amikor csak lehetett, alapos leckét adtak a bűnös kalandokra vállalkozó fasisztáknak. Mi, kommunisták, állandóan hangoztattuk: az erőszakra erővel kell válaszolni; ne hagyjunk megtorlás nélkül egyetlen fasiszta gaztettet sem. Nyíltan követeltük, hogy

indítsunk Olaszország-szerte általános akciót, hogy a munkások visszanyerjék önbizalmukat, és ugyanakkor olyan csapást mérjünk a fasizmusra, ami akkoriban halálos lehetett volna (a fasiszták akkor korlátozott erőkkel rendelkeztek, és semmiképpen sem tudták volna kivédeni a munkások és a parasztok általános ellentámadását). Ugyanakkor a szocialista párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetői hihetetlen, képtelen és nevetséges „elméleteket" faragtak, terjesztettek és alkalmaztak, már amennyire módjukban állt. Ezeket azután később, a bel- és külpolitikában egyaránt, úgyszólván változtatás nélkül átvette a különböző országok demokratáinak és szociáldemokratáinak többsége.

Erőszakra nem szabad erőszakkal válaszolni, mondották, hanem csakis higgadtsággal, komolysággal, fegyelmezettséggel. A fasiszták nyers ereje sohasem győzedelmeskedhet a munkások „emelkedett lelkivilágával" szemben. A legelterjedtebb jelszavak közé tartozott abban az időben Cristina Bacci, szocialista nőmozgalmi vezető mondása: „A nyilak sohasem érhetnek fel a csillagokig", vagyis: az erő nem győzheti le a szellemet.

Amikor a fasiszta offenzíva egész Olaszországra kiterjedt és hajmeresztő szörnyűségeket vitt véghez mindenütt, Filippo Turati, az olasz szocializmus „ősatyja", szó szerint a következőket írta az apuliai Andria kemény öklű munkásainak, akik megkérdezték, milyen magatartást tanúsítsanak a fasiszta erőszakoskodásokkal szemben: „Legyetek jók, legyetek szentek, legyetek gyávák." Ismétlem: szó szerint idéztem Turatit.

Ilyen „elméletekkel", ilyen mentalitással természetesen nem lehetett komoly akciót indítani a fasiszta bandák ellen.

Ahelyett, hogy a munkások erőit egy nagy csatára összpontosították volna, szétforgácsolták megszámlálhatatlan kisebb összetűzésre, ahol ugyan a munkások hitet tettek harciasságukról és bátorságukról, de a győzelmet majdnem mindig a jobban felfegyverzett és szervezett fasiszták szerezték meg.

S mivel a győzőkhöz szükségszerűen újabb meg újabb konclesők csatlakoznak, a fasiszták napról napra erősödtek, számbelileg is gyarapodtak, a munkásokon pedig egyre inkább úrrá lett a reményvesztettség, a csüggedés.

A tiltakozó sztrájk befejezése után újra időszerűvé vált a választási harc, s így újult erővel fogtam ismét a munkához.

Az utolsó választási gyűlést szombaton este, a szavazások előestéjén rendeztem, vasárnap reggel pedig minden szavazókörzetben kiadtam az utolsó utasításokat az egyéni propagandára, a kommunista szavazócédulák kiosztására vonatkozóan stb.

Még aznap, pedig már későre járt az idő, felkeresett Santhià, aki előző este egy szomszédos helységben tartott gyűlést.

Először is elmondta, hogy a párt központi bizottsága megbízta a torinói szervezetet, válassza meg tagjai közül azt a négy-öt elvtársat, aki tagja lesz az Internacionálé júniusban, Moszkvában tartandó harmadik kongresszusán részt vevő olasz küldöttségnek. A többi között Santhiàt és Rita nővéremet jelölték ki erre a feladatra.

– Téged is jelöltek – mesélte Santhià –, de Roveda ellenszegült, azt mondotta, hogy rád még szükség van Pinerolóban.

Éreztem, hogy elsápadok...

Nem elég, hogy arra kényszerített, hagyjam ott a műhelyemet, és akaratom, kedvem ellenére menjek el „szakszervezeti boncnak" egy vidéki városba, most még azt is megakadályozza, hogy Oroszországba utazzam!

Ez már igazán több a soknál!

– Mondd meg Rovedának, hogy holnap este még megtartom a választások eredményeit ellenőrző gyűlést – mondottam Santhiànak –, de kedden reggel felkeresem őt és elintézzük ezt a kérdést. Még nincs vége a játéknak...

A választási eredmények az én körzetemben és Torino tartományban elég jók voltak, országosan pedig sokkal jobbak mint vártuk.

Noha az egyre nagyobb méreteket öltő terror miatt az antifasisztáknak nem fejthettek ki propagandát, noha majdnem mindenütt lábbal tiporták a szabadságot és a szavazás titkosságát, és a választási hadjárat során a fasiszták több embert megöltek illetve megsebesítettek – mégis mindössze harminc fasiszta neve került a kormány által támogatott listákra, míg a szocialisták még mindig több mint száz helyet kaptak a parlamentben, a (népi) katolikusok szintén százat és mi, kommunisták, ha nem tévedek, tizenötöt.

Nyilvánvaló, cáfolhatatlan bizonysága volt ez annak, hogy az

elszenvedett vereségek és az ebből származó elkerülhetetlen kishitűség ellenére, a nép nagy többsége továbbra is határozottan antifasiszta volt, és nem vesztette el bizalmát a baloldali pártok iránt.

Súlyos veresége volt ez a fasisztáknak, de még súlyosabb veresége Giovanni Giolittinak, aki abban reménykedett, hogy a fasisztákra támaszkodva végleg letörheti a szocialisták, népiek és kommunisták befolyását, majd Mussolininak és cinkosainak is megadja a kegyelemdöfést, és így újra folytathatja – parlamenti kompromisszumok, különböző pártoknak tett kisebb engedmények alapján – régi politikáját, sértetlenül megőrizve saját tekintélyét és hatalmát.

Világos volt, hogy a Giolitti-féle választási manőver kudarca következtében, nyomban a választások után újra kezdődnek az atrocitások, mégpedig minden eddigit felülmúló méretekben.

Így is történt.

Kedden reggel felkerestem irodájában Rovedát. Elhatároztam: a végsőkig harcolok azért a jogomért, hogy én is tagja legyek az Internacionálé harmadik kongresszusára induló küldöttségnek.

Roveda mosolyogva fogadott.

– Santhiától hallottam, hogy dühös vagy rám. Tudom, rossz szolgálatot tettem neked, de mit akarsz? A Munkáskamarának vagyok a titkára, tehát a Munkáskamara érdekeit nézem és nem a barátoknak teszek szívességet...

– Jó, jó, de most már befejeződtek a választások. Mit csináljak Pinerolóban? Nem gondolod, hogy ez enyhén szólva kitolás?

– Ne heveskedj. Jó hírem van számodra. Az Ifjúsági Szövetség végrehajtó bizottsága úgy döntött, hogy részt veszel az Ifjúsági Internacionálé második kongresszusán, amelyre a Kommunista Internacionálé tanácskozása után kerül sor. Mivel országos szervezet határozatáról van szó, nem tehetek ellene semmit. Így hát akaratom ellenére Moszkvába fogsz menni, aminek egyébként nagyon örülök.

S jóízűen nevetett, boldog volt, hogy irántam érzett szeretetét össze tudta egyeztetni a torinói Munkáskamara titkáraként reá háruló kötelezettségekkel.

Ettől a naptól kezdve állandó lázban égtem.

Álomnak tűnt, hogy Oroszországba mehetek. Szovjet-Oroszország különben is egy kicsit az álmok országa volt mindannyiunk szá-

mára. Hiszen ez az ország valóra váltotta azt az eszményt, amelyet mi az Októberi Forradalom előtt oly nagyon távolinak láttunk. Mindenki beszélt erről az országról, Olaszországban és szerte a nagyvilágon, szeretettel vagy gyűlölettel, de csak kevesen mondhatták el – Olaszországban szinte senki –, hogy saját szemével ismerte meg, hogy járt ott a bolsevikok győzelme után.

Egyes vezetők – Serrati, Bordiga, D'Aragona, Colombino, Giuseppe Bianchi és még néhányan – egy évvel előbb voltak ugyan Oroszországban, a Kommunista Internacionálé második kongresszusán, de mi még az első kettőnek is csak fenntartással hittünk – a többiekről nem is szólva –, és így Oroszország továbbra is majdnem teljesen ismeretlen ország maradt a számunkra – álmaink országa.

Nyomban benyújtottam útlevélkérelmemet (abban az időben még „hamisítatlan" útlevelekkel utaztunk); Pinerolóban utasításokkal láttam el helyettesemet, Carsano elvtársat, és izgatottan vártam az indulás pillanatát.

Május közepe táján Ritával és más elvtársakkal elindultunk Berlinbe.

Június eleje volt, amikor egy reggel a különböző országok küldötteit vivő riga–moszkvai vonat megállt a szovjet határon.

A határ közelében emelkedő boltíven ez állt: „Világ proletárjai, egyesüljetek!"

Meghatottan, szinte megrendülten léptünk a szovjet földre. A vonat csupán néhány percig állt, de mi meg akartuk érinteni ezt a földet. Az első valóban szabad földet a világon, a *mi* földünket – proletárokét, munkásokét.

Életem egyik legjelentősebb eseménye volt ez az út, amely több mint három hónapig tartott – 1921 június elejétől szeptember végéig. Sok-sok oldalt venne igénybe, ha részletesen leírnám élményeimet és főleg a kongresszus lefolyását.

Mivel azonban feljegyzéseim célja csupán az, hogy személyes visszaemlékezéseim alapján nagy vonalakban vázoljam az utóbbi harminc esztendő olasz munkásmozgalmának történetét, erről az utamról csak a legszükségesebbet mondom el.

Mint említettem, a Kommunista Internacionálé harmadik kongresszusán az Ifjúsági Internacionálé tagjaként vettem részt.

A kongresszus megnyitása előtt néhány nappal a küldöttek tiszteletére nagygyűlést, népi felvonulást és katonai szemlét rendeztek a Vörös téren, szemközt a Kremllel.

A rögtönzött emelvényről – a térnek azon a pontján, ahol ma a Mauzóleum emelkedik – különböző országok képviselői beszéltek. Csak az utolsó pillanatban értesítettek, hogy a szónokok között szerepelek, talán azért is voltam annyira izgatott; szinte a torkomban dobogott a szívem. Az olaszul kitűnően tudó Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos tolmácsolta rövid beszédemet.

A katonai szemle nekünk akkor impozánsnak tűnt. Most, utólag visszaemlékezve, ha összehasonlítom azokkal a díszszemlékkel, amelyeken néhány évvel később ugyanezen a téren részt vettem, elég szerénynek látom. Mindenesetre azok a vöröskatonák, akik az Internacionálé hangjaira vonultak el előttünk (egy reguláris hadsereg ezer meg ezer katonája és tisztje teli torokból énekli az Internacionálét – hát nem álom ez?!), ugyanannak a hadseregnek a tagjai voltak, amely megverte Kolcsakot és Jugyenicset, Gyenyikint és Vrangelt, Mahnót és Petljurát, amely szétzúzta az imperialista országok ellenforradalmi terveit. A hatalmas, végeláthatatlan felvonulás – a tömeg hét-, tízsoros oszlopban hömpölygött a téren – Moszkva népének, Szovjet-Oroszország népének hősiességét és hűségét tükrözte. A férfiak, nők, fiatalok arcán, öltözködésén meglátszott, hogy szegények és szűkölködnek – igen rossz állapotban levő ruhát és lábbelit viseltek s arcuk sovány volt –, mégis, micsoda lelkesedés lobogott a sok százezer munkásban, akik négy esztendeig szenvedtek az éhségtől, a hidegtől, a legszörnyűbb nélkülözésektől. Micsoda lendület, micsoda derűlátás, micsoda biztonság volt az énekükben, az éljenzésükben, abban, ahogyan büszkén elvonultak a bolsevik párt vezetői, a világ proletárjainak képviselői előtt!

E rosszul öltözött, kiéhezett proletárok közül sokan vittek puskát a vállukon. A proletárdiktatúra élő, konkrét, legyőzhetetlen valóság volt.

A Kommunista Internacionálé harmadik kongresszusa főleg azt vizsgálta és vitatta meg, hogy a különböző országok kommunista

pártjainak – a konkrét helyzet figyelembe vételével – milyen taktikát kell követniük.

Lenin, túlságosan elfoglalt lévén, nem tudott heteket áldozni a kongresszusnak, s ezért csupán néhány ülésen szólalt fel; beszédei azonban, mint mindig, alapvető fontosságúak voltak.

Egyik beszédében „»Baloldaliság«, a kommunizmus gyermekbetegsége" című művének néhány tételét fejtegette. Többek között szigorúan bírálta az Olasz Kommunista Párt (a Bordiga vezette végrehajtó bizottság) vezetőinek álbaloldaliságát, akik – mint akkoriban annyi sok pártvezető – képtelenek voltak megérteni, hogy a tömegeket okos, módszeres és rendszeres munkával kell megnyerni, és szinte teljesen elzárták a pártot, ahelyett, hogy a dolgozó milliók irányítására használták volna.

Egy másik beszédében, amelyet franciául mondott el, hogy minél többen megértsük fordítás nélkül, kizárólag az olasz kérdéssel foglalkozott.

Az Olasz Szocialista Párt képviseletében Constantino Lazzari, Fabrizio Maffi és Ezio Riboldi volt jelen a kongresszuson. Most is amellett kardoskodtak, hogy pártjuk legyen továbbra is tagja az Internacionálénak, ugyanakkor azonban meg akarták tűrni soraikban a reformistákat. Váltig erősítgették, hogy az olasz forradalmárok és reformisták közötti különbség nem konkrét tényekben, hanem lényegében csupán szavakban mutatkozik.

Az olasz kommunisták nevében Terracini elvtárs ragyogó választ adott a szocialistáknak.

Azután Lenin emelkedett szólásra.

A proletariátus és a forradalom érdekeivel ellentétben álló tények egész sorára mutatott rá, amelyeknek bekövetkezése az olasz reformista vezetők lelkén szárad. Közben újra meg újra az idős Lazzari felé fordult, és meggyőző vezérmotívumként ismételgette: „Ezek tények, Lazzari elvtárs, ezek nem puszta szavak!" Szörnyű vádirat volt ez a reformisták ellen, és bizonysága annak, hogy Lenin tisztán látta a tényleges olaszországi helyzetet.

Beszédének második részében kifejtette, hogy azoknak az olasz szocialistáknak, akik hűek akarnak maradni a Kommunista Internacionáléhoz, teljesen el kell határolniuk magukat a reformistáktól a

helyzet tisztázása végett, és azért, hogy a munkásosztály pártja egységes tömbbé kovácsolódjék. Másfelől azonban ez az elhatárolódás nem azt jelenti, hogy nem lehet és nem érdemes a széles proletár és népi tömegekre még kétségtelenül nagy befolyást gyakorló reformistákkal akció-érintkezést fenntartani, hogy nem lehet és nem érdemes velük egységes munkásfrontot létrehozni a fasizmus ellen vagy más célok eléréséért vívott harcban. Tehát nem szektásságról, hanem ellenkezőleg, széles látókörű, okos és megértő politikáról van szó, amely azonban mind az elvek, mind az akciók területén az egyértelműségen, nem pedig a zűrzavaron és a kétértelműségen alapszik.

Lazzarit, Maffit és Riboldit őszintén megrázták Lenin szavai. Olaszországba visszatérve mindhárman csatlakoztak a szocialista párt internacionalista frakciójához, amely az Internacionálé második és harmadik kongresszusa határozatainak végrehajtásáért harcolt. Lazzarinak azonban nem volt annyi ereje, hogy a szocialista párttal szakítson. Riboldi és Maffi később belépett a kommunista pártba. Az előbbi, sajnos, évek múlva harcoshoz nem méltó módon viselkedett a börtönben. Fabrizio Maffi viszont mindvégig az első sorokban küzdött Olaszországban. Amikor 1928-ban a különleges törvényszék egyik tárgyalásán egy feketeinges bíró megkérdezte tőle, tagja volt-e a párt központi bizottságának, Maffi így válaszolt: „Sajnos azt kell válaszolnom, hogy nem ért ekkora megtiszteltetés."

Igaz, akkor még nem érte ekkora megtiszteltetés. De az Olasz Kommunista Párt számára rendkívül nagy megtiszteltetés, hogy vezetői között tudhat egy olyan tehetséges, bátor és nemes férfit, amilyen Fabrizio Maffi.

A Harmadik Internacionálé és az Ifjúsági Internacionálé kongresszusát rendkívül érdekes utazás követte – Omszkban, Nyugat-Szibériában is jártam –, majd szeptember vége felé visszatértem Olaszországba.

Négy hónapi távollétem alatt a helyzet súlyosbodott. Giovanni Giolitti kormánya helyébe közben Ivanoe Bonomié lépett; a fasiszta offenzíva az új kormány egyre nyíltabb és arcátlanabb cinkossága segítségével most már kiterjedt egész Olaszországra, északtól le

Szicíliáig és elárasztotta a városokat és a falvakat. A napilapok külön, többhasábos rovatban foglalkoztak a fasiszta támadásokkal és a munkások visszavágásával. Valóságos polgárháború dúlt mindenütt.

Ezekben a hónapokban mind a szocialista párt vezetősége, mind pedig pártunk központi bizottsága rendkívül súlyos hibákat követett el.

A szocialisták „megbékélési egyezményt" írtak alá a fasiszta vezetőkkel, amelynek alapján mindkét fél kötelezte magát, hogy ezután megakadályozzák híveik erőszakos cselekedeteit.

Ez az egyezség csak arra volt jó, hogy alaposan aláássa a szocialista párt tekintélyét. A fasiszta terrorlegények cseppet sem zavartatták magukat, s amerre elhaladtak, aratott a halál. Tucatjával fosztották ki, gyújtották fel, rombolták szét a munkásszervezeteket, gyilkolták, kínozták az embereket.

Ám a párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség szocialista vezetői továbbra is makacsul elvetették azt a kommunista javaslatot, hogy szervezzenek országos sztrájkot a fasiszta gaztettek elleni tiltakozásul.

Egyre nyilvánvalóbbá vált a fasiszták taktikája: „egymás után falni fel a báránykákat". Egyenként „falták fel" a falvakat, a városnegyedeket, a városokat és a tartományokat.

Hányszor hallottam különböző helyeken, ahol a mozgalom erős volt, ilyen kijelentéseket: „Ó, nálunk nincs mitől tartani! Ide ugyan nem merik betenni a lábukat a fasiszták!" És néhány héttel vagy legfeljebb néhány hónappal később hódítókként megérkeztek az öngyilkos szocialista taktika következtében mindinkább megerősödő fasiszták, s velük a terror és a halál.

S azután a következő esztendőkben hányszor hallottam osztrák, német és más országbeli demokratáktól, szocialistáktól, sőt kommunistáktól is ugyanezeket a mondatokat: „Ó, nálunk nem úgy van, mint Olaszországban! Merjenek csak támadni a fasiszták!..." És nem sokkal később valamennyien a saját bőrükön érezhették az események alakulását...

Hangsúlyozom, hogy „a báránykák egymás utáni felfalásának" taktikáját nemcsak Olaszországban követték, és nemcsak itt hiányzott

a közös, általános visszavágás, hanem ezt a módszert az olasz fasisztá és főleg a nácik később nemzetközi síkon is eredményesen alkalmazták, hiszen a nyugati nagyhatalmak kormányai sem vállalkoztak a közös visszavágásra.

Egy-egy „bárányka" lett Abesszínia, Spanyolország, Ausztria, Csehszlovákia – és sorolhatnám tovább –, amikor arról volt szó, hogy a könnyebb meghódítás érdekében Európát meg kell osztani. Jól tudták a fasiszták: a kollektív biztonság megteremtése, amit oly szívósan követelt a Szovjetunió és minden őszinte és következetes demokrata, távol áll a különböző Chamberlainek és Daladier-k valódi szándékától, s így ez utóbbiaknál nem egyéb puszta szófecsérlésnél. Az „egy-egy bárányka" játék addig folyik, amíg a náci és fasiszta brigantik, akik azt hitték, hogy most már nyugodtan felfalhatják az egész nyájat, bele nem törték agyaraikat a moszkvai csontba . . .

A szocialista vezetők kétségtelenül bűnös magatartása kész öngyilkosság volt. Objektíve utat nyitott a fasizmusnak és a romlásba vitte Olaszországot.

Ám súlyos hiba volna azt gondolni, hogy az olasz munkások nem követtek el minden tőlük telhetőt a fasizmus uralomra jutásának megakadályozására.

Az ellenség külföldön nagy garral terjesztette azt a mesét, hogy az olasz nép szinte küzdelem nélkül engedte át a fasizmusnak a győzelmet.

Ez aljas hazugság.

A fasizmus, mint tudjuk, a hatalomátvétel után közzétette „mártírjainak" listáját, azokét, akik a polgárháború alatt, a „Marcia su Roma" előtt estek el. Ezen a listán háromezernél több név szerepel. Az említett időszak antifasiszta halottainak pontos számát nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy legalább kétszer ennyien lehettek, több mint hatezren. Ezek a számok alaposan megcáfolják azt a mesét, hogy az olasz nép nem küzdött a fasizmus uralomra jutásának megakadályozásáért.

Vajon melyik nép hozott annyi áldozatot, mint a mi népünk (az egyetlen spanyol nép kivételével, amely egészen más körülmények

között harcolt, mivel az 1936–1939-ben fellázadt áruló tábornokoknak idegen hatalmak nyújtottak segítséget az ország törvényes kormánya ellen), amikor megkísérelte megakadályozni a fasiszták hatalomátvételét?

Észak- és Közép-Olaszországban, ahol a fasiszta offenzíva a legheveseb volt, úgyszólván nincs olyan város vagy falu – de Dél-Olaszország egyes vidékein, különösen Apuliában sincs –, amelynek ne lettek volna áldozatai, amely ne lett volna a fasiszták és antifasiszták öldöklő, véres összecsapásainak színtere.

Pármában például több mint tízezer tökéletesen felfegyverzett feketeingest vertek meg és szórtak szét a város munkásai, élükön Guido Picelli kommunista képviselővel, aki később, 1937-ben hősi halált halt a guadalajarai fronton, Spanyolországban. Sarzanában a fasiszták egy nagyarányú támadás után, számos halott hátrahagyásával, pánikszerűen menekültek. Torinóban, Milánóban, Triesztben, Genovában, Firenzében, Bolognában, Rómában és Olaszország minden nagyobb városában elkeseredett, véres összecsapásokra került sor.

De miért csak ezeknek a nagyvárosoknak a nevét említjük? Az igazság az, mint már hangsúlyoztam, hogy a munkások, a parasztok, az összes antifasiszták majdnem minden olasz helységben bátran – sokszor haláltmegvető bátorsággal – harcoltak a fasiszta provokátorok ellen.

1921 tavaszán igen sok antifasiszta rádöbbent arra, hogy a szocialista vezetők tehetetlenek és gyengék, s ezért egyes helyeken katonai jellegű csoportokat alakítottak „Arditi del Popolo" („A nép bátor fiai") néven, egyesítve soraikban mindazokat, akik saját erejükre támaszkodva, szervezetten kívántak szembeszállni a fasiszta erőszakkal.

Az Arditi del Popolo mozgalom hamarosan elterjedt egész Olaszországban. Sajnos, időközben az egyes csoportokba, sőt a mozgalom országos irányító szerveibe is kétes elemek furakodtak be, akik teljesen méltatlanok voltak az antifasiszták bizalmára; ezeket azonban később könnyen ki lehetett volna söpörni. A lényeg az, hogy az Arditi del Popolo mozgalom a tömegek leghőbb óhaját fejezte ki, hogy szocialisták, kommunisták, demokraták, katolikusok teljesen

egységesen vettek részt benne, hogy a csoportok tagjainak nagy részét mély és őszinte harci akarat fűtötte. Az Arditi del Popolo jelentős sikereket ért el számos összecsapásban, és működésének ideje alatt – sajnos, nem sokáig – lelket rázott a tömegekbe.

A kommunisták majdnem mindenütt beléptek a mozgalomba, bevitték oda a maguk harcosságát, fegyelmezettségét, s ezáltal eredményesen járultak hozzá a szervezet erősítéséhez és színvonalának emeléséhez.

Ez volt a helyzet 1921 nyarán. Ebben az időben Terracini elvtárs – a kommunista párt végrehajtó bizottságának egyetlen olyan tagja, aki részt vett az Ordine Nuovo csoportban és közel állt Gramscihoz – Moszkvában tartózkodott, az Internacionálé kongresszusán. A párt központi bizottsága Bordiga javaslatára úgy határozott, hogy minden kommunistának kizáratás terhe mellett ki kell lépnie az Arditi del Popolóból, hogy saját „kommunista rohambrigádokat" alakítsanak, amelyek kizárólag párttagokból és megbízható szimpatizánsokból állnak. Erre – úgymond – azért van szükség, nehogy a párt kompromittálja magát a heterogén elemekből álló szövetségben és hű maradhasson saját „intranzigenciájához" (!).

Valójában rövidlátó és bűnös szektásság volt ez; nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a párt akkori vezetője távol állt a tömegektől (Bordiga valójában megvetette a tömegeket) és bizonyos halott formulákat többre becsült, mint a munkásosztály és a nép kívánságait, érdekeit.

Bárhogyan volt is, a fegyelem szelleme erősen élt fiatal pártunkban, s éppen ezért a központi bizottság határozatát, igen kevés kivétellel, mindenhol szó szerint végrehajtották.

A „kommunista rohambrigádok" mindenütt harcosan, bátran teljesítették kötelességüket. Megalakításuk azonban igen súlyos csapást mért az Arditi del Popolo mozgalomra, amely oly nagy reménységet és lelkesedést ébresztett az antifasiszta tömegekben.

A romboló munkát a szocialista vezetők tehetetlensége és opportunizmusa kezdte meg, a kommunista párt vezetőinek szektás magatartása pedig katasztrofálisan betetőzte.

A torinói kommunista fiatalok legtöbbje akkoriban nem tudott

volna pontosan számot adni magának arról, hogy mi is az a hivatásos forradalmár. Hogy őszinte legyek, még a kifejezést sem igen ismertük. De különben is, valamennyien idegenkedtünk attól a gondolattól, hogy „funkcionáriusok" legyünk. Szívesebben dolgoztunk a gyárban, csupán annyi időt szentelve a politikai tevékenységnek, amennyit a munkánk megenged. Magam is, ha csak lehetett, mindig visszautasítottam az olyan mozgalmi állások betöltésére vonatkozó ajánlatokat, amelyek mellett kénytelen lettem volna szakmámtól megválni.

Ezért nem akartam például, az elvtársak erősködése ellenére, az Ifjúsági Szövetség központjába kerülni, ezért nem vállaltam szívesen, még rövid időre sem, a pinerolói Munkáskamara titkári ügykörét.

Szovjet-oroszországi utam és a két kongresszuson való részvételem jó néhány téveszmét vert ki a fejemből és meggyőzött arról, hogy ha a pártnak, a forradalom ügyének szüksége van egész tevékenységemre, egész időmre (akár a legszerényebb munkához is), kötelességem ellenvetés nélkül mindent elvállalni.

Ezért egyetlen szóval sem tiltakoztam, amikor néhány nappal visszatérésem után Gramsci elvtárs felajánlotta, hogy a szakszervezeti rovat munkatársaként vegyek részt az „Ordine Nuovo" szerkesztésében. Azazhogy mégis volt egy ellenvetésem és ennek kifejezést is adtam: „Gondolod, hogy alkalmas vagyok erre?" „Nem kétséges – felelte. – Ha esetleg mégsem felelnél meg, ezt közölni fogom veled, és akkor visszatérhetsz régi munkakörödbe."

Végleg búcsút mondtam hát a kis műhelynek. Paolo barátom még néhány hónapig megpróbált egyedül boldogulni, de csakhamar megunta a dolgot és újra elment gyári munkásnak.

Az „Ordine Nuovo" szerkesztőségében csupa fiatal dolgozott – túlságosan is fiatalok. Antonio Gramsci akkor alig volt több harminc évesnél, Palmiro Togliatti pedig – őt egyébként, amikor a szerkesztőség tagja lettem, Rómába küldték, hogy átvegye a „Communista" című új napilap vezetését – mindössze huszonnyolc esztendős. Alfonso Leonetti, az új főszerkesztő huszonhat, jómagam huszonnégy, Felice Platone huszonkettő, Andrea Viglongo húsz, Giuseppe Amoretti mindössze tizenkilenc éves volt.

Én voltam a szerkesztőségben az egyetlen munkás s igen buzgón vettem részt a politikai tevékenységben, ezért hamarosan Gramsci kedvence lettem.

Jóllehet a helyzet akkor állandóan rosszabbodott és egyre nőtt a mozgalmat és bennünket fenyegető veszély, az „Ordine Nuovo" szerkesztőségében Antonio Gramscival eltöltött néhány hónap mégis életem legszebb emlékei közé tartozik. Mindig szívesen gondolok vissza erre az időszakra.

Az „Ordine Nuovo"-nak saját nyomdája volt. Még 1919-ben indult meg, az „Avanti!" torinói kiadásának megszervezésekor rendezett nyilvános gyűjtés eredményeképpen. A nyomda öt, másodkézből vásárolt, nagyon kopott szedőgépből és egy kicsi, ósdi, nagyon-nagyon kiszolgált „Marinoni" típusú rotációs gépből állt, amelyet én mint gépész különösen csodáltam. Ugyanis nem tudtam megérteni, hogyan képes minden éjszaka lehúzni a lap példányait anélkül, hogy szétesne. Csupán egyszer-egyszer veszített el egy-egy csapszeget vagy csavart! Valóságos csodának tartottam a dolgot.

A nyomdát csikorgó csigalépcső kötötte össze a fölötte levő nagy adminisztrációs helyiséggel. Volt azonkívül két kis szerkesztőségi szobánk és egy még kisebb odú a főszerkesztő számára.

Az „Ordine Nuovo" székháza kiválóan alkalmas volt az esetleges fasiszta támadás elleni védekezésre. A város szívében, az Arcivescovado utcában állott, főbejárata magára az érseki palotára nézett. Helyiségeit csak úgy lehetett megközelíteni, ha az ember előbb egy szűk, rövid folyosón, majd egy öreg, omladozó ház nagy udvarán, majd megint egy szűk, rövid folyosón és végül egy újabb udvaron ment keresztül. A hátsó kapu, amely majdnem mindig zárva volt, a Szeptember 20 utcára nyílott. Ha valaki erről az oldalról akart bemenni az „Ordine Nuovo" székházába, egy szűk, 25–30 méter hosszú, fakapuval záródó folyosón kellett áthaladnia. Ilyen körülmények között néhány puskával, revolverrel és pár kézigránáttal rendkívül hathatósan lehetett védekezni. Persze, ha egyszerre két oldalról, nagy erőkkel támadnak, benyomulhattak volna helyiségeinkbe, és mi valóságos egérfogóba szorultunk volna a menekülés lehetősége nélkül. De az is bizonyos, hogy a támadók csak igen nagy áldozatok árán érhették volna el céljukat.

A fasiszták jól tudták, hogy az „Ordine Nuovo" épületében éjjel-nappal legalább húsz-harminc vörösőr teljesít szolgálatot. Fiatal, munkanélküli elvtársak voltak ezek, vagy olyanok, akik munkájuk végeztével pihenő idejüket áldozták fel. A kitűnően felfegyverzett gárda kész volt akár életét is áldozni, hogy megvédje a torinói proletariátus lapját.

Amellett – és ez a fontosabb – a fasiszták szentül meg voltak győződve arról, hogy az „Ordine Nuovo" székháza alá van aknázva, és válságos helyzetben saját helyiségeinkkel együtt habozás nélkül a levegőbe röpítenénk a szomszédos házakat, közöttük egy igen előkelő kollégiumot is. Ebből persze egyetlen szó sem volt igaz. Gramsci tanácsára azonban mindent megtettünk, hogy ez a mende-monda elterjedjen, és bizony a fasisztáknak meg a hatóságoknak főtt is a feje miatta eleget.

Annyi bizonyos, hogy a tényleges és a képzelt veszélytől begyulladt fasiszták sohasem merték megkockáztatni az „Ordine Nuovo" elleni támadást. Ez a hitvány, gyáva népség csak a „Marcia su Romá"-t követő napon dúlta fel az épületet, miután a rendőrség előzőleg kiürítette a helyiségeket és kinyitotta a lap székházának kapuit.

A szerkesztőségi munka délután négy óra tájban kezdődött.

Az irodának csúfolt odúba egymás után érkeztek az elvtársak, akik beszélni akartak Gramscival, kíváncsiak voltak véleményére, tanácsért fordultak hozzá.

„Gramsci – írta Giovanni Parodi az olasz proletárok nagy vezéréről szóló egyik gyönyörű cikkében –, bár a gyors- és gépírás, a szedő- és soröntő, valamint rotációs gépekkel működő sajtó korában élt, sok tekintetben az emberi társadalom első filozófusaira emlékeztetett, akiknek tanításait tanítványaik élőszóval terjesztették. Gramsci munkássága nem merült ki az írásban. Sőt, elmondhatjuk, hogy az írás csak kisebbik része történelmi és gyakorlati tevékenységének. Legnagyobb érdeme a szóbeli és gyakorlati oktatás volt. Gramsci keveset beszélt és sokat figyelt; de néhány rövid mondata gyakran jelentette a vitatott probléma megoldását, szavai mindenkor széles, soha nem sejtett távlatokat nyitottak meg az előtt, aki hallgatta

őt. Sok olyan írás, számos olyan taktikai forma, kezdeményezés és szervezési forma, amelyet, míg Gramsci élt, nem tekintettek közvetlenül az ő művének, valójában ennek a kitartó szóbeli oktatómunkának volt az eredménye."

Sokan megfordultak Gramscinál az „Ordine Nuovo" szerkesztőségében: elvtársak a vidéki kommunista pártszervezetekből, ifjúsági és nőmozgalmi vezetők, a szakszervezeti mozgalom irányítói. Megfordultak nála értelmiségiek, vörösőrök, alapszervi elvtársak, egyszerű pártonkívüliek. S a Gramscival folytatott beszélgetések után mindenki tisztultabb gondolkodással, szélesebb látókörrel hagyta el a szobát.

„Tévedés azt hinni, hogy Gramsci elnéző vezető volt. Elsősorban önmagát bírálta, de ugyanígy szigorú követelményeket támasztott másokkal szemben is.

Ha a pártról, a munkásmozgalomról volt szó, senki sem lehetett elég tökéletes, semmi sem lehetett elég jó.

Gyakran bírálta az elvtársakat, de korholó szavaiban nyoma sem volt olyasminek, ami árthatott volna önbizalmuknak. Ellenkezőleg: tanácsokban, útmutatásokban, eredeti gondolatokban gazdag bírálata megerősítette az elvtársakat, magabiztosabbá tette őket. Azért fordultunk Gramscihoz, hogy új erőt merítsünk, és sohasem távoztunk tőle csalódottan.

Gramsci mindig bátorított, hogy kritizáljunk. Még a legszerényebb, legegyszerűbb elvtárs sem volt félénk vagy meghunyászkodó vele szemben. Ha néha előfordult, hogy valaki nem értett egyet Gramscival valamilyen kérdésben, nyugodtan, gátlás nélkül kifejthette ellenvéleményét. Sohasem jutott eszünkbe, hogy ha bírálni akartuk Gramsci valamely elképzelését, cselekedetét, ezt elhallgassuk előtte, jóllehet tudtuk, hogy minden téren fölöttünk áll.

Termékeny és szükséges együttműködés állt fenn közöttünk és vezetőnk között; szerény egyéni tapasztalatunk párosult rendkívül fejlett politikai érzékével és ideológiai színvonalával. A hazai és a nemzetközi munkásmozgalom kiterjedt és elmélyült ismerete jellemezte . . .

Ha valamilyen kérdésben olyan elvtárs fejezett ki ellenvéleményt, akit becsületesnek, a párthoz hűnek tartott, sohasem utasította vissza

a bírálatot. Gyakran megtörtént, hogy a nem túl szerencsésen megfogalmazott, sőt az egészen elhibázott bírálat mélyén is – hosszú, meghitt eszmecsere eredményeképpen – igaz magvat, előtte addig ismeretlen vagy nem eléggé értékelt tapasztalat gyümölcsét sikerült felfedeznie; az az elvtárs pedig, aki a felismerést ösztönözte, kiváltotta, igaz örömet, elégedettséget érzett, hogy bár nagyon szerényen, de elősegítette a párt politikai irányvonalának és gyakorlati tevékenységének javulását."[2]

Éjféltájban rendszerint két-három szerkesztő társammal elhagytuk az épületet, hogy megigyunk egy jó erős feketét a közeli Bar Americanóban. Fölösleges hősködés volt ez, hiszen tudtuk, hogy a Bar Americano a fasiszták zsiványtanyája, s ezek a jómadarak egytől-egyig ismertek bennünket. Nem is értem, miért kellett estéről estére megkockáztatni, hogy a fejünket betörjék, amikor annyi kávéház volt a közelben. Akkor azonban úgy éreztük, hogy a Bar Americanóban tett látogatásokról lemondani gyengeségnek tűnne, így hát naponta odajártunk egészen 1922. október 28-áig – az „Ordine Nuovo" megjelenésének utolsó estéjéig. És sohasem történt semmi baj.

Platone meg én néha messzebbre is elkalandoztunk éjszakai sétáinkon, egészen a Bertola utcai gesztenyesütőig, ahol fejenként tíz soldóért genovai módra készült „farinata"[3]-t vásároltunk, amelyet azután jóízűen elfogyasztottunk.

Éjszaka két óra felé, lapzárta után, Gramsci parányi szobájában gyűltünk össze.

„Ebben a kicsiny szobácskában – emlékezett vissza később Giuseppe Amoretti – nagy dolgok játszódtak le; a munkásosztály színevirága adott itt találkát éveken át, szorosan tömörülve Antonio körül. Gramsci soha nem kért jobb helyiséget, ez eszébe sem jutott, még akkor sem, amikor a körülmények jobbak lettek. Pedig a kis szobában alig fért el a sok látogató, és a különböző országokból származó sok száz könyv meg újság, amely a két kis asztalon, a sarkokban magasan tornyosult, s szerteszét hevert a földön. Utat talált a kis szoba felé minden új ideológiai mű, amelyet a háború utáni forrongó

2 Részlet a szerző „Gramsci, a kommunisták nevelője" című cikkéből, amely nem sokkal Gramsci halála után jelent meg.

3 farinata – vízben főtt, lisztből készült tésztaféle.

évek forradalmi mozgalmai hívtak életre: az avangardista folyóiratok, az új munkás-napilapok, a Szovjet-Oroszországban megjelenő első kiadványok, haladó írók munkái, a legszebb képzőművészeti, tudományos, filozófiai és történelmi művek, Marx, Engels, a bolsevikok írásai, az új idők és az új kultúra remekei, egyszóval minden, ami friss, eleven szellemiségre vallott."

Ugyancsak Amorettitől származik a következő leírás Gramsciról:

„Tizenhét évemnek minden lelkesedése, tapasztalatlansága visszatükröződött szelíd, derűs szemében, simogató, de átható tekintetében. Sohasem fogom elfelejteni ezt a szempárt, még kevésbé jóságos mosolyát, amelyet később gyakran keserűvé tett az irónia, a maró gúny, az osztályellenség iránti gyűlölet.

Azon a napon és a következőkön a kora délutáni órákban tudtam beszélgetni vele; ilyenkor általában kevesebben jöttek hozzá, és a munka üteme is alábbhagyott. Kis íróasztalánál ült, előtte egy halom kézirat. Mosolyogva nézett rám... Megragadott tekintete, hangjának kifejező ereje, melegsége és lágysága; törékeny alakja nyomorék volt, ez talán még megkapóbbá tette arca különös szépségét. Emlékszem, hogy ez a fizikai ellentét sem akkor, sem máskor nem keltett bennem kínos benyomást. Talán, mert már akkor is tudatára ébredtem, hogy Antonio nem lehet más, mint amilyen, elképzelhetetlen egy más vagy jobb Antonio Gramsci..."[4]

Gramscit mindig tanítómesterünknek és vezetőnknek éreztük – mégis elsősorban barátok, elvtársak voltunk. Ez mutatkozott meg az említett, lapzárta utáni összejöveteleinken is, amelyeken megvitattuk a nap eseményeit s a legkülönbözőbb – ideológiai, művészeti, történelmi és tudományos – kérdésekről beszélgettünk. A vita hevében alaposan megéheztünk, s ilyenkor „félelmes" harc indult meg Gramsci vacsorájának maradványaiért. Ő hősiesen védekezett, mondván, hogy nem engedi elvenni azt, ami „a római jog alapján" az övé. A végén aztán önként szétosztotta közöttünk „lakomájának" egy részét. S tovább szőttük a szót, reggel négyig, ötig, amíg ki-

[4] *G. Amoretti:* „Gramscival Moléban". „Gramsci" c. gyűjteményes kötetből. Rinascita kiadó, Róma 1948. 65–66. old.

nyitották az első tejcsarnokokat, és egy csésze tejeskávéval vagy csokoládéval csillapíthattuk étvágyunkat.

Aztán mindnyájan elkísértük Gramscit a Carlo Emanuele téri házacskáig, ahol egy igen-igen szerény kis padlásszobában lakott, s reggel hat-hét óra tájban váltunk el egymástól.

Anyám rendszerint már ébren volt, amikor hazaértem és szelíden korholt: – Nahát fiacskám, ilyen későn hazajönni!... Jól van, tudom, Gramscival beszélgettél...

Egy-egy különösen súlyos fasiszta provokáció után ösztönszerűen, egybehangolt terv nélkül, hol itt, hol ott törtek ki helyi jellegű sztrájkok, amelyek néha napokig is eltartottak.

Az egyik ilyen sztrájk Novarában zajlott le, 1922 tavaszán.

A fasiszták elhatározták, hogy mindenáron hatalmukba kerítik Novarát, Olaszország egyik „legvörösebb" tartományának fellegvárát. Állig felfegyverkezve, több tucatnyi tehergépkocsival nagyszabású támadásra indultak. A novarai munkások általános sztrájkkal válaszoltak és négy vagy öt napon át bátran védelmezték szervezeteiket.

Torinóból mintegy harminc alaposan felkészült, jól felfegyverzett fiatal elvtárs indult el, hogy segédkezet nyújtson a novarai elvtársaknak.

Novarába utazott Platone elvtárs is, mint az „Ordine Nuovo" különtudósítója. A késő esti órákban a központi postahivatal telefonfülkéjéből számolt be a napi eseményekről.

Egyik este hiába vártuk a megszokott telefonhívást. Mint később megtudtuk: Platone éppen be akart lépni a telefonfülkébe, amikor egy feketeinges különítmény botokkal rátámadt, és agyba-főbe verte. Szerencsére a sebei nem voltak halálosak, bár elég súlyosaknak látszottak.

Novarában naponta heves összecsapásokra került sor, melyeknek mindkét részről számos áldozata volt. De a fasiszták jobban fel voltak fegyverezve és a hatóság is az ő oldalukon állt. Mire eljutottam Novarába (nem a lap tudósítójaként, hanem pártmegbízásból), a feketeingesek már hatalmukba kerítették a külvárosokat és feldúlták a szocialista és kommunista körzeteket. Sok nehézség, nagy elővigyá-

zatosság árán sikerült eljutnom a Munkáskamarába, amely minden pillanatban várta a támadást. Közöltem a kommunista elvtársakkal, hogy a párt kéri őket, tartsanak ki a végsőkig. De mindhiába: a Munkáskamara szocialista vezetői meg voltak győződve arról, hogy a további ellenállás hiábavaló, és elhatározták, hogy kiürítik az épületet. Ugyanaznap este a fasiszták kifosztották és felgyújtották a Munkáskamarát. És másnap a novarai munkások újra felvették a munkát.

Abban az időben szinte minden héten sor került hasonló esetekre, hol ebben, hol abban a városban. „Egyik báránykát a másik után" ...

1922 elején tartotta kongresszusát a szocialista párt és a kommunista párt.

A szocialista párt kongresszusa – amelyen a Kommunista Internacionálé részéről Clara Zetkin vett részt – elhatározta, hogy a maximalisták különválnak a reformistáktól, de nem fogadta el egészen a III. Internacionáléba való felvétel feltételeit. A reformisták új pártot szerveztek, saját napilappal, a „Giustiziá"-val, amely Milánóban jelent meg.

A kommunista párt Rómában tartott második kongresszusán három irányzat jutott kifejezésre: a Bordiga-féle, azután az, amelynek élén Gramsci és Togliatti állt és végül a Tasca és Graziadei képviselte jobboldali irányvonal.

A végrehajtó bizottság rendkívül szektás téziseket készített elő: többek között kereken visszautasította azt a kísérletet, hogy egyesüljenek a szocialista párttal vagy annak egy részével. A tézisek sok pontja szöges ellentétben állott a lenini elvekkel, a lenini taktikával.

Gramsci azzal a határozott szándékkal indult Torinóból a kongresszusra, hogy nem azonosítja magát Bordigával és a végrehajtó bizottsággal. Elutazása előtt hosszan beszélgettünk erről a kérdésről.

A kongresszuson Gramsci váratlan helyzet elé került: jelentősen megerősödött és rendkívül agresszívnek bizonyult a párt jobbszárnya, amely képmutatóan azt állította, hogy feltétel és fenntartás nélkül csatlakozik az Internacionálé általános irányvonalához és az

olasz kérdésben adott utasításaihoz, ám a valóságban kifejezetten opportunista politikát akart rákényszeríteni a pártra.

Gramsci ebben az irányzatban látta a pártra leselkedő legfőbb veszélyt, ezért a római kongresszuson inkább eltekintett a nyílt harctól Bordigáék hamis álláspontja ellen, és így a szektások teljes győzelmet arattak. A végrehajtó bizottság összetétele semmit sem változott.

Pártunk alapítására és fennállásának első időszakára emlékezve, Togliatti elvtárs helyesen állapította meg:

„Mindazok, akik ismerték Gramscit, tudták, hogy mély szakadék választja el őt Bordigától... Gramsci a reformisták és a centristák ellen Bordigával tartott, de nagy hibát követett el: nem határolta el magát tőle a stratégia és a taktika kérdésében, holott világosan le kellett volna szögeznie saját álláspontját. Miért történt így? Gramsci attól tartott, hogy azonosítják a jobboldallal. Nem volt képes akkor és általában a kommunista párt életének első éveiben a *kétfrontos harcra*. Ez a hiba értékes időt vett el a párttól, mert lehetővé tette, hogy Bordiga a reformisták árulása következtében kudarcba fulladt gyárfoglalások utáni helyzetet, a fásultságot, mélységes kiábrándultságot és borúlátást felhasználva szektás, antileninista politikát kényszerítsen a pártra, ami végső fokon csökkentette a politikai akcióképességet és megkönnyítette a fasizmus előretörését."[5]

És – amint azt Togliatti elvtárs is kiemelte – csak egy évi szovjetunióbeli tartózkodás tette lehetővé, hogy Gramsci tökéletesítse a bolsevizmussal kapcsolatos ismereteit és kiirtsa önmagából, a kommunista vezetőből, a gyengeség maradványait.

1922 tavaszán Gramsci elvtárs Moszkvába utazott, hogy a pártot a Kommunista Internacionálé központi bizottságában képviselje.

Pártunknak nagy szerencséje, hogy Gramsci elvtárs csaknem egy esztendeig Oroszországban tartózkodott. Abban az időben ugyanis élete idehaza minden bizonnyal súlyos veszélynek lett volna kitéve. Amellett a Szovjetunióban alkalma nyílott – ahogyan Palmiro Togliatti kifejtette – „alaposan tanulmányozni a bolsevik párt és az

5 Palmiro Togliatti idézett cikkéből.

oroszországi forradalom történetét, alkalma volt megismerni Lenint és Sztálint, és lehetővé vált számára, hogy Lenin és Sztálin iskolájában, a bolsevik párt és a Kommunista Internacionálé iskolájában pártvezetővé edződjék".

Mindazonáltal mi, az „Ordine Nuovo" és az egész torinói munkásmozgalom szempontjából igen súlyos csapásnak éreztük Gramsci távozását. Először Palmiro Togliatti távozott körünkből, most meg Gramsci. A különösen nehéz történelmi pillanatban két legkiválóbb vezetőnket kellett nélkülöznünk.

Így hát véget értek a szép napok az „Ordine Nuovo" kis kollektívája számára.

A torinói munkásmozgalom azonban, amely Gramsci és Togliatti tanítása szellemében fejlődött, továbbra is élen járt.

A tömegek nyomására és a körülmények állandó súlyosbodása miatt az Általános Szakszervezeti Szövetségben ülő reformisták végül is elhatározták, hogy Munkásszövetség néven új szervet hoznak létre, amelyben képviseltetik magukat az összes szakszervezetek és munkáspártok. Az új szervezetnek az volt a feladata, hogy biztosítsa a fasiszta offenzívával szembeni ellenállás feltételeit.

Hosszas ingadozás és habozás, végtelenbe nyúló viták után a Munkásszövetség 1922 augusztusában végre úgy döntött, hogy országos általános antifasiszta sztrájkot hirdet.

De ekkor már késő volt.

A fasiszták két évi szakadatlan győzelem után most már számbelileg is jelentős erőt képviseltek, s mindinkább tökéletesítették szervezetüket és fegyverzetüket.

A munkások és a parasztok, akiket helységről helységre, tartományról tartományra, majdnem mindenütt megvertek és lefegyvereztek, szinte teljesen szétzüllöttek. A fasizmust azonban oly hevesen gyűlölték, hogy ennek ellenére nagyon-nagyon sokan, több millióan vettek részt az általános sztrájkban, Torinótól egész Palermóig. De a fasizmus szétzúzásához szükséges harcos elszántság már kiégett belőlük. Ezért ezekben a napokban a fasiszták meg a hatóságok legázolták őket; a munkásságnak sok száz halottja volt, és a rendőrség ezrével tartóztatta le az embereket.

Vitathatatlan, hogy az augusztusi sztrájk során bátran harcolt majdnem egész Olaszország munkássága. Ez a bátorság azonban annak az embernek a bátorsága volt, aki majdnem reménytelen, elveszett ügyet véd.

Az öreg Filippo Turati, aki korábban arra tanította a munkásokat, hogy „jók, szentek, gyávák" legyenek – most felkapaszkodott a Quirinal[6] lépcsőin és Viktor Emmánuel király beavatkozását kérte a fasizmus ellen!

A végleges választ mintegy két hónappal később, 1922. október 22-én kapta meg a királytól.

Október közepe táján tartotta országos kongresszusát Nápolyban a fasiszta párt. Ebből az alkalomból tíz- meg tízezer állig felfegyverzett feketeingest vontak össze Nápolyban.

Mindenki azt várta, hogy „valami" történni fog – a fasiszta erők talán megkísérlik megdönteni Facta kormányát, Bonomi utódát.

Valójában semmi rendkívüli, semmi döntő eseményre nem került sor, azonkívül, hogy erőszakoskodtak – mint mindig, amikor sok feketeinges volt együtt.

A kongresszus célja lényegében csak az anyagi erő fitogtatása volt. Mussolini ugyan hangoztatta, hogy pártját öt hely illeti meg a következő kormányban, de sem ez, sem a szavaiba szőtt fenyegetés nem keltett különösebb hatást.

Pártunk azonban – különösen Bordiga – annyira tájékozatlan volt, oly felületesen, oly tévesen ítélte meg a helyzetet, hogy az „Ordine Nuovo" a kongresszus idején karikatúrát közölt Mussoliniről, azt a pillanatot ábrázolva, amint éppen öt miniszteri tárcát kér. A karikatúra alatt ez a szöveg állt: „Megőrült!"

És alig néhány nap múltán uralomra jutott a fasizmus!

A fasiszta kongresszus Michele Bianchinak, a fasiszta párt titkárának hírhedtté vált szavaival ért véget: „Nápolyban esik: mit lehet itt csinálni?"

Az akcióbrigádok, a fasiszta párt funkcionáriusai és vezetői hazatértek otthonukba, várva az újabb mozgósítást.

[6] Quirinal – a római királyi palota.

S alighogy hazatértek – Mussolini parancsot adott a „Marcia su Romá"-ra.

Hatalmas izgalmat keltett a hír: Mussolini elrendelte, hogy Olaszország összes feketeingesei vonuljanak Rómába és ragadják magukhoz a hatalmat; a menetelés irányítására quadrumvirátust nevezett ki, amelynek Emilio De Bono, Italo Balbo, Michele Bianchi és Cesare Maria De Vecchi volt a tagja.

Az „Ordine Nuovó"-nál egyre feszültebbé vált a helyzet. Szinte óráról órára súlyosbodott a bennünket – szerkesztőket, hivatalnokokat, nyomdászokat, vörösőröket – fenyegető veszély. Természetesen állandó készenlétben álltunk. Növeltük az őrszemélyzetet, kiegészítettük a rácsokat, a fegyvereket és fokoztuk az éberséget. Ha a fasiszták támadásra szánják magukat, bizony nagy öldöklés lett volna belőle. De nem támadtak.

A légkör valamelyest enyhült, amikor október 27-ről 28-ra virradó éjszaka megtudtuk, hogy a kormány elhatározta: a fasiszta próbálkozás meghiúsítására egész Olaszországban ostromállapotot hirdet. Az is tudomásunkra jutott, hogy az ostromállapot kihirdetésére vonatkozó indítványt Taddei belügyminiszter – Giolitti lelkes híve és néhány hónappal előbb még Torino prefektusa – nyújtotta be. Mindenki, aki őt városunkban ismerte, meg volt győződve arról, hogy Taddei őszintén antifasiszta és – ami e pillanatban még sokkal fontosabb volt – rendkívül erélyes ember. Ráadásul Rómából az a hír érkezett – nem tudom, igaz volt-e vagy légből kapott –, hogy Badoglio tábornok közölte a királlyal, amennyiben engedélyt kap a tüzelésre, „öt perc alatt végez az egész csürhével" – mármint a fasisztákkal.

Így hát, jóllehet minden feketeingest mozgósítottak és a mozgósítási parancsot pontosan végre is hajtották, s bár Olaszország különböző részein összecsapásokra került sor (önmagukban elég súlyos, de az igazi forradalomhoz képest mégis jelentéktelen összecsapásokra), az október 28-ára virradó éjszakán elég nyugodtak voltunk. Sőt, nyugodtabbak és bizakodóbbak, mint az utóbbi hónapokban bármikor: Mussolini átlépte az olasz uralkodó osztály megszabta határt, megkísérelte a lehetetlent, és ebbe minden bi-

zonnyal beletörik a bicskája. Ha a munkásmozgalom előrehaladásának a gyárak elfoglalása vetett véget, a fasizmus fellendülésének a római bevonulási kísérlet szab majd határt.

Október 28-án hajnali öt órától egészen délig nyugodtan, mitsem sejtve aludtam a szerkesztőségi karosszékben.

Délben, amikor felébredtem – illetve felébresztettek –, a rikkancsok már teleharsogták az utcát a nagy, a váratlan, a hihetetlen hírrel: a király megtagadta az ostromállapotról szóló határozat aláírását.

Mintha fejbe vágtak volna bennünket.

Persze mindannyian tudtuk, hogy a visszautasítással, az árulással a király a saját, az egész Savoyai-ház halálos ítéletét írja alá. Ez azonban gyenge vigasz volt.

A fasiszták szabad kezet kaptak, nyitva állt előttük az út.

Ugyan ki tartóztathatta volna fel őket?

Talán a hadsereg, amely hű volt a hitszegő királyhoz és annak akaratát hajtotta végre? Vagy a nép, amely két esztendei terror után elvesztette bátorságát, hitét, egységét és sok-sok ezer vezetőjét, akiket meggyilkoltak, bebörtönöztek vagy száműzetésbe kényszerítettek?

Mi az „Ordine Nuovo" szerkesztőségében nem ringattuk magunkat illúziókban. Akkor éjszaka még megpróbáltuk „kihozni" a lapot, de már tudtuk, hogy a fasizmus megnyerte a játszmát. Persze arra gondolni sem mertünk volna, hogy több mint húsz évig marad hatalmon, és hogy Olaszországot a legmélyebb szakadékba taszítja. De mindenesetre pillanatnyilag vereséget, súlyos vereséget szenvedtünk.

Az újságnál minden a legnagyobb rendben ment. A szerkesztőség és a nyomda a szokott módon működött. Nyugodtan vártuk az eseményeket, bármennyire kedvezőtlennek ígérkeztek is.

Este kaptuk a hírt: a király Rómába kérette Mussolinit, hogy a miniszterelnökséget felajánlja neki. Mussolini hálókocsiban Rómába indult. Az igazi, a hírhedt „Marcia su Roma" – hálókocsiban! A fasizmus és vezére másféle diadalt nem is arathatott volna...

Elindultunk mint rendesen – fiatalok voltunk! – egy feketekávéra a Bar Americanóba. Amoretti meg én egészen a Porta

Nuováig hosszabbítottuk meg éjszakai sétánkat, hogy lássuk, mi történik. Semmi rendkívüli nem történt, hacsak az nem, hogy az állomást és környékét elárasztották a jól felfegyverzett, többnyire részeg feketeingesek, akik arra készültek, akárcsak a vezérük, hogy elinduljanak Róma megbódítására – gyorsvonattal. S ezt minden veszély nélkül, a harc legcsekélyebb valószínűsége nélkül tehették.

Bizony, ha valamelyik gazfickó felismer bennünket, nem ússzuk meg szárazon, annyi bizonyos!

Megfordultunk hát, visszatértünk a szerkesztőségbe.

Alighogy megérkeztünk – késő éjszaka lehetett –, közölték velünk, hogy a rendőrség a kapu előtt áll. Egy rendőrtiszt a lap felelős szerkesztőjével kívánt beszélni. Bejelentette, hogy parancsa van a helyiségek kiürítésére. Tíz percen belül választ kért: vagy jószántunkból elhagyjuk az épületet, vagy erőszakhoz folyamodik. Az „Ordine Nuovo" kapuja előtt százával álltak a gárdisták és a csendőrök, nem szólva a sok polgári ruhás rendőrről.

Már régebben utasítást kaptunk a párttól, hogy álljunk ellen a fasisztáknak, de nem volt utasításunk a hatóságokkal szembeni ellenállásra. A rendőrséggel szembeni ellenállás teljesen haszontalannak látszott és csak fölösleges áldozatokkal járt volna.

Rövid tanácskozás után úgy határoztunk, hogy elhagyjuk az „Ordine Nuovo" épületét.

A kapuban megmotoztak, de utunkra engedtek bennünket.

Nem sokkal később a rendőrség kitárta a kaput a fasiszták előtt.

Amikor néhány nap múltán – velem volt akkor Palmiro Togliatti is – újra megpillanthattam lapunk székházát, siralmas kép fogadott. Kifosztották és feldúlták az adminisztrációt és a szerkesztőséget, összetörték a szedő-öntőgépet, a rotációs gépet és a tömöntőgépeket. A roncsok szanaszét hevertek a folyosókon és az udvaron.

Ugyanazon az éjszakán, amikor az „Ordine Nuovó"-t elfoglalták és szétrombolták, másodszor is felgyújtották a torinói Munkáskamara pompás palotáját.

És ugyanazon az éjszakán a király „tettétől" felbuzdult fasiszta bandák végig az országban száz meg száz Munkáskamarát, lap- és szövetkezeti székházat, magánlakást részesítettek hasonló „elbánásban".

Közben pedig az éjszaka leple alatt Mussolini hálókocsija sebesen robogott Róma felé, ahol a király már várta új miniszterelnökét.

Így győzött a fasizmus.

Ez volt hát az annyiszor dicsőített és magasztalt „Marcia su Roma".

És az olasz történelembe új lap került, a legszégyenletesebb, amit valaha leírtak.

Hatalmon a fasizmus

Nem ringattuk magunkat illúziókban.

Megértettük – ki egészen világosan, ki kevésbé –, hogy mindannyiunknak súlyos áldozatokat kell majd hoznunk, súlyos üldöztetéseket elviselnünk; hogy a fasizmus alatt nagyon nehéz lesz majd az életünk és közülünk sokan elesnek a harc mezején, amíg a szabadság napja újra fel nem virrad hazánk felett.

Ismertük ellenségünket. Tudtuk, hogy kegyetlen, vad és könyörtelen. Gyűlöltük egész valónkkal, és ez a gyűlölet kétségtelenül kölcsönös volt.

Nem, nem ringattuk magunkat illúziókban.

És mégsem tudtuk elképzelni, hogy a fasizmus két, három, legfeljebb öt évnél tovább tarthat.

Mire alapoztuk azt a reménységünket, hogy az egész vagy majdnem az egész olasz uralkodó osztály cinkosságával oly könnyen hatalomra jutó fasizmus, amelynek élén gátlástalan és uralomra vágyó fiatalok álltak, viszonylag könnyen megbukik majd?

Nehéz lenne pontos választ adni erre a kérdésre.

Egyrészt eltöltött bennünket az az egészséges hit, hogy népünk nem tűrheti lázadás nélkül a vad elnyomó és kizsákmányoló rendszert. Meg aztán bizonyos fokig bíztunk a nemzetközi demokráciában és a különböző nemzetek demokratikus kormányaiban is, amelyek – így gondoltuk – nem engedik, nem engedhetik meg, hogy egy olyan politikai, gazdasági és stratégiai szempontból jelentős ország-

ban, mint Olaszország, gyökeret verjen és megszilárduljon a banditák és kalandorok kormánya.

Másrészt az a halvány és naiv, de tudatunk mélyén kétségtelenül ott gyökerező meggyőződés élt bennünk, hogy a fasizmus a maga cinikus programjával – az erőszak és az agresszió programjával –, a nép, a szabadság, a civilizáció és a haladás ellen forduló barbár módszereivel olyan nagyfokú anakronizmus, olyan szörnyűség, olyan iszonyatos és arcátlan megcsúfolása az emberi, az egyetemes öntudatnak, hogy Olaszország és a világ előbb-utóbb valamiképpen majd csak kiirtja ezt az undorító, visszataszító daganatot.

A száraz tárgyilagosság kétségtelenül hibának ítéli derűlátásunkat. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az antifasizmus nem valami elvont dolog volt, hanem elkerülhetetlen hibákkal és elkerülhetetlen gyengeségekkel teli emberek mozgalma, akkor el kell ismerni, hogy túlzott optimizmusunk hatalmas erőt jelentett, felbecsülhetetlen értékű biztatást az ellenállásra és a harcra.

Mussolini nem volt egészen magabiztos, és úgy látszik, nem nagyon bízott rendszerének erejében sem, mert a „Marcia su Romá"-t követő napon koalíciós kormányt alakított, amelynek tagjai között a fasisztákon kívül liberálisok, „demokraták" és kereszténydemokraták is voltak.

Miniszterelnöki bemutatkozó beszédét a parlamentben a kirohanások és fenyegetések özöne jellemezte („E szürke, süket dísztermet csatatérré változtathatnám" stb.), ugyanakkor azonban megígérte, hogy visszatér a rendhez, az alkotmányhoz, a törvényességhez. A parlament többsége – mint már említettem, a fasiszta képviselők száma alig haladta meg a harmincat – bizalmat szavazott a feketeinges banditák vezérének. Csak a szocialisták, a kommunisták és a köztársaságiak szavaztak egyöntetűen az új kormány ellen.

Hamarosan kitűnt azonban, hogy „a rendhez való visszatérés" ígérete ocsmány hazugság, ünnepélyes gúnyolódás volt csupán. Mindenütt folytatódtak a támadások, a ricinus-itatások, a gyilkosságok.

Egyetlen antifasiszta párt feloszlatására sem hoztak törvényt; nem oszlatták fel a mi pártunkat sem. De ha a rendőrség négy-öt kommunistán rajtaütött, habozás nélkül letartóztatta őket. Ha a

feketeingesek kommunistákat vagy szocialistákat fedeztek fel, mielőtt a rendőrségnek átadták volna őket, vadul kegyetlenkedtek velük.

Az antifasiszta sajtót sem tiltották be. Nemcsak a nagy liberális lapok jelentek meg változatlanul, mint például a „Corriere della Sera", a „Stampa" és a „Giornale d'Italia" – amelyek egyébként abban az időben szinte teljesen behódoltak a fasizmusnak –, hanem az „Avanti!" és a trieszti „Lavoratore" is. Nem létezett akkoriban cenzúra, sem előzetes elkobzási jog. De egy „kis" kellemetlenség azért akadt itt-ott: vidéken a szocialista és kommunista lapok nem érkeztek meg rendeltetési helyükre, mert a fasiszták rendszeresen megsemmisítették a példányokat, mielőtt azok az árusítókhoz, vagy az előfizetők kezébe juthattak volna, és ha bárhol – kivéve a nagyvárosokat, ahol a helyzet valamivel jobb volt – meglátták valakit egy „felforgató" újsággal, biztosan véresre verték vagy ricinusolajat itattak vele.

Ilyen körülmények között a pártnak a törvényes sajtót illetően arra kellett összpontosítania erejét, hogy életben tartsa a „Lavoratoré"-t. A lap vezetését Egidio Gennari elvtársra bízták, akit nem sokkal később tőrszúrásokkal súlyosan megsebesítettek a trieszti fasiszták.

Pillanatnyilag gondolni sem lehetett arra, hogy az „Ordine Nuovó"-t torvényes keretek között újra megjelentessük.

Néhány nappal a „Marcia su Roma" után a fővárosból Torinóba érkezett Palmiro Togliatti elvtárs.

A „Communista" szerkesztőségét feldúlták a fasiszta rohamcsapatok, és Rómában sem volt lehetőség napilapunk életrekeltésére. A szerkesztőség ellen intézett támadáskor a feketeingesek elfogták Togliattit és agyon akarták lőni. Könnyű diadaluk után azonban tort ültek, és úgy berúgtak, hogy Togliattinak egy adott pillanatban, nem mindennapi hidegvérrel, sikerült kimenekülnie karmaikból.

A pártvezetőség, amely jó ideje illegalitásban működött Rómában – egy része egyébként ezekben a napokban Moszkvában, az Internacionálé IV. kongresszusán tartózkodott –, úgy döntött, hogy Togliatti jöjjön egy időre Torinóba, s ott félig-meddig illegálls

alapokon irányítsa a mozgalom újjászervezését, és oldja meg az „Ordine Nuovo" megsemmisítésével kapcsolatban felmerült gyakorlati és adminisztratív problémákat. Engem melléje osztottak be.

Feladataink közé tartozott, hogy az „Ordine Nuovó"-t, akárhogyan is, de minél gyakrabban jelentessük meg illegálisan.

Számíthattunk egy megbízható cinkográfusra és egy rendkívül rossz állapotban levő nyomdagép tulajdonosára, aki szintén hajlandó volt segíteni nekünk.

Az „Ordine Nuovo" első illegális számait mindössze egyetlen lapra nyomtattuk. Szedőgépünk nem lévén, a szöveget írógépen írtuk le, kivéve a fejrészt, amit kézzel rajzoltunk meg két papírlapra, azután két oldalra elkészítettük a szedést helyettesítő klisét. Majdnem mindennap megjelentettük a lapot, több ezer példányban; gyorsan elkelt, és a pénz rendszeresen befolyt. A fasizmus győzelmét követő két hétben a helyzet még olyan volt, hogy a munkáskerületek számos újságárusa elfogadta illegális lapunkat, és miután alaposan körülnézett, az „Ordine Nuovó"-t régi vásárlóinak kezébe csúsztatta.

Micsoda öröm volt számunkra később, amikor megtudtuk, hogy az „Ordine Nuovó"-nak minden Moszkvába érkező illegális számát kiragasztották a Kreml Szent György-termében, ahol a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusa ülésezett!

Minden jól ment addig, amíg megelégedtünk a két szerény, géppel írt és cinkografált oldallal; alig tíz nap múltán azonban megnőtt a becsvágyunk, mármint Togliattié meg az enyém, és azt akartuk, hogy az újság mindenképpen nyomdai betűkkel jelenjék meg. Ezért több kisebb nyomdába ellátogattunk, abban a reményben, hogy valamelyik majd csak elvállalja az „Ordine Nuovo" illegális nyomását.

Mintegy tíz nyomdában jártunk. Elképesztően szemtelen arccal álltunk a tulajdonos elé, és a legnagyobb nyugalommal szegeztük neki a kérdést: Kérem, nem lenne hajlandó egy ilyen és ilyen alakú újságocskát kinyomtatni? Persze felhívtuk a figyelmét, hogy illegális, titokban megjelenő lapról van szó.

Természetesen jó néhányan elutasítottak bennünket, de egyik

sem jelentett fel a rendőrségen. Ez is mutatja, hogyan vélekedett akkoriban a fasizmusról a torinói kispolgárság.

Végül is, ha jól emlékszem, a Pio Quinto utcában volt egy kis nyomda, tulajdonosa vállalta, hogy elkészíti nekünk a szedést. Levonatkészítő gépünk volt, így hát emiatt se fájt a fejünk. Nagy siker volt ez.

Sajnos, néhány nappal később betűszedőnk megrémült a saját bátorságától, és többé nem akart tudni rólunk.

Togliattival újra nyakunkba vehettük a várost, hogy valahol Torinóban nyomdát és bátor nyomdászokat találjunk. Ugyanazt a kérdést tettük fel mindenütt: Kérem, nem lenne hajlandó egy ilyen és ilyen alakú újságocskát kinyomtatni? . . .

Egyik reggel egy Carlo Alberto utcai nyomdatulajdonoshoz kopogtunk be. Nagyon udvariasan fogadott bennünket, és szó nélkül vállalta a magunkkal hozott kéziratok kiszedését.

– Délután két óra tájban nézzenek be, akkor már kijavíthatják a kefelevonatot – mondta. – Minden készen lesz.

Délután két órakor fontos gyűlésünk volt, és a kefelevonat korrigálásával egy éppen néhány napig Torinóban tartózkodó idősebb nyomdász elvtársat bíztunk meg.

Az öreg nem volt valami vidám, amikor hét óra felé összetalálkoztunk.

– Na, mi van? Kijavítottad a kefelevonatot?

– Nem, nem javítottam ki. Viszont megittam egy fél liter ricinusolajat. Az a disznó nyomdatulajdonos kettőtök számára készített elő ricinust, és nekem mind a két adagot le kellett nyelnem. Szerencsére nem volt semmi a gyomromban, és így elmaradt a hatás . . .

Szegény jó öreg nem haragudott ránk. Ellenkezőleg, szinte boldog volt, hogy megkímélt bennünket a hashajtótól.

Kemények voltunk, mint a szikla, és nem adtuk fel a reményt. S néhány nappal később az „Ordine Nouvo" újra megjelent, most már nyomdai betűkkel.

Csak a decemberi öldöklés vetett véget megjelenésének. Togliatti ekkor már Moszkvában volt, hogy a IV. kongresszuson résztvevő olasz küldöttséghez csatlakozzék.

A fasizmus országszerte teljes győzelmet aratott, de néhány nagyvárosban, többek között Torinóban még nem sikerült olyan általános, súlyos terror-légkört teremtenie, amely megbénította volna az antifasiszták minden tevékenységét és megfosztotta volna a népet, főleg a munkásokat, a megtorlás minden reményétől és szándékától. Jóllehet a fasizmus győzött, ellenfelei nem érezték magukat teljesen és véglegesen megvertnek. A torinói helyzetre jellemző az a mód, ahogyan az illegális „Ordine Nuovo" megjelent, ahogyan terjesztették és ahogyan a munkások fogadták. Ezt a légkört más tények végtelen sora is érzékeltette, s ez bizony nem kerülte el a fasiszták figyelmét.

Úgy érezték, itt az ideje, hogy súlyos csapást mérjenek ránk, kiterjedt terror-akciót vigyenek véghez, és megértessék a torinói munkásokkal: tévednek, ha azt hiszik, hogy más városok és falvak dolgozóihoz viszonyítva kiváltságos helyzetben vannak; a fasizmus vasökle Torinóban sem gyengébb, nem is szelídebb, mint másutt.

Valójában ezért követték el a torinói fasiszták – országos vezetőikkel és a kormánnyal egyetértésben – a „decemberi öldöklés" néven ismeretes iszonyú bűncselekményeket.

Vasárnap, december 17-én este, egyik lábán megsebesítették Carlo Fratót, a fiatal kommunistát, aki erre jogos önvédelemből megölt két fasiszta rohamosztagost. A hír gyorsan elterjedt a városban, és tartottunk is megtorlástól, de olyan szörnyűségre, mint ami bekövetkezett, senki sem mert volna gondolni . . .

Az éjszaka nyugodtan telt el – a gyilkosok nyilván még nem tudták kidolgozni a részletes tervet –, de reggel a fasiszták berontottak a Munkáskamarába, helyiségeit feldúlták, felgyújtották. Néhány elvtárs tartózkodott éppen ott, a többi között Pietro Ferrero, a vasasok titkára, Gennaro Gramsci, Antonio testvére, az „Ordine Nuovo" ügyvezetője és Arturo Cozza, Biellából. Mindannyiukat véresre verték. Az idős Cozza elvtárs, aki később Párizsban halt meg, sohasem heverte ki teljesen az akkor szenvedett súlyos sérüléseket.

Délután találkoztam az „Ordine Nuovo" két szerkesztőjével. A lapot a történtek ellenére, mindenképpen meg akartuk jelentetni. Nem sikerült. Se a nyomdatulajdonos, se a cinkográfus nem volt

hajlandó elkészíteni a munkát. Ekkor már egész Torinóban a terror és a halál baljós légköre uralkodott.

Viglongo meg én arra gondoltunk, hogy hamis néven éjszakai szállást bérelünk a Garibaldi utcában, a város szívében levő „Casalegno" szállodában (akkor még nem kértek a szállodákban igazoló iratokat). Útban odafelé a Cernaia utca oszlopai alatt Pietro Ferreróba ütköztünk, aki még magán viselte a reggeli botütések okozta zúzódások nyomait és egészen alélt volt.

– Én is szeretnék éjszakára egy szállodai szobát – mondotta. – Őrültség lenne hazamenni.

– Igazad van. Csakhogy – most, húsz év után is összeszorul a szívem, ha rágondolok, milyen végzetes következményeket zúdítottak szavaink Pietro Ferreróra – nem lenne okos dolog, ha mind a hárman ugyanabba a szállodába mennénk; feltűnést keltenénk. Két lépésnyire, a Porta Susa-i állomás tőszomszédságában van a „Dogana Vecchia". Jobb lenne, ha te oda mennél aludni.

Elbúcsúztunk: „A holnapi viszontlátásra itt és itt."

Egész éjjel le se hunytuk a szemünket. Szünet nélkül csattogtak a revolver- és puskalövések: a bortól és vértől mámoros fasiszták szórakoztak eszeveszetten lövöldözve. Éjfél tájban nagyerejű robbanások egész sorát hallottuk. Később megtudtuk, a fasiszta rohamosztagosok gyújtóbombákat dobtak a Munkáskamara helyiségeibe.

Reggel még nem tudtuk pontosan, mi történt az éjszaka, de éreztük, hogy valami nagyon súlyos dolog. Elvben tehát úgy határoztunk, hogy először találkozunk különböző elvtársakkal és részletes értesüléseket szerzünk, majd este vagy másnap elindulunk – Viglongo Triesztbe, én meg Rómába –, hogy a „Lavoratore" szerkesztőségét és a pártvezetőséget tájékoztassuk.

Nyolc óra felé kiléptünk a szállodából, s elindultunk Gennaro Gramsci lakása felé, aki bútorozott szobában lakott a Statuto téren. Tőle kellett megkapnunk az útiköltséget.

A nácik, fasiszták és falangisták a következő esztendőkben szinte minden európai országban olyan szörnyűségeket követtek el,

hogy azok teljesen elhalványítják De Vecchi és Brandimarte feketeingeseinek 1922 decemberében Torinóban véghezvitt gazságait.

Azokhoz az iszonyatos gonosztettekhez képest, amelyek később az emberiséget sújtották, a torinói események nemigen haladják meg egy „kis epizód" méreteit. De gondoljuk csak meg: ez a „kis „epizód" az első volt, és ha a demokraták az egész világon erélyesen tiltakoztak volna, ez valószínűleg már akkor megállj!-t parancsol a fasizmus véres őrjöngésének, a banditák arcába kiáltva: az emberiség nem hajlandó eltűrni, hogy elvetemült gonosztevők középkori sötétségbe taszítsák! Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a decemberi torinói öldöklésnek „precedens" jellege volt, megértjük annak nagy jelentőségét.

A Garibaldi utca és a Palestro körút sarkán, néhány lépésnyire attól a szállodától, ahol az éjszakát töltöttük, egy újságárus kirakta a „Stampa" és a „Gazetta del Popolo" legújabb számát, pirossal jelölve meg az aznapi és az előző éjszakai legfontosabb híreket. Olvastukra földbegyökerezett a lábunk – a megdöbbenéstől szinte megkövülten álltunk ott.

Carlo Berruti községtanácsost, a vasutasszakszervezet titkárát, a kommunista párt tagját és legjobb személyes barátunkat még hétfőn délután agyonlőtték Nichelino külvárosban, a mezőn.

Pietro Ferrero – alig néhány órája beszéltünk vele és búcsúztunk el tőle – holttestét zúzódásokkal tele és szétroncsolt koponyával a II. Viktor Emmánuel emlékmű lábánál találták meg, néhány száz méternyire a Munkáskamarától; néhány száz méternyire attól a helytől, ahol előző este elváltunk tőle.

És a meggyilkoltak tragikus névsora több, számunkra ismeretlen névvel folytatódott: Cesare Pochettino, Matteo Chiolerio, Erminio Andreoni, Andrea Chioso, Matteo Tarizzo, Leone Mazzola, Evasio Becchio, Giovanni Massato. Valamennyiüket december 18-ról 19-re virradó éjjel gyilkolták meg. Ugyanezen az éjszakán rengeteg sebesültet szállítottak be a város különböző kórházaiba.

A vér és a terror valóságos orgiát ült. S mindez békeidőben, a huszadik század kellős közepén, Olaszország egyik legkulturáltabb és legmodernebb városában!

Mondom, szinte kővé meredtünk az iszonyattól.

Pedig akkor még nem is ismertük e lidérces éj minden szörnyűségét, hátborzongató részletét: azokat a részleteket, amelyek önmagukban is jól megmutatják, mi a fasizmus, milyenek voltak a fasiszták Olaszországban és az egész világon.

Még jól emlékszem mindarra – holott e sorokat pontosan huszonegy esztendő múltán írom –, amit azokban a napokban az újságokban olvastam vagy más forrásokból tudtam meg a fasiszták gaztetteiről.

A fasiszta vandálság első halálos áldozata ezekben a napokban Carlo Berruti volt.

December 18-án délután néhány feketeinges, élükön egy Porro nevű fiatal diákkal, aki néhány hónapja még a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagja volt, behatolt az államvasutak Re Umberto körúti épületébe és elfogta Berrutit.

Akik látták Berrutit hóhérainak karmai között, egyöntetűen azt vallották, hogy nagyon nyugodt volt, az izgalom legcsekélyebb jelét sem lehetett felfedezni rajta. A teherautón, amely a halálba vitte, szokása szerint békésen pipázott. Pontosan tudta, milyen sors vár rá. Ám a halált derűsen fogadta, mert hitte, hogy vértanúsága nem lesz hiábavaló; hitte, hogy halálával is azt az ügyet szolgálja, amiért élt.

A teherautó néhány percre megállt a fasiszták Cairoli körúti székháza előtt. Porro bement az épületbe, hogy beszámoljon feletteseinek az „expedíció" eredményéről, majd a teherautó újra elindult és Nichelino felé robogott. Ezután elképzelhetjük, mi történhetett a nichelinói réten, ahol késő este megtalálták Carlo Berruti holttestét.

A hivatalban, ahol Berruti dolgozott, másnap reggel egy altiszt bizonyos Angelo Quintaglie, volt csendőr, cseppet sem felforgató, még kevésbé antifasiszta elem – nem tudta véka alá rejteni a történtek fölötti megdöbbenését. Úgy látszik, valami semmirekellő meghallhatta a szavait, és dél felé megjelent a hivatalban egy feketeinges rohamosztag. A banda vezére Quintaglie iránt érdeklődött. Amikor a szerencsétlen mitsem sejtve megjelent, hat revol-

verlövéssel végeztek vele. Ezután a feketeingesek zavartalanul elvonultak.

Carlo Berruti alig húszéves fiát, aki a vasútnál segédtisztviselői állást töltött be, nyomban apja meggyilkolása után elbocsátották azon a címen, hogy „gyenge munkaerő".

Pietro Ferrero meggyilkolásának a fasisztákon kívül nem volt szemtanúja. De ez a gaztett szinte minden részletében rekonstruálható.

Hétfőn este, amikor elvált tőlünk Pietro Ferrero, ahelyett, hogy nyomban a szállodába ment volna, minden bizonnyal a Munkáskamara felé vette útját. Valószínű, hogy a fasiszták akkor már körülvették az épületet, hogy felgyújtsák. A közeledő emberben felismerték a vasasok titkárát. Lefogták, hozzákötözték egy teherautóhoz, azután teljes sebességgel végigrobogtak vele a Galileo Ferraris körúton a II. Viktor Emmánuel emlékmű felé, amely ennek a körútnak és a Viktor Emmánuel körútnak a kereszteződésénél emelkedik. Másnap reggel a széles út mentén húscafatokat és vérnyomokat találtak . . .

Az éjszaka folyamán Ferrero holttestét a San Giovanni kórházba szállították. Még rokonai sem ismerték fel. Arca, feje, hús, csont és vér zúzott pépévé torzult. Csak a pénztárcájában talált igazolvány alapján állapíthatták meg személyazonosságát.

Azon a tragikus éjszakán még egy pillantást akart vetni a Munkáskamarára, otthonára. Ez a vágya az életébe került; iszonyatos halált halt.

De minek is folytassuk a borzalmas múlt felidézését?!

A „decemberi öldöklés" áldozatait legnagyobbrészt otthonukban, késő este fogták el, amikor már ágyban voltak, megfélemlített, a rémülettől szinte eszüket vesztett szüleik, feleségük, gyermekeik szeme láttára. Néhányukat – Matteo Chioleriót, Andrea Chiomót, Leone Mazzolát – revolverlövésekkel vagy botütésekkel gyilkolták meg, saját otthonukban, szeretteik előtt. Másokat az utcára vagy a közeli rétre hurcoltak, ahol később már csak a holttestüket találták meg. A feketeingesek meggyilkolták Erminio Andreonit, majd újra betörtek otthonába, ahol fiatal felesége tartózkodott pólyás gyer-

mekével. Bútorait kidobálták és az utca kellős közepén felgyújtották. A tiltakozni próbáló asszonyt megpofozták, bántalmazták.

Sohasem sikerült megállapítani a „decemberi öldöklés" áldozatainak pontos számát. Tizenegy áldozatnak a személyazonosságát derítették csak ki. Pietro Brandimarte milicista ezredes azonban, aki a fasiszta Scarampi del Cairóból, Voltoliniből, Monteferrinóból és Orsiból álló külön „quadrumvirátussal" közösen közvetlen szervezője volt az öldöklésnek, a gyilkosságok utáni napon kijelentette, hogy tizenöt-húsz áldozat volt. Általában az a vélemény, hogy harmincnál több embert gyilkoltak meg, és a sebesültek száma szinte felmérhetetlen.

Nos, a mészárlást követő napon Casere Maria De Vecchi államtitkár nyilvánosan fejezte ki elégedettségét, és vállalta a Torinóban történtekért a teljes felelősséget.

Viglongóval ellátogattunk Gennaro Gramsci otthonába: szerény kis bútorozott szoba egy nagy háztömbben. A szobát hosszú folyosó választotta el a lépcsőfordulótól.

Gennaro Gramsci ágyban feküdt, bekötött fejjel. Az előző napi botütések nem nagyon súlyos, de azért elég komoly sérüléseket okoztak.

Amikor szobájába léptünk, ott találtunk néhány látogatót: Angelo Pastorét, az „Ordine Nuovo" egyik szerkesztőjét, Casalét és Lorenzettit, a lap két alkalmazottját, és Bernolfo elvtársat, aki az utolsó pillanatig a lap védelmével megbízott „vörösőrség" vezetője volt.

Érkezésünk után alig néhány perccel rekedt, borízű hangok és döngő léptek hallatszottak a folyosóról. A következő pillanatban, mielőtt még felocsudhattunk volna, mintegy tíz feketeinges tört be a szobába. „Fel a kezekkel!" – ordították, s ránk szegezték puskájukat.

Ez nem volt tréfa! Felemeltük kezünket, és mozdulatlanságba merevedtünk. Határozottan úgy éreztem, vége az életemnek, az életünknek. Hiszen éjjel meggyilkolták Chiomót, Chioleriót, Mazzolát és még sok más elvtársat; miért tennének kivételt éppen velünk, az „Ordine Nuovo" munkatársaival?

Néhány másodpercig nagyon rosszul éreztem magam, de azt hiszem, ezt senki sem vette észre. Aztán lelkem mélyén megnyugodtam. Azt hiszem, az adott megnyugvást, hogy leszámoltam az életemmel: mindennek vége, semmi remény, a halál elkerülhetetlen. A többi elvtárs is egészen nyugodtnak látszott. Csupán a régóta súlyos beteg Lorenzetti volt halálsápadt és reszketett minden ízében.

Hátrakötötték a kezünket – kivéve Gennaro Gramsciét, ő az ágyában maradhatott. Ezután ránkparancsoltak, hogy kövessük őket és induljunk kifelé.

A kalapom egy széken hevert. Megkértem az egyik fasisztát, tegye a fejemre. Meg is tette, igaz, hogy nem valami udvariasan, mert ráhúzta egészen a szememre. Ekkor egy másik fasisztához fordultam, aki rangjelzést is viselt – később megtudtam, hogy Revel gróf, milicista hadnagy volt – s így szóltam hozzá: – Legyen szíves, igazítsa meg a kalapomat. Nem akarok úgy meghalni, hogy azt higgyék rólam, részeg vagyok.

– Milyen nyugodtan mondja azt, hogy meghal! – felelte, miközben megigazította a kalapot a fejemen. – De ma megússzák a dolgot. Bezzeg, ha tegnap kerülnek a kezünkbe...

A ház kapuja előtt, a Statuto téren, két taxi várt ránk. Beszálltunk az egyikbe, hárman foglyok – én Lorenzettivel és Bernolfóval kerültem egy kocsiba – és két fasiszta, akik revolverüket ránk fogták. Egy másik fasiszta – markában szintén revolverrel – beült a sofőr mellé. A járdán és az árkádok aljában álló emberek megfélemlítve nézték a jelenetet.

A gépkocsi elindult a Pó felé. Revel szavai nem keltettek bennem morzsányi illúziót sem. Tudtam, hogy Nichelino felé robogunk. Tudtam, hogy ugyanazon a helyen gyilkolnak majd meg bennünket, ahol – az imént olvastam az újságban – Berrutival is végeztek. Lelki szemeimmel már láttam holttesteinket elnyúlva a réten.

Egy másodpercig arra gondoltam, hogy olcsón megúsznám, ha csak megsebesítenének, ha az egyik karomat vagy lábamat veszíteném el. De ilyesmiről nem lehet szó. Az „Ordine Nuovo" munkatársai vagyunk. Gramsci barátai vagyunk. Fizetnünk kell. És fizetni fogunk...

Ekkor már biztosra vettem, hogy bátran fogok meghalni; az

elvtársak elégedettek lehetnek majd velem. És nagy nyugalmat éreztem. Csupán azt kívántam, hogy gyorsan, minél előbb legyünk túl mindenen.

A gépkocsi bekanyarodott a Cairoli körútra és megállt a fasiszta párt székháza előtt, ahol rengeteg feketeinges álldogált. Olyan örömujjongással fogadtak minket, mint a vadász a könnyű zsákmányt.

Bevittek bennünket egy nagy, földszinti helyiségbe, ahol egy asztalnál Scarampi del Cairo márki terpeszkedett. A szomszédos helyiségben terítették ki annak a két fasisztának a holttestét, akikkel a mi Pratónk végzett.

Scarampi parancsot adott, hogy a köteleket vegyék le rólunk.

– Ti vagytok hát az „Ordine Nuovo" híres munkatársai? – mondotta. – Szép kis alakok! Miért nem mentek Oroszországba? Ott a helyetek.

– Nem, téved, itt a mi helyünk – feleltem –, ezért nem megyünk Oroszországba.

A fogolycsoport tagjai közül nekem volt a legfelelősségteljesebb pártbeosztásom. Hallgatólagosan mindnyájan beleegyeztek, hogy a nevükben én válaszoljak.

– Igaz – folytattam –, mindannyian az „Ordine Nuovo" munkatársai vagyunk. De csak hárman vagyunk szerkesztők. Velünk azt tehetnek, amit akarnak. A másik három fogoly azonban csupán egyszerű alkalmazottja a lapnak. Nézzék például ezt, aki úgy remeg, mint a nyárfalevél – és megvetéssel Lorenzettire böktem –, ugyanúgy dolgozott nálunk, mint más cégnél szokás: a kenyerét kereste. Nevetséges dolog lenne őt felelősségre vonni...

Menteni próbáltam a menthetőt, és helyzetünket különválasztani Lorenzettiétől, akinek viselkedése szégyenkezést váltott ki bennem. De Lorenzetti nem engedte mondatomat befejezni, és reszkető karját felemelve, remegő hangon mondotta:

– Csak értsük meg egymást, én is kommunista vagyok!

Szerettem volna átölelni. Csak a beteg teste remegett. De a büszkeség, hogy kommunista, legyőzte betegségét és félelmét is.

– Ma nem akarunk senkit eltenni láb alól – mondotta Scaram-

pi. – Különben sem benneteket kerestünk, hanem Gramscit és Terracinit. – S amikor e neveket kiejtette a száján, szeme izzó gyűlölettől égett. – Ti azonban – tette hozzá nem sok meggyőződéssel – megígéritek, hogy többé nem fejtetek ki antifasiszta propagandát.

– Tegyenek velünk, amit akarnak. Semmit sem ígérünk meg.

De a reménysugár már ébredezni kezdett bennünk. Talán mégsem gyilkolnak meg.

Közben megérkezett Brandimarte, az öldöklés szervezője. Revel odalépett hozzá; néhány percig halkan tárgyaltak, majd Brandimarte távozott, és Revel felénk fordulva, így szólt:

– Rosszul áll a szénátok. Brandimarte a fejetekre pályázik. De mi meg akarunk menteni benneteket. Lóduljatok kifelé, de ne próbáljatok szökni, mert belétek lövünk. Amikor majd azt mondom, hogy mehettek, induljatok el, a saját számlátokra.

Komédiát játszik? Biztosan.

Kiléptünk a kapun, a fegyveres feketeingesek rajától körülvéve. A Cairoli körútról befordultunk a Viktor Emmánuel körútra.

Talán száz lépést tehettünk, amikor a Cairoli körút és a Viktor Emmánuel körút sarkán elénk bukkant az ordítozó, hadonászó Brandimarte. A milicista ezredes megállított két autót, Revel azonban odarohant hozzá, majd röviddel utána visszajött és kijelentette:

– Elmúlt a veszély. Meggyőztem. Odaállítunk benneteket a falhoz, mintha agyonlőnénk, de csak komédia az egész.

A komédia folytatódott. De most már nem hittük, hogy végezni fognak velünk. Fényes nappal, a város szívében?!

Odaállítottak mind a hatunkat annak a kis villaszerű kolostornak a falához, amely a Viktor Emmánuel körút és a Massimo d'Azeglio körút sarkán emelkedett.

Emlékszem, hogy a falhoz közeledve arra gondoltam: „Szép kis komédia! Végül ez is olyan »színlelt agyonlövés« lesz, mint Cavaradossié a Toscában . . ."

Hat fasiszta szegezte ránk a puskáját. Közöttük Brandimarte hadonászott a revolverével. A járókelők riadt tekintetet vetettek felénk, és megszaporázták lépteiket.

Brandimarte két lépést tett előre; Bernolfóhoz közeledett, aki

jobbra az első volt; megfenyegette a revolverével, megpofozta és ráordított:

– Most pedig takarodj, és többé ne lássam a mocskos pofádat!

Ugyanez a jelenet játszódott le a Bernolfo mellett álló Angelo Pastoréval.

Bennünket, négyünket, már nem pofozott meg. Beérte a fenyegetőzéssel és a gyalázkodásokkal.

Szabadok voltunk!

Viglongo meg én felugrottunk egy robogó villamosra.

Egy utas megkérdezte tőlünk: – Nem ti álltatok az előbb a falnál?

– De igen, mi . . .

Minek köszönhettük hát az életünket?

Való igaz, hogy fényes nappal, a város szívében nem lehetett bennünket meggyilkolni. Ebből túl nagy botrány kerekedett volna. Viszont nyugodt lélekkel elhurcolhattak volna a város szélére, hogy ott végezzenek velünk.

Talán a nyugalmunk, a bátorságunk döbbentette meg Revelt és Scarampit? Bizonyára hatással volt rájuk ez is. De nem kétséges, hogy mégsem ez mentette meg az életünket. Scarampi annak a „quadrumvirátusnak" a tagja volt, amely Brandimarte vezetésével előző éjjel a szörnyű, vadállati öldöklést rendezte, és Revel is bizonyára nemegyszer szennyezte be vérrel a kezét azon az éjszakán. Nem, sem a cinikus Scarampi zöldes-lilás képe, sem a nagyon elegáns Revel piperkőc pofája nem vallott olyan lelkületű emberre, aki nemes cselekedetre képes a foglyul ejtett, bátor ellenséggel szemben.

Igaz, el akarták hitetni velünk, hogy ők mentették meg az életünket. De az egész csak komédia volt. Csupán azért nem öltek meg bennünket, az „Ordine Nuovo" hat munkatársát, mert felülről parancsot kaptak, hogy 19-én nem folytathatják az előző napi és éjszakai mészárlást. Antonio Quintaglie meggyilkolása – ami akkor történt, amikor mi foglyok voltunk a fasiszták barlangjában – bizonyára néhány olyan feketeinges egyéni kezdeményezése volt, akik még nem szereztek tudomást a Rómából érkezett, Brandimarte és társai előtt már ismert új parancsokról.

Nem kétséges, hogy ezek a parancsok fékezték meg őket, nem pedig a „nemeslelkűségük".

Az 1922. december 19-i incidens után, bármilyen tragikus napokat éltünk is át, valami nagy belső nyugalom lett úrrá rajtam. Ettől a pillanattól ugyanis halálos biztonsággal tudtam, hogy bármikor, bármilyen körülmények között, zokszó és gyengeség nélkül, szívesen áldoznám életemet eszméimért és pártomért.

Közben Moszkvában megtartották a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusát, az utolsót, amelyen még Lenin is részt vett.

A kongresszuson az a döntés született, hogy pártunk egyesül a maximalista szocialista párttal. E célból kineveztek egy kommunistákból és – ahogy akkoriban magukat nevezték – „maximalista harmadik internacionalistákból" álló egyesítési bizottságot, és megállapodtak abban, hogy néhány kommunista az „Avanti!" szerkesztésében is részt fog venni.

Sokan nem voltunk elragadtatva ezektől a döntésektől (mi csak a maximalisták jobbik részével kívántuk az egyesülést, nem az egész párttal), de fegyelmezetten magunkévá tettük az Internacionálé határozatait. Ezzel szemben Bordiga és a párt központi bizottságának más tagjai, Terracini kivételével, határozottan ellenezték az egyesítési kísérletet. Mivel abban az időben nem lehetett összehívni a kongresszust, az Internacionálé váltatta fel a párt régi végrehajtó bizottságát egy új vezetőséggel, amelynek Togliatti, Gennari, Scoccimarro, Tasca és Vota lett a tagja. Utóbbi kettő a párt jobbszárnyát képviselte, és bizony nem fogadtuk őket tárt karokkal. Dehát kijelentették, hogy teljes mértékben helyeslik az Internacionálé Olaszországgal kapcsolatos irányvonalát, s ezért elkerülhetetlen volt bevonásuk az új vezető szervbe.

Az Internacionálé végrehajtó bizottsága, mihelyt tudomására jutott a „Marcia su Roma", lelkesítő hangú felhívást bocsátott ki (sajnos, ez a felhívás csak január végén került nyilvánosságra), amelyben lankadatlan, bátor harcra buzdítja az olasz proletariátust és az olasz népet az új, fasiszta rendszer ellen.

Ha jól emlékszem, január elején azt az utasítást kaptam a pártközponttól, hogy Milánóban lépjek érintkezésbe Pietro Nennivel, az „Avanti!" főszerkesztőjével – Serrati, a lap igazgatója ekkor még

Moszkvában volt –, és közöljem vele: pártom képviseletében feltétlenül részt kell vennem a szocialista napilap szerkesztésében.

Nem valami nagy lelkesedéssel fogadtam ezt az utasítást, de természetesen semmi ellenvetést nem tettem.

Pietro Nenni udvariasan fogadott, de kijelentette, hogy véleménye szerint a helyzet még nem érett meg a két párt egyesülésére, amit egyébként – mint mondotta – elvben nem ellenez. Ezért, legalábbis addig, amíg Serrati vissza nem érkezik, és pártjának vezetősége érdemben nem dönt a kérdésről, nem engedheti meg, hogy a szerkesztésben részt vegyek.

A választ közöltem a milánói „harmadik internacionalistákkal" és a párt központi bizottságával, majd visszatértem Torinóba.

1923 februárjának első napjaiban Mussolini, azzal az ürüggyel, hogy az Internacionálé lázító felhívást intézett az olasz néphez, elrendelte a kommunisták tömeges letartóztatását.

Majdnem minden városban börtönbe zárták az ismertebb vezetőket és számos alapszervi elvtársat is.

Rómában nyomára jutottak a végrehajtó bizottság titkos helyiségének. A Moszkvából visszatért és éppen a rejtekhelyen tartózkodó Amadeo Bordigát, Giuseppe Dozzával, Edoardo D'Onofrióval és Luigi Guermandival együtt elfogták.

Olaszországban egyetlen nap alatt több mint kétezer elvtársat tartóztattak le.

Mussolini a képviselőházban kijelentette, hogy ő személyesen adta ki a tömeges letartóztatási parancsot, és ezzel „örökre összetörte a kommunisták gerincét".

Nos hát, a huszonegy évi fasizmus, a nagyarányú letartóztatások, provokációk, a kivételes törvények és a totalitarizmus tizenhét éve, a száműzetés, a kiéheztetés, a deportálás, számos kiváló elvtársunk meggyilkolása és nagy vezetőnk, Antonio Gramsci lassú halállal való elpusztítása sem „törte össze a gerincünket".

Ellenben a nép összetörte Mussolini és a fasizmus gerincét úgy, hogy soha többé életre nem kelhetnek.

Mint már mondottam, az a tény, hogy akkor félig-meddig illegalitásban éltem, most az egyszer megmentett a letartóztatástól.

Február közepe táján azt az utasítást kaptam, hogy legyek másnap délután három órakor a milánói Porta Venezia parkban, a Természettudományi Múzeum tőszomszédságában. A megjelölt helyen Ruggero Grieco elvtárssal találkoztam – a pártközpont ekkor Milánóban volt –, aki közölte velem: tüstént el kell indulnom Rómába, hogy felvegyem a kapcsolatot Bordigával, akinek sikerült egyik börtönőrét megvesztegetnie. Ezenkívül vegyem át egy másik elvtárs segítségével a Toscanára, Umbriára, Lazióra és Abruzzóra kiterjedő interregionális titkárság vezetését.

– Nagyon óvatosnak kell lenned – figyelmeztetett Grieco. – *Nem szabad, hogy letartóztassanak.* Ez a párt utasítása.

Így hát Rómában szörnyű, idegölő magányosságban éltem hét hónapon át.

Az illegalitás – bár én nagyon komolyan vettem – akkoriban még meglehetősen laza volt. A bútorozott szobák tulajdonosai például sohasem kértek iratokat. Egész idő alatt hamis néven éltem, és közben eredeti irataim ott lapultak a levéltárcámban.

Teljesen egyedül voltam, és alig akadt tennivalóm. Háromnaponként találkoztam a börtönőrrel, aki átadta nekem a börtönből küldött rejtjelezett üzeneteket, és akinek átadtam a pártközpont ugyancsak rejtjelezett utasításait. Ezenkívül hetenként találkoztam a pártközpont Milánóból indított futárával, és ha szükség volt rá, megbeszélést tartottunk azzal az elvtárssal, aki az interregionális titkárság gyakorlati ügyeit intézte. Ez volt minden, vagy legalábbis majdnem minden.

Két könyvet olvastam – két regényt, amely igen jól érzékelteti az illegalitásban élő ember érzéseit. Luigi Pirandellótól a „Mathias Pascal két élete" félig-meddig vidám, míg Anna Seghers „Hetedik kereszt"-je drámai alkotás.

A két kiváló író közül egyik sem élt illegalitásban, s ez, legalábbis részben, tükröződik az említett művekben. Egyébként is, Mathias Pascal illegalitása alig több egy jó tréfánál, Georgé, a „Hetedik kereszt" főhőséé pedig, bár rendkívül drámai, alig tart néhány napig, és célja nem a harc, hanem csak a szökés.

Nem tudok róla, hogy lenne olyan könyv, amely igazán hatásosan és a valósághoz híven írná le az illegális pártmunkás életét.

Ilyen könyvet különben is csak egészen kivételes képességű művésznek lenne szabad megírnia.

Az illegalitás *eseményeinek* puszta leírása, azoknak az *epizódoknak* az elbeszélése, amelyek az illegális pártharcos életében nap nap után előfordulnak, nem jelentene sokat. Az egyszerűen „lefényképezett" események, epizódok nemegyszer banálisnak tűnnek.

Szubjektív szempontból az illegalitás szerintem főleg *lelkiállapot, légkör,* és akár egyiknek, akár a másiknak hű ábrázolására csak igazán nagy író képes.

Csak igazán nagy író érzékeltetheti hűen azt a szinte emberfölötti erőfeszítést, amellyel szüntelenül arra koncentrálunk, hogy ne tegyünk egyetlen elővigyázatlan lépést sem; hogy minden cselekedetünket ellenőrizzük, hogy állandóan lessük, nem figyelnek-e; hogy soha, sem a lakásban, sem a hivatalban, ahol hamis adatokkal szerepelünk, ne adjuk, ne hagyjuk semmi jelét igazi személyiségünknek; hogy betartsuk az összes szükséges óvintézkedéseket, mielőtt elindulnánk valamilyen találkozásra; hogy semmiképpen se vonjuk magunkra a figyelmet; hogy mindenkor, minden helyzetben olyan magatartást tanúsítsunk, amilyet az az egyén tanúsítana, akinek személyiségét utánozni próbáljuk.

Csak igazán nagy író ábrázolhatná, milyen kínos, milyen idegölő a várakozás az utcasarkon vagy a kávéházi asztalnál egy elvtársra, aki késik a találkáról. Közben bizonyára elfogták, és vele együtt talán felszámolják a fáradságos, hosszú és kitartó munkával kialakított szervezetet; bizonyára éppen ütik-verik, kínozzák az ellenség pribékjei.

Csak igazán nagy író írhatná le azt az izgalmat, amit a határon állva érez az ember, amikor szakmájukat jól ismerő kopók vizsgálják figyelmesen hamis útlevelét és fürkészik fényképét, amely személyleírásával együtt bizonyára megtalálható az ország minden rendőrőrsén.

Csak igazán nagy író írhatná le azt a szorongást, ami akkor lesz úrrá az emberen, amikor úgy érzi, hogy figyelik, követik, azt az érzést, hogy az ellenség úgy játszik vele, mint macska az egérrel:

néhány perc, esetleg néhány óra – és búcsút mondhat a munkának, a szabadságnak, mindennek, ami becses, hogy hosszú-hosszú éveken át nyomorult börtönéletet éljen.

Csak valóban nagy művész írhatná le mindezt hatásosan, eleven színekkel.

Ilyen könyvet mindeddig még nem olvastam.

1923-ban, mint már említettem, az illegalitás még nem volt olyan drámai, mint később. Akkor még nem működött tökéletesen a rendőrség és a kémhálózat. Egyetlen antifasiszta pártot sem helyeztek törvényen kívül – a mienket sem. Nem működött még a különleges bíróság, és ha letartóztattak, nem várt ránk feltétlenül évekig tartó börtönbüntetés.

Ennek ellenére már akkor is elég nehéz és kínos volt az illegális pártmunkás élete. Az én helyzetem kétszeresen nehéz volt, hiszen nagyon-nagyon óvatosnak kellett lennem: egyszerre kellett tartanom a kapcsolatot a pártközponttal, egy bizonytalan elemmel – a börtönőrrel –, valamint számos perifériku̇s szervezettel is. Ezért volt szükségem az akkori körülmények között egészen kivételes elővigyázatosságra, arra, hogy szinte állandó magányban éljek.

Szeptember közepe felé a pártközpont Milánóba hívatott, hogy átvegyem az Ifjúsági Szövetség titkári teendőit.

Akkor már egy éve „automatikusan" kiestem a szövetség munkájából. Betöltöttem a huszonötödik évemet, és így többé nem volt jogcímem arra, hogy a fiatalok között maradjak.

Közben azonban az összes ifjúsági vezetőket – Dozzát, Guermandit, D'Onofriót, majd Longót is – letartóztatták, és a pártvezetőség úgy gondolkodott, amikor választása rám esett, hogy a munka fontosabb, mint az alapszabály cikkelyei. A fasizmus volt tehát az a Mefisztó, amelytől „második ifjúságot" kaptam.

Ám második ifjúságom nagyon rövid ideig tartott.

Milánóba érkezésem után négy nappal a fiatalok képviseletében részt vettem a párt központi bizottságának egyik ülésén. A központi bizottság tagjai akkor Togliatti, Gennari, Tasca, Vota, és a távollevő Scoccimarrót helyettesítő Alfonso Leonetti voltak.

Alig néhány perce ültünk együtt egy munkás elvtárs városszéli

házikójában, amikor tucatnyi rendőr tört be a lakásba, előreszegezett revolverrel.

Kettesével összekötöztek bennünket. Nekem Togliatti volt a „párom". Tascát Votával párosították össze.

– Látod – suttogta Togliatti –, még a rendőrök is észrevették, hogy mind a ketten a jobbszárnyhoz tartoznak, ezért kötözték őket egymáshoz.

A sok gond és baj ellenére sem vesztettük el kedélyünket, jó humorunkat, amire bizony igen nagy szükség van ilyen helyzetben.

A San Fedele-i rendőrkapitányságon Togliattit, házigazdánkat meg engem közös fogdába zártak.

Togliatti tréfásan magyarázta: „Most aztán itt csücsülhetünk néhány hónapig vagy esetleg néhány évig. Az embernek, hogy a börtönben ne szenvedjen, olyan érzéktelenné kell válnia, akár a fakírnak. Ha az indusoknak sikerül, miért ne sikerülne nekünk is? Tehát első gyakorlat: tartsuk vissza minél hosszabb ideig a lélegzetünket. Kezdhetjük."

Hanyatt feküdtünk a priccsen, ujjunkkal befogtuk az orrunkat, és amíg csak bírtuk, nem vettünk lélegzetet. Ám aztán mélyet szippantottunk.

Az elvtárs, aki velünk volt, megdöbbenve nézett ránk, azt hitte, elment a jobbik eszünk.

A fakíroskodásnak kihallgatásunk vetett véget.

Ha a fogdabeli elvtárs bolondnak nézett bennünket, a kihallgatást végző rendőrtiszt sem vélekedhetett rólunk sokkal kedvezőbben.

Valamelyikünknek a zsebében ugyanis megtalálták Bordiga megfejtett üzenetének géppel írt másolatát. Hogy a rejtjelezés és a megfejtés minél gyorsabban menjen, a magánhangzók nagy részét ki szoktuk hagyni, úgyhogy a rendőrség kezébe került szöveg nagyonnagyon furcsának tűnt. A rendőrtiszt egészen elképedt, mikor olvasni kezdte. Természetesen senki sem magyarázta meg neki e furcsa olasz írásmód rejtjelét.

Togliatti zsebében találtak egy német nyelvű levelet. A rendőrtiszt eléje tette, hogy olvassa. Togliatti az olasz fonetika szerint

kezdte betűzni a levelet, ahelyett, hogy a német kiejtésnek megfelelően olvasta volna.

– Ide figyeljen – szólt rá a rendőrtiszt –, maga itt azt olvas, amit akar, mert én nem tudok németül. De kár komédiáznia, úgyis tudjuk, hogy maga viszont tökéletesen beszél.

Egyébként a kihallgatás nem volt szigorú. Természetesen semmit sem tudtak kiszedni senkiből, és szokás szerint államellenes összeesküvés címén helyeztek vád alá bennünket.

San Vittorében magánzárkába kerültünk.

Néha módom nyílt beszélgetni Longóval, aki már jó ideje börtönben ült. Ezenkívül a házimunkát végző rabok segítségével leveleztem a többi bent ülő elvtárssal is.

Megtudtuk, hogy Scoccimarro megérkezett a pártközpontba, hogy Roveda váltotta fel Votát a szakszervezeti munka irányításában, s hogy a párt letartóztatásunk ellenére rendesen folytatja munkáját. Ezek a hírek némileg megnyugtattak bennünket.

Néhány héttel később pedig eljutott hozzánk a hír, hogy a „nagy szervezkedés" vádlottait – Bordigát, Griecót és a többieket – felmentette a római bíróság. A hír örömmel töltött el bennünket, hiszen a felmentés a fasizmus súlyos vereségét és az olasz demokratikus erők győzelmét jelentette. Mussolini akkor még nem volt teljesen a helyzet ura.

Három hónappal később, karácsony előestéjén, a velem együtt letartóztatott elvtársakat mind szabadlábra helyezték, mert a vizsgálat során nem bizonyosodott be az ellenünk emelt vád. Engem az Ifjúsági Szövetség központja ellen indított eljárásba is belekevertek, így továbbra is San Vittorében maradtam.

Egy reggel – január 22-én – az egyik börtönőr bejött a cellámba egy kicsit „társalogni", s közölte velem, hogy Lenin meghalt.

Jó ideje tudtam, hogy Lenin súlyos beteg, és ezért kénytelen szinte teljesen visszavonulni a szovjet kormány vezetésétől. Halálának híre mégis váratlanul ért a San Vittore-i szomorú, magányos cellában. Napokon át nemcsak szomorúságot, hanem kifejezett szorongást is éreztem. Úgy tűnt, hogy örökre elvesztettünk egy biztos kezű vezetőt, kivédhetetlen csapás érte erőinket, az orosz nép és a világ-

proletariátus erőit. Tagadhatatlan, hogy Lenin halála helyrehozhatatlan, szörnyű veszteség volt.

Február végén bocsátottak szabadon Longóval és az Ifjúsági Szövetség más vezetőivel együtt.

Öt hónapi rabságom alatt bizonyos szempontból valamelyest javult a helyzet.

A fasizmus továbbra is folytatta erőszak- és terrorpolitikáját, de nem hagyhatta figyelmen kívül a közvéleményt, amely zömében ellenséges volt vele szemben; ott voltak azonkívül a részben még szervezett demokratikus erők, amelyek számos, igen népszerű újsággal rendelkeztek, valamint a monarchista erők, amelyek akkor még nem akarták a végsőkig kompromittálni magukat.

Pártunk ekkor úgy látta, hogy itt a megfelelő pillanat egy új napilap alapítására s elhatározta, hogy a lapot Milánóban jelenteti meg „L'Unità" címmel.

Ezt a címet Antonio Gramsci választotta, aki Moszkvából Bécsbe tette át székhelyét, hogy közelebb legyen Olaszországhoz. A címet javasló levelében kifejtette: az új lap irányvonalának azt kell bizonyítania, hogy mi, olasz kommunisták, *egységen* nemcsak általában a dolgozó tömegek egységét értjük, hanem különösen *Észak-Olaszország* munkásainak és összes haladó elemeinek egységét *Dél* parasztjaival és összes haladó elemeivel; igazi *nemzeti egységet*, amilyet az olasz burzsoázia soha nem volt képes megvalósítani, sem a demokratikus kormányok, sem a fasiszta kormány vezetésével.

Amikor február végén szabadlábra kerültem, a lap már megjelenés előtt állt. A pártvezetőség úgy döntött, hogy a hírrovat vezetője leszek. Nem volt saját nyomdánk, s így a Settala utcai gyönyörű, modern nyomdát szándékoztuk igénybe venni, amely az „Avanti!" tulajdona volt.

Az „Unità" megjelenésére várva néhány hetet családom körében töltöttem Torinóban, ahol ugyanakkor tisztáztam néhány jogi kérdést az áprilisra kitűzött általános országgyűlési választásokon való jelölésemmel kapcsolatban. Jelölésemet a párt még akkor nyújtotta be, amikor börtönben ültem.

A fasiszta kormány módosította a választási törvényt, és az úgy-

nevezett „többségi rendszert" fogadta el. Eszerint a szavazatok relatív többségét megszerző párt az új parlamentben megkapja a mandátumok kétharmadát.[1]

Ezért, és mert bizonyosra vehették, hogy a választások az erőszak és az önkény légkörében zajlanak le, az ellenzéki pártok – a mi pártunk kivételével – úgy döntöttek, hogy nem vesznek részt a választásokon. Ezeknek a pártoknak a vezetői úgy vélték, hogy ez az állásfoglalás mély benyomást kelt majd a nemzetközi közvéleményben, és így a fölösleges áldozatokat is elkerülhetik.

Mi, kommunisták nem értettünk egyet ezzel az irányvonallal. A távolmaradás a passzivitás olyan megnyilvánulása lett volna, amely ellenkezik elveinkkel és taktikánkkal. Ezzel szemben a választási harc agitációs és tömegmozgósítási lehetőséget biztosított számunkra, s a harcnak erről a formájáról semmi áron sem akartunk lemondani. Részvételünk néhány képviselői mandátum kivívásán kívül lehetővé, helyesebben, *továbbra is* lehetővé tette volna, hogy pártunk szószékhez jusson, amelyről tiszteletet parancsolóan szólhat a munkásosztályhoz, a néphez. Végül ugyancsak tapasztalatból tudtuk, menynyire fontos a párt szempontjából – és kétszeresen fontos volt akkor, a fasizmus alatt –, hogy mentelmi joggal rendelkező elvtársak álljanak rendelkezésre (Mussolini akkor még nem merészkedett odáig, hogy semmibe vegye ezt a kiváltságot), akik Olaszország egyik végétől a másikig ingyen utazhatnak a letartóztatás kockázata nélkül.

Pártunk ezért elhatározta, hogy részt vesz a választásokon. A többi ellenzéki pártnak antifasiszta választási szövetséget javasolt, amelyet a tömegek kétségkívül igen nagy lelkesedéssel fogadtak volna. A javaslatot nem fogadták ugyan el, de a példa ragadós volt, és végül az összes pártok részt vettek a választási küzdelemben.

Amint az előre látható volt, ez a küzdelem valóban a terror légkörében zajlott le. Sokan – közöttük Piccinini, Reggio Emilia szocialista képviselőjelöltje – életükkel fizettek, s még több volt a súlyos sebesült. Az embereket véresre verték, otthonukat feldúlták és felgyújtották.

[1] – vagyis az úgynevezett abszolút többséget.

A fasiszták minden eszközzel megakadályozták az ellenzéki propagandát. Egy nyilvános gyűlés kitűzése egyenlő volt a legsúlyosabb veszélyek vállalásával. Ennek ellenére pártunk a nagyobb városokban szép számmal rendezett népgyűléseket, amelyeknek szinte mindig tömegverekedések és fasiszta atrocitások vetettek véget.

A terror és a fasiszták csalásai ellenére, az 1924 áprilisi választások nagy, sokak számára váratlan sikert hoztak az ellenzéki pártoknak és különösen a mi pártunknak.

Az antifasiszta pártok majdnem egész Észak-Olaszországban és néhány közép-olaszországi tartományban is megszerezték a szavazatok többségét. A szocialisták 46 mandátumot, a népiek 39, a köztársaságiak 7, a demokratikus ellenzék 45 és a kommunista párt 19 mandátumot szerzett, vagyis többet, mint amennyivel az előző parlamentben rendelkezett. Az 1924-es kommunista parlamenti csoport összetétele is hasonlíthatatlanul különb volt, mint a régi törvényhozó testület. A csoport tagjai voltak többek között: Egidio Gennari, Ruggero Grieco, Giuseppe Di Vittorio, Fabrizio Maffi, Fausto Gullo, Guido Molinelli, Guido Picelli és – aki számunkra a legfontosabb volt – Antonio Gramsci, mint Veneto munkásainak képviselője.

Két évi távollét után Gramsci visszatért hozzánk. Gazdag tapasztalatokat szerzett a Szovjetunióban, ahol a Kommunista Internacionálé központjában dolgozott és személyesen is megismerhette Lenint és Sztálint. Most már nem egy lap élére került, hanem a párt élére, ahol legközvetlenebb munkatársai – egyben legtehetségesebb tanítványai – Palmiro Togliatti és Mauro Scoccimarro voltak. Végül Gramsci olyan időpontban tért vissza, amikor egyfelől érlelődött a fasiszta rendszer súlyos válsága, másfelől ismét fellendülőben volt a munkásmozgalom, a népi mozgalom. Ez a helyzet néhány hónappal később, Giacomo Matteotti meggyilkolása után, nyilvánvaló lett.

A legidőszerűbb és legsürgősebb probléma, amelyet Gramscinak és a párt vezetőségének meg kellett oldania – természetesen, az olasz politikai élet általános problémáinak figyelembevételével –, tulajdonképpen magának a pártnak a problémája volt. A párt ugyanis akkoriban még súlyos „bordigizmusban" szenvedett. Bordiga híve volt

majdnem minden vidéki titkár és az Ifjúsági Szövetség egész országos titkársága, számos középkáder és sok alapszervi elvtárs; mindez elkerülhetetlenül igen károsan hatott a párt működésére.

Májusban összehívták az Olasz Kommunista Párt első illegális értekezletét. A küldötteket nem választhatták meg demokratikus úton, alulról; a vidéken uralkodó terror teljesen lehetetlenné tette a választás lefolytatását. Az értekezleten a régi és az új országos végrehajtó bizottság tagjain kívül részt vettek az összes tartományi és vidéki titkárok. Nekem akkoriban semmilyen funkcióm nem volt, de mivel a pártvezetőség úgy kívánta, hogy a gyűlésen jelen legyek, felszólaltam mint „tudósító".

A háromnapos tanácskozásra egy a comascói hegyekben levő, eléggé biztonságos szállodában került sor. A vitaindító beszámolót Bordiga és Gramsci tartotta. Nem emlékszem a vita részleteire – hiszen azóta húsz esztendő telt el – és nincs a kezem ügyében a vitát ismertető egyetlen beszámoló sem. Csupán néhány pontot említek meg, a legjelentősebbeket.

Bordiga a maga szokásos tételeit bizonygatta. A párt tevékenységének – úgymond – szinte kizárólag az elvek terjesztésére kell szorítkoznia, függetlenül vagy majdnem függetlenül az objektív belpolitikai és nemzetközi helyzettől. Egyébként a fasizmus hatalomra jutása nem tekinthető különleges jelentőségű történelmi ténynek, hanem csak egyszerű „kormányváltozásnak"; a fasizmus sem egyéb, mint reakció, csak éppen súlyosabb, mint a burzsoá kormányoké általában. Nincs tehát semmilyen indok tevékenységünk és irányvonalunk megváltoztatására. Mindenkor – tegnap is és ma is – a legfontosabb: elveink terjesztése. Egy szép napon – nem fontos, hogy mikor, nem kell sietni – az események majd a pártot igazolják, és akkor a munkásosztály közelebb kerül hozzá, aláveti magát vezetésének és megvalósítja a proletárforradalmat. Amíg ez a pillanat el nem érkezik, a pártnak semmilyen taktikai manővert nem kell végrehajtania, semmilyen kompromisszumot nem szabad elfogadnia. Főleg arról az elképzelésről mondjon le, hogy más pártokból – például a szocialista pártból – származó csoportokat vagy frakciókat befogadjon és azokkal egybeolvadjon. Ha akadnak olyanok, akik a kommunista pártba be akarnak lépni, mint például a Serrati vezette

„harmadik internacionalisták" – nosza jelentkezzék mindegyik személyesen, ne álljon elő különleges követelésekkel, hanem nyújtsa be belépési nyilatkozatát: a vezetőség minden kérvényt megvitat és meghozza döntését. Nem az a fontos, hogy a pártból tömegpárt váljék – sőt Bordiga nyíltan ellenezte ezt az irányváltozást –, ne a mennyiségre, hanem a minőségre törekedjünk. Nem az a lényeg, hogy tevékenységünkkel minél jobban siettessük a fasizmus bukását, a munkásmozgalom és a népi mozgalom újabb lendületes felvirágoztatását – hiszen „nem sietős a dolgunk" –, hanem hogy hűek maradjunk „saját elveinkhez". Természetesen azok az „elvek", amelyekhez Bordiga annyira ragaszkodott, nem a leninizmus elvei voltak (sőt oly távol álltak azoktól, mint az ég a földtől), de hát – Bordiga ugyan nem mondta ki nyíltan, de egész gondolkodásmódjában benne rejlett – annál rosszabb a leninizmusra, az Internacionáléra nézve.[2]

Ez a frazeológia: „maradjunk hívek elveinkhez", „vessünk el minden kompromisszumot", „ne a mennyiségre, hanem a minőségre törekedjünk" – elkerülhetetlenül gyakorolt bizonyos hatást a nagyrészt maximalista iskolán nevelkedett képzetlen elvtársakra. Lényegében ebben rejlett a Bordiga-féle tézisek negatív ereje és veszélye.

Gramsci beszéde nyomán azonban kő kövön nem maradt az egész Bordiga-féle „építményből". Két ellenkező felfogás, gondolkodásmód, filozófia ütközött itt össze. És ettől a pillanattól kezdve előre látható volt – valószínűleg Gramsci is előre látta ekkor már –, hogy a kettő nem férhet meg sokáig ugyanabban a pártban. Ahogy Gramsci beszélt – még a legmélyebb gondolatokat is egyszerűen, világosan, minden szónoki póz nélkül fejezte ki –, lassacskán új világ tárult a szemünk elé. Lépésről lépésre minden világossá, politikailag pontossá, kétségbevonhatatlanná vált előttünk. Az elvont tételekkel a valóságot állította szembe, a ködös zagyvaságokkal az életet, a saját agyszüleményekkel való tetszelgéssel a munkásosztály, az ország és a világ minden népe iránti szeretetet. Az egyik odalon tehát olyan személy állt, aki távol volt a tömegektől, megvetette a tömegeket, és akinek számára a politikai kérdések nem jelentet-

2 Utalás egy híres hegeli mondásra. „Ha a tények nem igazolják az elveket, annál rosszabb a tényekre nézve."

tek többet matematikai kérdéseknél. A másik oldalon olyan *ember* – ember a szó legnemesebb és legteljesebb értelmében –, aki a politika fegyverében és a marxista–leninista tanításban országa és az emberiség felszabadításának eszközét kereste és találta meg, aki egész lényével a tömegekben vert gyökeret. Az egyik, Bordiga, arra volt hivatva, hogy elárulja a munkásosztályt, és az ellenség kalapot emeljen előtte. A másik arra, hogy az ellenség kérlelhetetlen gyűlöletének legyen a célpontja, és hosszú esztendőkig tartó iszonyatos szenvedések után életét áldozza a proletariátus, a nép ügyéért . . .

Beszédében Antonio Gramsci elemezte a helyzetet, sorra vette a különböző olaszországi politikai csoportosulásokat és társadalmi erőket – a fasizmust támogató és a vele szembenálló erőket. Rámutatott a nem proletár antifasiszta pártok s a szocialista párt zavarára, habozására, bizonytalankodására, s hangsúlyozta, hogy csak egy erős kommunista párt – amely a bolsevizmus tapasztalatait tökéletesen el tudja sajátítani és azokat az olasz valósághoz tudja alkalmazni, és amely ennélfogva okos, ügyes és rugalmas taktikát követ – állhat a harc élére, csakis egy ilyen párt ragadhatja magával a munkás- és kispolgári tömegeket, elsősorban a milliónyi szegény- és középparasztot.

„Bordiga – valahogy így mondotta Antonio Gramsci – a pártot nem tekinti a munkásosztály és a nép legjobbjaiból kovácsolt erős, hatékony fegyvernek, amely mindenkor, minden helyzetben a tömegekhez tud kapcsolódni és vezetni tudja őket felszabadításuk nehéz útján, le tudja gyűrni az összes akadályokat, egymás után vereséget tud mérni valamennyi ellenségére. Bordiga a levegőben lógó, mozdulatlan lámpásnak tekinti a pártot. Majd eljön a nap – mondja –, amikor a munkások megpillantják fényét és közeledni fognak hozzá. Hogy ez az idő mikor következik el – nem lényeges. Mi nem sietünk . . ."

Ma is látom, hallom a gyűlés színhelyén, a nárciszoktól fehérlő réten helyet foglaló Gramsci elvtársat, amint keserűen, szinte megvetéssel kiáltja: „Neked nem sietős, Bordiga. De mi, akiket szívünk a munkásosztályhoz, a néphez fűz, mi igenis sietünk, nagyon sietünk, mint ahogy sietnek a munkások, siet a nép, amelynek húsába vág a fasiszta diktatúra és a kapitalista kizsákmányolás. Sietős, nagyon

sietős a dolgunk, ezért hát nem riadunk vissza semmilyen politikai manővertől, semmilyen taktikai húzástól, amely közelebb hozhatja a fasizmus megdöntésének, a proletariátus és a nép győzelmének napját."

De a munkásosztály és a nép minden egyes győzelmének, sikerének előfeltétele, hogy legyen egy magas ideológiai színvonalon álló, nagy tömegeket egyesítő párt, amelynek – akárcsak a bolsevikoknak – vérévé vált a marxizmus–leninizmus, amely hű marad a Kommunista Internacionáléhoz, de nemcsak szavakban, mint Bordigáék, hanem tettekben is, minden körülmények között. Ne a tétlenség és a várakozás jellemezze pártunkat, hanem az akció és a tanulás: a tanulás mint a cselekvés eszköze.

Ismétlem: nem emlékszem a vita egész lefolyására, sőt részleteiben Gramsci beszédére sem. Ezért az itt vázolt néhány gondolat csupán halvány, hiányos képet nyújt.

Annyi azonban biztos, hogy Gramsci beszéde mély benyomást keltett hallgatóiban. Az elvtársak nagy többségét meggyőzték, vagy legalábbis mélyen megrendítették Gramsci érvei. Nem sok idő telt bele, és a többség elhatárolta magát Bordigától.

Alig néhány nappal Oroszországból való visszatérése után, 1923 februárjában, letartóztatták Giacinto Menotti Serratit, aki szilárdan eltökélte, hogy mindent megtesz a szocialisták és a kommunisták egysége érdekében, s azért, hogy Olaszországban a Kommunista Internacionálénak erős helyi szervezete legyen.

Fogsága alig néhány hétig tartott. De már ez a rövid idő is elősegítette azoknak a tervét, akik a szocialista párton belül ellenezték az egységet és a párt csatlakozását a III. Internacionáléhoz. Amikor Serratit szabadlábra helyezték, a szocialista párt vezetősége már megtagadta a Moszkvában vállalt kötelezettségeket, és Serrati helyére, az „Avanti!" igazgatói székébe Pietro Nennit ültette.

Azok a szocialisták, akik az egység hívei voltak, akkor létrehozták a „harmadik internacionalisták" frakcióját, „Pagine Rosse" címmel saját folyóiratot adtak ki, és aktív együttműködést kezdeményeztek a kommunistákkal.

1924-ben a „harmadik internacionalisták" egyöntetűen beléptek

pártunkba, és néhány kivétellel hívek maradtak hozzá a legnehezebb pillanatokban is.

Giacinto Menotti Serrati belépése nekem külön is rendkívül nagy örömet szerzett. Nemcsak azért, mert személyiségének súlya volt és jelentősnek tartottam a tömegekre gyakorolt befolyását. Az Új Fogházban együtt töltött idő óta nagy-nagy tiszteletet és szeretetet éreztem iránta, s kölcsönös, igaz barátság alakult ki közöttünk.

Nagyon is jól megértettem, hogy Serratinak – aki rendkívül önérzetes ember és régivágású szocialista volt és aligha ismerte a bolsevik önbírálat fegyverét – milyen nagy erőfeszítésbe kerülhet elismerni és elítélni hibáit. Tudom, nem volt könnyű neki, aki hosszú éveken át a nagy szocialista párt vitathatatlan feje volt, szerényen, önként átvenni pártunkban a szakszervezeti munka irányítását, ami akkor kétségtelenül fontos, de mégiscsak másodrendű funkciónak számított. Ez még csak növelte iránta érzett csodálatomat, őszinteségébe, forradalmári képességeibe vetett hitemet.

Igen, Giacinto Menotti Serrati hibái, gyengeségei ellenére kiváló ember, nagy forradalmár volt.

Emléke örökké élni fog minden olasz kommunista, minden olasz proletár szívében.

Június 11-én este Platone elvtárs, az „Unità" római tudósítója azt telefonálta, hogy fővárosi politikai körökben, különösen a parlamentben bizonyos izgatottság tapasztalható amiatt, hogy Giacomo Matteotti képviselő hollétéről rokonai és barátai semmit sem tudnak.

Leközöltük a hirt, de nem tulajdonítottunk neki nagyobb jelentőséget. Másnap azonban már mindenfelé terjedt a hír: Matteottit meggyilkolták a fasiszták.

A bűntényt senki sem tartotta valószínűtlennek.

Giacomo Matteottit, noha reformista volt, a rendszer egyik legelszántabb ellenfelének ismerték. Írásai, a parlamentben elmondott beszédei iszonyatos vádiratok voltak Mussolini és bandája ellen. Szűkebb hazájában, a Po vidékén, többször is megtámadták őt a feketeingesek, és a Duce különösen gyűlölte. Néhány nappal előbb Matteotti az új képviselőházban valóságos vádbeszédet mondott a kormány éllen, leleplezte és tényekkel bizonyította a fasiszták által

a legutóbbi választásokon elkövetett csalásokat és atrocitásokat. Mussolini tombolt dühében és kereken kijelentette: „Ezt az embert már régen ki kellett volna vonni a forgalomból." Két nappal később a „Popolo d'Italia" rendkívül heves hangú cikket közölt Mussolini könnyen felismerhető stílusában. A cikk csakúgy hemzsegett a szocialista képviselőkkel szembeni fenyegetésektől.

Ha még lett volna valami kétségünk Giacomo Matteotti sorsát illetően, azt eloszlatta egy szemtanú, aki június 10-én délután, az Arnaldo da Brescia rakparton látta, amint Giacomo Matteottit erőszakkal betuszkolták egy gépkocsiba. Feljegyezte az autó rendszámát. Ez megegyezett annak a gépkocsinak a számával, amelyet Amerigo Dumini hírhedt rohamosztagos, többszörös gyilkos, két nappal előbb vett bérbe egy garázsban, ahová Filippo Filippelli, a „Corriere Romano" igazgatója, Mussolini kebelbarátja ajánlotta be.

A kormány bűnrészessége Matteotti eltűnésében ezek után nyilvánvalóvá vált.

Felháborodás és szégyenkezés lett úrrá minden józan gondolkodású, becsületes emberen: felháborodás a bűntényért felelősek ellen, és szégyenkezés, amiért az ország kormányában gyilkosok ülnek.

Mussolini, akarva, nem akarva, kénytelen volt lerázni piszkos terhének egy részét. Sorra letartóztatták Duminit, Volpit, Violát, Poveromót, Malacriát, Putatót, a bűntény tényleges elkövetőit, akik közönséges bűnözők lévén, közönséges bűncselekményekért már több ízen ültek börtönben. Ezek azonban csak a „kis halak" voltak, a bérgyilkosok fajtájából. A közvéleményt ennyivel nem lehetett megnyugtatni. Letartóztatták hát Filippo Filippellit, Emilio De Bono tábornokot, a „Marcia su Roma" quadrumvirját, aki ebben az időben a közbiztonsági szolgálat főparancsnoka volt; Cesare Rossit, a Duce kebelbarátját és a kormány sajtófőnökét; Giovanni Marinellit, a fasiszta párt adminisztratív titkárát. Aldo Finzi belügyi államtitkárt és Benedetto Fasciolót, Mussolini magántitkárát elmozdították állásukból.

Filippelli, Rossi és Finzi, attól félvén, hogy a Duce örökre elhallgattatja őket, a veszélyes tanúkat, megírták emlékirataikat. Ezek később nyilvánosságra is kerültek. Félreérthetetlenül azzal vádolták a kormányfőt, hogy személyében felelős Matteotti meggyilkolásáért.

Dumini bevallotta, hogy tőrszúrásokkal ő gyilkolta meg Matteottit abban a gépkocsiban, amelyben elrabolták. De hiába kutatták mindenütt, a szocialista képviselő holttestét nem találták meg.

Az Arnaldo da Brescia rakpart, ahol a mártírt elfogták, a lakosság állandó zarándokhelye lett. Kegyeletes kezek virágrengeteggel borították a folyópartot.

Sok fasiszta tüntetően letépte jelvényét. A milícia általános mozgósítási parancsának csak nagyon kevesen tettek eleget.

Mussolini elvesztette a fejét. Nem tudott hogyan reagálni a felháborodásnak erre a viharára, amely megrázkódtatta egész Olaszországot s amely már-már őt is elsöpörte. A parlamentben – sápadtan, reszketve – a gyilkosság vádjával szemben csak néhány képmutató védekező mondatot tudott kinyögni. „Csak valamelyik ellenségem, aki éjszakákon át törhette a fejét az ördögi bosszún, követhette el ezt a bűntényt, amely iszonyattal tölt el bennünket és a felháborodás irtózatát váltja ki belőlünk" – mondotta.

Aligha akadt hazugabb, cinikusabb, hitványabb ember nála!

Farinaccinak és más fasiszta vezéreknek kellett közbelépniök, ők öntöttek némi kis bátorságot a Ducéba, hogy viselkedésével ne leplezze le, milyen pánik lett úrrá rajta.

Ekkor – 1924 június-júliusában – elegendő lett volna az ellenzéki pártok erélyes, bátor akciója, hogy a fasizmust egyszer s mindenkorra a gyalázat és a becstelenség óceánjába fullasszák.

Erre azonban nem került sor.

Az ellenzéki képviselők elhatározták, hogy – tiltakozásul Giacomo Matteotti meggyilkolása ellen – nem jelennek meg a parlament ülésein, és megalakították az úgynevezett „Aventinó"-t, – a parlamenti ellenzéket. Annak a dombnak a nevét vették kölcsön, ahová az ókori Róma népe visszavonult, amikor fellázadva a patríciusok ellen, megteremtette a történelem első sztrájkját.

Az Aventinó megalakulása igen fontos és pozitív cselekedet volt. Ezzel megvalósult az antifasiszta egység, a demokratáktól a különböző árnyalatú szocialistákig, a katolikusoktól a kommunistákig. Ezért – főleg ezért – nagy reménységeket ébresztett a népben, amely most már úgy hitte, hogy a fasizmus napjai meg vannak számlálva.

Ám az egységnek csak akkor van jelentősége és értéke, ha nem a passzivitás, hanem a cselekvés a célja. A tétlenség egysége még soha senkit nem húzott ki a csávából.

Már az első tanácskozás után nyilvánvalóvá vált, hogy az Aventino kebelében két kifejezetten ellentétes irányzat áll szemben egymással.

A kommunisták nevében Antonio Gramsci javasolta, hogy: 1. azonnal hirdessenek általános sztrájkot Olaszországban; 2. az Aventino alakuljon át „ellenparlamentté", vagyis aktív szervezetté, és minthogy igenis a nép többségének akaratát képviseli, szavazzon meg törvényeket, szólítsa fel a polgárokat azok végrehajtására, s a fasiszta törvények és rendeletek bojkottálására.

E két indítvány megvalósítása az akkori helyzetben feltétlenül maga után vonta volna a rendszer villámgyors bukását.

A kommunista javaslatok megvalósításának azonban két előfeltétele volt: egyrészt a nép iránti nagyfokú bizalom, másrészt az a szándék, hogy a nép törekvéseit, azok minden következményével együtt, magukévá tegyék. Valójában arról volt szó, hogy a tömegekhez fordulnak, tömegmozgalmat indítanak el, és számolnak azzal, hogy a fasizmustól megszabadult tömegek nem elégszenek meg többé a fasizmus előtti demokráciával, a Giolitti- vagy Nitti-féle demokráciával, hanem sokkal fejlettebb demokráciát kényszerítenek ki.

Ezt pedig az Aventinóhoz tartozó többség mindenáron meg akarta akadályozni. Azon az áron is, hogy az ország még hosszú ideig elszenvedi a Mussolini-féle gyalázatot.

Ezért volt tehetetlen, erőtlen az Aventino.

Nem az egyéni bátorság és erély hiányzott. Turati, Treves, Amendola, don Sturzo és Donati sohasem voltak gyávák. Ellenkezőleg. Mindannyian méltósággal, bátran vállalták a súlyos kockázatokat, kegyetlen üldöztetéseket. A fasizmus elleni bátor állásfoglalása miatt gyilkolták meg Giovanni Amendolát és kellett száműzetésben meghalnia Turatinak, Trevesnek és Donatinak. De alapjában véve mindannyian féltek a proletariátustól, a néptől – politikai okokból. Ez tette őket határozatlanná, habozóvá és passzívvá.

Ezért az Aventino úgy döntött – csak a kommunisták ellenezték –, hogy 1. nem hirdetnek általános sztrájkot, hanem egyszerűen

felszólítják a munkásokat, hogy Giacomo Matteotti emléke tiszteletére 15 percre függesszék fel a munkát a gyárakban; 2. nem hoznak létre „ellenparlamentet", hanem csak kiszélesítik az „erkölcsi kampányt" a rendszer ellen, és a királyhoz fordulnak, hogy alkotmányos úton távolítsa el a kormányból a gyilkosok vezérét és váltsa fel demokratikus miniszterelnökkel.

A kétszínű, gyáva, de körmönfont fasiszták is csatlakoztak a Matteotti halála miatt rendezett részvéttüntetéshez, amely ily módon fenyegető tiltakozásból hátborzongató, hitvány komédiává torzult.

Ami pedig a királyt illeti – ő, aki másfél évvel előbb rákényszerítette a népre és a parlamentre a kalandor Benito Mussolinit, sem akkor, sem a következő tizennyolc esztendő alatt nem talált semmiféle okot (!) arra, hogy megvonja tőle bizalmát, megtagadja tőle szolidaritását!

Így hát az Aventino határozatainak nem volt és nem is lehetett semmiféle gyakorlati eredménye.

1925. január 3-án, amikor a tömegek már-már hitüket vesztették, és az ellenzék csaknem teljesen elveszítette önbizalmát, Mussolini rendkívül heves hangú beszédet mondott a parlamentben. Teljes felelősséget vállalt Giacomo Matteotti meggyilkolásáért, s a lehető legarcátlanabb és legbrutálisabb módon megfenyegette az ellenzéket.

Nem sokkal később a Matteotti meggyilkolásáért letartóztatott gonosztevőket „bizonyítékok híján" vagy amnesztiával szabadon engedték.

Az Aventino elveszítette azt a csatát, amelytől Olaszország és bizonyos fokig a világ jövője is függött.

Eközben, már 1924 őszén, a kommunista parlamenti csoport újra elfoglalta harci helyét a képviselőházban; úgy látta, hogy hiábavalónak bizonyult az Aventino passzivitásának megszüntetéséért kifejtett minden erőfeszítése, és nem akart olyan színben feltűnni, mintha maga is felelős lenne annak hibáiért.

1924. június 26-án változás következett be egyéni életemben – megnősültem.

Az általános helyzet akkor igen zavaros és nyugtalanító volt, s egyik-másik elvtársam testvéri hangon bírálgatott: „Ilyen időkben

megnősülni! Miért nem vársz, amíg javul a helyzet?" Sokáig várhattam volna a helyzet javulásáig!...

Egyébként élettársam régóta aktív tagja volt a Szocialista Ifjúsági Szövetségnek, majd a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek, és tisztán látta, milyen életmódot, kockázatokat és áldozatokat vállal, amikor sorsát összeköti az enyémmel. Ő mindezt bátran, derűsen vállalta, nemcsak hozzám fűződő érzelmei miatt, hanem főleg azért, mert egyezett világnézetünk, mert kommunista volt.

Az azóta eltelt esztendők alatt soha, egy percre sem bántam meg, hogy megnősültem. Pedig mennyi fájdalmat, aggodalmat és szorongást kellett elszenvednem élettársam és még inkább 1925 áprilisában született fiam miatt!...

A Gramsci visszatérése és letartóztatása (1926 november) között eltelt két és fél esztendő talán a legaktívabb időszaka volt Gramscinak és pártunknak. Ez alatt a két és fél esztendő alatt tette pártunk a legnagyobb lépéseket afelé, hogy leküzdje a szektás gyermekbetegségeket, s érett párttá váljék, amely sikerrel megbirkózik az elkövetkező esztendők rendkívül súlyos megpróbáltatásaival.

A kommunista parlamenti csoport tehát, mint említettem, először csatlakozott az Aventinóhoz, majd látván annak passzivitását, tehetetlenségét, néhány hét múlva kilépett belőle, hogy újra elfoglalja helyét a képviselőházban, ahol a kommunista képviselők a parlament szószékéről nagy-nagy bátorsággal folytatták harcukat a fasizmus ellen, jóllehet szónokainkat nemegyszer tucatnyi tébolyodott feketeinges gazfickó vette körül, revolvert szegezve rájuk.

Hiba lenne azt hinni, hogy ez a kettős manőver – nevezzük így – nem járt komoly nehézségekkel és nem talált kemény ellenállásra a párton belül is.

Igen sok olyan elvtárs, aki akkor még bizonyos fokig a más pártokkal való bármiféle megegyezést és kompromisszumot elvető Bordiga-féle felfogás hatása alatt állott, botrányosnak tartotta, hogy parlamenti csoportunk részt vett az Aventino első gyűlésein és egy asztalnál ült nemcsak a szocialistákkal, hanem a demokratákkal és a katolikusokkal is. Nagyfokú türelmes, meggyőző munkára volt szükség, hogy megértessük ezekkel az elvtársakkal: ha pártunk a Giacomo

Matteotti meggyilkolását követő napon nem lép be az Aventinóba, amelyre oly nagy reménységgel tekintett a nép minden rétege, elszigetelődtünk volna a széles tömegektől. Márpedig a marxizmus–leninizmus tanítása szerint a forradalmi élcsapat a tömegeket csupán saját politikai tapasztalatuk alapján vezetheti a harcban, mivel a propaganda és az agitáció, bármennyire fontos szerepet töltsön is be, önmagában nem elegendő.

Amikor aztán néhány héttel később a pártvezetőség úgy határozott, hogy a kommunista parlamenti csoportnak újra el kell foglalnia helyét a parlamentben, sok elvtárs nem értette meg ennek az intézkedésnek a hasznosságát és szükségességét, s úgy tekintették azt, mint a fasizmusnak tett engedményt vagy legalábbis mint a fasizmussal szemben elfoglalt ellenséges magatartás enyhülését.

A párt vezetőinek ekkor is nyakukba kellett venniük az országot, hogy megmagyarázzák az elvtársaknak: az Aventino változatlan és gyógyíthatatlan passzivitása máris elsőrendű tanulság a munkásság és a néptömegek számára, amelyek saját tapasztalataik alapján döbbenhettek rá arra, hogy indokolatlanul helyezték bizalmukat az Aventinóban helyet foglaló különböző burzsoá és szocialista pártokba; tehát a kommunistáknak nyíltan, nemcsak agitációval és propagandával, hanem olyan lépéssel, amelyről mindenki tudomást szerez, el kell határolniuk saját felelősségüket a többi ellenzéki pártétól.

Ezt a felvilágosító és meggyőző munkát természetesen megnehezítette az a körülmény, hogy pártunk szinte teljesen illegális körülmények között dolgozott. A végrehajtó bizottság – Gramsci kivételével, akinek mint képviselőnek, legálisan kellett élnie – a legszigorúbb illegalitásban volt kénytelen működni. A titkos gyűléseket magánházakban vagy a szabad ég alatt, az erdőben vagy a hegyekben tartották. Egyszer a rendőrség Rómában rajtaütött Palmiro Togliattin. Letartóztatták, s fogva tartották mindaddig, amíg a „politikai bűnökre" vonatkozó amnesztia, amelyet Mussolini 1925-ben adott ki, hogy a Matteotti meggyilkolásáért börtönbe zárt barátait kiszabadíthassa, számos elvtársunknak is visszaadta szabadságát.

Togliatti fogvatartása alatt alig néhány elvtárs: Gramsci, Scoc-

cimarro és Terracini végezte a párt politikai irányító munkáját – tömérdek akadályon keresztültörve, rengeteg kockázatot vállalva.

És mégis, szinte hónapról hónapra javult a párt egészének munkája, kádereinek és alapszervi tagjainak összetétele, s ugyanakkor igen jelentős mértékben növekedett a pártnak a tömegekre gyakorolt befolyása.

Az illegalitás és a terror ellenére a Gramsci vezette Olasz Kommunista Párt abban az időben – 1924–1926-ban – fejlődése teljében volt.

1924 szeptemberének egyik reggelén eljött hozzám Gramsci, s mialatt Anna Maria a kávét készítette, így szólt:

– Jó hírem van számodra. A pártvezetőség úgy határozott, hogy Torinóban telepedj le, az „Unità" tudósítójaként. Ez lesz a legális munkád, a „fedőfoglalkozásod". Ugyanakkor a párt piemonti és liguriai interregionális titkára leszel. Mint látod, érdekes és fontos munkáról van szó.

A legnagyobb lelkesedéssel ismét munkához láttam hát a torinói mozgalomban, amelytől majdnem két esztendeig voltam távol.

A torinói mozgalmi élet lelkesítője és vezetője most is Oberti és Santhià volt. Santhià nemrég tért vissza Franciaországból.

A párt a reakció ellenére erősebb volt mint valaha. Még mielőtt megérkezett volna az Internacionálénak az az utasítása, hogy a pártot sejtekre kell osztani, a torinói kommunisták mindenütt üzemi és lakókörzeti szervezeteket alakítottak, amelyek rendkívül jó eredménnyel dolgoztak. Bordiga ellenezte a munkahelyi pártcsoportok szervezését, s ezzel ismét leleplezte, elárulta a „bordigizmus" alapvetően proletárellenes jellegét.

Az újságírói munka a napnak csupán néhány óráját vette igénybe, s így sok időm maradt a politikai és szervező munkára.

Ezt azonban eléggé megnehezítette az a körülmény, hogy mint az „Unità" torinói tudósítója, én voltam úgyszólván az egyetlen „legális" kommunista egész Torinóban. A rendőrség természetesen tudta a lakáscímemet. Azzal is tisztában volt, hogy esténként azért megyek a postaépület sajtótermébe, hogy az „Unità"-nak telefonáljak, és bizonyára nagyon jól tudta azt is, hogy nem csupán néhány

tudósítás végett élek Torinóban, hanem azért is, hogy kiterjedt irányító munkát végezzek a párt illegális szervezetében. Mindez rendkívüli óvatosságra intett. El kellett kerülnöm a megfigyelést, amely súlyos következményekkel járhatott, nem annyira rám nézve, mint a többi elvtárs szempontjából. Egyébként – szerencsére – a rendőrségnek akkor még nem volt valami kiterjedt és jól működő apparátusa.

Eléggé furcsa, mondhatnám, paradox helyzetben voltunk akkoriban. Működött egy legális kommunista csoport a parlamentben; megjelent egy legális kommunista napilap, melynek szerkesztőit, adminisztrátorait, tudósítóit ismerték, és magát a pártot sem tiltották be. Másrészről azonban, ha négy-öt elvtársat együtt találtak – vezetőket vagy egyszerű tagokat –, minden további nélkül letartóztatták és az esetek többségében valamilyen ürüggyel hetekre, hónapokra őrizetben tartották őket.

Ezenkívül mindazoknak a lakásán, akiket azzal gyanúsítottak, hogy kommunisták, de különösen az olyan „legálisoknál" mint én voltam, igen gyakran, a nap vagy az éjszaka bármely órájában megjelent a rendőrség házkutatási paranccsal. Az éjszakai házkutatásokat nem engedte meg a törvény, csak ha külön bírói engedély volt rá, a rendőrség azonban fütyült a törvényre. Ezekkel a házkutatásokkal egyébként sem az volt a célja, hogy számára érdekes dolgokat találjon – tekintettel a „látogatások" gyakoriságára, ostoba és bűnös dolog lett volna a kompromittáló iratokat otthon tartani –, hanem hogy az életünket megkeserítse. És mivel egyedül a házkutatásokkal nem igen érhették el ezt a célt, mindenféle mondvacsinált indokkal hol egyikünket, hol másikunkat vitték el a lakásáról. Az éjszakát ilyenkor a fogdában kellett töltenünk, majd reggel szabadon engedtek bennünket.

Azután a rendőrségen kívül ott voltak a fasiszták, akik mit sem változtak: továbbra is gátlástalan, fékevesztett banditák maradtak. Az atrocitások, botozások, gyilkosságok napirenden voltak . . . sőt az éjszaka „rendjéhez" is hozzátartoztak. Nem tagadom, én sem éreztem valami jól magam, amikor éjszaka egy órakor, gyalog, sötét, elhagyatott utcákon hazafelé baktattam. Olyan ismert embernek, mint én voltam, ez nem jelentett éppen életbiztosítást. Félreértés ne es-

sék: egyáltalán nem féltem. Mégis, mintha kő esett volna le a szívemről, amikor hazaérve a kulcsot megforgattam a zárban. Feleségem, anyám és nővéreim is megkönnyebbülten sóhajtottak fel, amikor meghallották az ajtó nyikorgását. Ha évekig tart az ilyen élet, az bizony elég fárasztó és tönkreteszi az idegeket.

Pedig az én életem is többé-kevésbé úgy folyt, mint száz meg száz más elvtársé.

És ez még csak az ízelítő volt!

Később szabadult ránk az igazi pokol, a brutális rendőrterror formájában, amely mindenütt és mindenkor lesben áll, minden oldalról fenyeget és lesújt, s a levegőt is fojtóvá teszi...

A pártnak és vezetőinek tevékenysége kettős irányú volt. Egyrészt ki kellett gyógyítani a pártot a Bordiga-féle fekélyből – amely még mindig éreztette rothasztó hatását a pártmunkások, a káderek között –, és a párttagokat politikai és ideológiai színvonaluk növelésével igazi kommunistákká kellett nevelni. Másrészt – különösen az Aventino szégyenletes bukása után – meg kellett nyerni a tömegeket, főként a munkásokat, a pártpolitika számára, az egyetlen politika számára, amely abban az időben eredményesen segíthette elő az antifasiszta harcot, az egész nép szabadságharcát. Nem a mi hibánkból, sőt akaratunk ellenére, ezt a harcot nekünk, kommunistáknak majdnem egyedül kellett megvívnunk, vagy legalábbis irányítanunk, s ez még fontosabbá tette, hogy növeljük befolyásunkat a tömegek között.

A párt munkája és vezetőinek tevékenysége egyébként szorosan összefüggött. E kettőt különválasztani egymástól és azt gondolni, hogy *először* a pártot kell megjavítani, erősíteni és csak *aztán* végezhetünk kiterjedt munkát a tömegek között, megbocsáthatatlan és helyrehozhatatlan tévedés lett volna.

Ha igaz az, hogy a tömegek között végzett munkánk olyan mértékben javult, amilyen mértékben az egész párt erősödött, igaz az is, hogy minden siker, amit a tömegek között a pártvezetőség helyes irányvonalának alkalmazásával elértünk, egyre újabb elvtársakat nyert meg e politikai irányvonal számára, növelte a pártmunkások felelősségérzetét, elméleti ismereteik elmélyítésére ösztönözte őket,

és mind több öntudatos munkást serkentett arra, hogy a párt soraiba lépjen.

Ezt a tényt most azért hangsúlyozom, mert a következő évek során – amikor rendkívül kiéleződött, sőt aggasztóvá vált az a kérdés, hogy a pártszervezetet mindenáron, a reakció súlyos csapásai ellenére is életben tartsuk – az *előbb* és az *aztán* problémája a párton belül többször is felmerült. Szerencsére a Togliatti vezette párt a legvadabb reakció éveiben sem felejtette és hanyagolta el Antonio Gramsci tanításait, amelyekben a lenini elméletet alkalmazta a konkrét olaszországi helyzetre.

A fasizmus ellen intézett frontális támadás, amely meghozhatta volna a nép gyors és maradéktalan győzelmét, 1924 nyarán és őszén a demokrata és szocialista pártok hibájából kudarcba fulladt.

A fasizmus már 1925 telén visszaszerezte biztonságérzetét és a helyzet urává vált.

Ennélfogva pillanatnyilag le kellett mondani a frontális támadásról, és álló harcra szorítkozva arra kellett törekedni, hogy a munkásság, a nép pártunk irányításával lépésről lépésre szerezze vissza azt a teret, amelyet más antifasiszta pártok „jóvoltából" a Matteotti meggyilkolását követő időkben egy csapásra elvesztett.

Egyebek mellett ezért vált szükségessé a néptömegek között végzett kitartó, tervszerű munka, különösen az üzemekben, a szakszervezetekben és vidéken. Az volt a célunk, hogy a munkásokat, a mezőgazdasági bérmunkásokat és a szegényparasztokat a részleges követelések síkján mozgósítsuk, és ugyanakkor arra törekedjünk, hogy minden gazdasági megmozdulást antifasiszta politikai megmozdulássá változtassunk.

A fasiszta reakciót a maguk javára kihasználó reformisták, akik kezükben tartották az Általános Szakszervezeti Szövetséget és a fontosabb szakszervezeteket, a szakszervezeti mozgalmon belül olyan módszereket honosítottak meg, amelyek valójában alig különböztek a fasiszta módszerektől. Lépésről lépésre eltörölték a demokrácia minden formáját. Taggyűlést egyre ritkábban tartottak. A Munkáskamarákban, ahol a kommunisták többségben voltak, a szervezett munkások által szabadon választott vezetőket felülről levál-

tották, helyükre „szakmai szövetségi biztosokat" vagy „szakszervezeti biztosokat" állítottak, akiket irónikusan „főispáni biztosoknak" neveztünk. Torinóban például a Munkáskamarát és a vasasokat – hogy csak a két legjelentősebb szakszervezetet említsük –, évek óta kommunisták vezették. 1924-ben mind a két szervezet vezetőit leváltották az Általános Szakszervezeti Szövetség és a FIOM vezérei, és helyükre majdnem teljesen ismeretlen biztosokat állítottak, akiket a tömegek nem szíveltek. Fölösleges hangsúlyozni, hogy mindez elégedetlenséget és csüggedést keltett a dolgozókban, aminek végső fokon a tőkésosztály és a fasiszta rendszer látta hasznát.

Ekkor még működtek – persze erősen korlátozott jogkörrel – az üzemi bizottságok, és az 1925-ös torinói üb-választások alkalmával úgy döntöttünk, hogy a fasiszták és a reformisták ellen egyszerre vívjuk meg a harcot.

Először az volt a szándékunk, hogy megegyezünk a reformistákkal, s így a faisztákkal szemben antifasiszta jelöltekből egységlistát állítunk. Ebben az értelemben konkrét javaslatokkal éltünk (akkor még a vasasszakszervezet tagja voltam és mint ilyen részt vettem a megbeszéléseken), de látva a reformista funkcionáriusok hajthatatlanságát, akik egyetlen kommunistát sem akartak felvenni a jelöltek közé, a harc útját választottuk, s minden nagyobb üzemben saját listát állítottunk, kommunistákból és szimpatizánsokból.

A torinói gyárakban a fasiszta szakszervezeteknek alig néhány tagja volt. A reformisták viszont, bár kevesebben voltak, mint mi, ha önkényesen is, a munkások szakszervezeteit képviselték, s ez nagyon is valószínűvé tette győzelmüket. Egyébként a gyárosok, tudván, hogy a fasiszták mindenképpen vereséget szenvednek és hogy a kommunisták jelentik számukra a legfőbb veszélyt, mindent elkövettek a mi vereségünk, vagyis a reformisták győzelme érdekében.

Kemény harcot vívtunk az üzemi bizottsági választásokon, különösen a Fiat-Lingottóban, ahol több mint 12 000 munkás dolgozott. Számunkra, kommunisták számára, a harcnak szinte döntő jelentősége volt. Tény és való, hogy az olyan merész tett, mint amit a formális szakszervezeti fegyelem megszegésével elkövettünk, csak győzelemmel igazolható a tömegek előtt. A vereség ilyen körülmények

között azzal a kockázattal jár, hogy elveszítjük tekintélyünket, a tömegek megbecsülését.

Győztünk. Csaknem minden nagyobb üzemben. A Fiat-Lingottóban mintegy hatezer szavazatot kaptunk, a reformisták valamivel több mint ötezret, a fasiszták pedig alig néhány százat. Nagyjából ez volt a szavazati arány a legtöbb vas- és fémipari üzemben.

Ez az országos jelentőségű győzelem rendkívül megszilárdította helyzetünket Torinóban és lelkesedéssel töltött el bennünket.

Jogos lelkesedésünk akkor abból fakadt, hogy megvertük a reformistákat. Most, annyi év távlatából emlékezve vissza erre az epizódra, főleg azt kell hangsúlyozni és kiemelni, hogy több mint két évvel a „Marcia su Roma" után, több mint négyesztendei terror és reakció után a torinói vasasok még mindig szinte egyöntetű tömbben álltak szemben a fasizmussal, s a több tízezres proletártömegnek csupán jelentéktelen százaléka szavazott a hatalmon levő párt embereire.

1925. október 2-án a hatalmon levő párt egész Olaszországra kiterjedő hatállyal felfüggesztette az üzemi bizottságokat. Ugyanakkor a gyárosok a Fasiszta Szakszervezeti Uniót ismerték el a munkások egyetlen olyan képviseleteként, amely kollektív szerződések aláírására jogosult.

De ne vágjunk az események elébe.

1925 márciusában a fasiszta szakszervezetek vezetői – akik szerették volna megszerezni valamennyi gyáros teljes támogatását és valamilyen demagóg lépéssel kivívni a munkások rokonszenvét – béremelést követelve sztrájkot hirdettek Brescia vas- és fémipari üzemeiben. A FIOM nyomban felszólította tagjait, vegyenek részt a megmozdulásban, s maga is sztrájkot hirdetett Lombardia, Piemonte és Liguria minden vas- és fémipari üzemében.

A sztrájk teljes volt, akár a legsikeresebb megmozdulások idején, 1919-ben és 1920-ban. Pedig a fasiszták megpróbálták fékezni a lendületet, mert megrémültek attól, hogy a szikra lángralobbantásával ilyen nagy tüzet okoztak. Kénytelenek voltak megállapítani, hogy az olasz munkások az első adódó alkalommal bebizonyították: osz-

tályöntudatuk továbbra is szilárd, és ugyanúgy ragaszkodnak szabad szakszervezeteikhez, mint a fasizmust megelőző években.

A megmozdulás hatalmas aránya és egyöntetűsége lehetetlenné, vagy legalábbis rendkívül veszélyessé tette a kormány brutális beavatkozását. Abban természetesen senki sem hitt, hogy ennek a megmozdulásnak az ereje elegendő a rendszer megdöntéséhez, de mindenki megértette, hogy a sztrájk napokig tartó folytatásával és a munkások győzelmével a munkásosztály és a párt nagyrészt visszanyerné önbizalmát, és ez mintegy kezdete lenne újabb jelentős, közvetlen tömegakcióknak.

A fasisztáknak szerencséjük volt, mert nemcsak ők rémültek meg attól, hogy ilyen nagyszabású, egységes és ki tudja hová fejlődő megmozdulást idéztek elő. A FIOM és az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetői és az Aventino vezérei is megijedtek, s mindenáron védelmi állásba akartak vonulni. Még azon az áron is, hogy Mussolini malmára hajtják a vizet.

Három-négy napi sztrájk után, amikor már az egész munkásságban lángra gyúlt a lelkesedés és a reménység – a FIOM központi bizottsága elrendelte, hogy a munkások vegyék fel a munkát. Ezt az elképesztő döntést semmilyen politikai vagy szakszervezeti indok nem magyarázta. A felháborodott munkások tiltakoztak, de kénytelenek voltak engedelmeskedni.

Most már, annyi év távlatából képesek vagyunk arra, hogy minden szenvedélytől mentesen, tárgyilagosan ítéljük meg az akkori eseményeket.

De a fasizmus korára és az olasz munkások éveken át tartó hősies ellenállására emlékezve meg kell mondanunk, hogy 1925 tavaszán a reformisták az általuk kirobbantott interregionális vasassztrájk letörésével nemcsak hibát, hanem a szó szoros értelmében bűnt követtek el, mint ahogy súlyos bűnöket követtek el 1920 szeptemberében is, amikor letörték a gyárfoglalási mozgalmat – amelyet pedig szintén ők maguk indítottak el – és 1924 nyarán, amikor megakadályozták, hogy az Aventino – amelynek születéséhez maguk is hozzájárultak – a fasizmus elleni akció és harc fegyverévé váljék.

Ezeket a hibákat nem rejthetjük véka alá és nem hallgathatjuk

el, mert népünk túl nagy árat fizetett értük, és mert saját jövendője érdekében le kell vonnia belőlük a megfelelő következtetéseket.

Három nappal a vasassztrájk letörése után szakszervezeti megmozdulást kezdeményezni, őrültségnek tűnt volna mindenütt. A torinói autógyárak munkásai azonban az akaratukat és érdekeiket kifejező üzemi bizottságok vezetése alatt állottak, tehát náluk más volt a helyzet.

1925 júliusában a Fiat művek üzemi bizottságai általános béremelést követeltek. Igaz, hogy a Fiat bérei a legmagasabbak közé tartoztak Olaszországban, de a gépkocsi-ipar akkor fejlődésének teljében volt. Üzemeinek termelési intenzitása és kapacitása állandóan növekedett, és a gyárosok soha még ilyen magas profitot nem vágtak zsebre, hacsak a háború idején nem. Jogos volt tehát a jobb életkörülményekre vágyó munkások követelése.

Ezt a megmozdulást pártszempontból is rendkívül jelentősnek ítéltük. A reformisták leghatásosabb propagandafegyvere ellenünk, kommunisták ellen az volt, hogy elhitették: csakis ők, a gyakorlati, ügyes, tapasztalt emberek képesek eredményes szakszervezeti tárgyalásokat folytatni és a munkások részére gazdasági előnyöket kicsikarni, főleg a fasizmus győzelmével előállott különlegesen kényes és nehéz helyzetben. Éppen ezért – azután, hogy a reformista taktika a vasassztrájkban csődöt mondott – igen nagy jelentőségű lett volna és mindenütt növelte volna pártunk befolyását a kifejezetten szakszervezeti vonalon aratott siker. Különösen vonatkozik ez Torinóra, ahol a legerősebbek voltunk, és amely városra éppen ezért az egész olasz munkásság tekintete irányult.

A reformisták is tudatában voltak ennek a helyzetnek, s a vasasok vezetői szembeszálltak az üzemi bizottságok és a gyárosok közvetlen tárgyalásának gondolatával. Az üzemi bizottságok azonban nem sokat törődtek ezekkel a „főispáni biztosokkal", hiszen magukénak tudták a munkások teljes bizalmát és szolidaritását.

Agnelli szenátor, a Fiat tulajdonosa, eleinte természetesen megpróbált ellenállni, és visszautasított mindenfajta engedményt. De megértette, hogy a végén a rövidebbet húzhatja, olyan elszántak és

egységesek a munkások, ezért jobbnak látta, ha részleges engedményt tesz. A torinói autógyárak munkásai óránként öt centesimós bér emelést kaptak.

Gazdasági szempontból ez nem tekinthető valami komoly eredménynek, de politikai jelentősége az adott körülmények között kétségtelenül igen nagy volt.

Ez volt az utolsó győzelem, amelyet a szakszervezetek törvényes eszközökkel vívtak ki a fasizmus alatt.

S az olasz kommunisták büszkék arra, hogy a munkások ezt a győzelmet az ő vezetésükkel vívták ki.

Szükségessé vált, hogy összeegyeztessük, egybehangoljuk a gyárak és a földek dolgozóinak akcióját, s az egész tömegmozgalomnak – a városokban és a falvakban egyaránt – nem csupán a szakszervezeti, hanem a politikai harc jellegét is megadjuk a nagytőke és az érdekeit képviselő fasizmus ellen.

Ebben az időben kezdeményezte a párt a munkás- és paraszt-bizottságok megalakítását, hogy megfelelő eszköz álljon rendelkezésre e két cél eléréséhez. A bizottsági tagokat üzemi, lakóterületi vagy falusi gyűléseken választották meg, amelyeken – természetesen a feltétlenül szükséges konspiratív intézkedések biztosításával – részt vettek a különböző antifasiszta pártok tagjai és a pártonkívüliek, szakszervezeti tagok és nem szervezett munkások is. Vagyis mindenki, aki többé-kevésbé tudatában volt az antifasiszta akció szükségességének és az Aventino tehetetlenségének, s azt akarta, hogy a rendszer minden ellensége közös harci platformban egyesüljön.

Ennek a pártkezdeményezésnek is – ha figyelembe vesszük az általános helyzet nagy nehézségeit – jelentős sikere volt.

1925–1926-ban személyesen is részt vettem a munkás- és paraszt-bizottságok járási tanácskozásain Piemonte és Liguria különböző vidékein. Egy-egy ilyen tanácskozáson átlag húsz-harminc küldött volt jelen; egész nap az erdőben tartózkodtak, ahová négyes-ötös csoportokban teljesen megbízható elemek vezették őket. Csak ezek a kísérők ismerték pontosan a gyűlés helyét. Mindenütt komoly

és szenvedélyes vita folyt. Vezetőségi tanácsot választottak, amelyet megbíztak a tartományi helyi bizottságok munkájának irányításával és összehangolásával. Különösen eredményes volt, ha jól emlékszem, a genovai tanácskozás, amelyen mintegy száz küldött vett részt, többségükben nem kommunisták, s volt közöttük néhány szocialista, sőt republikánus és katolikus is.

Egyébként 1925–1926-ban mindenütt, de főként Torinóban, elég szoros, sőt szívélyes kapcsolatot teremtettünk a baloldali katolikusokkal. A katolikusok közül sokan – nagyrészt munkások – nem rejtették véka alá a Szovjetunió iránt érzett rokonszenvüket és azt, hogy helyeslik pártunk politikáját. Aktívan, szinte testvériesen működtek együtt velünk.

Piemontéban és Liguriában végzett munkám súlyos nehézségekbe ütközött, még a párton belül is. Amikor megválasztottak területközi titkárnak, csaknem mindegyik vidéki szervezet élén Bordiga-pártiak álltak, akik minden lehető módon szabotálták a pártvezetőség politikáját.

Egyes helyeken, például Torinóban, ezeknek az elvtársaknak a zöme elég hamar belátta hibáját, és a helyes álláspont legbuzgóbb híve lett. Másutt azonban – például Novarában és Alessandriában – kénytelenek voltunk leváltani a javíthatatlan szektás és politikailag korrupt elemeket, s szinte egyenként kellett megnyernünk az alapszervi tagokat.

A pártvezetőség alapjában véve elégedett volt a munkámmal, ahogy azonban a mozgalom fejlődött, úgy vált egyre világosabbá, hogy ez így nem mehet tovább: nem lehetek egyszerre az „Unità" tudósítója és területközi titkár. Az a tény, hogy – mivel több mint 24 órán át távol voltam Torinótól – este nem jelenhettem meg a sajtóteremben, nemcsak a rendőrség figyelmét vonta magára (a sajtóterem előcsarnokában majdnem minden este két detektív ólálkodott; az volt a feladatuk, hogy megfigyeljék, ki lép oda hozzám beszélgetni), hanem újságírói tevékenységemet is komoly mértékben akadályozta.

Ezért tanácsomra a pártvezetőség 1925 vége felé a területközi

titkári funkciót Antonio Oberti elvtársra ruházta át, aki pártmunkáját az akkoriban Giovanni Roveda irányítása alatt álló famunkás-szakszervezet funkcionáriusi tevékenységével fedezte.

Ezután az „Unità" tudósítói munkáján kívül minden időmet a torinói tartományi kommunista szervezetre fordíthattam. A vezetőségben ott volt Santhià, Conte, Prioglio, Spano, Sandrone és néhány más kitűnő elvtárs; titkárrá engem választottak.

Egy délután ismeretlen asszony látogatott meg otthonomban rövidnadrágos kamaszfia társaságában.

– Ön nem ismer engem – mondotta –, de én elég jól ismerem ont. Pajettáné vagyok, itt lakom a külvárosban. Eddig a pedagógus-szakszervezet aktivistája voltam, nővéreivel, Elenával és Cleliával, meg Camilla Raverával együtt. Szívességet kérnék öntől. Fiam, Gian Carlo, aki nemrég múlt tizenöt éves és gimnáziumba jár, szeretne beiratkozni a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe. Én is rokonszenvezem a kommunistákkal, de őrültségnek tartom, hogy az ő korában, a mai időkben, valaki belépjen a mozgalomba. De hát nem lehet beszélni a fejével. Sem a férjem, sem én nem tudtuk meggyőzni. Győzze meg ön, kedves Montagnana elvtárs! Hiszen a gyerek még túl fiatal ahhoz, hogy vállalja a kommunista pártmunkával járó felelősséget és veszélyeket . . .

– Kedves asszonyom, ön fonák helyzetbe hoz engem – válaszoltam nevetve. – Higgye el, nem én vagyok a leghivatottabb arra, hogy egy lelkesedéssel teli ifjút lebeszéljek a kommunista mozgalomba való belépésről. Szép kis szerepet szánt nekem! Pedig – folytattam most már Gian Carlo felé fordulva – anyádnak e tekintetben igaza van: a mai időkben a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe belépni annyit jelent, hogy nagy felelősséget vállalsz és igen súlyos veszélyeknek teszed ki magad. Nagyon-nagyon komoly dolog ez, ami egész életedet eldöntheti. Az egész életedet, értetted? Jól meggondoltad, milyen lépésre készülsz? Bizonyos vagy benne, hogy nem cselekszel könnyelműen? Hogy holnap nem bánod meg azt, amit ma teszel, vagy, ami még rosszabb, nem válsz egy szép napon áruló-

jává a harcosok nagyszerű seregének, amelyhez ma csatlakozni készülsz?

– Nagyon komolyan megfontoltam, amit teszek – mondotta Gian Carlo. – Fogadjon be az ifjúkommunisták közé! Teljesítem a kötelességemet, nem kell majd szégyenkeznie miattam. Sohasem fogom megbánni, hogy kommunista vagyok.

Mit tehettem ezek után? Őszintén megvallom, meghatódtam. Úgy éreztem, hogy ez a még túlságosan fiatal fiúcska komoly és erős akaratú. Egyébként Pajetta asszony is szemmel láthatóan büszke volt fiára, bármennyire aggódott is érte. S néhány nappal később Gian Carlo szabályosan beiratkozott a Kommunista Ifjúsági Szövetség egyik csoportjába.

1927 elején Gian Carlo Pajettát antifasiszta propaganda miatt valamennyi iskolából kizárták. Nem sokkal azután letartóztatták és két évi bortönre ítélték. Ekkor még nem töltötte be tizennyolcadik életévét!

Börtönbüntetésének letelte után újra hozzálátott a politikai munkához. Kolnben találkoztam vele ismét, 1931 áprilisában, a párt IV. illegális kongresszusán. Még ugyanabban az évben Moszkvába utazott: az Olasz Kommunista Ifjúsági Szövetséget képviselte az Ifjúsági Internacionáléban.

1932-ben megbízták az Ifjúsági Szövetség országos központjának irányításával. Letartóztatták, és a különleges bíróság – ahol a feketeinges bírák előtt erélyes és rendkívül bátor magatartást tanúsított – 23 évi börtönre ítélte. Tudom – elolvastam anyjának írt néhány levelét –, a börtönben is mindig példamutatóan viselkedett.

Gian Carlo öccsét, Giulianót, 15 éves korában szintén kizárták az ország minden iskolájából, mert antifaszista volt, s ha nem tévedek 1932-ben emigrálnia kellett, mert a letartóztatás veszélye fenyegette. Franciaországban, Szovjet-Oroszországban és Spanyolországban – utóbbiban a polgárháború alatt igen fontos katonai posztokat töltött be és Luigi Longo egyik legközvetlenebb munkatársa volt – mindenkor kiváló, elvhű elvtársnak és jó vezetőnek bizonyult. Mielőtt Mexikóba utaztam volna, jó néhány hónapot töltöttünk együtt a vernet-i tábor poklában, majd a Marseille melletti Les Milles-ben.

Amikor 1941 májusában a párt utasítására elhagytam Franciaországot, Giuliano Pajetta a párttal egyetértésben megszökött a Les Milles-i táborból, hogy illegális munkát végezzen a Nizza környéki olasz emigránsok között.

Pajetta elvtársnő joggal lehet büszke mindkét fiára.

1925-re már úgyszólván teljes egészében sikerült felszámolni a Bordiga-féle irányzatot a párt soraiban.

Pártunk harmadik országos kongresszusára készültünk. Minden egyes ideológiai, politikai és szervezési kérdésről hónapokon át széles körű vita folyt a párt minden fórumán, a központi bizottságtól a legkisebb alapszervig, s az „Unità" hasábjain.

A pártvezetőség és Bordiga között valamennyi alapvető kérdésben tökéletes ellentét jött létre.

A párt jellegének kérdésében például a pártvezetőség kitartott az ismert lenini meghatározás mellett: „A párt a munkásosztály élcsapata." Bordiga viszont azt vallotta, hogy a kommunista párt „olyan egyének összessége, akik egy nézeten vannak és azonos politikai programot követnek".

Láthatjuk tehát, hogy míg a lenini meghatározás a párt osztályjellegét hangsúlyozza, Bordiga ettől teljesen eltekintett, sőt, bizonyos értelemben, tagadta azt. Meghatározása alapjában véve tipikus burzsoá-intellektuális formula volt, olyan emberé, aki távol áll a munkásosztálytól.

Bordiga sok más súlyos hibája logikusan következett ebből az első hibából, vagy legalábbis szorosan összefüggött vele.

Ha a kommunista pártot a munkásosztály élcsapatának tartjuk, mi sem természetesebb, mint hogy üzemi alapon szervezzük meg. Ha azonban azt állítjuk, hogy a párt csupán azonos nézetet valló és azonos programot követő egyének összessége, elkerülhetetlenül elvetjük az üzemi szervezés elvét és helyesebbnek tartjuk a területi elvet, azt, hogy ott legyen a pártszervezet, ahol olyan – különböző osztályokhoz és társadalmi rétegekhez tartozó – egyének élnek, akik azonos nézetet vallanak és azonos programot követnek. S Bordiga pontosan ezt akarta.

Az ideológiai és szervezési jellegű ellentéteken kívül az 1925-ös kongresszus előtti viták során fokozott mértékben törtek felszínre a párt szerepével, stratégiájával és taktikájával kapcsolatos régi ellentétek.

Alig több mint egy esztendő telt el az 1924 májusi tanácskozás óta, de a párton belüli helyzet ez alatt az év alatt gyökeresen megváltozott. A párt soraiban végzett nevelőmunka és az akkori idők rendkívül gazdag politikai tapasztalata megfosztotta Bordigát követőinek zömétől.

A „bordigizmusnak" maga Bordiga adta meg a kegyelemdöfést azzal, hogy egy szép napon „akcióbizottság" elnevezéssel titkos frakciót létesített a párton belül, külön szervezettel és tagsági díjjal. Amikor 1925 nyarán a pártközpont felfedte és bebizonyította ennek a frakciónak a létezését, ami nyilvánvalóan a Kommunista Internacionálé legelemibb fegyelmi szabályainak súlyos és botrányos megsértése volt, a jó elvtársak, akik addig hűek voltak Bordigához – köztük az Ifjúsági Szövetség egyes vezetői –, megvetően elfordultak tőle. Ettől a pillanattól kezdve mindenki előtt világossá vált: nem pusztán arról van szó, hogy „Bordigával vagy a pártközponttal", hanem arról is, hogy „Bordigával vagy a Kommunista Internacionáléval". Egyetlen becsületes elvtársnak sem lehetett kétsége afelől, hogy melyik utat válassza.

Az esztendő utolsó két hetében a párt különböző helyi kongresszusokat tartott. Jómagam a torinóin kívül, amelyre egy borpincében került sor, a biellai és a novarai kongresszuson is részt vettem, ahol egy tanyán, illetve egy üzlet mögötti helyiségben gyülekeztünk. Mindhárom tanácskozáson jelen volt Palmiro Togliatti is. Ezeken a kongresszusokon már nyilvánvalóvá vált, hogy Bordiga végleg elvesztette a csatát, s az Olasz Kommunista Párt bármilyen helyzetben is hű marad Marx és Lenin zászlajához, Antonio Gramsci zászlajához.

A Kommunista Párt III. országos kongresszusa, amelyet 1926 januárjában illegális körülmények között tartottak meg a franciaországi Lyonban, majdnem egyhangú szavazással véglegesen és kategorikusan elítélte a „bordigizmust". A kongresszus jóváhagyta a

végrehajtó bizottság tevékenységét, valamint a tézisek egész sorát, amelyeket Gramsci személyesen készített elő vagy amelyeknek kidolgozását közvetlenül irányította. E tézisek ugyan ma már nem tekinthetők minden tekintetben tökéleteseknek, de rendkívül jelentős mértékben járultak hozzá a párt későbbi ideológiai és politikai fejlődéséhez, a fasizmussal és a különböző antifasiszta pártokkal szemben elfoglalt, a szakszervezeti és parasztkérdéssel kapcsolatos álláspontjának leszögezéséhez, valamint a Venezia Giulia-i és Venezia Trident-i nemzeti kisebbség kérdésében követendő politika kidolgozásához.

Ugyanakkor a kongresszus lelkesen fogadta a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságát képviselő elvtárs beszámolóját, s kifejezésre juttatta teljes szolidaritását a bolsevik párt vezetőivel.

A kongresszus minden különösebb zökkenő nélkül ért véget, jóllehet szervezése igen nagy nehézségekbe ütközött; a küldötteknek kétszer illegálisan kellett átlépniük a határt, és munkájukat idegen városban, illegálisan kellett végezniük.

Akkoriban mindannyian azt hittük, hogy apparátusunk és illegális munkamódszereink most már tökéletesek, s így minden tekintetben nyugodtak lehetünk.

Sajnos, tévedtünk. Ekkor még ezen a téren csak egyszerű kisinasok voltunk, vagy helyesebben egyszerű napszámosok, ahogyan Lenin mondotta. A tökéletesebb, „korszerűbb" konspiratív technika elsajátításáért a következő esztendőkben iszonyatos árat fizettünk.

Az Aventino 1925-ben, főleg az év utolsó hónapjaiban már nem jelentett különösebb veszélyt a fasizmus számára. Ha csak az Aventino állt volna ellen, a fasizmus talán megengedhette volna magának azt a luxust, hogy legalább még egy ideig ne folyamodjék az addiginál is brutálisabb terrorista módszerekhez.

De míg az Aventino pártjainak tömegbefolyása csökkenőben volt, a kommunistáké hónapról hónapra igen jelentős mértékben növekedett.

Ezt bizonyította az üzemi bizottságok újraválasztása, a katolikusokkal és számos szocialistával folytatott eredményes egységpolitika,

a parasztok védelmi egyesületének kifejlesztése, a kommunista vezetők növekvő népszerűsége, a képviselőink parlamenti beszédei iránt megnyilvánuló érdeklődés, az „Unità" sikeres terjesztése, az előfizetésekből származó jövedelem és számos más jelenség, amely nem kerülhette és természetesen nem is kerülte el a fasiszták s a kormány figyelmét.

Egyszer s mindenkorra végezni kellett a kommunistákkal és az egész ellenzékkel, totalitárius rendszert kellett bevezetni. Mivel a fasizmusnak három évi uralma alatt nem sikerült megnyernie a tömegeket, mindenáron meg kellett akadályoznia, hogy a pártokon, a szakszervezeteken és az antifasiszta sajtón keresztül kifejezhessék akaratukat és elégedetlenségüket.

E terv végrehajtásához azonban két dologra volt szükség: a király beleegyezésére, aki mögött továbbra is ott állt a hadsereg, és valamilyen ürügyre. Ha találnak valami jó ürügyet, bizonyára nem késhet a királyi beleegyezés sem. Viktor Emmánuel számtalanszor bebizonyította, hogy hajlandó szemrebbenés nélkül – híven a Savoyai-ház „egyenességének" és „tisztességének" jól ismert hagyományaihoz –, az utolsó pontig felrúgni az alkotmányt.

Ürügyet könnyen találtak. A zsarnokok szokásos ürügyét: az ellenzéknek tulajdonított merényletet.

Hitler 1933-ban a Reichstag elleni merényletet választotta.

Mussolini, hét évvel korábban, a saját személye ellen irányuló „merényletsorozatot" tartotta megfelelőnek.

Egyik is, másik is arra szolgált, hogy tökéletesen „megindokolják" az antifasiszták elleni iszonyatos terrorhullámot, és felszámolják a nép szabadságának utolsó maradványait is.

Előfordult, hogy a merénylet végrehajtói nem közvetlenül a provokátor megbízottai voltak, de közvetve majdnem mindig azok eszközeivé váltak, még ha jóhiszeműen is.

Ez történt Olaszországban is a „kivételes állambiztonsági törvények" kihirdetését megelőző időszakban, amikor egyetlen esztendő alatt csaknem négy merényletet intéztek a Duce ellen.

Az első ilyen merényletre gyakorlatilag nem került sor, mert a

„tettest" a merényletet végrehajtására kitűzött idő előtt néhány perccel letartóztatták. 1925. november 4-én kellett volna megtörténnie Rómában, amikor Mussolini beszédet akart mondani. A Dragoni szállodában „rajtacsípték" Zaniboni szocialista képviselőt, amint egy precíziós távcsöves puskát szegezett a Chigi palota erkélyére, ahonnan Mussolini a fasiszta csőcselékhez szándékozott beszélni. Később kiderült, hogy a „merényletet" a rendőrség rendezte egy Quaglia nevű agent provocateur segítségével, aki beférkőzött Zaniboni bizalmába. A képviselőt 30 évi börtönre ítélték! Iszonyatos büntetés, ha meggondoljuk, hogy csupán a bűncselekmény szándéka állt fenn. A szerencsétlen csak 17 év múlva, Mussolini bukása után szabadult.

1926. április 7-én Miss Gibson, egy ír vénlány pisztolylövésekkel könnyebben megsebesítette az orrán Mussolinit, amikor hajóra szállt, hogy Líbiába induljon. Ennek a merényletnek az eredetét sohasem sikerült tisztázni. Annyi azonban bizonyos, hogy ebben az esetben nem provokációról volt szó. Azt mesélték, hogy Miss Gibson elmebeteg volt, és rövid idő múlva szabadon is engedték, majd visszatoloncolták hazájába.

1926. szeptember 11-én egy Párizsból érkező anarchista, Lucetti, bombát dobott Mussolini gépkocsijára Róma egyik külvárosában. Senkinek nem történt semmi baja; s mint kiderült, a bomba valójában nem is volt veszélyes. Lucettit életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Jóhiszeműsége és bátorsága nem vonható kétségbe. Olyan ember volt, aki életét tette fel arra, hogy megszabadítsa Olaszországot Mussolinitól. Majdnem bizonyos azonban, hogy Lucetti akaratlanul is eszköze volt a fasiszta ügynökök egyik bandájának, amelyet Franciaországban Ricciotti Garibaldi vezetett. Utóbbi ugyan antifasisztának vallotta magát, de a Lucetti-féle merényletet után néhány héttel a francia rendőrség elfogta, mint Mussolini zsoldjában álló provokátort.

Végül 1926. október 31-én Bolognában egy felvonulás alatt Anteo Zamboni, egy alig 16 esztendős fasiszta – mint a hivatalos jelentések írták – „rálőtt Mussolini gépkocsijára, de a Ducét nem érte sérülés". Zambonit a tett színhelyén tőrrel, vadállati kegyetlenséggel meggyilkolták. Holttestét végighurcolták Bologna utcáin, majd

felakasztották. Apját és egyik nagynénjét, mint a merénylet „erkölcsi bűnrészeseit", harminc évi börtönre ítélték.

Ez utóbbi merénylet is rejtély maradt. Miért lőtt egy 16 esztendős fiatal fasiszta a Ducéra? Az első pillanatban sokan azon a véleményen voltak, hogy nem Zamboni lőtt Mussolinira, hanem valamelyik fasiszta vezető, azzal a céllal, hogy megfélemlítse, vagy egyéb ismeretlen okból. Mások – a többség – ezzel szemben úgy gondolták, hogy a merényletet maga Mussolini szervezte – mint Göring hét évvel később a Reichstag felgyújtását –, hogy ellenfeleire foghassa és újabb terrorhullámot indíthasson, totalitárius rendszert vezethessen be.

Ha figyelembe vesszük a bolognai merényletet követő atrocitásokat és megtorló intézkedéseket, ez az utóbbi feltevés látszik ma is a legvalószínűbbnek.

Az antifasiszták helyzete már a Mussolini elleni első és negyedik merénylet között eltelt tizenkét hónap alatt súlyos volt. Az ismert antifasiszták és azok is, akik egyszerűen a fasisztaellenesség gyanújában álltak, minden egyes merénylet után súlyos zaklatásoknak voltak kitéve. Igen sokat közülük meggyilkoltak vagy súlyosan megsebesítettek; százával dúlták és gyújtották fel az otthonokat, százával, ezrével bántalmazták és tartóztatták le az embereket.

Tény és való, hogy egy-egy merényl'et után a feketeinges banditák országszerte szabad kezet kaptak és néhány napig teljes büntetlenséget élveztek. S ezt az időt alaposan ki is használták arra, hogy bosszút álljanak és kiéljék bűnös, elfajzott, szennyes ösztöneiket.

A „legális" kommunisták helyzete – köztük az enyém is – különösen kényes és veszélyes volt, mert bármelyik pillanatban elfoghattak bennünket. Emlékszem például, hogy egy-egy merénylet után nem aludtam otthon. A sajtóterembe azonban kénytelen voltam elmenni, hogy a lapnak telefonálhassak.

Ebben az időben mégsem ért támadás, mert nagyon óvatosan viselkedtem. Például abban az évben éjszaka sohasem mentem gyalog haza. Mindent elkövettem, hogy az utolsó villamost elérjem, és ha nem sikerült, taxiba ültem.

A rendőrség lehetetlenné tette az életemet. Néha hetenként két-háromszor tartottak nálam házkutatást, még éjjel is. Ez mindig órákig tartott, és ilyenkor meglehetősen gazdag könyvtáramnak minden egyes kötetét gondosan átvizsgálták. Minden alkalommal elkoboztak egy-egy könyvet. Különösen az éjszakai házkutatások okoztak nagy zűrzavart a házban. Mindannyiszor magukkal vittek a rendőrségre, és néhány óráig vagy egy teljes napig ott tartottak. Számomra mindez „csak" kellemetlen volt, anyám és feleségem – aki ebben az időben szoptatta kisfiunkat – azonban a legszörnyűbb szorongással várta mindannyiszor hazatérésemet.

A Lucetti-féle merénylet után Obertit letartóztatták. Ideiglenesen ismét át kellett vennem a párt területközi titkári teendőit, és ez még bonyolultabbá tette munkámat.

Közben új sajtótörvényt adtak ki, amely feljogosította a prefektusokat, hogy bármely újságot előzetesen elkobozzanak. Az „Unità"-t hetenként legalább egyszer-kétszer elkobozták politikai okokból, no meg hogy pénzügyileg tönkretegyék. Semmiről sem írhattunk.

A párt politikai bizottsága októberben úgy döntött, hogy Svájcban vagy Franciaországban külföldi központot létesít; így, ha bármi történik is, biztosítani tudja a vezetés folytonosságát, és legalább Gramscit biztonságba helyezheti néhány más vezetővel együtt.

Sajnos azonban már késő volt. Mielőtt még megtehették volna a szükséges intézkedéseket, közbeszólt a bolognai merénylet s a nyomában megindult fékevesztett terror.

Az egyre vadabb reakció természetesen nagyon nagy mértékben megnehezítette pártunk munkáját, arra azonban képtelen volt, hogy döntő csapást mérjen rá, teljes felszámolásáról nem is szólva.

Mi több: pártunk jobban maga mögött érezte a proletariátus és a nép széles rétegeinek rokonszenvét mint valaha, mivel a legerélyesebb, legbátrabb és legkövetkezetesebb pártnak tartották az antifasiszta harcban.

Mindent el kellett követnünk, hogy igazoljuk a tömegek bizalmát, s ez korántsem volt könnyű feladat akkor, amikor ellenségeink egyre keményebb csapásokat mértek ránk.

A széles körű propaganda- és nevelőmunka abban az időben nem lehetett elegendő e cél elérésére.

Mivel az üzemi bizottságokat megszüntették, a szabad szakszervezetek tevékenységét a kormány és a reformista vezetők „jóvoltából" úgyszólván teljesen elsenyvesztették, s a legális sajtó útján folytatott antifasiszta agitációt lehetetlenné tették, a pártnak a tömegnevelés más formáit kellett igénybe venni.

A párt félig-meddig legális tevékenységének utolsó hónapjaiban a legjelentősebb ilyen formák közé tartozott az olasz politikai áldozatokkal, valamint a világ proletárjaival való szolidaritás érzésének kifejlesztése és a segítségnyújtás.

1926-ban a Nemzetközi Vörös Segély félig-meddig legálisan működő olasz tagozata mintegy százezer tagot számlált. Igen magas szám ez, ha figyelembe vesszük az akkori helyzetet. Minden hónapban több tízezer lírát gyűjtöttek össze és osztottak szét az országban. Azok az antifasiszták, akiknek a terror miatt városról városra kellett vándorolniuk, biztosra vehették, hogy az új helyen testvéri segítségben részesülnek: élelemhez, fedélhez, valami kis pénzhez és, amint lehet, munkához jutnak. Azokat meg, akik kénytelenek voltak elhagyni az országot, megfelelő felszereléssel látták el, hogy átjussanak a határon, és természetesen a szükséges útbaigazításokkal, hogy külföldön olyan barátokra és elvtársakra találjanak, akik segítenek nekik elhelyezkedni. A bebörtönzöttek családtagjai szerény, de rendszeres segélyben részesültek. Mint említettem, a Vörös Segély mintegy százezer tényleges tagot tartott nyilván, de kétségtelen, hogy több százezer volt azoknak a száma, akik valamilyen módon támogatták ezt a szervezetet.

Az olasz munkások osztályöntudatának még ennél is jellemzőbb próbaköve az angol bányászok részére rendezett gyűjtés volt, amikor azok 1926-ban nagy, történelmi jelentőségű sztrájkba kezdtek.

Igyekeztünk, amennyire erőnkből tellett, fellendíteni ezt az akciót. Minden gyárban, külvárosban és faluban gyűjtőíveket köröztünk, és nem remélt sikert értünk el. Napilapunk igen nagy nyilvánosságot biztosított a kampánynak, először cikkekkel és felhívásokkal, majd a listák közzétételével, ami egyébként kényelmes és könnyű módja

volt annak, hogy a lapot az elkobzás veszélye nélkül megtöltsük. Az „Unità" sokszor teljes oldalon közölte ezeket a listákat.

Amikor az „Unità"-t betiltották és az egész mozgalmat a legszigorúbb illegalitásba kényszerítették, akkor is sikerült több mint 100 000 lírát gyűjtenünk az angol bányászok részére, ami annyit jelentett, hogy az adakozók száma több százezerre rúgott.

Alighogy a bolognai merénylet híre elterjedt az országban, a fasiszta gonosztevők már az erőszak és a vér valóságos orgiájában, bacchanáliájában tobzódtak.

Bolognában sok száz embert véresre vertek és több mint kétezret letartóztattak.

Milánóban, Rómában, Torinóban, Olaszország minden városában megrohanták az antifasiszta lapok székházait; számos magánlakást kifosztottak és felgyújtottak. Még ma sem tudjuk, hány embert sebesítettek vagy gyilkoltak meg – bizonyára nagyon-nagyon sokat.

November 1-én már egyetlen antifasiszta lap sem jelent meg. Jó néhányat végleg megszüntettek. A legelterjedtebb liberális napilapokat, például a „Corriere della Será"-t és a „Stampá"-t egyik napról a másikra százszázalékosan fasiszta lappá alakították át.

Az antifasisztákat ezrével tartóztatták le. Pártunk vezetői közül Mauro Scoccimarrót csukták börtönbe. Illegalitásban élt, de az utcán egy rendőr felismerte. Teljes tizenhét esztendeig egy órára se ízlelhette meg a szabadságot. Umberto Terracinit két hónappal előbb, valamilyen jelentéktelen ürüggyel fogták el, és ő is csak Mussolini bukása után szabadult. Ekkor tartóztatták le Rovedát, Bertit, Flecchiát, Bibolottit, Nicolát és számos vezetőt, hogy csak a legkiválóbbakat említsük.

Palmiro Togliatti szerencsére Moszkvába utazott a lyoni kongresszus után; pártunkat képviselte a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságában.

De a legsúlyosabb csapás Gramsci letartóztatása volt.

A pártvezetőségi tagok megpróbálták rábeszélni, hogy rejtőzzön el, meneküljön. Mindent elő is készítettek. Gramsci azonban nemet mondott. Ha már a véletlen úgy hozta, hogy Olaszországban legyen

a párt legsúlyosabb pillanataiban, a végsőkig ki akart tartani harci posztján.

A többi kommunista képviselővel együtt tartóztatták le, néhány nappal a bolognai merénylet után, éppen akkor, amikor elindult a parlamentbe. Úgy érezte, ott a helye: az egyetlen szószéken, ahonnan talán még szólhat a néphez.

Nem szólhatott többé. Sem akkor, sem máskor. Az aggodalom és a rémület összeszorította szívünket.

Mégis, néhány napig még azzal áltattuk magunkat, hogy bizonyára átmeneti intézkedésről van szó, a kormány nem rúghatja fel ilyen arcátlanul az alkotmányt; Gramsci bizonyára hamarosan visszatér hozzánk épen, egészségesen.

Balga álmodozók voltunk!

Gramscit tizenegy esztendővel később kiadták rokonainak, elvtársainak – de akkor már halott volt . . .

Október 31-én este is elmentem a sajtóterembe, de nem kaptam telefonösszeköttetést az „Unità"-val. A szerkesztők egy része – mint később megtudtam – ekkor már a San Fedelében ült, másik részét sebesülten kórházba szállították.

Egy nagybátyám lakásán rejtőztem el, s a pártközpont utasításait várva, óvatosan folytattam munkámat.

Eközben, november elején, életbe léptették a „különleges állambiztonsági törvényeket": betiltottak minden antifasiszta pártot, egyesületet és lapot, különleges bíróságot létesítettek, bevezették a halálbüntetést, a politikai bűncselekményekért járó büntetéseket súlyosbították, kényszerlakhely-büntetést vezettek be, mint adminisztratív eljárást a fasisztaellenességgel gyanusítottak ellen stb. Most aztán már igazán teljes egészében megvalósult a parancsuralmi rendszer. De tulajdonképpen még ekkor sem fogtuk fel a helyzet súlyosságát.

November 15-e felé azt az utasítást kaptam, hogy utazzam Milánóba és vegyek részt az országos titkos tanácskozáson. Véget nem érő óvintézkedések segítségével tudtam csak elhagyni Torinót, ahol mindenki ismert, s eljutni a megjelölt helyre. Egy szállodában

aludtam, és másnap reggel három elvtárssal együtt elindultunk a comascói hegyekbe.

Két napig – mintegy húszan lehettünk, Olaszországnak szinte minden tájáról – egy hegyi menedékházban üléseztünk. Ruggero Grieco ismertette a helyzetet, és közölte azokat a szervezeti utasításokat, amelyeket a pártvezetőség azért adott ki, hogy a dolgokkal szembenézhessünk. Nekem azt a feladatot adták, hogy térjek vissza Torinóba, néhány napra rejtőzzem el, és amennyiben a helyzetben javulás áll be, nézzek valami állás után, hogy területi politikai irányító tevékenységemet álcázni tudjam. Amennyiben a helyzet nem javul, majd meglátjuk, mit tegyünk.

Kis csoportokban elindultunk hazafelé. Az első újságárusnál megvettem a reggeli lapot. Megtaláltam benne néhány nagyobb város letartóztatottjainak és kényszerlakhelyre telepítettjeinek névsorát. A nevek között nemcsak kommunistákra és szocialistákra bukkantam, hanem katolikusokra, demokratákra és liberálisokra is. Jóllehet a közölt listán Torino nem szerepelt, nem férhetett kétség ahhoz, hogy nekem is kényszerlakhelyet szántak. Ilyen körülmények között őrültség volna visszatérnem Torinóba, s kitenni magam annak, hogy esetleg hosszú évekre kényszerű tétlenségre legyek ítélve. Később azután valóban megtudtam, hogy öt évi kényszerlakhelyre és tizennyolc hónapi börtönre ítélt egy közönséges bíróság, mert egy évvel előbb valami pártjelentést hoztam nyilvánosságra. Ezenkívül a különleges bíróság egyik nagy bűnperébe is belekevertek, de a bujkálók ellen az ítélethirdetést elhalasztották ... egészen elfogatásukig.

Milánóban rejtőztem el tehát rokonaimnál, akik szívvel-lélekkel antifasiszták voltak, és újra sikerült kapcsolatot teremtenem a pártközponttal.

A pártközpont úgy határozott, hogy – legalábbis ideiglenesen – utazzam Párizsba, ahová már megérkeztek vagy utánam érkeznek majd meg a párt különböző vezetői.

Milánóban néhány órára ismét együtt lehettem feleségemmel, akitől megtudtam, hogy a rendőrség mindennap keresett.

November 30-án éjjel, egy elvtárssal és kísérőnkkel átkeltünk a Monte Generosón és Svájc földjére léptünk.

Ekkor utaztam először hamis útlevéllel. Rendben átléptem a svájci–francia határt, majd december 11-én megérkeztem Párizsba, a Gare de l'Est-re.

Később illegálisan még jártam Olaszországban. De lényegében ekkor, 1926 decemberében – több mint tizenhét esztendeje – kezdődött a száműzetésem.

És még most, Mussolini bukása után hat hónappal sem ért véget.

Mexico City, 1943 augusztus – 1944 január

Második rész

Emigrációban

Ha most, a fasizmus bukása után visszagondolok a parancsuralmi rendszer éveire, valami nyomasztó szomorúság, levertség lesz úrrá rajtam; hosszú-hosszú, nagyon szomorú éjszaka volt ez, s mi szorongva, remegő szívvel, mindhiába vártuk a hajnalhasadás első jeleit . . .

Az oroszok „podpolnaja rabotá"-nak – földalatti tevékenységnek – nevezik az illegális munkát. Földalatti tevékenység – tehát kemény, veszélyes munka, olyan helyen, ahová egyetlen napsugár sem hatol be. Az olasz antifasiszták több mint tizenhat éven át vigasztalan sötétségben végezték munkájukat, minden pillanatban kockáztatva szabadságukat és életüket.

Századunk egyetlen más politikai mozgalma sem ismer ilyen hosszú ideig tartó, szinte teljes illegalitást. Németországban az illegalitás mindössze (!) tizenegy évig tartott. Lengyelországban, Jugoszláviában, Magyarországon a terror időközönként vadabb és véresebb volt, mint Olaszországban, de ezekben az országokban maga a parancsuralmi rendszer sohasem volt százszázalékos, mint Olaszországban és Németországban; legálisan működhettek a különböző ellenzéki pártok és szakszervezetek, s az időszaki kiadványok és könyvek megjelentetése nem a hatalmon levő párt kizárólagos monopóliuma volt. Még a cári Oroszországban is voltak olyan törvényes működési lehetőségek a forradalmi pártok számára, amelyek a fasiszta Olaszországban egyáltalán nem léteztek; egyébként is a feb-

ruári forradalmat megelőzően, 1905–1906-ban az orosz nép már kirobbantott egy forradalmat, majd 1912–1914-ben bátor harcával jelentős engedményekre kényszerítette a cárizmust, többek között arra, hogy a bolsevikok legális napilapot adhattak ki – a „Pravdá"-t.

Nálunk a parancsuralmi rendszer és az illegalitás több mint tizenhat éven át teljes, maradéktalan és rendkívül merev volt. Több mint tizenhat esztendeig egyetlen napra sem csökkent a rendőrterror, ellenkezőleg, évről évre, hónapról hónapra növekedett, s egyre kegyetlenebbé és fojtogatóbbá vált mindaddig, míg végül 1943 tavaszán a nagy tömegmozgalmak meg nem teremtették a fasizmus megdöntésének előfeltételeit.

Több mint tizenhat esztendő követte az erőszaknak, a banditizmusnak és a terrornak azt a hat évét, amely alatt minden egyes antifasiszta élete a cinikus, kegyetlen, féktelen és gátlástalan ellenség kénye-kedvétől függött. Összesen tehát több mint huszonkét év. Hosszú, keserves út . . .

Az illegális munkában mi, kommunisták, voltunk a legtöbben, a mi aktivitásunk, a mi kitartásunk volt a legnagyobb.

Rendkívül súlyos veszteségeink ellenére évek hosszú során át egyedül mi fejtettünk ki állandó antifasiszta tevékenységet – csaknem egész Olaszországban. Egyedül mi tartottunk fenn hosszú-hosszú esztendőkön át hol időszakos, hol rendszeres kapcsolatot az emigrációval, az egyes helységek illetve tartományok között. Egyedül mi terjesztettük rendszeresen az illegális sajtót; mindenkor, minden lehetséges eszközzel propagandát fejtettünk ki a tömegek között, hogy mozgósítsuk őket a kíméletlen kizsákmányolás, a diktatúra és annak bűnös, hódító, elnyomó, más népeket megkárosító rablópolitikája ellen.

Más pártok tevékenysége, még a legaktívabb pártoké is, csupán ideig-óráig tartott, és sohasem fogott át olyan nagy területeket, mint a kommunista párté, pedig sajnos, az sem volt olyan széles körű és kiterjedt, amilyennek lennie kellett volna.

Nem véletlen, hogy a fasizmus éveiben az elítéltek vagy a kényszerlakhelyre telepítettek szinte valamennyien kommunista párttagok vagy szimpatizánsok voltak.

Ezekben a nyomasztó években a Szovjetunió létezése, eredményes fejlődése, a szovjet népnek és vezetőinek eleven, aktív szolidaritása adott erőt ahhoz, hogy álljuk a sarat, hogy ne csüggedjünk és ne legyünk borúlátók, hanem a legsúlyosabb kockázatokat vállalva, az áthatolhatatlan sötétség közepette, megvessük az alapjait a tömegek nagyarányú antifasiszta harcának, s megérjük azt az időt, amikor majd pártunk a szégyenletes Mussolini-féle diktatúrától megszabadult új Olaszország legnagyobb pártjává válik.

Az olasz proletariátus, egész népünk hálás a Szovjetuniónak, és sohasem felejti el, mit jelentett számára ezekben az években a Szovjetunió léte.

1926 utolsó napjaiban és 1927 elején a kivételes törvények kihirdetése után a különböző antifasiszta pártok jó néhány vezetője, sőt egynémely párt egész vezetősége külföldön, Franciaországban keresett élet- és akciólehetőséget.

A kommunista párt vezetőségének egy része is Párizsba igyekezett ekkor, míg másik része Olaszországban, a legteljesebb illegalitásban folytatta a munkát.

Rendszerint – s ezt a szokást később, a következő években is megtartottuk – nagyon kevés elvtárs tartózkodott állandóan külföldön; csupán a Központi Bizottság és az Internacionálé titkársága által név szerint kijelölt főbb vezetők. A többiek felváltva dolgoztak részben külföldön, részben Olaszországban. Azok az elvtársak, akik végül is kénytelenek voltak emigrálni és így nem vehettek részt az otthon folytatott illegális munkában, minden további nélkül beléptek annak az országnak a kommunista pártjába, ahol letelepedtek, nagyrészt a Francia Kommunista Pártba.

A külföldre kényszerült politikai emigránsokat – akár egyénileg menekültek, akár pártutasításra – az a veszély fenyegette leginkább, hogy megszakad a kapcsolatuk hazájukkal, tehát a tömegekkel, és ez szinte elkerülhetetlenül kishitűséget, bürokratikus módszereket és nemegyszer korrupciót vont maga után.

„Szabályként ismerhetjük el – mondotta Sztálin elvtárs –, hogy a bolsevikok legyőzhetetlenek lesznek mindaddig, amíg megőrzik

kapcsolatukat a nép széles tömegeivel. És viszont: csak az kell, hogy a bolsevikok elszakadjanak a tömegektől s elveszítsék velük való kapcsolatukat, csak az kell, hogy a bürokratizmus rozsdája lepje be őket – s egyszeriben elveszítik minden erejüket és semmivé válnak.

A régi görög mitológiában volt egy hős – Anteusz, aki, a mitológia szerint, Pozeidónnak, a tengerek istenének és Geának, a föld istennőjének volt a fia. Ez az Anteusz különösen ragaszkodott az édesanyjához, aki szülte, táplálta és felnevelte. Nem volt olyan hős, akit ez az Anteusz le nem győzött volna. Őt magát mindenki legyőzhetetlennek tartotta. S miben állt az ereje? Abban, hogy valahányszor az ellenfelével való küzdelem során helyzete rosszra fordult. megérintette a földet, szülő és tápláló édesanyját, s mindig új erőt kapott tőle. De neki is megvolt a maga gyöngéje: az a veszedelem, hogy valamiképpen elszakítják a földtől. Ellenségei számontartották ezt a gyöngéjét és leselkedtek rá. És akadt egy ellensége, aki kihasználta ezt a gyöngéjét, és legyőzte Anteuszt. Ez Herkules volt. De hogyan győzte le? Úgy, hogy elszakította a földtől, fölkapta a levegőbe, elvette tőle annak a lehetőségét, hogy megérintse a földet, és így, fönn a levegőben, megfojtotta.

Úgy gondolom, hogy a bolsevikok a görög mitológiának erre a hősére, Anteuszra emlékeztetnek. Nekik is, mint Anteusznak, abban van az erejük, hogy tartják a kapcsolatot anyjukkal, a tömegekkel, akik szülték, táplálták és nevelték őket. És amíg tartják ezt a kapcsolatot az anyjukkal, a néppel, addig minden kilátásuk megvan arra, hogy legyőzhetetlenek maradjanak."

Jogos büszkeséggel állíthatjuk, hogy a fasiszta diktatúra és az illegalitás éveiben pártunk vezetősége és a párt egésze teljesen mentes volt a korrupció minden formájától, sőt a bürokratizmus és a kishitűség is távol állt tőle. Azt a néhány szórványos esetet, amely soraiban mégis előfordult – annyi év alatt lehetetlen az ilyesmit teljesen elkerülni –, a pártvezetőség, Togliatti elvtárs irányításával, a legnagyobb eréllyel és gyorsasággal kiirtotta.

És nem kétséges, hogy egy ilyen párt, amely megalakulásától kezdve huszonkét esztendőn át minden próbát kiállott, amely hosz-

szú éveken át a fasiszta terror tüzében edződött meg, amely soha, egyetlen hónapra, egyetlen napra sem szüneteltette a tömegek között végzett munkáját és a fasizmus elleni harcát, s közben annyi áldozatot hozott, annyi hőst adott – egy ilyen párt becsületére válik népünknek, annak legnemesebb tulajdonságait testesíti meg. Ez a párt a legbiztosabb garanciája annak, hogy Olaszország mindörökre megszabadul a pojácák és bűnözők bandájának gyalázatos, barbár uralmától és felépíti civilizált, haladást hozó jövőjét.

Párizsba érkezésem után találkoztam Ennio Gnudi elvtárssal, a volt bolognai polgármesterrel, aki a Francia Kommunista Párt olasz csoportját vezette, s Francesco Leone elvtárssal, aki e csoport hetilapját, a „Lavoratoré"-t szerkesztette. Néhány nappal később aztán több más elvtárssal, pártvezetővel is összejöttem – így Ruggero Griecóval, Giuseppe Di Vittorióval –, akik néhány héttel a kivételes törvények kihirdetése után ugyancsak átlépték a határt.

A Francia Kommunista Pártnak ebben az időben szüksége volt egy elvtársra, aki alkalmas a Külföldi Munkaerők Nemzeti Bizottságának irányítására. Az elvtársak úgy vélték, hogy ezt a feladatot el tudnám látni, s „átadtak" a Francia Kommunista Pártnak.

Elég fontos feladatkörről volt szó, amely azonban több gondot okozott, mint örömet.

Akkoriban legalább hárommillió idegen élt Franciaországban, mintegy tizenöt különböző országból. A legtöbben – több mint egymillióan – olaszok voltak (építőmunkások, bányászok, vasasok, parasztok stb., szétszórva egész Franciaországban), azután következtek a lengyelek és a belgák (főként Nord és Pas de Calais megyében, az előbbiek a szénbányákban, az utóbbiak a textilgyárakban), a spanyolok (nagyrészt parasztok, Délnyugat-Franciaországban), a zsidók, csehek, örmények és isten tudja még milyen nemzetiségűek.

A Franciaországban letelepedett külföldi kommunisták – kevés kivétellel – beléptek a Francia Kommunista Pártba és részt vettek a különböző pártszervek – pártcsoportok, pártvezetőségek stb. – munkájában. Ugyanakkor saját „nyelvcsoportjukhoz" is tartoztak,

de ezek pusztán „munkaszervezetek" voltak: nem foglalkoztak a Francia Kommunista Párt problémáival, csupán a franciaországi emigráció és – tájékoztatásul – a szülőföld kérdéseivel. A különböző országok nyelvcsoportjait sajátos munkájukban a Francia Kommunista Párt által választott nemzeti bizottságok irányították, ezeket viszont a Külföldi Munkaerők Nemzeti Bizottsága fogta össze, amelyet ugyancsak a Francia Kommunista Párt jelölt ki. Mint már említettem, engem az olasz elvtársak ajánlására e bizottság felelősévé, vagy ha jobban tetszik, titkárává neveztek ki.

Ijesztő munka volt! Valóságos Bábel tornya, igazi bábeli zűrzavar! Nemcsak az volt a bökkenő, hogy a vezetőségi üléseken, amelyeken nekem is részt kellett vennem, számomra teljesen ismeretlen nyelveken beszéltek, hogy sokszor olyan problémákat tárgyaltak, amelyekről a legcsekélyebb fogalmam sem volt, hanem ami még rosszabb, majdnem mindegyik csoportnak – sajnos, az ilyesmi gyakori az emigránsok között – megvoltak a saját belső harcai, viszályai, személyi ügyei, amelyekben a legjobb akarattal sem lehetett eligazodni.

Igen jó szellem uralkodott a magyar emigránsok között. Az elvtárs, aki a csoportot vezette (néhány évvel később Moszkvában találkoztam vele, majd a polgárháború alatt a köztársasági Spanyolországban, ahol igen fontos pozíciót töltött be), kiváló képességekkel rendelkezett. Párizsban igen színvonalas hetilapjuk jelent meg. A magyar elvtársak elég magas politikai és kulturális színvonalon állottak. Ámde a Tanácsköztársaság bukása óta a Kommunisták Magyarországi Pártját súlyos ideológiai harc marcangolta, amelynek jellegét itt túl hosszú lenne elemezni. E harc súlyosan kihatott a franciaországi magyar csoportra, és – ahogy ez már az emigránsok között történni szokott – a politikai harcot a nyomorúság, az üres fecsegés, a pletykázás személyi torzsalkodássá torzította. A magyar nemzeti bizottság ülésein a vita hevében teljesen megfeledkeztek jelenlétemről. Végül aztán, hogy valamit megértsek a parázsló szavakból, és hogy a felhevült lelkek kissé megnyugodjanak, félbeszakítottam őket, kérve, hogy legalább a lényeget for-

dítsák le nekem. A gyűlések rendszerint éjszaka egy vagy két óra tájban értek véget...

Íme, ilyen „szórakoztató" volt a munkám. De valahogy azért mégiscsak „kihúztam" hét hónapig, amikor is, 1927 szeptemberében – akkor először – kiutasítottak Franciaországból.

A Külföldi Munkaerők Nemzeti Bizottságában a már említett kellemetlenségek mellett, főleg az hatott rám nyomasztóan, hogy nem vehettem részt az Olaszországgal kapcsolatos munkában. Mindazonáltal elég gyakran találkoztam az illegálisan Párizsban élő olasz pártvezetőkkel, és többé-kevésbé tisztában voltam a mind zordabbá, mind súlyosabbá váló helyzettel.

Szerencsére, alighogy híre ment a kivételes törvények kihirdetésének és Gramsci meg más elvtársak letartóztatásának, Togliatti elvtárs Moszkvából Párizsba érkezett, hogy a párt vezetését átvegye.

Közvetlen ösztönzésére – az új helyzetnek megfelelően – új alapokon átszervezték az olaszországi belső munkát, és rendszeres kapcsolat létesült a belső és a külső pártközpont között. Ugyanakkor Togliatti elvtárs, jóllehet illegalitásban élt, megalapította és személyesen irányította a „Stato Operaio" című elméleti folyóiratot, amelynek akkor és a következő esztendőkben oly nagy szerepe volt az otthoni és az emigráns olasz kommunisták politikai és ideológiai nevelésében.

Togliatti elvtárs derűs, higgadt, magabiztos; mindezt át tudja sugározni környezetére is. Ha valaki Togliattival vagy közvetlen irányítása alatt dolgozik – amennyiben jó elvtárs, jó kommunista –, nem lehet tétovázó, habozó, kishitű. Pánik, hitetlenség, bizonytalanság – ismeretlen fogalmak Togliatti közelében!

Én egyike vagyok azon kiváltságosaknak, akik 1919-től egészen 1935-ig, viszonylag rövid megszakításokkal, a legtöbbet dolgoztak Togliatti mellett és az ő közvetlen vezetésével. Ezért, azt hiszem, legjobb ismerői közé tartozom.

Togliatti elvtárs valamennyiünk közül a legjobban sajátította el Gramsci tanait, a bolsevizmus tanait; valamennyiünk közül a leg-

tehetségesebb és a legműveltebb volt, s egyesítette magában mindazokat a képességeket, amelyek kommunista vezető számára nélkülözhetetlenek.

Togliatti az olaszon kívül hét nyelvet ismer: a franciát, az angolt, a németet, az oroszt, a spanyolt, a latint és a görögöt. Amikor 1938 nyarán Barcelonában találkoztam vele, ahol a Kommunista Internacionálé spanyol küldöttségét vezette, éppen szorgalmasan tanult katalánul.

– Nagyon hasznos dolog, ha a katalánokkal katalánul tudok beszélni – magyarázta, amikor látta csodálkozásomat, hogy egy ennyire kevéssé elterjedt nyelvre pazarolja az idejét. – Ez a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy nagy jelentőséget tulajdonítunk nemzeti problémájuknak és komolyan foglalkozunk vele, ugyanakkor pedig annak is tanújele, hogy nem akarunk gépiesen, minden időkre és minden helyre alkalmazható formulák és szabályok alapján irányítani, hanem csakis azon az alapon, hogy megvizsgáljuk és megértjük a különböző országok jellegzetességeit.

Mindig rejtély volt előttunk, hogy jut ideje Togliattinak a tanulásra.

Senki sem tudta őt utolérni a munkában, sem minőség, sem pedig mennyiség dolgában. Emellett úgy meg tudta szervezni az idejét, hogy szinte minden vasárnapját kizárólag a családnak, a pihenésnek, a kikapcsolódásnak szentelte. Ráadásul mindannyiunknál többet olvasott, mind politikai kiadványokat, mind pedig olasz és külföldi szépirodalmi műveket.

És mindezeken felül még új nyelvek tanulására, tökéletes elsajátítására is maradt ideje!

Persze az ilyesmi tehetség dolga, nem utolsósorban azonban – s itt főleg ezt szeretném hangsúlyozni – módszer kérdése is.

Togliatti munkastílusához hozzátartozott az is, hogy gyakran hosszan elbeszélgetett az elvtársakkal a legkülönbözőbb témákról. A fölösleges fecsegést, az értelmetlen és semmitmondó locsogást azonban nem szívelte.

Nagy rendszeretet, pontosság, szabatosság jellemezte, ami nem-

csak a jól végzett munka biztosítéka, hanem egyben előfeltétele a jelentős időmegtakarításnak.

Biztos érzékkel határozta meg, mi a lényeges és mi a másodrendű; mi az, ami nem tűr halasztást és mi az, ami várhat, vagy egyenesen figyelmen kívül hagyható; mit kell saját magának elvégeznie és mi az, amit másokra, esetleg szerényebb képességű elvtársakra is rábízhat.

Ámde, aki azt képzeli, hogy Togliatti elvtárs túlzottan komoly, merev és szigorú ember, erősen téved. Persze komolyan fog fel minden olyan problémát, amely a pártot, tehát a munkásosztályt és a népet érinti. Kétségtelenül merev is volt, ha a kommunistákra háruló kötelezettségekről volt szó. És szigorú, sőt nagyon szigorú, ha látta vagy megsejtette, hogy az elvtársakból és főleg a vezetőkből hiányzik az akaraterő, valamiféle lagymatagság uralkodik el rajtuk, kialvóban forradalmi lelkesedésük. De ugyanakkor mennyi megértéssel, micsoda emberséggel igyekezett tőle telhetően enyhíteni azokat az áldozatokat, amelyeket a harc minden egyes pártmunkástól megkövetelt! Milyen közvetlen, emberi hangon beszélt minden elvtárssal, a legegyszerűbbekkel is! És mennyire türelmes volt – különösen az utóbbiakkal –, amikor úgy látta, hogy hibáik mögött nem a forradalmi szenvedély hiánya, hanem kizárólag tapasztalatlanság, politikai, ideológiai tájékozatlanság húzódik meg, ami viszont a fojtogató olaszországi légkörnek volt tulajdonítható. Hiszen lehetetlen volt itt igazi politikai életet élni, marxista, antifasiszta irodalmat olvasni!

Togliatti szavaiban és írásaiban gyakori a finom irónia, a nemes humor. Ha ez elvtársak és barátok felé irányul, egyszerűvé, könnyűvé és közvetlen-derűssé varázsolja a beszédet, de az ellenfélnek és az ellenségnek tőrszúrás, amely nehezen gyógyuló sebet üt. Főleg a könnyelműség, a felületesség és az önhittség váltott ki belőle megvetést és maró gúnyt. Semmi sem ingerelte annyira, mint a félműveltség és a sekélyes tudálékosság.

Különleges, titkos munkánkban semmi sem bosszantotta és háborította fel annyira Togliatti elvtársat, mint a szervezési és főleg a konspirációs hibák. Nem emlékszem, hogy az évek hosszú során

át Togliatti akár egyetlen hibát is követett volna el ebben a sajátos munkában, amely annyi figyelmet, türelmet és minden részletre kiterjedő gondosságot követel. Ezen a téren valóban hajthatatlan volt. A politikai hibát vagy ideológiai fogyatékosságot még megbocsátotta, ám a dekonspiráció dolgában engesztelhetetlen volt. Nem tudta megbocsátani, mert e hiba elkerüléséhez csupán akaraterőre és kötelességtudásra van szükség. Nem tudta megbocsátani, mert a fasizmus alatt az illegalitásban elkövetett egyetlen hiba sok-sok elvtárs szabadságába, esetleg életébe kerülhetett, és a hosszú évek erőfeszítéseivel és áldozataival felépített szervezet felszámolásához vezethetett.

Azt hiszem, kevés olyan egyszerű otthont láttam, mint amilyenben Togliatti lakott élettársával és kisfiával Párizsban. Hosszú ideig a Montmartre dombján egy parányi szoba-konyhás bútorozott lakásban húzódtak meg. Togliatti, akár a párt többi vezetője, sohasem kapott a munkások bérénél magasabb fizetést, csak épp annyit, amennyi a létminimumhoz elegendő. Az olaszországi harcra szánt pénzből egy fillérrel többet költeni, mint amennyit feltétlenül szükséges, aljas árulásnak, piszkos csalásnak tűnt volna minden elvtárs szemében. Maga Togliatti választotta ki pártadminisztrátornak Camillo Montanari (Agostino) elvtársat – később, 1935-ben egy trockista gyilkolta meg Párizsban –, aki ezekben a kérdésekben hallatlanul szigorú és hajthatatlan volt. Togliatti példája és Montanari szigorúsága nagymértékben járult hozzá, hogy a pártközpontban és a pártapparátusban – a természetes hazai körülményektől és a tömegek ellenőrzésétől távol, külföldön töltött hosszú-hosszú évek ellenére – a korrupciónak vagy a laza erkölcsöknek még a csírája sem bukkanhatott fel.

Olaszországban és az emigrációban nemegyszer nyílt alkalmam közvetlenül megismerni Togliatti elvtárs forradalmár lényét és személyes bátorságát a rendőrséggel és a fasisztákkal való összecsapásokban, a rendőrségi fogdákban és a börtönben, veszélyes politikai helyzetekben, erős és kegyetlen ellenség csapásai közepette. És sohasem tapasztaltam, hogy akár egy pillanatra is elvesztette volna tiszta derűjét, nyugalmát. Mindig azt láttam, hogy az ellenséggel szemben

a legsúlyosabb, legbonyolultabb és legveszélyesebb helyzetekben is higgadt, nyugodt és rendíthetetlen.

Spanyolországban, 1939 márciusában a Casado-féle rajtaütés után, amikor Madridban, Valenciában, Murciában és másutt úgy verték agyon a kommunistákat, mint a veszett kutyákat, amikor ezernyi „casadista" áruló vérszomjasan kutatta-kereste a Spanyol Kommunista Párt vezetőit és főleg a Kommunista Internacionálé képviselőjét – Togliatti az utolsó pillanatig kitartott helyén, bátorságot és nyugalmat öntve azokba, akik körülötte voltak és megosztották vele a közeli tragikus vég majdnem teljes bizonyosságát. „Igen sok elvtársat vesztettünk és fogunk veszíteni – fejtette ki akkor Togliatti elvtárs. – Ők a mi közös ügyünk vértanúi, halottai. Ha bennünket is legyilkolnának, nem hiába halunk meg. Ha már csak egy ember állja a harcot, annak is tudnia kell, hogy vezetői nem hagyták cserben." E szavakhoz híven Togliatti az antifasisztákat biztonságos helyre szállító *utolsó* közlekedési eszközzel hagyta el Spanyolországot.

Ilyen a mi vezetőnk főbb jellemvonásaiban, és ilyen volt akkor, amikor a Gramsci letartóztatását követő napon átvette az Olasz Kommunista Párt vezetését.

Már az 1924-es választások előestéjén is a kommunisták léptek fel először a többi antifasiszta szektorban megnyilvánuló passzivitási és tartózkodási irányzattal szemben; Giacomo Matteotti meggyilkolása után, az Aventinón belül és kívül egyedül ők javasoltak és hajtottak végre erélyes és eredményes akciót a gyilkosok kormánya ellen. Ugyanígy történt 1926 végén és 1927 elején, a kivételes törvények kihirdetését és a parancsuralmi rendszer bevezetését követő időben is: egyedül a kommunisták folytatták a harcot a fasizmus ellen Olaszországon belül, jóllehet ez a harc óriási áldozatokat kívánt és nem is hozhatott azonnal komoly eredményeket.

Ebben az időben a mienken kívül minden más antifasiszta párt jelszava ez volt: „Olaszországban most már nincs mit tenni." Csupán arra volt gondjuk, hogy az országból minél több antifasisztát csempésszenek ki, és ugyanakkor – természetesen nagyon helyesen –

nagyarányú agitációs és propaganda-kampányt indítsanak külföldön a fasizmus gaztetteinek ismertetése érdekében, hogy ily módon befolyásolják a világ közvéleményét és állásfoglalásra kényszerítsék egyik-másik demokratikus kormányt a fasizmussal szemben.

Ezen az elvi alapon – tehát egyrészt akció külföldről külföldre, másrészt passzivitás Olaszországban – 1927 elején Franciaországban megalakult az „Antifasiszta Tömörülés", amelyhez egységpárti szocialisták, maximalista szocialisták és republikánusok tartoztak. Sajtószerve a „Libertà" című hetilap lett.

Jó néhány hónappal később a Lipari szigetéről megszökött Carlo Rosselli kezdeményezésére megalakult az „Igazság és Szabadság" mozgalom, amely szintén csatlakozott a Tömörüléshez. Ennek hatására a szervezet hozzálátott, hogy terrorista akciókat készítsen elő és hajtson végre a fasizmus ellen Olaszországon belül.

A kormány 1926 novemberében, minden más egyesülettel együtt feloszlatta a nem fasiszta szakszervezeteket is, közöttük – természetesen – az Általános Szakszervezeti Szövetséget és a hozzá tartozó szakszervezeteket. Az utóbbit irányító reformista vezetők a legcsekélyebb ellenállás és tiltakozás nélkül vették tudomásul a „kész tényt", sőt fővezéreik, a már Franciaországban levő Bruno Buozzi kivételével, „szakszervezeti tanulmányi csoportot" szerveztek „A munka problémái" néven, és azonos című havi folyóiratot jelentettek meg, amely magáévá tette a fasiszta korporativizmust.[1]

Hitvány árulás volt ez a javából.

A kommunisták ekkor kezükbe vették a kezdeményezést, és illegális alapon életre keltették az Általános Szakszervezeti Szövetséget. Igen komoly eredményt értek el. 1927 februárjában Milánóban illegális tanácskozásra került sor, amelyen számos, nagyrészt kommunista szakszervezeti vezető vett részt, de akadtak jócskán szocialisták, szindikalisták és pártonkívüliek is. A tanácskozás újra meg-

[1] Korporativizmus – az állam szervezetének olyan felépítése, amely a hivatásrendek (korporációk) rendszerén épül fel. A foglalkozási ágak szerint létesített helyi szindikátusoknak minden munkáltató és munkás tagja. A helyi szindikátusok alkotják a konföderációkat, ezek pedig a közös korporációkat, amelyek nemcsak gazdasági testületek, hanem az államhatalom végrehajtó szervei is.

alakultnak nyilvánította az Általános Szakszervezeti Szövetséget, s nyomban le is fektette szervezeti szabályzatát és akcióprogramját.

Az illegális Általános Szakszervezeti Szövetség tevékenysége, különösen 1927-ben, viszonylag igen kiterjedt és eredményes volt.

Ebben az évben Olaszország különböző részein számos megmozdulásra és sztrájkra került sor, amelyeket a szakszervezetek indítottak el és irányítottak. A legjelentősebbek közé tartozott sok ezer vercelli rizshántoló munkásnő több napos sztrájkja, amely a sztrájkolók részleges győzelmével ért véget. Ez a megmozdulás annak az agitációs tevékenységnek volt az eredménye, amelyet pártunk és az Általános Szakszervezeti Szövetség hosszú hónapokon át folytatott a rizstermő vidéken és a rizshántolónők toborzási központjaiban, Emiliában, Venetóban és másutt. A szakszervezeti aktivisták, főleg a nők, bátor, széleskörű szóbeli, de még inkább írásbeli propagandát fejtettek ki a „Risaia" és más illegális lapok útján.

A szakszervezeti és a pártmunka termékeny talajra talált a tömegek között, amelyeknek gazdasági körülményei mind súlyosabbá váltak. Saját károkon tapasztalhatták, hogy a szabadságjogok eltiprásával megfosztották őket érdekeik megvédésének minden lehetőségétől, és ezentúl sötét nyomor és éhezés lesz az osztályrészük. 1926-ig, amíg a fasizmus nem érzett teljesen szilárd talajt a lába alatt, nem csökkentették lényegesen a munkások – főleg a nagyüzemi munkások – bérét; de a parancsuralmi rendszer bevezetése után a gyárosok, a kormány teljes támogatásával, valóságos gazdasági offenzívát indítottak a munkások ellen. Igaz, hogy Mussolini 1927. április 21-én nagy kegyesen „megadta" az annyit magasztalt és dicsőített „munka-chartát" – ami egyébként a fasizmus egyik roppant szemfényvesztése volt –, de még ugyanabban az évben a kormány hallatlan érvágást hajtott végre a béreken. Ezért hát egyáltalán nem meglepő, hogy a párt és az Általános Szakszervezeti Szövetség akciója növekvő rokonszenvre és támogatásra talált a tömegek körében.

Mégis, ez az akció rendkívül súlyos nehézségekbe ütközött, és sajnos, nagyon nagy árat fizettünk érte. Egyik letartóztatás a másikat érte, a börtönbüntetések egymást követték.

A pártközpont kétségtelenül számolt az új helyzettel és rendkívül szigorú konspirációt írt elő, de az elvtársak összessége nem volt eléggé felkészülve arra – s ez bizonyos értelemben szinte elkerülhetetlen –, hogy szervezeti síkon végrehajtsa a megváltozott helyzet követelte gyors és erélyes fordulatot. Sokan összetévesztették a bátorságot az óvatosság hiányával, és gyakran a konspiráció legelemibb szabályait sem tartották be. Amellett a régi elvtársak közül többeket, akiket a rendőrség ismert, a bolognai merénylet után nyomban letartóztattak, sokan meg külföldre kényszerültek. Így hát számos szervezet élén olyan elvtársak állottak, akik odaadón dolgoztak, de akikből hiányzott a tapasztalat és a megfelelő képesség. Végül, éppen mert igen sok elvtárs nem volt elég tapasztalt és éber, néhány rendőrségi besúgónak sikerült a pártba befurakodni és fontos pozíciókat elfoglalni. Akadtak azonkívül megbízhatatlan elemek is, akik letartóztatásukkor elárulták a pártot és egész szervezeteket buktattak le.

Abban az időben, amelyről itt szó esik, a „Quaglia eset" és a híres „Jonna eset" tartozott a legsúlyosabb provokációk közé. Röviden kitérek rájuk, hogy némi képet adjak arról, hogyan működtek a provokátorok, milyen nagy nehézségekkel és veszélyekkel kellett a pártnak szembenézni. A „Stato Operaio" akkor – azt hiszem 1930-ban – részletesen beszámolt a két provokációról, de sajnos nem állnak rendelkezésemre a folyóiratnak ezek a számai. Így hát saját emlékeimre vagyok utalva.

Quaglia – ne tévesszük össze névrokonával, aki szintén rendőrspicli volt és 1924 novemberében börtönbe juttatta Zanibonit – minden bizonnyal már régen a rendőrség szolgálatában állott. Az egyik lombardiai pártszervezetnek volt a tagja, de a kivételes törvények életbelépéséig soha fontosabb megbízatást nem kapott. Ezután azonban viszonylag gyorsan „előlépett" és helyi jelentőségű funkciókat kapott, amelyek révén 1927 nyarán személyesen jelen lehetett egy, az Abbiategrasso környéki erdőben rendezett titkos területi tanácskozáson. Igen sok elvtárs, köztük számos vezető jelent itt meg. Néhány nappal később ezeknek az elvtársaknak a zömét –

valószínűleg azokat, akiket Quagliának sikerült felismernie vagy a rendőrséggel megfigyeltetnie – letartóztatták. Közöttük volt Jonna, a Vörös Segély országos vezetője, akit a pártban Taddeo fedőnéven ismertek. A részben az országon belül, részben pedig külföldön megejtett gyors vizsgálat segítségével a pártközpont kiderítette, hogy ezekért a letartóztatásokért Quaglia a felelős. Ezt a megállapítást alátámasztotta az is, hogy Quagliához egy újjal sem nyúlt a rendőrség. A veszélyt megsejtő Quaglia eltűnt mint a kámfor, és semmit sem tudtunk róla 1929 elejéig, amikor is ez a nyomorult undorító arcátlansággal megpróbált kapcsolatba lépni a párizsi olasz kommunista csoportokkal. Néhány héttel később a francia rendőrség talált rá: sebesülten feküdt egy vendéglő ajtajában, ahová elvtársaink rendszeresen bejártak... Azóta nem hallottam róla.

Jonna évekig a szocialista párt tagja volt, majd Livorno után belépett a kommunista pártba. A marchei Jesiben volt állomásfőnök, de politikai okokból elbocsátották a vasúttól. Az elvtársak egy szép napon rábízták a Vörös Segély vezetését. A Vörös Segélynél nem dolgozott rosszul, és sajnos csak árulása után derült ki, hogy családi és magánélete hosszú ideje éles ellentétben állt a kommunista erkölcsökkel, a kommunista magatartással. Az abbiategrassói tanácskozás után letartóztatott Jonna néhány nappal később megjelent a párt egyik illegális liguriai szervezetében, és azt mesélte az elvtársaknak, hogy amikor a vonat, amelyen Rómába szállították, egy emelkedőnél lassított, az árnyékszék ablakán keresztül sikerült megszöknie. Egész sereg – természetesen ellenőrizhetetlen – részletet sorolt fel elbeszélésének igazolására, de az elvtársak nyomban megsejtették az árulást (többek között már az is gyanús volt, hogy a szűk ablakon hogyan fért ki, hatalmas, kövér ember létére) és ezért jobbnak látták eltávolítani őt Olaszországból Svájcba, ahová ekkor már átköltözött a párt külföldi központja. Jonna Svájcban az első kihallgatáson különböző ellentmondásokba keveredett; ettől bizonyára megijedt, és a második találkára már nem ment el, majd teljesen eltűnt. Három évvel később Olaszországban letartóztatott elvtársak felismerték az OVRA[2]-ügynökök egy csoportjában. Azután Jonnáról sem hallot-

2 OVRA (Opera Vigilanza Reprossione Antifascizmo) – Mussolini politikai rendőrsége.

tunk többet. Lehetséges, hogy ez a hitvány ember már régen rendőrspicli volt. De több mint valószínű, hogy ebben az esetben egyszerűen egy meggyőződés nélküli, jellemtelen, könnyen megvesztegethető fickóval hozott össze bennünket a sors, aki képtelen volt ellenállni az ellenség ígéreteinek, s letartóztatásakor aljasul eladta magát.

A kémkedés és a provokáció, valamint az elvtársak tapasztalatlansága és néha könnyelműsége is, mint már említettem, tragikus következményekkel járt pártunkra nézve, különösen 1927-ben. Egyre aggasztóbb hírek érkeztek Olaszországból. Hónapról hónapra, hétről hétre újabb pártmunkásokat vetettek börtönbe, vagyis sorban elvesztettük jó néhány évre elvtársainkat. Ekkor vált szokássá a pártban, hogy nem úgy mondtuk: ezt és ezt az elvtársat letartóztatták, hanem úgy: ez és ez az elvtárs elesett. Elesett, mint a háborúban, mint valami felkelésben . . .

Ilyen körülmények között egymás után újra át kellett alakítani majdnem minden szervezetet, a lehető legteljesebb decentralizálással, mind merevebb konspirációs szabályokat írva elő. S gyorsan, minden eszközzel tökéletesítenünk kellett az egész illegális pártapparátust és hálózatot. Ez meg is történt. Ám az ellenség is gyorsan módosította, tökéletesítette módszereit és apparátusát. És az ellenség erősebb volt, összehasonlíthatatlanul erősebb. Kémhálózata napról napra bővült, mindenüvé kiterjedt, a gyárakba, a hivatalokba, az otthonokba. Megfelelő iskolákban kiképzett ügynökei sok tekintetben egyáltalán nem hasonlítottak a régi polgári ruhás kopókra, azokra a tudatlan fatuskókra, akikről egy kilométerre lerítt a foglalkozásuk. A harc teljesen egyenlőtlennek tűnt – és valóban az is volt. Az ellenségnek gyakran valóban súlyos csapásokat sikerült ránk mérni. De sohasem sikerült megtörnie, teljesen megbénítania, tehetetlenségre kárhoztatnia bennünket.

Kétségtelen, hogy az ellenség volt az erősebb. De mi sokkal, de sokkal nagyobb, gazdagabb energiaforrásokból táplálkoztunk.

Útlevelem alapján, amely igazi adataimat tartalmazta, de „saját

gyártmány" volt, könnyen megkaptam a francia hatóságoktól a tartózkodási engedélyt.

De mint idegen, Franciaországban nem rendelkeztem politikai jogokkal, tehát az itteni kommunista párt tagja sem lehettem, még kevésbé a Külföldi Munkaerők Nemzeti Bizottságának egyik felelős vezetője. Ezért, bár az igazi nevemet használtam és irataim rendben voltak, munkám teljesen illegális volt, vagy legalábbis annak kellett volna lennie.

A valóságban sok száz párttag (több mint tíz nemzet fiai voltak, és isten tudja hány gyanús figura lézengett közöttünk!) személyesen ismert és tudta, milyen munkát végzek.

Abban időben a francia néptömegek körében mélységes elégedetlenség uralkodott, a felkelés szele érződött a levegőben. Az 1924-es általános választások a baloldali tömb nagy győzelmét hozták, s a képviselőház abszolút többsége radikálisokból, szocialistákból és kommunistákból állt. Poincarét és a jobboldalt kiakolbolították a hatalomból, és a választások után a radikális, igen népszerű Edouard Herriot-t választották miniszterelnökké.

De a francia nagypolgárság több adut is őrzött a tarsolyában. Miután a választásokon, parlamenti síkon vereséget szenvedett, gazdasági síkon folytatta tovább a harcot; itt ő volt az úr. Megtagadta a szükséges hiteleket az új kormánytól, a gyanús ügyletek egész sorát hajtotta végre, és ily módon alig néhány hónap alatt nagymértékben csökkenteni tudta a frank értékét. Ezzel az államot és az országot a pénzügyi katasztrófa szélére sodorta. Herriot és társai, akik a tömegek közvetlen támogatására még csak igényt sem tartottak, ijedtükben 1926-ban lehetővé tették, hogy újra Raymond Poincaré kerüljön hatalomra, aki a maga módján szerette hazáját, de kifejezetten reakciós és soviniszta volt. Magától értetődik, hogy a francia nép nem nagyon lelkesedett egy olyan emberért, akitől alig két éve tagadta meg a bizalmat.

Közben Poincaré drákói eszközökkel bankjegy-apasztást hajtott végre. Ez olyan helyzetet teremtett Franciaországban, aminek a dolgozók – nemcsak a munkások, hanem a parasztok, a kisiparosok és a kiskereskedők is, akik pedig Franciaország életében igen sokat

nyomtak a latban – itták meg a levét, és amelynek következtében sok százezer proletár vált munkanélkülivé.

Ez azután nyugtalanságot, általános elégedetlenséget vont maga után, amely csak az alkalomra várt, hogy nyíltan kitörjön.

Az alkalmat olyan esemény szolgáltatta, amely a franciaországi helyzettel nem függött közvetlenül össze, de mélységesen megrázta az egész világot és különösen a nagyon érzékeny és nemeslelkű francia népet. Az Egyesült Államokban villamosszékben kivégeztek két olasz anarchistát, Nicola Saccót és Bartolomeo Vanzettit, akiknek megmentése érdekében Párizs népe az előző hónapokban egész sor nagyszabású tüntetést rendezett.

Amikor 1927. augusztus 23-án a déli órákban Párizs népe megtudta, hogy Saccót és Vanzettit meggyilkolták, a düh és a felháborodás vihara söpört végig a hatalmas fővároson. A gyárakban, a műhelyekben, a kávéházakban, a piactereken másról sem beszéltek. Az asszonyok sírtak, a férfiaknak ökölbeszorult a kezük.

Este, munka után, Párizs külvárosaiból végeláthatatlan sorokban vonultak a munkások, munkásnők a város szíve felé (természetesen közöttük meneteltem magam is); elleptek néhány elegáns kávéházat, itt-ott felszedték az utcaköveket, összecsaptak a rendőrökkel, a garde mobile[3]-lal, a lovas garde républicaine[4]-nel, és anélkül, hogy valamilyen súlyosabb tettre szánták volna magukat, alaposan ráijesztettek a burzsoáziára és a francia kormányra, amely meghökkenve ismerte fel a megszámlálhatatlan tüntetőben a sans culotte-ok és kommünárok leszármazottait.

Amerikában „törvényes" úton meggyilkoltak két becsületes olasz munkást, holott az égvilágon semmi közük nem volt a vádiratukban foglalt bűntényhez – az amerikai igazságszolgáltatás tragikus és egyben gyalázatos játékot űzött velük hosszú-hosszú éveken át –, és ez az eset szikraként lobbantotta lángra azt az elégedetlenséget, amely hosszú hónapok során gyülemlett fel a francia népben.

A burzsoázia és a kormány nem tévedett a tüntetés igazi jellegét illetően. Sőt, tökéletesen megértették, hogy az nemcsak az amerikai

3 – nemzetőrség.
4 – köztársasági csendőrség.

bírák, hanem elsősorban ő ellenük irányult. És nyomban megtorló intézkedéshez nyúltak, hogy csírájában fojtsák el a tömegek forradalmi megmozdulását.

Számos politikai menekültet nyomban kiutasítottak Franciaországból.

Így történt, hogy szeptember második felében egy reggel két polgári ruhás rendőr jelent meg a lakásomon. Közölték velem, hogy kiutasítottak, és felszólítottak, hogy kövessem őket a rendőr-prefektúrára (főkapitányságra).

Lelkére kötöttem a feleségemnek – aki a gyerekkel együtt Fiuménél átszökött a határon, hamis iratokkal átutazott Jugoszlávián, Ausztrián és Svájcon, majd márciusban megérkezett Párizsba –, hogy figyelmeztesse az olasz meg a francia elvtársakat és nyugodtan várja az értesítésemet, majd elindultam a két rendőr után.

– Hová akar menni? – kérdezte az utcán az egyik.

– Belgiumba – válaszoltam.

– Jól teszi! A belgák nagyon rendes emberek. És milyen vendégszeretők! Akárcsak mi . . .

„Hogy az ördög vinne el!" – gondoltam magamban, és a szemébe néztem, vajon komolyan gondolja-e, amit mond. Ez a tökfilkó csakugyan komolyan gondolta a vendégszeretetet, miközben bekísért, hogy aláírjam kiutasítási végzésemet!

A rendőr-prefektúrán Di Vittorióval, Gnudival, Andrea Marabinivel és különböző idegen nemzetiségű elvtársakkal találkoztam, akiket a Külföldi Munkaerők Nemzeti Bizottságában ismertem meg.

A francia rendőrség „nagyban" dolgozott. És Albert Sarraut radikális belügyminiszter már most ugyanolyan erélyesnek mutatkozott, mint tizenkét esztendővel később, amikor koncentrációs táborba zárta Hitler és Mussolini ellenségeit – de bezzeg egy lépést sem tett annak érdekében, hogy lecsapjon az olasz és a német ügynökökre vagy az ötödik hadoszlophoz tartozó franciákra, akik előkészítették és megszervezték Franciaország széthullását és pusztulását.

Gondos antropometriai vizsgálatnak vetettek alá bennünket, aláírtuk a kiutasítási végzést, megkaptuk az utasításokat, mi módon lépjük át a francia–belga határt anélkül, hogy a belga csendőrök

feltartóztathatnának bennünket, majd délután ötkor felültünk az északi irányba induló vonatra.

Különböző okokból kellemetlenül érintett a kiutasítás, de némileg megvígasztalt az a gondolat, hogy többé nem kell törnöm a fejemet a különböző nyelvcsoportok viszálykodásain.

Ám alighogy elhelyezkedtem a fülkében, letelepedett mellettem – a szeretetnek és a megbecsülésnek micsoda nagyszerű tanújele! – két, más-más irányzathoz tartozó magyar elvtárs, s mindketten nagy hévvel és szenvedéllyel számoltak be véleménykülönbségeikről, saját igazukról és mások tévedéseiről. Egészen addig mondták a magukét, amíg a vonat meg nem állt a kis határállomáson . . .

Az Olasz Kommunista Pártnak ekkor nem volt szüksége emberekre illegális apparátusához. Azok a súlyos csapások, amelyek az ország belsejében érték, arra késztették, hogy – ha csak részlegesen és átmenetileg is – csökkentse tevékenységét. Franciaországba illegálisan visszatérni – eddig ugyanis ezt tették a kiutasítottak – nem volt okos dolog, mert kiutasításunk után a francia kormány közölte, hogy akit újra elcsípnek Franciaországban, azt minden további nélkül átadják hazája kormányának. Ebben az esetben „Párizs nem ért meg egy misét". Végül, a Belga Kommunista Párt olasz nyelvű csoportjait és hetilapjukat, a „Riscattó"-t egy nagyon derék és tehetséges elvtárs, a genovai Melchiore Vanni (Bonetti) vezette, nem volt tehát ok arra, hogy felváltsák az újonnan érkezettek valamelyikével.

Ezért, egyetértésben az Olasz Kommunista Párt politikai bizottságának képviselőjével – aki ezekben a napokban érkezett meg Brüsszelbe –, úgy határoztam, hogy műszerészként fogok elhelyezkedni. Könnyen kaptam munkát, és néhány nap múlva mint szerelőt alkalmaztak az egyik rádiókészülék-gyárban.

Kimondhatatlanul jó érzés volt, hogy legalább egy kis időre visszatérhettem a gyárba. Nemcsak azért, mert mindig szerettem a mesterségemet, hanem mert arra is gondoltam, hogy jó, ha olykor – amennyiben ez összeegyeztethető a pártérdekekkel – újra közvetlen kapcsolatba kerülök a gyárral, és a munkások életét élem.

Sajnos azonban hamarosan rá kellett döbbennem, hogy már nem

vagyok a régi, egészségi állapotom nem engedi meg, hogy huzamosabb ideig nehéz munkát végezzek. Hét esztendő telt el, amióta búcsút mondtam a satupadnak és a reszelőnek. Hét esztendő rendkívüli idegfeszültségben. Sohasem voltak kötélből az idegeim és bizony megsínylették az elmúlt éveket: elég súlyos kimerültségben szenvedtem, és ahhoz, hogy súlyom arányban álljon termetemmel, több mint tizenhat kilót kellett volna magamra szedni, ami egyébként mind a mai napig nem sikerült. Brüsszeli tartózkodásom alatt egy-két hónapnál tovább képtelen voltam folyamatosan dolgozni. Erőltettem a dolgot, amíg csak lehetett, de reggelenként annyi erőt sem éreztem magamban, hogy felkeljek. Megmértem a hőmérsékletemet – alig 35° volt. Nem maradt más hátra: egészségem érdekében otthon kellett maradnom. Csakhogy az orvosok pihenést, jó táplálkozást és kikapcsolódást javasoltak, viszont tíz-tízenöt napig otthon maradni a legsötétebb nyomorral volt egyenlő. Ilyen körülmények között nem volt könnyű megerősödni és hízni.

Nagy örömöm telt a pártmunkában, amelyet a belgiumi olasz emigránsok között végeztem, már amennyire a gyári munkaidőm és a pihenés megengedte. Akkoriban mintegy 25 000 olasz munkás élt Belgiumban, nagyrészt szénbányászok a liège-i és a charleroi-i szénmedencékben. Derék, erős munkások voltak, és csaknem kivétel nélkül antifasiszták, két-háromszázan a Belga Kommunista Párt és az olasz nyelvű csoportok tagjai. Majdnem mindannyiukat kiutasították már egyszer vagy többször Franciaországból. Többeket már Svájc és Luxemburg sem volt hajlandó befogadni, néhányat Belgium is kiutasított; ezek papírok nélkül vagy hamis iratokkal éltek. Természetesen munkát sehol sem kaptak, és kimondhatatlan nyomorban sínylődtek. Hozzájuk viszonyítva én, aki jól-rosszul, de naponta kétszer ettem és saját otthonomban laktam, valóságos úrnak számítottam. Még emlékszem, hogy ezek közül az elvtársak közül négyen vagy öten kiterített újságokon a földön aludtak a Belga Kommunista Párt helyiségében. „Nézd – mondta egyszer mosolyogva Schiapparelli (Willy) elvtárs –, éppen ma húztunk ágyat." És diadalmasan

mutogatta a „Drapeau Rouge"-nak, a Belga Kommunista Párt lapjának a padlón szétszórt néhány régi számát.

Tevékenyen közreműködtem a „Riscatto" munkájában, és vasárnaponként gyakran jártam vidékre, hogy gyűléseket tartsak a bányászok között. De Vannival együtt a legfontosabb akciónk abban az időben az volt, hogy a Belga Kommunista Pártot elárasztó trockisták ellen harcoltunk. Mellettünk állt az olasz elvtársak zöme. Brüsszelben a központi bizottság és a politikai bizottság több tagja, köztük Vanoverstraten, a párt titkára, nyíltan trockistának vallotta magát. A párt gyenge volt és elég kis létszámú: alig kétezer tagot számlált. A belga munkások között teljesen eluralkodott a szó legrosszabb értelmében vett szociáldemokrácia. A külföldiek – különösen az olaszok – alkották a Belga Kommunista Párt tagjainak jelentős hányadát. Tulajdonképpen a külföldiek és főleg az olaszok beavatkozásának és szavazatainak köszönhető, hogy a Kommunista Internacionáléhoz hű elemek győzelmet arathattak és a pártból kiakolbolították Vanoverstratent és trockista uszályhordozóit.

A belgiumi olasz kommunisták között kitűnő légkör uralkodott. Melchiore Vanni (1939 elején Párizsban belehalt a Spanyolországban néhány hónappal előbb szerzett sebeibe) olyan tulajdonságokkal rendelkezett, amelyek elsőrendű vezetővé avatták: tehetséges volt és művelt, nagyon értelmes és rendíthetetlen híve a pártnak. Igen szoros, szinte testvéri együttműködés alakult ki közöttünk. A trockisták kiakolbolítása után Vanni tagja lett a Belga Kommunista Párt központi bizottságának, majd valamivel később a politikai bizottságnak is. Egészen 1929 végéig Belgiumban maradt, azután a Francia Kommunista Párt olasz nyelvű csoportjainak vezetésével bízták meg.

Már szó volt Schiapparelli elvtársról. Isten tudja, hány országból utasították ki, sohasem voltak iratai, legfeljebb hamisak. A pártmunkában mindenkor az elsők közé tartozott. Franciaországban, Belgiumban, Luxemburgban hosszú-hosszú éveken át sokat koplalt, de semmit sem veszített jó humorából és – tetemes súlyából. Utoljára Marseille-ben találkoztam vele, 1941-ben, akkor szabadult hat hónapi börtönbüntetés után, és most illegalitásban élt. E rendkívül nehéz körülmények között is – Giorgio Amendola vezetésével – a

dél-franciaországi olasz emigránsokat szervezte a fasiszták és a németek elleni harcra.

Teresio Testa (Sciarpa) a belgiumi olasz csoportok legkiválóbb vezetői közé tartozott. Nem volt kiemelkedő képességű ember, de meggyőződése, kitartása, akaratereje és önfeláldozása minden próbát kiállt. 1932-ben, amikor Belgiumból kiutasították, Párizsba ment, majd illegálisan több utat tett Olaszországba a párt megbízásából. Amikor kirobbant a spanyolországi polgárháború, a Francia Kommunista Párt rendkívül felelősségteljes és veszélyes feladattal bízta meg a pireneusi határon. Egy szép napon híre ment, hogy az általa vezetett gépkocsi kereke leváit, és az autó egy útszéli fának ütközött. Amint később megtudtuk – szabotázsakcióról volt szó. Sciarpa állapota nagyon súlyos volt. Nem ismert meg senkit, nem tért eszméletre. Két nappal később a felesége, aki utána utazott, sürgönyzött, hogy sürgősen keressem fel őket Perpignanban. Amikor megérkeztem, Testa már a végét járta. Még aznap este el kellett utaznom, két nappal később értesítettek haláláról. Ő is, mint annyi olasz antifasiszta, a köztársasági Spanyolországért adta életét.

Mennyi áldozat és hősiesség, mennyi akaraterő és ellenállóképesség fűződik sok-sok olasz kommunista és antifasiszta emigráns nevéhez! A munkaadók egytől-egyig bojkottálták, a rendőrségek üldözték őket, nem volt se pénzük, se otthonuk, se munkájuk. De a hosszú-hosszú évekig tartó nélkülözések és szenvedések sem tudták megtörni őket. Még egész rövid időre sem váltak passzívakká, legfeljebb bent a börtönben. Ismerek elvtársakat, akiket kétszer-háromszor kiűztek Belgiumból Luxemburgba és onnan vissza, és miután hónapokig senyvedtek a királyság és a nagyhercegség börtöneiben „a kiutasítási végzés áthágásáért", heteken át nomád életet éltek azon a keskeny kis földsávon – a senki földjén –, amely a határokat elválasztja. Ismerek elvtársakat, akiknek csupán az volt a bűnük, hogy egy darab idegen föld után vágytak, ahol menedéket találhatnának, és akik emiatt éveken át többet voltak börtönben, mint szabadon; elvtársakat, akik 10–15 esztendeig álltak „törvényen kívül". De zömükben olyanok voltak, hogy ha valahol egy kicsit is sikerült gyökeret ereszteniük és létalapot teremteniük, máris a legaktívabbak,

a legbátrabbak és a leglelkesebbek közé emelkedtek a mozgalomban. Néhányan lassan, szinte észrevétlenül, a lumpenproletariátusig süllyedtek, és ezek elvesztek a számunkra. Szerencsére, nagyon kevés ilyen akadt. A többiek valamennyien az utolsó pillanatig kitartottak a helyükön. Az Olasz Kommunista Párt és az antifasizmus büszke lehet rájuk. Kevés politikai emigráció akadt – s e tekintetben, azt hiszem, mérvadó vagyok –, amely ilyen kitűnően állta a sarat a kemény megpróbáltatások hosszú éveiben.

A belgiumi kis olasz kommunista kolónia atyja Carlo Gagliazzo volt.

Azt hiszem helyénvaló, hogy néhány szóval megemlékezzem erről a kitűnő elvtársunkról.

Gagliazzo, ez a kivételes képességű gépésztechnikus, a párt leghűségesebb emberei közé tartozott. Már egészen ifjú korában szocialista lett, és emiatt a Crispi-féle reakció[5] idején búcsút kellett mondania szülőföldjének, Biellesének és Olaszországnak. Az Egyesült Államokban zseniális találmányaival jelentékeny összegeket keresett, de a pénzről mindig lemondott a párt javára.

A háború után visszatért Piemontéba, Torinóba. Egyik írógépszabadalmát eladta egy Bauchiero nevű gyárosnak azzal a feltétellel, hogy személyesen irányítja a gyártást s abba más technikus nem szólhat bele – még maga Bauchiero sem. Hónapokig minden a legnagyobb rendben ment. Az irányítása alatt álló üzem, ahol számos elvtárs és szimpatizáns dolgozott, a modern technika, a termelékenység és a munkakörülmények dolgában valóságos mintaüzemmé vált. Már eredményesen bevezették az alkatrészek nagy részének sorozatgyártását, amikor megindult a gyárfoglalási mozgalom és nyomában a fasiszta offenzíva. Gagliazzo, aki mindeddig rendkívül aktívan vett részt a párt munkájában, most kiterjesztette akcióinak területét. Régebben az „Ordine Nuovó"-nál dolgozó elvtársak mindenkor Gagliazzóhoz fordultak, ha anyagiak híján a lap életveszélyben for-

5 Francesco Crispi (1819–1901) – 1848-ban még az olasz szabadságharc szicíliai vezetője; 1887–1896-ig reakciós miniszterelnök, gyarmatosító programmal.

gott, mert biztosak lehettek abban, hogy megkapják a szükséges összeget. Gagliazzo, mint már említettem, bőségesen adakozott, ha a mozgalom megsegítéséről volt szó. Amikor azonban megkezdődtek a fasiszta „hőstettek", pénztárcája csupán egyetlen célra állt nyitva: fegyverek beszerzésére. A revolvergyárosok, tudtukon kívül, kitűnő vevőre találtak benne.

De a pisztoly nem lett volna elegendő valamilyen nagyarányú, döntő akcióhoz, mint ahogy kevés lett volna az a kézigránát és egyéb fegyver is, amit a munkások a gyárak elfoglalása után elrejtettek. Rendbe kellett hozni a gyárfoglalások idején a Fiatnál talált sok géppuskát, amelyet biztos helyre rejtettek el, de különböző alkatrészek hiányában nem használhattak. Rendbe kellett hozni – de hogyan? Senki sem talált megoldást a fogas kérdésre... Egyszer csak megtudtuk, hogy Gagliazzót és két-három munkatársát letartóztatták, mert a vezetése alatt álló üzem gépfegyver-alkatrészek sorozatgyártásával foglalkozott...

A börtönben Gagliazzo valósággal megbolondította a műszerészszakértőket; „bebizonyította" nekik (és hiába tudták, hogy gúnyt űz belőlük, képtelenek voltak megcáfolni!), hogy az üzemben talált gépfegyver-alkatrészek csupán – írógép-betétdarabok. Ez a valóban zseniális teljesítmény arra késztette a bírákat, hogy az ügyet meghatározatlan időre elnapolják.

Az 1921. áprilisi választások során, Gramsci javaslatára, a párt Gagliazzót jelölte, de nem választották meg, mert néhány szavazattal kevesebbet kapott, mint ellenfele. Néhány hónappal később mégis képviselő lett – a képviselőház ugyanis megsemmisítette Francesco Misiano elvtárs mandátumát, mert a háború idején katonaszökevény volt. Gagliazzót ekkor szabadlábra helyezték. Azon az estén, amikor a börtönt elhagyta, a torinói munkások nagyszabású és megható tüntetést rendeztek a tiszteletére. Amikor nagy nehezen szólásra bírták, Gagliazzo csak ennyit mondott: „Ne feledjétek, hogy a puska minden szónál többet ér!"

Ilyen volt Gagliazzo.

Amikor 1923-ban menekülnie kellett Olaszországból, Brüsszelbe ment. Franciaországból való kiutasításom után itt találkoztam vele.

Feleségével és két fiacskájával egy igen szerény bútorozott lakásban húzódott meg; az egyik szobát műhelynek használta, ahol – hogy megélhessen – egy kis precíziós esztergával, amely egyszerre fúrt, mart és csiszolt, tökéletes, saját tervezésű mikrométereket készített. Ugyanakkor, üres óráiban, megtervezte egy tizedes számológép modelljét nagyvállalati pénztárosok számára. Megkonstruált egy zsebben hordható összeadógépet, egy rejtjelező és megfejtő gépet is – természetesen a párt részére. „Meglepetésnek szánom Togliattinak" – mondta, amikor beavatott titkába.

Gagliazzo idős korában, beteg szívvel is rendkívül aktívan végezte pártmunkáját, s bár elmúltak azok a szép idők, amikor jólétben élt, a szűkölködő antifasiszták között most is valamiféle 2. számú Vörös Segély szerepét töltötte be, amely sokszor jobban működött, mint az 1. számú.

1932-ben, miután betegsége súlyosra fordult, feleségével együtt egy üdülőben helyezték el a Szovjetunióban. De a leggondosabb ápolás is hiábavalónak bizonyult. Egy évre rá meghalt, éppen amikor Moszkvában jártam. Temetésén az orosz és más nemzetiségű kommunistákon kívül a Moszkvában élő olasz elvtársak is részt vettek. Hamvai, amíg haza nem szállítják Olaszországba, egy olyan országban pihennek, amelyet nemes lelkének egész erejével, szívének egész lobogásával szeretett; olyan szilárd szenvedéllyel, ahogyan a szocializmusban hitt.

A párt külföldi központja akkoriban a svájci Basel volt. Az olaszországi munkáról szinte kizárólag a sajtó útján, hiányosan és nagy késéssel értesülhettem. A hírek nagyon lehangolóak voltak.

A párt egyelőre letett arról, hogy a központi bizottság és a politikai bizottság tagjaiból álló központot tartson fenn Olaszországban: több mint egy évi tapasztalat ugyanis megmutatta, hogy – legalábbis pillanatnyilag – a kockázat túlságosan nagy. A pártot rövid idő alatt megfoszthatták volna legkiválóbb vezetőitől.

Mielőtt a párt egyetlen emberét is az országba küldhette, biztos alapokat (otthont, iratokat, különleges határátlépési lehetőséget stb.) kellett teremteni számára. Alaposabban meg kellett ismernünk

az elvtársakat, hogy – amennyire csak lehet – védekezni tudjunk a provokáció ellen; tökéletesítésre várt a „sejtrendszer", amit azért építettünk ki, hogy egy vagy több elvtárs letartóztatása esetén ne kerüljön sor újabb letartóztatásokra és egész szervezetek szétesésére, amint az addig jó néhányszor megtörtént; végül a gyűlések és az azokon jelenlevők számát a minimumra kellett csökkenteni. Bizonyos idő óta azt a gyakorlatot folytattuk, hogy az elvtársak legfeljebb tízesével gyülekezhettek; de ez is sok volt, és megállapodtunk abban, hogy egy-egy gyűlésen általában hárman, de lefeljebb öten lehetnek jelen. Szigorúbb szabályokat léptettünk életbe az illegális sajtótermékek szétosztásánál is. (Még 1927-ben is, elég könnyelműen, majdnem mindig kézből kézbe adtuk az anyagot.) Az újságokat és a röplapokat megadott címekre, postán küldtük el, vagy pedig a lakások előtti levelesládákba, a gyári öltözőszekrényekbe, esetleg szerszámládákba dobtuk be – így a címzett nem tudta, ki a szétosztó. És mert a fasiszta rendőr-apparátus egyre erősebb, ravaszabb és nagyobb létszámú lett, az elvtársak elég merev utasításokat kaptak, a többi között arra vonatkozólag, miképpen kerüljék el az esetleges megfigyelést, főleg ha gyűlésekre vagy találkozásokra indulnak. Pontos szabályokat dolgoztunk ki arra is, hogy a találkozások és gyűlések hogyan, milyen formában jöjjenek létre.

Ám a pártmunka átszervezésének és a munkamódszerek tökéletesítésének (itt természetesen csupán néhány szempontra utaltam) szükségszerűen – katonai kifejezéssel élve – „ellenséges tűzben" kellett végbemennie, és a tüzelés, azonkívül hogy számos áldozatot követelt, olykor elpusztította védelmi vonalainkat, még mielőtt azokat teljesen helyrehozhattuk volna.

Aztán meg nem minden elvtárs alkalmazta mindenkor szó szerint a pártközpontnak a konspiratív módszerekről kiadott szigorú utasításait. Igen gyakran előfordult, hogy a munka szenvedélye magával ragadta a legkiválóbb pártmunkásokat is, és nem tartották be az utasításokat.

Ilyen körülmények között továbbra is nagyon sok volt a letartóztatás; a párt lassan elvérzett volna, ha nem nyúl drákói eszkö-

zökhöz, és ha közben az elesettek helyére nem lépnek újabb erők, újabb harcosok.

A legutolsó belső pártközpont, a parancsuralmi rendszer első éveiben, Girolamo Li Causi, Eduardo D'Onofrio és Giuseppe Amoretti elvtársakból állt. Mind a hárman kitűnő vezetők voltak. 1928 nyarán – majdnem egyszerre – letartóztatták őket és később a különleges bíróság súlyos börtönbüntetést szabott rájuk.

A különleges bíróság az 1928-as év folyamán rendkívül buzgó volt, és előfordult, hogy egyik-másik ügyben több száz évi börtönbüntetést is szabott ki a nagyrészt kommunista vádlottakra.

A párt központi bizottsága ellen indított nagy perben – június elején – Gramscit, Terracinit és Scoccimarrót fejenként több mint húszévi börtönre ítélték. Hasonló vagy alig enyhébb büntetést szabtak ki számos más vádlottra is, a többi között Rovedára, Bibolottira, Flecchiára. Terracinit bízták meg a fő védőbeszéd elmondásával (Gramsci nagyon beteg volt akkor). A pártközpont Terracini védőbeszédének – inkább vádiratnak lehetne nevezni – pontos és teljes szövegéhez csak két évvel később jutott hozzá, illegális úton. A feketeingesek törvényszékének elnöke folyton félbeszakította és fenyegette Terracinit, aki ennek ellenére elmondta politikailag kiválóan felépített, maró gúnnyal és iróniával átszőtt beszédét. Éppen az alkotmány napjának megünneplésére készültek, és Terracini ezt a „szerencsés" véletlent arra használta fel, hogy nagyon szellemesen, de jó keményen odavágjon a fasizmusnak és közvetve a monarchiának. A bíráknak csúfolt fenevadak elsápadtak dühükben, és magukon kívül voltak az elképedéstől a bilincsbe vert ellenség merészsége és elmessége láttán. Egyébként ez aligha befolyásolta az ítéletet, amely a kormánnyal történt megbeszélések alapján nyilvánvalóan már akkor készen volt, amikor a tárgyalás még el sem kezdődött. A kormány véleményét a tárgyaláson az államügyész fejtette ki, aki Antonio Gramsciról szólva cinikusan jegyezte meg: „Húsz évre meg kell akadályoznunk ennek az agynak a működését."

„A bírónak álcázott fasiszta hóhér ezzel a kijelentésével elárulta, hogy a fasiszta hatóságoktól és személyesen Mussolinitól *parancsot* kapott: szabjanak ki Gramscira olyan ítéletet, amely fizikai meg-

semmisítésével egyenlő. Ez a *parancs* egyben darabokra tépte a jogi feltételezések és formák minden leplét, brutális módon felfedve annak a tárgyalásnak, ítéletnek és üldözésnek a lényegét, amely Gramscit a halálba kergette: az országunkban uralkodó reakciós kaszt félelmét és kérlelhetetlen osztálygyűlöletét. Ez a gyűlölet kíméletlenül tovább követte Gramscit a tárgyalás és az ítélet után is, s Gramsci meggyilkolásával nyert kielégülést."[6]

Ebben az időben tárgyalták Giovanni Parodi ügyét is. Parodi 1922 óta Moszkvában tartózkodott, majd a kivételes törvények kihirdetése után elhagyta a Szovjetuniót, hogy illegális munkát végezhessen Olaszországban. 1927-ben Milánóban letartóztatták. „Cselekedeteimről – jelentette ki a különleges bíróság előtt – csak pártomnak vagyok köteles beszámolni, önöknek nem." A különleges bíróság Parodit húsz évi börtönre ítélte.

Közben eljutott külföldre a hír, hogy Gastone Sozzi, a legjobb elvtársak egyike, aki az országos hadsereg-agitációt intézte és akit egy besúgó rendőrkézre juttatott, a perugiai börtönben belehalt az iszonyatos kínzásokba. A fasiszta fenevadak többek között jódtinktúrát fecskendeztek a beleibe. Már haldokolva odasúgta egyik fogolytársának: „Egyetlen szót sem tudtak kipréselni belőlem..." Egyetlen jajszó, egyetlen zokszó sem hagyta el az ajkát: boldog volt és büszke, hogy utolsó leheletéig a szörnyű szenvedések közepette is hű maradt pártjához.

Gastone Sozzi neve az olasz kommunisták hősiességének és párthűségének jelképe marad mindannyiunk számára.

Az Olaszországból érkező lesújtó hírek minden elvtársat felzaklattak. Számomra, aki el voltam szigetelve és ebben az időben jóformán semmit sem tehettem az Olasz Kommunista Pártért, szinte elviselhetetlen volt a gondolat, hogy amíg elvtársaim, közülük sokan személyes jóbarátaim, Olaszországban harcolnak, kockára téve szabadságukat és életüket, én „nyugodtan" meghúzódom Brüsszelben.

[6] *Palmiro Togliatti:* „Antonio Gramsci, az olasz munkásosztály vezetője." A „Gramsci" című kötetből. Rinascita kiadó. Róma, 1947. 17. old.

A pártvezetőséghez fordultam hát, és kértem, hogy kifejezetten „olasz munkát" bízzanak rám. Ez hamarosan meg is történt.

Utasítottak, hogy nyomban utazzam Párizsba és vegyek részt az olasz Általános Szakszervezeti Szövetség vezetésében – titkára Paolo Ravazzoli (Santini), a politikai bizottság tagja volt –, azonkívül szerkesszem a „Battaglie Sindacali"-nak, a szövetség sajtószervének bel- és külföldi kiadását.

1929 január elején, miután megkaptam a franciaországi illegális élethez szükséges hamis iratokat, visszatértem Párizsba.

1929-ben az olaszországi pártmunka az előző esztendőhöz képest jelentősen javult, de országos, nagyarányú fejlődést nem ért el.

A fasizmus az év elején tagadhatatlan politikai sikert vívott ki a lateráni egyezmény és a Vatikánnal való konkordátum megkötésével. E két megállapodás megoldotta a Róma elfoglalásával 1870-ben felmerült „római kérdést", és ez a siker alaposan növelte a fasizmus tekintélyét a burzsoázia és a kispolgárság egyes rétegei előtt.

Egyébként vitathatatlan, hogy a Vatikán részéről a fasizmusnak nyújtott, nem éppen friss keletű támogatás a „római kérdés" rendezése után még nyíltabbá vált, s ez olyan értékes segítséget jelentett Mussolininak, amit azután soha többé nem kellett nélkülöznie, bár az egyház és a rendszer viszonyában voltak hullámzások.

A lateráni egyezmény azonban semmiféle lelkesedést nem keltett a gyári és a mezőgazdasági munkások széles tömegei körében – ezek nem álltak annyira a klérus befolyása alatt, mint a parasztság –, s ráadásul őket jobban sújtotta az akkor már napról napra súlyosbodó munkanélküliség. A dolgozó tömegek fokozódó nyomora és elkeseredése megkönnyítette pártunk és az Általános Szakszervezeti Szövetség tevékenységét, s ugyanakkor mindinkább aláásta a fasizmus tömegbázisát, amely amúgysem volt valami szilárd.

Másrészt most kezdett érlelődni a gyümölcse azoknak az erélyes intézkedéseknek, amelyeket a pártvezetőség a káderek és a kommunista szervezetek védelmében hozott. 1929-ben jóval kevesebb külföldről hazatért illegális funkcionáriust és otthon, legális körül-

mények között élő elvtársat tartóztattak le, mint az előző két esztendőben. Ezért a pártközpontnak – Li Causi, D'Onofrio és Amoretti letartóztatása óta először – módjában állt egy időre néhány igen képzett elvtársat küldeni az országba, közöttük Luigi Frausint (Aristide), aki a Venezia-Giulia-i kommunista mozgalom legkiválóbb vezetői közé tartozott, a római Gigantet (Baldi), aki a párt központi bizottságának és az Általános Szakszervezeti Szövetség végrehajtó bizottságának a tagja volt, a milánói Luigi Guermandit, a volt ifjúsági vezetőt, Domenico Ciufolit (Battista), aki évek óta kitűnően vezette a luxemburgi olasz nyelvű kommunista csoportokat. Az említett elvtársak közül egyet sem sikerült letartóztatni, és külön-külön mindegyik jelentősen hozzájárult a párt átszervezéséhez az ország legfontosabb vidékein.

Az Általános Szakszervezeti Szövetségnek a párt munkájával párhuzamos tevékenysége is kielégítő volt; olyannyira, hogy ebben az időben megszervezhettük a szövetség második titkos tanácskozását, amelyre 1929 júliusában Franciaországban került sor.

A tanácskozáson több mint húsz küldött Észak- és Közép-Olaszország legjelentősebb ipari központjaiból és néhány külföldön élő elvtárs vett részt; összesen mintegy negyvenen.

A kommunista párt központi bizottságának képviseletében Togliatti elvtárs volt jelen. Ily módon kapcsolatba tudott lépni olyan elvtársakkal, akik csak néhány napja hagyták el Olaszországot, ahol legális körülmények között éltek, és így jobban, hívebben számoltak be a tömegek lelkiállapotáról és vágyairól, mint azok a funkcionáriusok, akik csupán néhány rövid, illegális utat tettek az országban.

Egy ilyen nagy jelentőségű tanácskozás összehívása hatalmas erőfeszítést követelt a szövetségtől és a párttól. Érintkezést találni az összes küldöttekkel, megszerezni számukra az illegális határátlépéshez szükséges technikai eszközöket, velük közösen megtalálni a módját, hogy néhány napig feltűnés nélkül távol lehessenek szűkebb hazájuktól, Franciaországban mindent megszervezni annak érdekében, hogy illegálisan gyűlésezhessenek és egy ideig illegális körülmények között éljenek, anélkül hogy a francia rend-

őrség rajtukütne – nos hát ez a munka, amelyet itt csak néhány sorban vázolok, 15 esztendővel ezelőtt valójában rendkívül nehéz „teljesítmény" volt.

Egy kisebb incidenstől eltekintve a tanácskozás szabályosan, zavartalanul folyt le.

A küldöttek felszólalásaiból kitűnt, hogy Olaszországban a munkások harci akarata ismét jelentős mértékben fellendült. Itt-ott rövid sztrájkokra és munkanélküli-tüntetésekre került sor. A párt- és a szakszervezeti sajtót nemcsak szívesen, hanem egyenesen örömmel és lelkesedéssel olvasták mindenütt. Nyilvánvaló volt, hogy – legalábbis pillanatnyilag – túljutottunk a mélyponton a tömegek harci szellemét illetően.

Ezeknek az értesüléseknek a birtokában a tanácskozás, majd később a párt olyan munkaterveket fektethetett le és olyan szakszervezeti követelésekkel állhatott elő az egész munkásság, illetve az egyes szakmai kategóriák érdekében, amelyek valamivel később nagymértékben elősegítették a dolgozók mind szélesebb rétegeinek mozgósítását s a párt meg az Általános Szakszervezeti Szövetség tekintélyének, befolyásának növelését.

Ezen a szakszervezeti tanácskozáson merült fel – az én beszámolómban – először erőteljesen a legális lehetőségek kihasználásának a problémája, és különösen az a kérdés, hogy a munkások legjobbjai milyen munkát végezzenek a fasiszta szakszervezetekben.

Ekkor már nem 1923-at és nem is 1925-öt írtunk. Akkor még a fasiszta szakszervezetek az olasz proletariátusnak csupán maroknyi hányadát egyesítették. Most már nemcsak arról volt szó, hogy a gyárosok önhatalmúlag levonták a fasiszta szakszervezeti díjakat, hanem arról is, hogy a munkások nagy többsége akár akarta, akár nem, kénytelen volt szakszervezeti tagkönyvet kiváltani s fizetni a tagdíjat, ugyanis a visszautasítás sok esetben egyenlő volt az azonnali elbocsátással, és majdnem mindig azzal járt, hogy az illető sehol sem kapott újabb munkát.

Persze a fasiszta szakszervezetekben nyoma sem volt a demokráciának. A felülről kinevezett vezetők az esetek többségében engedelmes, szánalmas bábok voltak a kormány és a gyárosok szolgá-

latában. Nyilvánvaló, hogy a fasiszta szakszervezetek csupán torz karikatúrái voltak a szabad, igazi osztály-szakszervezeteknek. Az egész úgynevezett korporatív politikát, az állítólagos korporatív vívmányokat még csak ámításnak sem lehetett nevezni: az egész elkeserítő komédia volt csupán, annak is a silányabb fajtájából, s lényegében nem sokat számított az ország politikai és társadalmi életében. A korporativizmus, bizonyos értelemben, inkább külső, mint belső célokat szolgált. Ismétlem: nem volt igazi komédia, mert az igazi komédia az, amikor a rászedett nem érzi, hogy gúnyt űznek belőle. Márpedig az olasz dolgozók valamennyien saját bőrükön érezhették „a korporatív politika" gyakorlati következményeit: az éhezést, a szakszervezeti és társadalmi jogok elvesztését, s másrészt tanúi lehettek annak, hogyan növekszik állandóan a nagytőkések vagyona és hatalma... És ugyan mit tehettek? Hiszen a „korporatív politikát" mintegy kiegészítette a milícia, az OVRA és a különleges bíróság – vagyis a nyers erő –, alig akadtak tehát olyanok, akik hittek a korporatív állam folyton ígért, de soha meg nem adott csodaszerében, pedig ezt a témát éveken keresztül alaposan dobraverték, Olaszországban és külföldön egyaránt.

Csakhogy a fasiszta szakszervezetek – „tetszik, nem tetszik, mást nem kapsz" alapon – hatalmas tömegeket fogtak össze; és a munkásoknak abban az időben semmilyen más törvényes eszközük nem volt szakmai érdekeik védelmére. Így tehát a kommunisták és általában a munkások legjobbjai nem elégedhettek meg annyival, hogy bibliai átkokat szórnak ezekre a szakszervezetekre és bojkottálják őket, hanem részt kellett venniük a szakszervezeti napokon, a műhelybizalmi-választásokon – amelyek ekkor még többé-kevésbé demokratikus módon zajlottak le –, hogy saját embereiket jelöljék. Segítséget kellett nyújtaniuk munkástársaiknak a szakszervezettel és a gyárosokkal szemben támasztott egyéni és kollektív követeléseik megfogalmazásában. Vagyis fel kellett használniuk a legcsekélyebb lehetőséget is, hogy a fasiszta szakszervezetekbe bevigyék az osztályharc elemeit, és megnyerve a dolgozók bizalmát,

fokozatosan mind magasabb szintre emelják a tömegeknek a kapitalisták és a rendszer elleni küzdelmét.

Ezeket az elgondolásokat 1929-ben korántsem tette magáévá minden elvtárs. A fasizmus elleni szent gyűlölet és az irtózás mindentől, ami ennek a rendszernek a címkéjét viselte, oly hevesen élt bennük, hogy sokan eretnekségnek, szörnyűségnek tartották már magának a kérdésnek a felvetését is. Felháborodottan tiltakoztak azellen, hogy – akár a legjobb szándékkal is – aktívan közreműködjenek a gyűlölt rendszer szakszervezeteinek munkájában.

Jól emlékszem egy régi torinói elvtárs esetére, aki ezen a téren mindenkit felülmúlt. Sohasem volt hajlandó elfogadni a fasiszta szakszervezeti tagságot, de mivel rendkívül ügyes munkás volt, az igazgatóság szemet hunyt a dolog fölött, és nem bocsátotta el akkor sem, amikor már a gyár minden munkását bekényszerítették a szakszervezetbe. Nos hát, ez az elvtárs hosszú éveken át egyetlen szót sem szólt munkástársaihoz, mert szíve tele volt gyűlölettel és megvetéssel, amiért „hiányzott belőlük a bátorság" és „eladták magukat". Ha bárki az esztergapadja közelébe merészkedett, hogy beszéljen vele, az öreg megvetően köpött egyet, és válaszra sem méltatta. Ezt az „álláspontját" megőrizte egészen 1943-ig, s ezzel valóban elérte a „következetesség" és a szektásság „világrekordját"!

Persze ez kivételes eset volt. De azért akadt jó néhány olyan elvtárs, aki ugyan nem jutott el eddig a végletig, de bezárkózott a passzív antifasizmus elefántcsonttornyába, ahelyett hogy szoros kapcsolatban állt volna a tömegekkel, minden eszközt latbavetve, hogy harcba vigye őket.

Nagyon sok időnek kellett eltelnie, és roppant erőfeszítésekre volt szükség, amíg meg tudtuk értetni a párttagsággal: feltétlenül részt kell vennünk a fasiszta szakszervezetek és tömegszervezetek munkájában, minden, akár a legcsekélyebb törvényes eszközt is fel kell használnunk arra, hogy aláássuk a fasizmus uralmát és mozgósítsuk a dolgozókat.

Az 1929-es szakszervezeti tanácskozás csupán az első kis lépést tette meg ezen az úton. De a mozgalom szempontjából a kérdésnek

létfontossága volt, s ezért ez az első kis lépés is igen nagy értéket jelentett.

Mialatt a párt az országban működő erők átszervezésén fáradozott és ezen a téren elkönyvelhette az első sikereket, vezetőségében súlyos politikai válság érlelődött, amely egy év leforgása alatt a politikai bizottság öt tagjának kizárásához vezetett. Ez végeredményben csak használt a pártnak.

Már 1928 nyarán, a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán komoly ellentétek támadtak az alapvető kérdésekben. A bolsevik párt vezetősége és a különböző országok kommunista pártjai vezető elvtársainak zöme – bár elismerte, hogy a világkapitalizmus a megszilárdulás időszakát éli – úgy értékelte a helyzetet, hogy a világkapitalizmus megszilárdulása csupán viszonylagos és átmeneti, s magában hordozza az előzőknél súlyosabb válság kirobbanásának elemeit. Ugyanakkor néhány más párt egyik-másik vezetője azt bizonygatta, hogy ez a megszilárdulás hosszúlejáratú lesz, talán évtizedekig is eltart, a „tőkés tervgazdálkodás" és „a kapitalizmus békés fejlődése" alapján. Ennek egyik következményeképpen lanyhulni fog az osztályharc az egyes országokban.

A nemzetközi helyzetnek és a jövőnek ezek a különböző elemzései elkerülhetetlenül oda vezettek, hogy határozott eltérés keletkezett az Internacionálé és a különböző pártok akcióterveinek kidolgozásában, a dolgozók gazdasági és politikai követeléseinek lefektetésében és így tovább.

Mélyreható ellentétek támadtak az Internacionálé kebelében a Szovjetunió helyzetével és kormányának politikájával kapcsolatban is. A bolsevik párt politikai bizottságának kisebbségben levő tagjai – Buharin, Kamenyev és Tomszkij – szembeszálltak az iparosítás ütemének fokozásával, ami átmenetileg súlyos áldozatokat követelt az egész néptől. Azt hirdették, hogy a kulákságot mint osztályt nem szabad felszámolni, hanem az államnak segítenie kell, hogy „békésen beleolvadjon a szovjet társadalomba"; tagadták az első ötéves terv megvalósításának lehetőségét és a mezőgazdasági kollektivizálás meggyorsításának szükségességét. Végül szembeszálltak a

sztálini politikával, amely a szocializmus szovjetunióbeli építését tűzte ki célul. Az Internacionálé jobbszárnya e kérdésekben is teljes mértékben osztotta Buharinnak és társainak véleményét, mint ahogy az ő irányvonalukkal értett egyet más, nemzetközi jellegű kérdésekben is.

Az Olasz Kommunista Párt vezetősége az akkor vitatott alapvető kérdésekben mindenkor helyes álláspontot foglalt el az opportunistákkal, a megalkuvókkal szemben.

Sajnos azonban ebben az időben az Olasz Kommunista Pártot Angelo Tasca, a politikai bizottság tagja képviselte Moszkvában. Bebizonyosodott, hogy opportunista, mégpedig a javából. Ahelyett, hogy a szovjet nép és az Internacionálé vezetői mellé állt volna, a legsilányabb opportunisták, a kétkulacsosok mellett kötött ki, és mind nyíltabban támogatta azok ellenforradalmi tételeit. Az Internacionálé végrehajtó bizottsága elnökségének egyik emlékezetes ülésén, 1928 utolsó napjaiban, Sztálin megcáfolhatatlan érvekkel – amelyeket az események későbbi alakulása az utolsó betűig igazolt – megszégyenítette az opportunistáknak és az árulóknak ezt a csoportját, közöttük a „vidéki ügyvédecskét", ahogyan Angelo Tascát nevezte.

Pártunk vezetősége, mihelyt tudomást szerzett Angelo Tasca állásfoglalásáról, visszarendelte őt és felkérte, fejtse ki álláspontját a központi bizottság egyik ülésén, hogy azután megfelelően dönthessenek.

Elhatározták, hogy ezen az ülésen Amadeo Bordiga kérdésében is döntenek. Ez az úr ekkor még Ponza szigetén tartózkodott (a kivételes törvények kihirdetése után három évre kényszerlakóhelyet jelöltek ki számára), és az oda száműzött elvtársak között arcátlan frakció-munkát végzett, sőt valósággal provokált; jutalmul a sziget rendőrparancsnoka mindenféle egyéni kedvezményben részesítette, többek között folytathatta mérnöki gyakorlatát a sziget ház- és villaépítkezéseinél.

Tasca vaskos iromány nyújtott be a központi bizottságnak, és ebben – elképesztő önhittséggel, felületességgel és nemtörődömséggel – hetet-havat összehordott. Hogy csak egy példát idézzek a sok

közül, e dokumentum szerint a szovjet mezőgazdasági problémát nem a kulákok elleni könyörtelen harccal és a földek kollektivizálásával kellett volna megoldani, hanem úgy, hogy minden egyéni parasztgazdának adnak „egy ekét és egy lovacskát". Egyébként néhány hónappal előbb Tasca ezeket mondotta Amadesi elvtársnak, az Olasz Kommunista Ifjúsági Szövetség akkori moszkvai képviselőjének: „Rossz nézni, mennyire naivak vagytok. Szegény fiú, te mindent elhiszel, amit Sztálin ígér?! Szentül hiszed, hogy megvalósítják az ötéves tervet, és nem veszed észre, hogy mintegy három hónapja szinte teljesen abbahagyták a szemközti ház építési munkálatait, mert nincs mész, se tégla?!" ...

Tasca iromány a, annak ellenére, hogy különböző kérdésekben zagyvaságokat hordott össze, igazi platformot képviselt, vagy akart képviselni a különböző országok pártjain belüli ellenzék számára. Igazi fegyver akart lenni a bolsevik párt vezetősége és az Internacionálé elleni harcban. Nyilvánvaló volt, hogy ha Tasca nem vonja vissza ezt a platformot és nem ismeri el hibáit, nem gyakorol önkritikát, igen súlyos intézkedésekkel kell szembenéznie.

Ezért nem lepődtem meg, sőt örültem, amikor egy este, a központi bizottság üléséről jövet, Ravazzoli közölte velem, hogy Bordigát és Tascát kizárták a pártból.

Nagyon megdöbbentett viszont, hogy Ravazzoli kifejezetten szomorúan és zavartan közölte velem ezt a hírt; mintha egy jó barátot kísért volna utolsó útjára, mintha a két áruló kizárása fájna neki, de fájdalmát előttem, ismeretlen okokból, leplezné.

1929 vége felé a politikai bizottság elhatározta, hogy a külföldi szakszervezeti központban végzett munkámat Alfonso Leonettire ruházza át, engem pedig az agitációs és propaganda-osztályra helyez, amelyet akkor Camilla Ravera elvtársnő vezetett.

Jóllehet az új munka kedvemre való volt és megfelelt képességeimnek, ez a változás mégis kissé felkavart, mert nem értettem az okát, és a párt vezetői akkor nem adtak kielégítő magyarázatot. Úgy éreztem, Ravazzoli keze van a dologban, és ettől kezdve viszonyunk nagyon megromlott.

Néhány héttel később megtudtam, hogy a politikai bizottságban heves vitára került sor, s Ravazzoli, Tresso és Leonetti egyes alapvető kérdésekben határozottan ellenséges álláspontot foglaltak el Togliatti elvtárssal szemben. Az is tudomásomra jutott, hogy még mielőtt a vita ennyire kiéleződött volna, Ravazzoli, Tresso és Leonetti kérték Togliattit, váltson le engem a külföldi szakszervezeti központból; a politikai bizottság többi tagja kénytelen-kelletlen eleget tett ennek a kérésnek, nehogy a harc, amely már-már kifejezetten létfontosságú pártkérdésekben robbant ki, mellékvágányra terelődjön. Ravazzoliék célja később nyilvánvalóvá vált: teljesen birtokukba akarták venni a külföldi szakszervezeti központot, abban a reményben, hogy azt a Togliatti és a központi bizottság többsége ellen irányuló frakció-munkájuk eszközévé változtathatják majd. Szerencsére terveik csúfos kudarcot vallottak.

A „hármak" elleni harc – ahogy akkoriban nevezték – pártunk történelmében a legélesebb harcok egyike volt. Bizonyos értelemben azonban mégis ez volt az előfeltétele annak, hogy a kommunista párt és a munkásosztály továbbra is, mindvégig megtarthassa élenjáró szerepét a fasizmus és bűntársai elleni akcióban.

A vita – mint ahogy az a különböző kommunista pártok belső válságai során nemegyszer megtörtént – egy olyan kérdés körül robbant ki, amely az első pillanatban szervezeti jellegűnek tűnt, de lényegében kifejezetten politikai tartalmú volt.

Togliatti és a politikai bizottság tagjainak többsége 1929 végén azt az álláspontot képviselte, hogy az év folyamán Olaszországban elért szervezési eredmények megengedik a pártmunka kiszélesítését, s lehetővé teszik, hogy a központi bizottság és a politikai bizottság egyes tagjait az országba küldjék. Erre az intézkedésre egyébként annál inkább szükség volt, mivel egyre több jel mutatott arra, hogy a tömegek felocsúdtak kábultságukból. A tüntetések, a munkabeszüntetések és a sztrájkok – jóllehet nem voltak túl nagy kiterjedésűek – egyre gyakoribbá váltak, s a fasiszta tömegszervezeteken belül – a szakszervezetektől egészen a dopolavoróig[7] – a munkásság

7 A munkások és a hivatalnokok „szabad" művelődését és sportolását szolgáló intézmény.

nyugtalanságának és harci akaratának egyre szembetűnőbb jeleit tapasztalhattuk.

Ravazzoli, Tresso és Leonetti kifejezetten ellenezték Togliatti állásfoglalását. Szerintük a legtöbb, amit – a jobb időkre várva – tenni lehet és tenni kell, az, hogy továbbra is néhány közepes képzettségű elvtársat küldünk rövid időre Olaszországba. Kész őrültség és felelőtlenség lenne – úgymond – „kockáztatni" a vezetők épségét, növelni az olaszországi utak számát, szélesebb alapokra helyezni az illegális sajtó előállítását és terjesztését.

Akkoriban sokan arra gondoltak: a „hármak" álláspontjának egyik oka bizonyára az, hogy félnek, hátha nekik maguknak is el kell menniük Olaszországba. Ha jóváhagyják azt a munkatervet, amelyet Togliattival egyetértésben Luigi Longo, a szervezési osztály akkori vezetője nyújtott be, ez egy idő múlva csakugyan bekövetkezett volna. Valószínűleg ez a tényező is bizonyos fokig közrejátszott a „hármak" irányvonalának kialakulásában, de nem kétséges, hogy az ellentétek mélyebben gyökereztek. Az Olaszországon belüli pártmunkától azért is féltek annyira, mert demoralizálódtak, mert nem bíztak a párt és a munkásosztály erejében. A vita során ez mind világosabbá vált.

A szorosan vett szervezési kérdések körüli ellentétek spanyolfala mögött valóban más probléma húzódott meg: vajon a párt várja-e meg a „jobb időket", mielőtt átfogó tevékenységbe kezdene az országban, vagy pedig minden erőt latbavetve, minden kockázatot vállalva, semmilyen áldozattól vissza nem riadva, maga is gyorsítsa meg saját munkájával ezeknek a „jobb időknek" a beköszöntését?

Kommunista számára a válasz nem lehetett kétséges.

Lemondani az olaszországi pártmunka fejlesztéséről annyit jelentett volna, hogy teljesen rábízzuk magunkat a tömegek ösztönös mozgalmára, megszegvén ezzel a leninizmus egyik legfőbb politikai és szervezeti alapelvét. Annyit jelentett volna, hogy lemondunk a párt és a munkásosztály vezető szerepéről. Annyit jelentett volna, hogy hallgatólagosan beleegyezünk abba, hogy a majdani antifasiszta forradalmat ne a munkásság és pártja, hanem a kispolgárság és a burzsoázia többé-kevésbé antifasiszta része vezesse.

A győzelmek sohasem önmaguktól születnek, azokat ki kell vívni. S a győzelmeket, a sikereket nem lehet úgy kivívni, hogy rábízzuk magunkat a mozgalom ösztönösségére, és passzívan szemléljük az eseményeket, hanem harcolni kell értük, a tömegek élén, szembenézve veszélyekkel és áldozatokkal.

Másrészt, ha a párt külföldi központja nem irányítja és szervezi mind szélesebb keretek között az ország határain belül folyó pártmunkát, mi más lehetett volna belőle, mint bürokratikus szervezet, amely lassan minden kapcsolatát elveszti az alappal és elkerülhetetlenül demoralizálódik, szétesik!

Ezek az érvek azonban nem hatottak a „hármakra", akik vészes gyorsasággal haladtak a demoralizálódás, a bomlás, a politikai és erkölcsi korrupció útján.

A harc mindinkább kiéleződött, és a „hármak" részéről kifejezetten provokációs jelleget öltött. Közönséges és hitvány támadásaik célpontjai Togliatti, Longo, Ravera és Secchia voltak, mindannyian a politikai bizottság tagjai (Grieco Moszkvában volt, Tasca helyett képviselte a pártot), akik szembeszálltak bomlasztó és likvidátori tételeikkel. A vita során mindinkább lelepleződött Ravazzoli, Tresso és Leonetti felfogásának opportunista, megalkuvó, pártellenes jellege. Egyre nyilvánvalóbbá vált képmutatásuk, aminek segítségével sikerült hosszú időn át eltitkolniuk gondolataikat, sőt néhány hónappal előbb az Angelo Tasca elleni harchoz is csatlakozniuk; Tasca már kizárásakor potenciális szövetségesük volt, s később azután – logikusan, szinte elkerülhetetlenül – összefogtak vele, hogy közösen harcoljanak a párt ellen.

1930 márciusában letartóztattak a lakásomon. Aznap reggel Longót és Ravera elvtársnőt is keresték, de szerencsére néhány nappal előbb mindketten lakást változtattak, és így a rendőrség nem tudott a nyomukra bukkanni. Mivel a pártban is csak nagyon kevesen tudták lakásunk címét, valószínű, hogy a francia rendőrségnek ez a rajtaütése valahogy összefüggött a „hármakkal" vagy közvetlen környezetükkel.

Letartóztatásom különös körülmények között zajlott le, s jó időbe telett, míg a „titokzatosságra" fény derült.

Azért jelentettek fel az igazságügyi hatóságoknál, mert megszegtem a kiutasítási végzést és hamis iratokat használtam. Ezért legalább négyhónapi börtönt sózhattak a nyakamba, a felfüggesztés kedvezménye nélkül. Elképzelhető, mennyire elképedtem, amikor a tárgyalás előtt – egy hónappal letartóztatásom után – megtudtam, hogy a vádiratban nem szerepel a kiutasítási végzés megszegése. Ügyvédem is nagyon furcsállotta a dolgot, de mindenesetre kérte a bíróságot, hogy a legkisebb büntetést szabja ki rám a hamis iratok használatáért, és hogy alkalmazza a felfüggesztés kedvezményét. Valóban: mindössze két hónapot kaptam, a büntetés végrehajtását felfüggesztették, és nyomban feltételesen szabadlábra helyeztek.

Két nappal később, Togliatti elvtárssal és ügyvédemmel egyetértésben – aki közben megállapította, hogy a vizsgálóbírói ügyirat szerint kiutasítási végzésemet egy esztendővel előbb megsemmisítették – elmentem a rendőrprefektúrára és kértem, hogy rendezzék személyazonossági igazolványomat, mivel... nem vagyok kiutasítva. Hogy őszinte legyek, a rendes személyazonossági igazolvánnyal nem sokat törődtem. Inkább az érdekelt, mi a nyitja annak a rejtélynek, hogy kiutasításomat visszavonták, holott én nem is kértem az érvénytelenítését.

Felkerestem a hivatalfőnököt, akinek a személyazonossági igazolványt kellett volna kiállítania, és a világ legtermészetesebb hangján így szóltam hozzá:

– Kérem, engem 1927-ben kiutasítottak Franciaországból... Azután tavaly engedély nélkül visszatértem... Végül egy hónappal ezelőtt hamis irataim miatt letartóztattak.

– És mindezek után mit keres itt?! – ordította magából kikelve az elképedt rendőrhivatalnok, nyilván abban a hiszemben, hogy őrülttel van dolga. – Nem gondolja, hogy módomban áll nyomban letartóztatni?

– Egy pillanat türelmet kérek uram, csupán egy pillanat türelmet. Megállapították ugyanis, hogy kiutasításomat tavaly szeptemberben érvénytelenítették, és ezért mindössze két hónapi börtönre ítéltek

hamis iratok használatáért, de a végrehajtást felfuggesztették. Ezek után igényt tartok szabályos személyazonossági igazolványra. Mi a véleménye?

A hivatalnok – mit tehetett egyebet? – behívott egy rendőrt es utasította, hogy kísérjen el a kiutasításokat intéző hivatalba és nézzen utána az ugyemnek.

A kiutasítási hivatalban azután rajtam volt a sor a csodálkozásban. Kiderult ugyanis, hogy kiutasításomat soha nem érvénytelenítették, ennélfogva engem újra le kell tartóztatni, a „Santé"-ba kell zárni, majd ismét bíróság elé állítani és elítélni. Ezt aztán jól megcsináltam!

Szerencsére az ugyemmel foglalkozó rendőrtiszt nagyobb jóindulattal és megértessel volt irányomban, mint beosztottjai.

– Látszik, hogy ez az úr jóhiszemű – állapította meg. – Engedjük meg neki, hogy két-három napig Franciaországban maradjon, azután fel is út, le is út.

Zsebre gyúrtem az engedélyt, megkonnyebbülten fellélegezve kiléptem a rendőrprefektúra dzsungeléből, majd taxiba vágtam magam és egyenesen az ügyvédemhez robogtam.

– Érthetetlen! – kiáltott fel, amikor előadtam kalandjaimat – Saját szememmel láttam a kiutasítást érvénytelenítő határozat másolatát!

Behívta a titkárnőjét, akivel elmentem a Szajna megyei ügyészségre, hogy utánanézzunk az ugyiratomnak.

Valóban ott volt a kiutasításomat visszavonó határozat másolata. Az ügyvéd titkárnője nekilátott, hogy leírja, én pedig a szemem sarkából figyeltem a szoveget.

– Hagyja abba, konyorgom – kiáltottam hirtelen. – Menjünk innen, mielőtt letartóztatnának!

Hogy mi történt?

Csupán annyi, hogy az előttunk fekvő határozat nem a torinói Montagnana Marióra vonatkozott, hanem az Ala di Trentó-i Montagnana Robertóra.

Tisztázni akartam az ugyet – és íme, tisztázódott is, a betyár mindenségit! A vizsgálóbíró kikérte az ügyiratomat a belügyminisz-

tériumból, és egy hanyag hivatalnok egy névrokonomét küldte el neki. Sem a vizsgálóbíró, sem az államügyész, sem a törvényszéki elnök, de még az ügyvédem sem vette észre a tévedést. Szép kis história!

Mindenesetre én megúsztam a dolgot egyhónapi fogházzal . . .

A helyzetem egyenesen képtelenné vált. A rendőrség szerint természetesen továbbra is kiutasított voltam és ennélfogva bármikor letartóztathattak, az igazságügyi hatóságok szemében azonban a vizsgálat során a kiutasítási végzés megszegésének vádját elejtették, mivel kiutasításomat érvénytelenítették. Ezek után hogyan ítélhetne el a bíróság abban az esetben, ha a rendőrség letartóztatna egy olyan vétségért, amelyet az előző ítélet szerint nem is követhettem el?

Jogügyi szempontból nagyon érdekes lett volna, ha újra letartóztatnak és eljárást indítanak ellenem. De sohasem voltam a jogi kérdések szenvedélyes kutatója, így hát mindent elkövettem, nehogy újra horogra akadjak. Újból elmerültem az illegalitásban.

Rövid fogházbüntetésem idején a központi bizottság úgy döntött, hogy kizárja soraiból – tehát magától értetődően a politikai bizottságból is – Ravazzolit, Tressót és Leonettit. Ugyanakkor a központi bizottság tagjává választotta és a politikai bizottságba delegálta Santhiàt és Frausint – mind a kettő régi, jó elvtárs –, és elfogadta az országon belüli pártmunkára vonatkozó tervet, amelyet Longo elvtárs terjesztett elő.

Ha nem tévedek, 1927-től Secondino Tranquilli, az Ifjúsági Szövetség volt vezetője is tagja lett a politikai bizottságnak. Ez az értelmes, friss és elegáns tollú, de kissé felületes újságíró sohasem tudott végleg lehorgonyozni a munkásosztály mellett – ezt később, 1931-ben maga is beismerte a „Stato Operaio"-ban megjelent levelében –, és amikor a párt politikájával egyetértett, ez inkább valami blazírt játék volt, nem pedig a sziklaszilárd, kitartó és odaadó forradalmár meggyőződésének kifejezése. Amióta csak ismertem – 1919-ben, Rómában találkoztam vele először – mindig bizonyos szkeptikus és cinikus fölényeskedés érződött a magatartásában, ami egyáltalán nem tette rokonszenvessé. Mégis, 1929-ig

nemigen érhette bírálat, és semmi komoly okunk nem volt arra, hogy kétségbevonjuk a párthoz való ragaszkodását.

Amikor kirobbant a válság a „hármak" opportunista magatartása miatt, Tranquilli éppen Svájcban pihent, ahol súlyos betegségét gyógyíttatta. Amikor hallani akartuk véleményét a válságról, Tranquilli először olyan se hideg, se meleg álláspontot foglalt el, de azután lassacskán kiderült, hogy valójában nemcsak egyetért a „hármakkal", hanem frakciós jellegű kötelékek is fűzik hozzájuk.

Közben az események gyorsan követték egymást.

A börtönből való szabadulásom után nyilvánvalóvá vált, hogy a „hármak" az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetőségét a párt elleni harcuk eszközévé akarták változtatni. Szerencsére, bár a szakszervezeti apparátusból eltávolítottak, a vezetőségnek továbbra is tagja maradtam, miután az előző évi tanácskozás megválasztott, míg Leonetti, a szabályzat értelmében, csupán funkcionáriusa volt a Szakszervezeti Szövetségnek. Így azután egy viharos gyűlésen eltanácsoltuk Ravazzolit és Leonettit. Nyomban utána a Moszkvában tartózkodó Di Vittorio elvtársat visszahívták, hogy elfoglalja Ravazzoli helyét, engem pedig munkatársaként visszaállítottak régi helyemre.

Ugyanebben az időben – 1930 tavaszán – miközben a pártvezetőség erőteljesen és szenvedélyes lelkesedéssel szervezte a később Camilla Ravera elvtársnő vezetése alá került belső központot, a „Vérité" című párizsi trockista újságban olyan hangú cikkek láttak napvilágot az Olasz Kommunista Párt belső válságáról, amelyek csakis a „hármak" egyikétől származhattak, vagy legalábbis az ő sugalmazásukra születtek. Amikor kérdőre vontuk őket, képmutató méltatlankodással körömszakadtig tagadtak. Hamarosan azonban kiderült, hogy Janus-arcú emberekkel van dolgunk. Ezek a kalandorok képtelenek voltak véka alá rejteni kifejezetten frakciós törekvéseiket, és minden cselekedetükből, minden szavukból csak úgy áradt a gyűlölet a párt iránt.

Pártunk ekkor már alaposan megerősödött, és a „hármaknak" az a kísérlete, hogy becsempésszék a párt soraiba a korrupció és a bomlás mérgét, teljesen kudarcot vallott. Tranquillin kívül az

apparátusnak mindössze két tagja csatlakozott a „hármakhoz", két másik elvtárs némi habozás után elszigetelte magát tőlük.

Az országon belül, ahol a pártvezetőség ismertette a vita és a harc jellemző vonásait, és ahol a „hármak" szánalmas kísérletet tettek arra, hogy híveket toborozzanak, az abszolút többség a pártvezetőség mellé állt és határozottan elítélte az árulók provokációs cselekedeteit.

De nemcsak Olaszországban, hanem az emigrációban is, a különböző külföldi kommunista pártok olasz nyelvű csoportjainak tagjai között is általános megvetést és undort váltott ki a „hármak" álláspontja.

Nem túlzás hát, ha azt állítjuk, hogy a „hármak" által provokált válság végső soron hasznára vált a pártnak, próbára tette egyöntetűségét, szilárdságát, politikai irányvonalának helyességét, növelte az elvtársaknak azt az elszánt elhatározását, hogy bármi áron fokozzák az olaszországi pártmunkát. Azok az elvtársak – nagyrészt jó elvtársak –, akik az utóbbi esztendők súlyos csapásainak hatására visszavonultak az aktív munkától és már-már demoralizálódtak, most rádöbbentek arra, mennyire helytelen volt magatartásuk. Ezenfelül a válság és leküzdésének módja még csak növelte Palmiro Togliatti tekintélyét.

Az árulók, miután kiűzték őket a pártból, levetették álarcukat: hamarosan lelepleződtek mint elvtelen, szégyentelen trockista banditák. A „Vérité" és más ellenforradalmi szennylapok ugyan előszeretettel közölték cikkeiket, valójában azonban tevékenységük szinte a semmivel volt egyenlő, mert nem volt talajuk sem a párttagok, sem a tömegek körében. A „hármak", miután teljesen elszigetelődtek, kérték felvételüket a szocialista pártba, amely elkövette azt a súlyos hibát, hogy nyíltan trockista álláspontjuk ellenére befogadta őket – de nézeteikkel ott sem tudtak híveket toborozni maguknak.

Megint más volt a helyzet Secondino Tranquillivel. Mivel könyveivel több országban eléggé ismertté tette írói nevét (Ignazio Silone néven írt), érdemes lenne figyelmesebben megvizsgálnunk egyéniségét és „politikai-irodalmi" karrierjét. Az ilyesfajta elemzés azon-

ban ellentétben állna e könyv jellegével, ezért csupán néhány egészen rövid megjegyzésre szorítkozom.

Tranquilli, miután a központi bizottságból és a pártapparátusból kizárták, elhatározta, hogy felcsap regényírónak.

Könyvei – ezt kénytelen vagyok megállapítani – nemzetközi sikert arattak, és külföldön hírnevet szereztek írójuknak. Különösen bántó, hogy számos külföldi barátunk, ha bírálja is Silone könyveinek politikai tartalmát, jó írónak ismeri el, aki híven és művészi erővel ábrázolja a délolasz falvak világát. Persze meg lehet érteni, ha valaki, aki nem ismeri Olaszországot, így ítéli meg a dolgot, de ez a vélemény végeredményben teljesen hibás.

Az igazság a következő:

Silone könyvei kommunistaellenesek és antimarxisták, ellenforradalmi szellemben íródtak, és politikai céljuk kizárólag az, hogy borúlátást, kétkedést hintsenek el az emberekben. Ezenfelül az olasz délvidékről és parasztjairól nem realista képet, hanem karikatúrát festenek. Silone ezeket a parasztokat vagy nem ismeri, vagy egyáltalán nem érti meg. Ahelyett, hogy rokonszenvet vagy legalább sajnálatot ébresztene irántuk, egyszerűen nevetségessé teszi őket.

Silone tud írni, ezt nem vonom kétségbe. De ahhoz, hogy valaki igazi művész legyen, nem elég, hogy írni tud.

Sajnos, nincsenek marxista könyveink Dél-Olaszország parasztságáról; nem kétséges azonban, hogy a Gabriele D'Annunzio által ábrázolt abruzzói parasztok és a Giovanni Verga vagy Luigi Pirandello által megénekelt szicíliai parasztok százezerszer közelebb állnak a valósághoz, mint Silone „Fontamará"-jának vagy „Pane e Vino"-jának kiagyalt fatuskói.

Silone könyvei külföldön eléggé elterjedtek. Ez bizony nagy hiba, mert – ismétlem – nemcsak kommunistaellenesek, hanem olaszellenesek is, a szó legteljesebb értelmében.

Az olasz hazafiak ennek megfelelően ítélik meg ezeket a könyveket és szerzőjüket.

Az Általános Szakszervezeti Szövetség 1930 július elején újabb titkos tanácskozást hívott össze, hogy az olaszországi alapszervek

képviselőivel jóváhagyassa a Ravazzoli árulása nyomán a szakszervezet vezetőségében végrehajtott változtatásokat, továbbá hogy a küldöttek megválasszák a Vörös Szakszervezeti Internacionálé augusztusban, Moszkvában megtartandó V. kongresszusának olasz delegációját.

Jómagam részt vettem a tanácskozáson is és a világkongresszuson is. És mivel egészségi állapotom egyáltalán nem volt kielégítő, a pártvezetőség úgy határozott, hogy ha már a Szovjetunióban vagyok, vonuljak egy időre szanatóriumba és gyógyíttassam magam.

Az Általános Szakszervezeti Szövetség harmadik, zürichi titkos tanácskozása megerősítette a tömegmozgalom újabb fellendüléséről, a párt- és szakszervezeti munka javulásáról szóló híreket. 1925 óta soha annyi munkástüntetésre nem került sor, mint 1930 első felében. Egyik-másik küldött maga állt a sztrájk élére.

Különösen a felső-olaszországi rizsvidékről, Lombardiából és Emiliából érkező hírek voltak megnyugtatóak. Említésre méltó például a milánói taxisofőrök kezdeményezése. Rendszámtáblájukat letakarva, a teljes sebességgel robogó kocsikból marékszámra szórták az antifasiszta röplapokat, néhány perccel munkakezdés előtt, a gyár mellett csoportosan beszélgető munkások közé. Az akció természetesen elég veszélyes volt, de hihetetlen lelkesedéssel töltötte el a munkásokat és alaposan felbőszítette a rendőrséget meg a fasisztákat, akik hónapokon át képtelenek voltak egyet is elcsípni a merész autósok közül.

Vezetőjük – aki akkor a tanácskozásunkon is részt vett – Anaclete Sartori elvtárs volt, Udinéból. A spanyolországi Casa del Campónál, a Garibaldi brigádban harcolva esett el 1937. április 24-én.

Mialatt Zürichben voltunk, lesújtó hírt kaptunk: a párt belső központját irányító Ravera elvtársnőt más olaszországi elvtársakkal együtt letartóztatták. Ravera elfogatása súlyos csapást jelentett mindannyiunk számára. A kivételes törvények kihirdetése óta ez volt az első eset, hogy a politikai bizottság valamelyik tagját letartóztatták. Dehát ez elkerülhetetlenül együtt járt a harccal. Néhány

héttel később Pietro Secchia elvtárs, a Kommunista Ifjúsági Szövetség titkára és a politikai bizottság tagja lépett Olaszországban a különleges bíróság által 15 évi börtönbüntetésre ítélt Ravera elvtársnő helyébe.

A Vörös Szakszervezetek Internacionáléjának V. kongresszusa mélyrehatóan elemezte az utóbbi hónapokban, az Egyesült Államokbeli pénzügyi katasztrófa után kirobbant újabb súlyos válság nyomán előállott nemzetközi helyzetet. A kongresszus erőteljes lendületet adott az egységpolitikának, s határozottan visszautasította az egyes országokban előtérbe került szektás irányzatot. Pontot tett többek között a Ravazzoli-ügy végére. Ravazzoli egyébként, mivel ekkor még tagja volt a Vörös Szakszervezeti Internacionálé végrehajtó bizottságának, részt vehetett a kongresszuson, de itt már nem volt mersze nyíltan a trockizmus védelmére kelni, mint eddig Párizsban.

A kongresszus befejeztével, mialatt szanatóriumi elhelyezésemről gondoskodtak, gyönyörű utat tettem néhány olasz elvtárs és különböző országok munkásküldötteinek társaságában. Ellátogattunk Sztálingrádba – ahol néhány hónapja avatták fel a Szovjetunió első nagy traktorgyárát –, Novorosszijszkba, a „Gigant" óriásszovhozba, különböző kolhozokba, Rosztovba és Harkovba.

Abban az időben nem volt könnyű a szovjet dolgozók élete. Egyrészt a földek gyorsított ütemű kollektivizálása tervszerű szabotázsakciókra ingerelte a kulákokat és más, elkerülhetetlen nehézségekkel járt. Másrészt a nehézipar céljait szolgáló hatalmas gyárak berendezésére és rekonstrukciójára fordított roppant tőke lehetetlenné tette a fogyasztási cikkek gyártásának nagyarányú fejlesztését, holott a szükséglet állandóan és gyorsan növekedett.

Ráadásul a Szovjetunió kénytelen volt nagy mennyiségű mezőgazdasági terméket exportálni, hogy külföldön beszerezhesse az első ötéves terv megvalósításához szükséges gépi berendezéseket, s ez súlyosbította a közélelmezési helyzetet.

A szovjet dolgozók azonban zokszó nélkül, sőt örömmel vállalták a pillanatnyi áldozatokat, mert tudták, hogy ezekkel az áldozatokkal és kitartó munkájukkal néhány esztendő alatt biztosítják a Szov-

jetunió védelmét az esetleges ellenséges támadással szemben, és megalapozzák a nép jólétét...

Az észak-kaukázusi kiszlovodszki szanatóriumban olyan ápolásban részesültem, amilyen a tőkésországokban legfeljebb egy milliomosnak jut ki. És körülöttem a tíz és tíz szanatóriumban ezer meg ezer munkás, paraszt, alkalmazott, értelmiségi és művész kapott gondos és lelkiismeretes kezelést. Új világ született itt. Új emberség.

Amikor egy hónap múltán búcsút mondtam a szanatóriumnak, olyan jól éreztem magam, mint már régen. Elsősorban a Szovjetuniónak köszönhetem, hogy a következő esztendőkben nem volt semmi baj az egészségemmel és átvészelhettem a minden szempontból igen nehéz időket.

Párizsba visszatérve abban reménykedtem, hogy Olaszországba küldenek pártmunkára, ehelyett azonban a politikai bizottság úgy döntött, hogy az Olasz Kommunista Párt képviseletében legalább néhány hónapig irányítsam a franciaországi, belgiumi és luxemburgi olasz nyelvű csoportok munkáját.

Nem rejtettem véka alá a csalódásomat, de természetesen alávetettem magam a párthatározatnak.

Új munkaköröm sok örömet szerzett és feltétlenül hasznomra vált, mert lehetővé tette, hogy az eddiginél jobban megismerjem az egész európai olasz emigrációt meg a különböző testvérpártok életét.

Közben most is, mint eddig, illegálisan éltem. Feleségemmel és fiammal egy kitűnő genovai elvtárs, Enrico Vercellino családjának otthonában laktam, akit később, 1942-ben a németek kommunista tevékenységéért Belgiumban agyonlőttek.

1931 áprilisában – közvetlenül a Spanyol Köztársaság kikiáltása után – a Német Kommunista Párt segítségével a Rajnavidéken megtartottuk pártunk IV. kongresszusát: az utolsót, amelyre az illegalitásban sor kerülhetett.

Felejthetetlen, nagy esemény volt ez a párt és mindannyiunk életében, akik ott lehettünk.

Nagyon óvatosan gyülekeztünk, először Köln közelében egy német proletár sportegyesület telepén, a nyílt mezőn, majd az utolsó három napban egy hasonló helyen, nem messze Düsseldorftól.

Hatvannál is többen lehettünk, nagyrészt olyanok, akik egyenesen Olaszországból érkeztek. Négy év után újra találkozhattam személyes jó barátaimmal, és ekkor ismerkedtem meg Giorgio Amendolával, Gherardo Chiarinivel, Egle Gualdival és más elvtársakkal. Jelen voltak a Kommunista Internacionálé, a Német Kommunista Párt és a Francia Kommunista Párt képviselői is.

Természetesen Togliatti elvtársra várt a feladat, hogy a nemzetközi és az olaszországi helyzetről általános beszámolót tartson. A pártszervezésről Pietro Secchia elvtársnak kellett beszámolnia, aki ekkor már néhány hónapja Olaszországban tartózkodott; most azért kellett volna elutaznia, hogy a kongresszuson részt vehessen.

Secchia elvtárs azonban nem jelent meg a kongresszuson. Az elvtársak többsége nem vette észre, hogy nincs közöttünk, de akik tudták, hogy már néhány napja meg kellett volna érkeznie, megértették, hogy valami súlyos dolog történhetett. És valóban: Togliatti a beszámoló során közölte a kongresszussal – szavaiban és hangjában megrendülés érződött –, hogy Secchia elvtársat egy provokátor feljelentésére Torinóban letartóztatták, annak a napnak az előestéjén, amikor indulni készült hozzánk.

Secchia elvtárs volt a legfiatalabb a párt vezetői közül, s ezért, no meg egészen kiváló egyéni tulajdonságaiért, mindnyájan nagyon szerettük. Akárcsak Camilla Ravera, Secchia is lelkesen, boldogan ment Olaszországba. És akárcsak Camilla Ravera, ő is akkor „esett el", amikor megbízatását már-már befejezte!

A fájdalom összeszorította szívünket. De szerencsére a kongresszus légköre olyan volt, hogy hiába mért az ellenség súlyos csapásokat pártunkra, erejét, életképességét és jövőjét illetően egyetlen pillanatig sem lehetett semmi kétségünk.

Nem igen hallottam még Togliatti elvtárstól sem olyan átfogó, alaposan elemző és meggyőző beszédet, amilyen a pártunk IV. kongresszusán elhangzott beszámolója volt. A marxizmus–leninizmus megvilágításában elemezte az olaszországi helyzet akkori összes jellegzetességeit, problémáit és oldalait, kidomborítva a munkásosztály élcsapat-szerepét, tehát annak szükségességét, hogy a párt maradjon a helyén, a harc első vonalában, álljon az élére minden meg-

mozdulásnak, még ha ezért iszonyatosan nagy árat fizet is; osztályunk, egész népünk, országunk jövője függ attól, hogy a párt e feladatnak eleget tud-e tenni, kiközösítve, kiűzve soraiból a meggyőződés és bátorság híján levő, megalkuvó, pánikot és pesszimizmust keltő, hitvány áruló elemeket.

Az Olaszországból érkezett elvtársak beszámolói – Piemontétól Venezia Giuliáig, Lombardiától Szicíliáig majdnem minden vidék képviselve volt – teljes mértékben igazolták Togliatti helyzetelemzését. Bizonyos, hogy a fasizmus még nagyon erős volt és elnyomó eszközei félelmetesek, ám az ország egyetlen alapvető problémáját sem sikerült megoldania, nem sikerült megnyernie a széles tömegeket, amelyek mind több jelét adták elkeseredésüknek és harckészségüknek.

Sajnos, pártunk roppant erőfeszítései ellenére hiányzott otthon a szervező, az irányító erő, amely országos méretekben egybefogta volna a munkásokat, rendezte volna soraikat, vezette volna harcukat a munkáltatókkal és a fasizmussal szemben. Ezért a pártnak még növelnie kellett ezeket az erőfeszítéseket, és főleg munkamódszerein kellett javítania az áldozatok csökkentése és az akciók minél eredményesebbé tétele érdekében.

A kongresszus által megszavazott tézisek összefoglalták a tanácskozások alatt – és főleg Togliatti elvtárs beszámolójában – kifejtett alapvető gondolatokat, és a lehető legrészletesebben leszögezték a párt feladatait.

Végül a kongresszus – minden szükséges intézkedést megtéve annak érdekében, hogy a megválasztottak nevét ne tudják túl sokan – megválasztotta az új központi bizottságot, amelynek én is tagja lettem.

Olaszországban: törvényen kívül

Alig néhány hónappal Pietro Secchia elfogatása után Olaszországban letartóztatták Santhià elvtársat is, aki a belső pártközpontot vezette akkor. A következő két esztendőben hasonló sorsra jutott Frausin, Chiarini és Colombi, szintén a politikai bizottság tagjai. Az ellenség tehát alig több mint három év alatt a politikai bizottság hat tagját ragadta el tőlünk. A különleges bíróság mindannyiukat 15–17 évig terjedő elzárásra ítélte.

Ugyanezen idő alatt jó néhány külföldről hazatért és a központi apparátusban dolgozó elvtársat, sok száz, sőt sok ezer állandóan Olaszországban élő pártmunkást is letartóztattak és hosszú évekre börtönbe vetettek vagy kedvezőbb esetben különböző szigetekre száműztek.

A teljes illegalitás éveiben végzett pártszervezési munka ismeretében nyugodtan állíthatom, hogy ezekben az esztendőkben az állandóan Olaszországban élő és szabályos iratokkal rendelkező elvtársak általában egy évnél tovább nem végezhettek aktív pártmunkát, mert előbb-utóbb biztosan letartóztatták őket. A központi apparátushoz tartozó elvtársaknál, akik kénytelenek voltak hamis iratokkal bujkálni és akiknek a munkája még sokkal több veszéllyel járt, ez az átlag alig haladta meg a három-négy hónapot.

Az egyszerű pártmunkásokat általában három, öt vagy több évi börtönre ítélték. Az amnesztiákkal néha egy, két vagy esetleg öt esz-

tendővel is csökkent a büntetésük. Alighogy kiszabadultak a börtönből, zömük nyomban újra elkezdte a pártmunkát, holott tisztában voltak a kockázatokkal és most már a börtönélet kínzó gyötrelmeivel is. Néhány hónap – a „szerencsésebbek" egy-két év – elteltével ismét bíróság előtt álltak, és mint visszaeső bűnösök, még súlyosabb büntetést kaptak. Öt, hat, hét év múlva szabadultak a börtönből és, hacsak nem száműzték őket – megint beálltak a pártmunkások soraiba.

Torinóban például Antonio Oberti elvtársat 1926 nyarán tartóztatták le. 1932. október 28-án, a „Marcia su Roma" tizedik évfordulóján részesült amnesztiában, tehát több mint hat évet ült. A pártközpont szerette volna, ha külföldre távozik, de ő inkább Olaszországban akarta folytatni munkáját, törvényes keretek között. Újra elfogták, és bizonyítékok híján öt évre száműzték.

Ugyancsak Torinóban tartóztatták le 1927-ben és ítélték hat évre Dante Conte elvtársat, aki 1926-ban velem együtt a megyei pártbizottság tagja volt. Büntetésének letöltése után újult erővel, nagy lelkesedéssel látott hozzá ismét a pártmunkához. Amikor számos más elvtárssal együtt másodszor is elfogták, tizenkét évet kapott.

Nem ismertem személyesen a ferrarai Putinati elvtársat és nem is kísértem különösebb figyelemmel munkáját. De évek óta gyakran felötlik neve az emlékezetemben. A parancsuralom idején háromszor is elítélte őt a különleges bíróság, és büntetése minden alkalommal növekedett. Valahányszor a börtönből kijött, egyre súlyosabb állapotban találta családját, amelyet imádott. Nyomor, éhezés és betegség volt az osztályrészük. De alighogy átlépte a börtön kapuját, gondolkodás nélkül újra a párt szolgálatába állt. A parancsuralmi rendszer tizenhét esztendeje alatt Putinati elvtárs összesen alig két-három esztendőt tölthetett szabadon, családja körében.

Más elvtársak – több évi börtönbüntetés és száműzetés után – külföldre távoztak, hogy felvegyék a kapcsolatot a pártközponttal, de hamarosan sürgetni kezdték, hogy küldjék vissza őket Olaszországba, míg végül is teljesítették kívánságukat. Ezek között említhetjük Gian Carlo Pajettát, Velio Spanót, Luigi Grassit, Luigi Barisonót, Idelmo Mercandinót, Luigi Vianat és Nino Nannettit.

Sokan a börtön és a száműzetés hosszú-hosszú évei után, 1936-ban, alighogy kitört a spanyolországi polgárháború, az elsők között keltek a spanyol köztársaság védelmére. Jó néhányan életüket áldozták, mint Guido Picelli, Nino Nannetti, Luigi Barisone, Guido Bernini, Gino Codecasa, Ettore Vacchieri. Mások, mint például Francesco Leone, Alessandro Vaia, Luigi Viana és Dino Saccenti (utóbbit a különleges bíróság kétszer elítélte) életben maradtak, hogy azután a „demokratikus" Franciaország vernet-i koncentrációs táborában sínylődjenek.

Alig néhány nevet említettem: azokét csupán, akik hirtelenében eszembe jutottak, és bizonyára sokakról megfeledkeztem még személyes jó ismerőseim közül is. Hiszen száz meg száz nevet idézhetnék, Olaszország legkülönbözőbb részeiből jött, különböző korú elvtársak, munkások, parasztok, értelmiségiek neveit.

Joggal vagyok büszke rá, hogy egy olyan párthoz tartozom, amelynek soraiban és vezető helyein olyan emberek voltak és vannak, akik odaadásukat nemcsak bátor, merész tetteikkel, hanem hosszú évek kitartó, veszélyes munkájával, szakadatlan áldozataival és szenvedéseivel, egész életükkel bizonyították be!

Honnan merített pártunk energiát ennyi hősiesség és kitartás táplálására, a helyzetből adódó megszámlálhatatlan nehézség leküzdésére, azoknak az űröknek a betöltésére, amelyeket az ellenség sorainkban minduntalan előidézett?

Ez az energia részben elméletünk erejéből, politikai irányvonalunk helyességéből, vezetőink példamutatásából és tanításaiból származott, s a meggyőződésnek és lelkesedésnek abból a roppant forrásából, amelyet Szovjetuniónak neveznek, a meggyőződésnek és lelkesedésnek abból a roppant forrásából, amelyet Kommunista Internacionálénak neveznek.

De elsősorban a munkásosztályból, az olasz népből merítette pártunk azt az energiát, amely lehetővé tette, hogy több mint húsz esztendőn át szilárdan, elszántan állja a harcot.

Ha nem lenne száz más érv annak az „elméletnek" a megdön-

tésére, amely szerint a fasizmus hatalomra jutásának és húsz évi uralmának fő oka a munkásosztály és az olasz nép gyávaságában keresendő, a kommunisták példája önmagában is elég bizonyság arra, hogy ez az „elmélet" mennyire nevetséges és ostoba. Gyáva munkásosztály, gyáva nép soraiból a húsz évi iszonyatos elnyomás és terror körülményei között nem nőhetett volna ki ezer meg ezer hős.

Természetesen az osztály, a nép egésze nem rendelkezhet ugyanolyan mértékben, ugyanolyan fokon pozitív jellemvonásokkal, mint élcsapata.

De azok a képességek, amelyekről egy osztály vagy egy nép élcsapata magas fokon bizonyságot tesz, feltétlenül összefüggenek valamilyen módon az osztálynak vagy a népnek jellemvonásaival.

S minthogy ezer meg ezer olasz kommunista tett bizonyságot több mint húsz esztendőn át bámulatos ellenálló képességről és harcos szellemről – amit még az olasz nép ellenségei is elismernek –, ez azt jelenti, hogy ez a képesség sohasem hiányzott országunk munkásosztályából és népéből – talán csak nem volt teljesen kifejlődve.

S a tények igazolják ezt az állítást.

Elsősorban nem kétséges, hogy az olasz munkásoknak és néptömegeknek az első világháború utáni harcossága és osztályöntudata semmivel sem maradt el más tőkésországok munkásosztályának és népének hasonló tulajdonságaitól. Egyetlen más országban sem volt például – Magyarország kivételével, amelynek 1919-es forradalmát egyébként egészen sajátos helyzete könnyítette meg – az első világháború utáni években annyira radikális, kiterjedt és kifejezetten osztályjellegű mozgalom, mint az 1920 szeptemberében bekövetkezett olaszországi gyárfoglalások.

Másodszor nem kétséges, hogy talán egyetlen más nép sem állt ellen olyan erélyesen és olyan nehéz körülmények között a hatalomra törő fasizmus offenzívájának, mint az olasz nép. Vajon akadt-e nép, amelynek az országon végigszántó véres összecsapások százaiban annyi halottja lett volna, s amely annyi fasisztát küldött volna a másvilágra, mint az olasz nép, hogy a fasizmus győzelmét megakadályozza?

Németországban a hitlerizmus szinte kardcsapás nélkül jutott ura-

lomra. A német antifasiszták, s ez igazán a becsületükre válik, rengeteg áldozatot hoztak, rengeteg mártírt és hőst adtak – de csak Hitler uralomra jutása után. Ezek az emberek, kevés kivétellel, nem úgy estek el, hogy fegyverrel a kézben harcoltak az ellenség ellen, hanem a nácik, már fogságba vetésük után, hitvány módon legyilkolták őket. Sajnos az egyik kezünkön is megszámolhatjuk a nácik és a német antifasiszták fegyveres összecsapásait Hitler uralomra jutása előtt és után.

Vitathatatlan, hogy a spanyol nép csodálatos példát mutatott, amikor a szabadság és a haladás védelmében vívott háromesztendei, eposzba illő harcával bámulatba ejtette a demokratákat szerte a világon. Ám a spanyol nép – mint már említettem – nem a saját kormánya által támogatott erők ellen harcolt, ahogyan az Olaszországban történt 1920–1922 között, hanem saját törvényes kormányának vezetésével és segítségével lázadó, hitszegő, ellenséges zsoldban álló spanyolok és idegen csapatok ellen. Igaz, hogy a spanyolországi háború kifejezetten antifasiszta harc volt, de egyben igazi nemzeti függetlenségi harc is. S ez a tény egészen más megvilágításba helyezi a kérdést.

Az olaszok szégyellik – s baj lenne, ha nem szégyellenék –, hogy az első nép, amelyet a fasizmus gyalázata sújtott, éppen az olasz volt. De azoknak, akik ezért könnyelműen gyávasággal és politikai érzék hiányával vádolják, joggal teheti fel a kérdést: melyik nép harcolt a mienknél derekasabban – a mienkhez hasonló nehéz politikai körülmények között, az ellenségre nézve ennyire kedvező erőviszonyok mellett?

Az olasz nép ellenállása a fasizmussal szemben a „Marcia su Roma" után sem szűnt meg. Az 1922 decemberi torinói, az 1923 januári speziai, az 1925 októberi firenzei öldöklést – hogy csak a legszembetűnőbbeket idézzem – kétségtelenül az váltotta ki, hogy a fasizmus felismerte: a nép ellenállását csak a legnagyobb brutalitással és kegyetlenséggel törheti le. És vajon az antifasiszták közül ki ne emlékeznék csodálattal vegyes megrendüléssel arra a kitartó, szívós, hallatlanul bátor harcra, amelyet a tenyérnyi Molinella mezőgazdasági dolgozói vívtak a „Marcia su Roma" utáni két évben

azért, hogy Mussolini terrorlegényei ne foszthassák meg őket félévszázados küzdelemmel elért politikai és gazdasági vívmányaiktól, ne süllyesszék őket rabszolgasorba. Hősies harcuk hiábavaló volt.

A „Matteotti-féle válság" és a vasasok 1925-ös nagy sztrájkja még az előbbinél is nyilvánvalóbb bizonyítéka annak az ellenszenvnek, amelyet a munkásság és szinte az egész olasz nép táplált a fasizmussal szemben, amely ellen kész volt harcolni minden erejével, még ha ezt az erőt – sajnos – rosszul szervezték és hibásan irányították is.

S *ez ellen* az ellenállási szellem, *ez ellen* a harci akarat ellen hirdették meg 1926 novemberében a „kivételes törvényeket", és honosították meg ugyanakkor a parancsuralmi rendszert.

Ekkor a fasizmussal szembeni népi ellenállás kénytelen volt új formákat ölteni, új módszereket alkalmazni: főleg „a passzív ellenállás" formáit és módszereit.

Kötetekre volna szükség – s egy napon bizonyára meg is írják őket –, ha fel akarnók idézni az ellenállás száz meg száz formáját, ezer meg ezer epizódját, amelynek nyomán egy kis reménysugár hatolt be a fasizmus poklába, míg végül is az olasz társadalom mélyén éveken át fortyogó molekuláris mozgalmak 1943 első hónapjaiban hatalmas tömegmozgalomba csaphattak át, különösen Észak-Olaszországban, halálos csapást mérve a fasizmusra és elősegítve annak bukását.

Most csupán egy valamire szeretnék emlékeztetni, ami szerintem döntő jelentőségű.

Mindenki tudja, hogy a fasiszta párt kapui éveken át, de főleg 1930 után, tárva-nyitva álltak mindazok számára, akik be akartak oda lépni. Egyszerű kérvénnyel bármelyik olasz hozzájuthatott a tagsági könyvhöz, a fasiszta jelvényhez és a fekete inghez.

S azt is tudjuk, hogy a tagsági könyv, a fasiszta jelvény és a fekete ing elengedhetetlen kelléke volt mindenfajta kiváltságnak. Egy ilyen „kiváltság" volt akkoriban a munkalehetőség. Olaszországban 1929 után szinte minden szakmában százezrek lézengtek munka nélkül. A munkanélküliség éhezést, nyomort, súlyos nélkülözéseket és megaláztatást jelentett. De ha valaki belépett a fasiszta

pártba, nyomban vége szakadt a munkanélküliségnek, a nyomornak, az éhezésnek és a kétségbeejtő reménytelenségnek: nemcsak a gyáros kénye-kedve, hanem maga a törvény biztosított alkalmaztatási elsőbbséget a fasiszta párt tagjainak, minden más munkanélkülivel szemben.

És most nézzük meg, hány olyan olasz munkás akadt mindezek ellenére, aki a fasiszta pártba beiratkozott?

Semmilyen statisztikával nem rendelkezem, de annyi bizonyos, hogy ez a szám sohasem tett ki többet a munkásosztály létszámának 15–20 százalékánál, beleértve azt a sok tízezer munkást is, akiknek tagsági díját a gyárosok önkényesen vonták le a bérekből.

Az olasz munkások óriási többsége hosszú éveken át inkább vállalta a legsúlyosabb nélkülözéseket, vállalta, hogy brutális nyomást gyakoroljanak rá, semhogy belépjen a hatalmon levő pártba és – akár formálisan is – csatlakozzék a gyűlölt Mussolini-rendszerhez.

A fasizmus kérlelhetetlen ellenségeinek e roppant tömegéből, az ellenség előtt térdet nem hajtó proletármilliókból – férfiakból és nőkből, fiatalokból és öregekből – merítette az Olasz Kommunista Párt több mint húsz éven át az energiát saját kitartásának és bátorságának táplálásához, a helyzetből adódó számtalan nehézség leküzdéséhez, a soraiban szüntelenül keletkező űrök betöltéséhez.

Az olasz munkásosztály egysége és antifasiszta politikai öntudata tette legyőzhetetlenné az Olasz Kommunista Pártot.

Vajon megérte-e az Olasz Kommunista Pártnak a sok energiát, a súlyos áldozatokat az, hogy az ország belsejében dolgozott olyan időkben, amikor a rendszer szilárdnak tűnt, és nem volt remény döntő s azonnali eredményekre?

Vajon megérte-e, hogy az Olaszországban levő elvtársakat munkájuk folytatására és fokozására buzdítottuk, holott tudtuk: hat hónap, egy év, legfeljebb két év után ezeket az elvtársakat elfogják és hosszú-hosszú időre elszakítják a párttól, családjuktól, az élettől?

Vajon megérte-e, hogy külföldről szüntelenül irányítottuk, küldtük az elvtársakat Olaszországba, holott tudtuk, hogy általában csak néhány hónapig állhatják a harcot?

Sorainkon kívül álló személyek között akkoriban számosan akadtak olyanok, akikben kétségek merültek fel ezzel kapcsolatban; megint mások keményen, nyíltan bíráltak, s felelőtlen, lelkiismeretlen, embertelen, a legelemibb közösségi érzés híján levő embereknek neveztek bennünket. Valóban, annak a kockázatnak a vállalása, hogy annyi fiatalt, annyi családapát juttatunk esetleg börtönbe és teszünk tönkre, amikor semmi remény sem volt a fasizmus közeli bukására, bűnténynek és őrültségnek tűnt azoknak a „jószándékúaknak" a szemében, akik azt várták, hogy a fasizmus majd egy szép napon magától hull le, mint a rothadt gyümölcs.

Az olaszországi munka folytatásához és főleg e munka külföldi és belföldi irányításához egyrészt határtalanul kellett hinnünk a munkásosztályban és a népben, másrészt rendkívüli állhatatosságra és hidegvérre volt szükségünk.

Tizenhat éven át munkánknak nem voltak látványos, nagyarányú és döntő eredményei. Az igaz, hogy – nem is egyszer – adódtak olyan időszakok, amikor pártunk jelentősen megerősödött és a tömegek mozgalma fellendült, de ezek nem olyan eredmények voltak, amelyek azonnal kárpótoltak volna bennünket az értük hozott áldozatokért és erőfeszítésekért. És, hogy őszinték legyünk, tizenhat esztendőn át, az alapszerveknél és a központban napról napra, óráról órára aggodalommal lestük az újabb letartóztatások, újabb lebukások hírét. Csak az érti meg ezt az egész iszonyatos drámát és nyomorúságot, aki átélte ezeket az éveket, melyeknek sohasem akart vége szakadni.

Ahányszor egy elvtárs, egy barát Olaszországba indult, azt kérdezgettük önmagunktól; vajon visszatér-e? Sokszor alig néhány hét, esetleg már néhány nap múltán megtudtuk, hogy az illetőt letartóztatták, és azután – a legjobb esetben – évekig nem láttuk, évekig nem élvezhette a szabadságot. És menten találni kellett, elő kellett készíteni egy másik elvtársat, aki elődje helyére lép és – talán egy idő múlva találkozik is vele . . . a Regina Coeliben[1] vagy Olaszország számos börtönének egyikében.

[1] Róma központi börtöne. (Latin egyházi kifejezés: Az „ég királynője", vagyis Mária, Jézus anyja.)

Azt mondják, mindent meg lehet szokni, és ez részben igaz is. Elég könnyen megszoktuk az olaszországi utakat, ezt magam is tapasztaltam. Első ízben mindig kissé izgatottan indultunk el, később azonban már a legcsekélyebb zavart sem éreztük. Egy dologban azonban bizonyos vagyok: egyikünk sem „szokott hozzá" ahhoz, hogy más elvtársakat küldjön olaszországi pártmunkára, ismervén a rájuk váró veszélyek komolyságát. Különösen annak a néhány elvtársnak volt szüksége acélos keménységre, a párt és a munkásosztály erejébe vetett nagy-nagy hitre, akik a központi bizottság és a Kommunista Internacionálé utasítására nem mehettek ezekben az években Olaszországba.

A párton kívül állók közül sokan azt gondolták akkoriban, hogy a kommunisták az elért eredményekhez képest túl nagy erőfeszítéseket tesznek, és aránytalanul sok áldozatot hoznak.

Mi mindannyian az ellenkezőjéről voltunk meggyőződve. S az események bennünket igazoltak.

Ma már senki sem vonhatja kétségbe, hogy sokéves szakadatlan munkánkkal elősegítettük a fasizmus gyorsabb megdöntését, lehetővé tettük, hogy pártunk nyomban Mussolini bukása után nagy és erős párttá váljék, amelyre nemcsak a munkástömegek, hanem az olasz nép széles rétegei is rokonszenvvel tekintenek.

Persze lehetetlen pontosan felmérni, hogy sok ezer kommunista nehéz munkája, bátor példamutatása milyen mértékben segítette életben tartani az olasz munkásokban az állandó ellenséges propaganda ellenére az antifasiszta öntudatot. De ki merné állítani, hogy ez a példamutatás és munka – az illegális sajtó, a szóbeli agitáció, a fasiszta tömegszervezetekben végzett munka és a különleges bíróság előtt lezajlott sok száz per – nem gyakorolt nagy hatást a munkástömegekre, nem szította a fasizmus elleni gyűlöletet, nem járult hozzá akaratuk megacélozásához? A cél népünk és Olaszország becsületének megmentése volt!

Amikor 1944 márciusában a megszállt Olaszország munkásainak nagy része sztrájkba lépett a németek és a fasiszták ellen – ez volt a leggrandiózusabb sztrájk, amelyre a németek által elözönlött or-

országokban sok került –, a mexikói újságokban olvashattuk többek között azoknak a milánói üzemeknek a nevét is, amelyeknek munkássága a legegységesebb és legharcosabb volt. Íme: Pirelli, Breda, Marelli, Falk, Alfa Romeo stb. Ha nem tévedek, ugyanezek a gyárak álltak az élén azoknak a sztrájkoknak, amelyek 1943 tavaszán megkongatták a fasizmus halálharangját. És feleségemmel együtt boldogan, jóleső elégedettséggel emlékszünk: éppen ezekben a gyárakban tette a párt éveken át a legtöbb erőfeszítést a szervezés és a propaganda terén, éppen ezekben végeztünk különösen intenzív pártmunkát tizenegy évvel előbb, 1933-ban, amikor mindketten Milánóban voltunk.

Vajon mindez csak véletlen egybeesés lenne? Vagy kizárólag arról van szó, hogy Lombardia fővárosának ezek a legjelentősebb gyárai?

Őszintén szólva, nem hiszem.

Pártunk valóban úgy járt el, mint az előrelátó, bölcs gazda, aki nem azért műveli meg a földet, veti el a magot és gondozza, ápolja a leggyengébb cserjét is, hogy azonnal learassa fáradozásának gyümölcsét, hanem hogy saját maga és gyermekei számára előkészítse az eljövendő évek gazdag termését.

Kétségtelenül nagyrészt a kommunista párt egykori és jelenlegi munkáját dicséri az a tény, hogy az olasz munkásosztály és nép bátran harcol a nácizmus és a fasizmus maradványai ellen, lefekteti a demokratikus, haladó Olaszország alapjait, és ezzel visszanyeri a világ munkásainak és népeinek tiszteletét.

S ha ma a kommunista párt a munkásosztály és a nép élén áll, és az olaszok millióinak bizalmát élvezi, ez nagyrészt annak a bátor és hozzáértő munkának tulajdonítható, amelyet vezetői és nagyszerű harcosainak ezrei a fasizmus, a parancsuralom sötét éveiben végeztek.

1932 február elején Togliatti elvtárs közölte velem a politikai bizottság döntését: tizenöt napon belül feleségemmel együtt induljak Genovába, és ott jöjjek össze Frausin elvtárssal, aki mintegy két hónapja a letartóztatott Santhià helyére lépett és a belső központot irányítja.

Szeretnék kicsit részletesebben kitérni azokra az utakra, amelyeket abban az időben feleségemmel Olaszországban tettem, hogy valamennyire pontos képet adhassak az illegális pártmunkások életéről és munkájáról a parancsuralmi rendszer idején.

A pártvezetőség kívánatosnak tartotta, hogy – amennyiben lehetőség nyílik rá – a központi apparátus tagjai élettársukkal együtt menjenek Olaszországba. Ez a gyakorlatban sokféle előnnyel járt. Egy házaspár – a vonatban, a szállodában és másutt – sohasem olyan gyanús, mint egy magányos ember.

Az OVRA, míg rá nem jött erre a „trükkre", hosszú ideig „a funkcionáriust" kereste, vagyis egyedül álló emberek után szimatolt, nem pedig békés, egyszerű emberpárok után. Meg aztán egy házaspár nem keltett feltűnést, ha valamelyik városban különálló bútorozott lakásba költözött, míg az egyedül dolgozó elvtársak kénytelenek voltak majdnem mindig albérleti szobában lakni, és elviselni a háziasszony állandó, kétségbeejtő ellenőrzését. Ezek a bútorozott szobát kiadó nénikék mindenbe beleütötték az orrukat. A hűséges élettárs azonkívül sok mindenben hasznosította magát, még a pártmunkában is. S végül az illegális élet sokszor hónapokig tartó elszigeteltségében az a tény, hogy az ember megbeszélhette problémáit a teljesen megbízható és a pártmunkában bizonyos tapasztalattal rendelkező élettárssal, valóban nagy segítséget jelentett és jó néhány hiba elkövetésétől óvott meg, különösen konspiratív téren, ahol talán a legjobban érvényesül a „több szem többet lát" elve.

Persze ez a módszer, főleg személyi vonatkozásban, különböző hátrányokkal is járt. Egyedül ugyanis nem olyan kegyetlen dolog szembenézni valamilyen komoly veszéllyel, mint akkor, ha a szeretett személy is ott van. Meg azután szívbemarkolóan fájdalmas elbúcsúzni gyermekeinktől akkor, amikor tudjuk, hogyha valami baj történik, apjukat és anyjukat egyszerre veszítik el.

Bizonyos értelemben azonban mégis az volt a legsúlyosabb megrázkódtatás, hogy a párt, egyébként joggal, azt az utasítást adta az elvtársaknak, hogy a legveszélyesebb feladatokat – bizonytalan találkozásokat, illegális sajtó szállítását és így tovább – mindig a kevésbé képzett, kevésbé felelősségteljes poszton levő pártmunkások

végezzék. S elképzelhető, mit érez az ember, amikor kénytelen azt mondani a saját élettársának, aki neki talán a világon a legdrágább:

– Ma különösen veszélyes munkáról van szó. Neked kell elvégezned, én... majd otthon várok rád.

De a pártérdek fölötte állt ezeknek a személyi jellegű problémáknak.

Az olaszországi utat mindig aprólékosan előkészítettük. A munka célpontjául kijelölt helységek politikai és szervezési problémáinak tanulmányozásán kívül eléggé bonyolult és gondos technikai előkészítésre is szükség volt.

A határt általában nem olasz útlevéllel léptük át, ugyanis a rendőrség az idegenekkel nem bánt túlságosan szőrszálhasogatóan és szigorúan. Óvatosságból soha nem indultunk Olaszországba közvetlenül Párizsból. Hogy az OVRA elveszítse az esetleg Párizsban talált nyomot, néhány órára, akár egy napra, valamelyik francia vagy svájci városban kötöttünk ki.

Olaszországban majdnem mindig két személyazonossági igazolványunk volt, különböző adatokkal. Az egyiket otthon, a másikat „kiszálláson" használtuk. Ha tehát a rendőrség házon kívül letartóztatta az embert, nem jöhetett rá a lakcímére és nem tehette rá a kezét az esetleg ott levő pártanyagra.

Mielőtt tehát Párizsból elindultunk, fejből tökéletesen meg kellett tanulnunk az idegen útlevél és a két olasz személyazonossági igazolvány összes adatait: a kereszt- és vezetéknevet, a születési helyet és évet, az apa és anya nevét, a foglalkozást, az okiratok kibocsátási helyét és idejét stb. Ezenkívül mind a határon, mind pedig – baj esetén – Olaszországban más kérdéseket is feltehettek, nem ártott hát ezekre is felkészülni.

De ez volt a legkevesebb. Olaszországba készülve, fejből kellett tudnunk – még rejtjelezve, láthatatlan tintával is szigorúan tilos volt írásban magunkkal vinni ilyesféle adatot! – a sorra kerülő találkozások időpontját, helyét, az ismertetőjeleket és jelszavakat; azoknak az elvtársaknak a nevét és lakcímét, akiket otthonukban

fel kellett keresnünk; azoknak a gyanús alakoknak a nevét és jellemvonásait, akik felől érdeklődnünk kellett és így tovább.

Mindez az első pillanatban talán könnyűnek és egyszerűnek tűnik, valójában azonban eléggé terhes, fárasztó és nyomasztó.

Mindig duplafenekű bőröndökkel keltünk útra. Kétfajta bőröndünk volt: az egyik a „proletártáska", kartonból vagy vulkanizált rostból készült, és a dupla fenék tartalmának kiürítéséhez le kellett tépni belső béléspapírját. Ezek voltak a biztonságosabbak, de egyben a kényelmetlenebbek is. A bőrtáskák kettős fenekét gyorsan lehetett kinyitni és becsukni. Ezek igen praktikusaknak bizonyultak, de gondosabb ellenőrzés esetén valamilyen külső jelről könnyen felismerhettek a trükköt. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy az évek hosszú során át egyetlen olyan elvtársról sem hallottam, akit a bőröndje miatt tartóztattak volna le. A személyi iratokat, amelyeket néha pillanatok alatt kellett kiemelni vagy a kettős fenékben elhelyezni, külön erre a célra készült, kisméretű tokokba tettük, amelyeket bármikor magunkon viselhettünk.

Nemcsak azért számolhatok be ilyen részletesen ezekről a dolgokról, mert olyan kort idézek, amely, meggyőződésem szerint, soha többé nem térhet vissza, hanem azért is, mert minden ország rendőrsége régóta ismeri ezeket a részleteket. Az olasz rendőrség sem azért nem fedezte fel a duplafenekű bőröndöket és egyéb táskákat, mert nem tudott a létezésükről, hanem mert a sok ezer, nagyrészt idegen utast nem vethette alá a határon aprólékos ellenőrzésnek.

Miután az Olaszországba induló elvtárs technikai előkészítése befejeződött, kitűztük az útvonalat, az utazás napját és óráját, hogy az olasz határt a legalkalmasabbnak tartott helyen és időpontban lépje át. Az útvonalat, az utazás napját és óráját, valamint az útra elvitt okmányok jellegét csak az érdekelt elvtárs és egy vagy legfeljebb két másik személy ismerte.

Olaszországba érkezésünk után nyomban képeslevelezőlapot küldtünk Párizsba, ami annyit jelentett, hogy a határátlépést szerencsésen megúsztuk.

A legtragikusabb az volt – szerencsére ez csak ritkán fordult elő –, ha a külföldről Olaszországba induló elvtársaknál felütötte a fejét az a jelenség, amit mi „agyrémnek" neveztünk.

Ez abból állt, hogy az elvtárs bizonyos volt benne: figyeli, üldözi, nyomában van az olasz rendőrség – holott ilyesmiről szó sem volt.

Egy elvtárs, aki a kora reggeli órákban érkezett meg a torinói központi pályaudvarra, biztosra vette, hogy több kerékpáros rendőr követi őt a város központjának utcáin. Márpedig a rendőröknek nézett emberek csak békésen munkába induló dolgozók voltak. Valamelyik szállodában szobát bérelt, és ott azt mondták neki: „Hagyja itt a személyazonossági igazolványát, amikor lejön, visszaadjuk." Elvtársunk izgatottan, feldúltan sétált fel-alá a szobájában, s szentül meg volt győződve arról, hogy hamis személyazonossági igazolványát már átadták a rendőrségnek külön ellenőrzés végett. Fél óránál tovább nem bírta a görcsös várakozást: valamilyen ürügyet keresve visszavette az okmányát – amelyet ugyanott talált, ahová letette –, majd eltávozott a szállodából. Konspiratív szempontból tehát nagy oktalanságot követett el, hiszen lépése különös, érthetetlen volt, pedig tartózkodnia kellett volna minden olyan cselekedettől, amely felhívhatta a figyelmet személyére.

Ugyanez az elvtárs, amikor egy másik városba utazott, a vonaton három-négy olyan utas szomszédságába került, akik vadászatról beszélgettek. Az az érzése támadt, hogy titkosrendőrök között ül, akik, miután biztosak abban, hogy nem menekülhet, azzal szórakoznak, hogy gúnyt űznek belőle. Úgy vélte, hogy a „vadászatra" vonatkozó minden egyes mondattal az ellene indított hajtóvadászatra céloznak. Ilyen körülmények között nem nehéz elképzelni a szerencsétlen elvtárs lelkiállapotát. Legalább duplafenekű bőröndjétől szeretett volna szabadulni, de nem tehette, mert útitársai egy pillanatra sem vették le róla a szemüket. Hát hogyne, hiszen olyan furcsán viselkedett! Amikor arra az állomásra érkezett, ahol le kellett szállnia, az „utazó-rendőrök" nem követték, de még ekkor sem nyugodott meg. Ki az ördög tudhatja, hogy a rendőrség újabban milyen ellenőrzési formákat, milyen pokoli fortélyokat alkalmaz?!

Jó néhány hasonló kaland után tizennégy oldalas, sűrűn teleírt jelentést kaptunk tőle. Elvtársunk – attól félve, hogy bajba hozza a szervezetet, ahová küldték – elhatározta: nyomban visszatér Párizsba. Szerencsésen meg is érkezett, és továbbra is abban a szent meggyőződésben élt, hogy csodával határos módon szabadult az OVRA karmaiból. Jóhiszeműségéhez nem fért kétség: valóban nagyon derék és odaadó elvtárs volt, aki idegfeszültségével magyarázható hallucináció áldozata lett.

Visszatérése után még hosszú ideig, ha valaki arra célzott, hogy talán tévedett és a szamarat oroszlánnak nézte, magánkívül volt a felháborodástól, mintha legalábbis árulással vádolták volna.

Súlyosabb volt egy másik elvtárs esete. Ez a barátunk azt hitte, hogy a rendőrség három-négy napja kitartóan figyeli. Teljesen felőrölt idegekkel, félőrülten elkövette azt a megbocsáthatatlan hibát, hogy önként jelentkezett a rendőrségen (ha jól emlékszem, a genovai kapitányságon), és ott kijelentette: „Tudom, hogy már napok óta a kezükben vagyok. Vessünk véget a játéknak! Itt vagyok, fogjanak el!"

A dolog érdekessége az, hogy miután az illető elvtárs nem követett el nagyobb vétséget, néhány hónappal később börtön helyett száműzték egy szigetre, ahová magával vitte a „proletár" bőröndöt. A bőrönd dupla fenekében ötezer líra és sok illegális újság volt elrejtve, amelyeket annak rendje és módja szerint átadott a sziget pártszervezetéhez tartozó elvtársaknak. Nagy örömet szerzett ezzel, hiszen itt évek óta nem olvashatták újságunkat.

Ilyen esetek, jelenségek persze csak nagyon ritkán fordultak elő. Mégis jól mutatják, mekkora idegfeszültséget okoztak és milyen nagyfokú önuralmat igényeltek az olaszországi utazások a parancsuralmi rendszer éveinek sajátos körülményei között.

Feleségemmel február végén utaztunk el Párizsból. Az utolsó napon elkísértük kisfiunkat, aki akkor hétéves volt, a Párizstól néhány kilométerre levő Le Visinet-i gyermekotthonba.

Azt mondtuk a gyereknek, hogy Svájcba utazunk, de ő megérezte – jóval később, amikor már Moszkvában éltünk, elmondta

nekünk –, hogy valami veszélyes dologról van szó. Életében először kellett elválnia az anyjától. A vonaton, útban Visinet felé, szorosan hozzám simult, mintha úgy érezné, ezek az utolsó percek, amelyeket még együtt tölthetünk. Amikor elbúcsúztunk, megölelt és azt mondta: „Bon courage!"[2] Aztán, mikor elmentünk, elrejtőzött a kert egyik zugában, hogy kiönthesse szíve nagy-nagy bánatát ott, ahol senki sem látja...

„Bon courage!" Hányszor ismételgettük ezeket a szavakat feleségemmel a nehéz pillanatokban!...

Utazásunk simán ment. És hogy megdobbant a szívünk, amikor Chiassóban éjnek idején meghallottuk az első olasz szavakat a vasúti személyzet és a resti alkalmazottainak szájából! Hiszen több mint öt esztendeje voltunk már távol hazánktól.

Miután kicseréltük személyazonossági okmányainkat és megtettük a szükséges óvintézkedéseket, délben, a megállapodás szerint, egy vendéglőben találkoztunk Frausinnal. Több mint egy órát töltöttünk együtt és megbeszéltük, hogy két nap múlva újra találkozunk. Másnap ugyanis Frausinnak el kellett utaznia Genovából.

Legközelebbi találkozásunkkor egész nap együtt sétáltunk a Genova-környéki dombokon. Részletesen beszámoltam Frausinnak a központi bizottság előző héten megtartott üléséről, ő meg a munkájáról beszélt, s elmondta, hogyan teremthetünk kapcsolatot a központi apparátusban dolgozó elvtársakkal, akik abban az időben az ország különböző vidékein tevékenykedtek.

Frausinnal sohasem dolgoztam közvetlenül együtt. Tudtam róla, hogy a legjobb elvtársak egyike, de benső kapcsolat nem volt közöttünk. Az együtt töltött órák alatt azonban nagy örömmel állapítottam meg, hogy igen kellemes lesz vele együtt dolgozni.

Frausinnak újra el kellett utaznia Genovából, és megállapodtunk, hogy legközelebb két nap múlva, délután két órakor találkozunk a De Ferrari tér melletti kis kávéházban.

Két óra előtt öt perccel Anna Maria meg én megjelentünk a

[2] Pontos fordítása: „Jó bátorságot!"

megbeszélt helyen. Az óramű-pontosság szabály volt. Frausin azonban két órakor még nem volt ott. Eltelt négy, öt, tíz perc – mintha évszázadok lettek volna! Nem bírtam ki, hogy ne nézzek pillanatonként a karórámra. Fél órát vártunk, de már nem reménykedtünk. Frausin nem jött el. Másnap azonos időben és azonos helyen volt a „tartalék-találkozásunk", de már nem ringattuk magunkat hiú reményekben. Semmi kétség: Frausint letartóztatták, talán Genovában, talán másutt. Különben mindenképpen eljött volna.

Most aztán hová, merre? Semmiféle kapcsolatunk nem volt még. Mindent újra kellett kezdeni, újra felépíteni. Bevallom, egy pillanatra erőt vett rajtam a csüggedés – de csak egy pillanatra. Mindent el kellett követni, hogy a munkát folytathassuk a pártközpontból hozzánk érkező tanácsok és utasítások alapján. „Bon courage!"

Frausin, mint az várható volt, nem jelent meg az egy nappal későbbi találkozáson sem. Most már nem lehetett semmi reményünk. Jóval később, a börtönből kicsempészett leveléből tudtuk meg, hogy utazása alatt rendkívül ügyesen nyomon követték, és amint visszatért Genovába – a megbeszélt találkozót megelőző este – letartóztatták.

Nagy nehezen sikerült egy kis bútorozott lakást bérelnünk Nerviben, a levantei Rivierán, és bizakodással munkához láttunk. Csakhogy a rendőrség súlyosabb csapást mért ránk, mintsem gondoltuk volna. Bizonyos ideje kezében tartotta szervezetünk több szálát, és a megfelelő pillanatban lecsapott. Később, a börtönökből kiszivárgott hírekből megtudtuk a Genovában, Firenzében és Milánóban egyszerre megindított rendőri akció részleteit. A központi apparátushoz tartozó három elvtárs közül, akikkel azt hittem, hogy felvehetem a kapcsolatot, csupán az egyikkel találkozhattam. A másik kettőt elfogták. Ilyen körülmények között csak abban az esetben folytathattunk széles körű tevékenységet, ha külföldről újabb neveket adnak meg.

Ám a pártközpont futára három heti genovai tartózkodás után a láthatatlan tintával írt levélben kért újabb nevek helyett csupán azt az utasítást hozta, hogy azonnal térjünk vissza Párizsba. Bár-

mennyire ésszerű és helyes volt is ez az utasítás, csalódottan vettük tudomásul, hogy abba kellett hagynunk az alig elkezdett munkát.

Még ugyanabban az évben, június első vasárnapján, újból Olaszországban voltunk. Bresciai és Gardone Riviera-i utunkat „megszakítva", Veronába mentünk. Itt kellett ugyanis berendezkednünk. Az alkotmány-ünnep alkalmával rendezett fasiszta felvonulások (ezeknek a nyomorultaknak volt bőr a képükön megünnepelni az alkotmányt!) eléggé gyérek voltak, de annál lármásabbak: „Franciaország szajha! Vissza Nizzát és Savoyát!" Ilyen és ehhez hasonló „bölcs" és „politikus" kiáltások harsantak fel. A lakosság szenvtelenül nézte a tüntetést, nem csatlakozott hozzá és nem tett megjegyzéseket.

Gherardo Chiarini elvtársnak, akire a belföldi pártközpont vezetése várt (én voltam a segítségére rendelve), csak néhány nappal később kellett megérkeznie Veronába. Addig a mi feladatunk az volt, hogy a lehető legjobban előkészítsünk mindent és megkezdjük a munkát.

Mint később megállapíthattuk, hiba volt Veronát választani a belföldi pártközpont székhelyéül. Az ugyan igaz, hogy az OVRA nemigen gondolhatott arra, hogy a pártközpont egy másodrendű városban rendezkedik be, és ez nagyon fontos volt, mert mindkettőnket jól ismert a rendőrség, különösen Chiarinit, akit a kivételes törvények kihirdetése után három évi száműzetésre ítéltek. Ezen felül Veronának közvetlen vasúti összeköttetése volt úgyszólván egész Olaszországgal, ami bizonyos fokig megkönnyíthette és egyszerűsíthette a mi kapcsolatainkat is.

A tapasztalat azonban hamarosan bebizonyította, hogy nem könnyű egy kisvárosban illegálisan élni. Chiarini is, mi is csak nehezen tudtunk lakást találni. Aztán meg bármerre sétált az ember, a végén mindig az Arénánál, a Re Umberto körúton vagy az Erbe-téren lyukadt ki. Egy hónap sem kellett és már a kutyák is ismertek bennünket.

Noha szervezetünk az utóbbi időben súlyos veszteségeket szenvedett, mégis elég jó munkát végeztünk. Félhavonként tájékoztatót

szerkesztettünk, melyet sokszorosító gépen lehúztunk, majd terjesztettünk; kapcsolatban állítunk különböző tartományokkal – jelentéseket kaptunk és utasításokat küldtünk – s a pártközponthoz is számos, bizonyára nagyon hasznos észrevételt és felvilágosítást továbbítottunk a helyzetről.

Ebben az időben jó néhány utat tettem. Többször jártam Firenzében, Velencében, Bresciában és kisebb városokban, hogy különböző elvtársakkal találkozzam. Vasárnap szokás szerint Verona környékén sétálgattunk Chiarinivel; ilyenkor kicseréltük tapasztalatainkat, és igen érdekes megfigyelésekre tehettünk szert a nép hangulatáról.

Egy epizód különösen mélyen az agyamba vésődött.

Egyik vasárnap a nyílt mezőn utolért bennünket az eső. Régi házikó falánál kerestünk védelmet. Egy bácsika nyomban kinyitotta a ház kapuját és az olasz parasztok szokásos vendégszeretetével betessékelt bennünket: legyünk vendégei, amíg az eső elál.

Szó esett erről is, arról is, majd lassacskán a parasztság gazdasági helyzete került terítékre. Vendéglátónk arról beszélt, hogy esik a mezőgazdasági termékek ára, szüntelenül emelkedik az adó és évről érve súlyosbodik a nyomor. Chiarini – maga is Bologna környéki paraszt – a fasizmusra terelte a szót. Dicsérő jelzőket használt, de ugyanakkor számos olyan tényt sorolt fel, amely minden szónál jobban vádolta a fasizmust és Mussolinit. Vendéglátónk nyomban „kapcsolt", és végül is ezt a következtetést vonta le a beszélgetésből: „Hát bizony úgy van, ahogy mondja, Mussolini nagy ember. Igaz, hogy régebben kenyeret ettünk, most meg kukoricakását... de Mussolini, istenuccse, nagy ember."

Egyébként az elégedetlenség jelei mindenütt megmutatkoztak. Vonaton, vendéglőben, üzletekben és piacon mást sem hallott az ember, mint ilyen megjegyzéseket: „Ez így nem mehet tovább!"

Sajnos, noha mindenki úgy látta, hogy ez így nem mehet tovább, senki sem tudta, hogyan lehetne változtatni a helyzeten. Ez a magyarázata annak, hogy Mussolini további tizenegy évig uralmon maradhatott, Olaszországot a szakadék szélére juttathatta, és hoz-

zájárulhatott Európa – és nemcsak Európa – katasztrófába döntéséhez.

Az olaszországi utunk előtt összeállított tervnek megfelelően mintegy három hónapig kellett ott maradnunk. Mégis, még két hónap sem telt el, amikor utasítást kaptunk: nyomban induljunk Párizsba. Szeptember első napjaira ugyanis Moszkvába összehívták a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának 12. teljes ülését – amely inkább kongresszusnak volt nevezhető – és a pártnak az volt a kívánsága, hogy én is jelenjek meg, s számoljak be olaszországi tapasztalataimról.

Július vége felé érkeztem Párizsba, s több mint két hónapot töltöttem ott, mert a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának ülését novemberre halasztották.

Chiarininek augusztus vége felé kellett volna külföldre érkeznie, de a vonaton, a svájci határnál letartóztatták.

Szervezeti szempontból pártunk életének egyik legsúlyosabb pillanata volt ez.

Még sohasem fordult elő, hogy valamelyik elvtársat a határon tartóztatták volna le. A személyazonossági igazolványok készítésével megbízott pártszervünk kitűnően fel volt szerelve és szinte tökéletesen dolgozott. Minden dicséretet megérdemelt az a műhely, amely a kétfenekű bőröndöket és az egyéb táskákat, tokokat készítette.

Gyakran megtörtént, hogy illegális testvérpártjaink e téren hozzánk fordultak technikai segítségért. Igaz ugyan, hogy az átkelés az olasz határon mindig izgalmakkal járt, és valóságos megkönnyebbülést éreztünk, amikor a rendőr vagy csendőr visszaadta a láttamozott útlevelet. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a határon egészen minimális a veszély. Minden nehézség nélkül átjutottak még azok az elvtársak is – nem is kevesen –, akik egyáltalán nem ismerték annak az országnak a nyelvét, amelynek „állampolgáraivá" avatta őket útlevelük.

És most egyszerre, alig néhány hét leforgása alatt több mint tíz elvtárs bukott le a határon. Ezekben a napokban egyetlen elvtársnak sem sikerült átjutnia, mindegyiket leleplezték és letartóztat-

ták! Chiarini, Maria Baroncini s húga, Nella és más elvtársak akkor akadtak horogra, amikor Olaszországba igyekeztek, vagy onnan távozni akartak. Szinte ugyanezekben a napokban került rendőrkézre Melchiorre Vanni, akit az Általános Szakszervezeti Szövetség vezetőségébe neveztek ki és Giorgio Amendola, aki azért ment Olaszországba, hogy az antifasiszta értelmiségiek között különleges feladatot végezzen el. Az előbbi elvtárs Bolognában, az utóbbi Milánóban bukott le.

Nagyon súlyos csapás volt ez, amelyre a mai napig sem sikerült világos és kielégítő magyarázatot találni. Talán hiba csúszott az útlevelek előállításába? Vagy provokáció történt a központi apparátusban? Valószínűleg mindkét ok közrejátszott.

Az olaszországi utakat, legalábbis egy időre, fel kellett függeszteni. Erélyes ellenőrző és tisztogatási intézkedésekre volt szükség az illegális munka előkészítésével foglalkozó minden osztályon és hivatalban.

Ezekben a napokban Togliatti elvtárs vette kezébe a szervezési osztály irányítását.

A legsürgősebb, elodázhatatlan feladat az volt, hogy kicsempészszük Olaszországból az illegalitásban még ott levő elvtársakat, közöttük az új belföldi pártközpont tagjait, akiknek vezetője Teresa Noce (Estella) elvtársnő volt. Figyelmeztetni kellett őket a rájuk leselkedő veszélyre, és új útlevéllel kellett őket ellátni, amelyek Togliatti személyes ellenőrzésével készültek, hiszen az övék fabatkát sem ért.

Egyik este Togliatti meghívott minket otthonába. Feleségemmel, Anna Mariával akart beszélni.

– Mindenképpen meg kell mentenünk Estellát és az Olaszországban levő többi elvtársat – mondotta neki –, tehát új iratokkal kell őket ellátnunk. Már el is indítottunk néhány futárt, de a határon elfogták őket. Arra gondoltam, hogy neked és egy másik elvtársnak két kísérletet kell tennetek. Két találkozásban állapodtunk meg Estellával, az egyikre Tortonában, a másikra egy másik helységben kerülne sor. Tortonába te mégy, a másik helységbe a másik elvtárs. Rajtam kívül csak az okmányokat készítő elvtárs tud erről

az utazásról, senki más. Nem viszel magaddal duplafenekű bőröndöt, csak egy kis kézitáskát. Megváltod a jegyet a Párizs–Svájc–Genova–Marseille körutazásra olyan formában, hogy mint francia állampolgár, csak átutazol Olaszországon. Ezzel a be- és kiutazáskor elaltatod a határrendőrség gyanúját. Holnapután kellene indulnod.

Anna Maria útja szerencsésen zajlott le, de Tortonában a két nap egymásután megismételt találkozón senki sem jelent meg.

A másik futárnak sikerült a megjelölt helyen találkoznia egy elvtárssal a belföldi pártközpontból; közölte vele a pártvezetőség utasításait s átadta neki az új útleveleket is, úgyhogy Teresa Nocénak és más elvtársaknak sikerült Franciaországba jutniuk. De a futárt, aki az útleveleket és a távozási utasítást vitte, visszafelé letartóztatták a határon.

Röviddel Anna Maria visszaérkezése után (alig négy napig volt távol, de nekem ez a négy nap végtelennek tűnt!) elindultam a Szovjetunióba Togliattival, Griecóval és Longóval. Longo Moszkvában maradt, hogy az Olasz Kommunista Pártot képviselje a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságában.

Pártunk ekkor súlyos szervezeti válságot élt át. Az Internacionálé vezetőinek tanácsai nagymértékben elősegítették e válság leküzdését, amennyiben megjelölték, milyen intézkedéseket foganatosítsunk.

Togliatti közvetlen vezetésével a párt szervezeti munkája lassan, de biztosan javult. A külföldről irányított és az országon belül végzett munkával kapcsolatban a „szilárd alapokra építeni" jelszót alkalmazták, s egy ideig azt az útmutatást is szem előtt tartották, amit Lenin különösen válságos pillanatokban adott a bolsevikoknak: „Inkább kevesebbet, de jobban."

A legfontosabb, mondhatni létfontosságú kérdés az éberség volt: éberség a munkamódszerek megválasztásában, éberség az elhatározott intézkedések végrehajtásában és főleg az emberek kiválasztásában.

Munkamódszereink igen gyakran még kezdetlegesek voltak, nem vették eléggé figyelembe az ellenség erejét, ügyességét és azt, hogy

ellenünk irányuló akcióit szüntelenül csiszolta, tökéletesítette. Sokszor előfordult, hogy a vezető szervek megszabta elővigyázatossági és óvintézkedéseket nem, vagy csak részben tartották be a központi apparátusban és az alapszerveknél dolgozó elvtársak. S főleg az volt igen gyakori, hogy az ellenségnek még mindig sikerült ügynökeit sorainkba becsempésznie, vagy a rendkívül nehéz harcra még nem eléggé edzett pártmunkásokat fenyegetésekkel és ígéretekkel az árulás útjára vinnie.

Ennél az utóbbi ténynél érdemes hosszasabban időzni, már csak azért is, mert a fasizmus bukása semmiképpen sem jelenti azt, mintha pártunk, a munkásosztály és a nép ellenségei most már felhagytak volna a korrumpálási és provokációs kísérletekkel.

Természetesen az ellenségnek a demokratikus rendszerben működő legális párttal szemben más formákat és módszereket kell alkalmaznia, mint a parancsuralmi rendszerben működő illegális párttal szemben. De azért naivság lenne azt hinni, hogy a demokratikus rendszer puszta léte lefegyverzi ellenségeinket, akik most már kénytelenek felhagyni a kommunista párt belülről való gyengítésével és bomlasztásával.

A nemzetközi tapasztalatok ennek pontosan az ellenkezőjét bizonyítják. Ha igaz, hogy olyan országban mint Németország, Lengyelország, Magyarország, Jugoszlávia és Olaszország – ahol a második világháború előtt diktatórikus és terror-rendszerek uralkodtak –, a fasiszta és rendőri provokáció könnyebben, a siker nagyobb reményével végezhette piszkos munkáját, nem kevésbé igaz, hogy a demokratikus országokban, például Franciaországban – amelynek kommunista pártja a világ legkiválóbb pártjainak egyike volt – még a háború előtt ki tudtak alakítani az élcsapaton belül egy kicsi, de veszélyes ötödik hadoszlopot. Amikor a francia reakciós erők elérkezettnek látták az időt arra – 1939 szeptemberében, a háború kitörésekor –, hogy összes kártyáikkal kirukkolva félrevezessék a tömegeket és halálos csapást mérjenek a kommunista pártra, az ellenséges ügynökök lelepleződtek; és ekkor derült ki, hogy a kommunista pártban is jóval többen voltak és főleg jóval ügyesebben „helyezkedtek", mint feltételeztük volna.

Csak azoknak a nagyszerű tulajdonságoknak tudható be, amelyekre a Francia Kommunista Párt húsz évi harc során és különösen az utolsó években – Thorez, Duclos és Cachin, a kiváló vezetők irányításával – tett szert, hogy a párt alig érezte meg a súlyos csapást, amelyet az ellenség ezen a területen mért rá, hogy folytathatta hősi munkáját a munkásosztály és Franciaország érdekében, felkeltve szerte a világon a forradalmárok és a demokraták csodálatát.

Ezért jaj a kommunistáknak és a különböző irányzatokhoz tartozó demokratáknak, ha a fasizmus megdöntése és a reakció legyőzése után úgy gondolják, most már nyugodtan megpihenhetnek a babéraikon, elhanyagolhatják az éberséget abban a hiszemben, hogy az ellenség felhagyott sötét provokációs terveivel.

Nem kétséges, hogy pártunk alapjában véve mindenkor, a legnehezebb években is egészséges és romlatlan maradt. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy a provokációnak nem sikerült – nem is egyszer – komoly károkat okoznia benne.

A parancsuralmi rendszer kezdeti időszakával foglalkozva, már rámutattam néhány különösen súlyos és fájdalmas részletre. Később a provokációs tevékenység valóban nem csökkent, hanem ellenkezőleg, még fokozódott és „tökéletesedett".

Úgy gondolom – és nem hiszem, hogy tévednék –, a totalitarizmus éveiben majdnem minden letartóztatás mögött, közvetlenül vagy közvetve, provokáció és kémkedés húzódott meg.

Mint mondottam: közvetlenül vagy közvetve. A lakóházak, az üzemek, a szállodák, a vonatok rendőri ellenőrzése, az ismertebb elvtársak megfigyelése, a házkutatások kétségtelenül gyakran megkönnyítették a rendőrség számára az áldozatok számának növelését, egész szervezetek megsemmisítését. De ha gyökerében vizsgáljuk a rendőrség minden egyes rajtaütését, és hónapokra, évekre visszamenőleg összegyűjtjük egy-egy letartóztatás vagy a sorozatos letartóztatások megmagyarázásához szükséges adatokat, megállapíthatjuk, hogy a letartóztatások és főleg a razziák mögött úgyszólván mindig kémkedés és provokáció húzódik meg.

Nem tudom pontosan, mi volt a helyzet más, terror alatt nyögő országokban, különösen a hitleri Németországban, ahol a Gestapo

által elfogott antifasiszták közül szinte egyetlenegy sem kerülhette el a legbestiálisabb, legiszonyatosabb kínzásokat. Ami Olaszországot illeti – azt hiszem érdemes erre a tényre felfigyelni, hiszen rengeteg tanulsággal szolgál –, nem tudok róla, hogy a bántalmazások és kínzások akár csak egyetlen igazi kommunistát is árulóvá tettek, vagy arra bírtak volna, hogy az ellenség szolgálatába álljon.

Azok a kevesek, akik letartóztatásuk után árulókká váltak, azért árultak el bennünket, hogy a börtönt elkerüljék, vagy mert kínzásokkal fenyegették őket, vagy mert pénzért eladták magukat; esetleg gyengeségből vagy tapasztalatlanságból részleges vallomást tettek, és ezzel olyan lejtőre siklottak, amely, magától értetődően, a teljes árulás szennyébe vezetett. Jaj annak, aki az első lépést megteszi ezen a sikamlós úton!

A rendőrség, ha egyszer már fenyegetésekkel és fortéllyal kicsikarta az első részleges vallomást, bizonyosra vette: gyönge emberekkel áll szemben, tehát a bántalmazás és a kínzás eszközéhez nyúlt, hogy részletesebb vallomást, teljesebb árulást kényszerítsen ki.

De azok az elvtársak, akik a párt utasításait pontosan betartották, tehát mindent tagadtak, illetve egyáltalán nem válaszoltak a rendőrség kérdéseire, vagy elkerülték a kínzást, vagy a legszörnyűbb szenvedések között meghaltak, mint Gastone Sozzi, de egyetlen szóval sem játszották el becsületüket és a párt érdekeit.

Gyakran előfordult, hogy a rendőrök, amikor látták, hogy sziklaszilárd, tántoríthatatlan kommunista áll előttük, lemondtak a kínzásokról. Minek haragítsák magukra a világ közvéleményét, amikor a kínzás úgysem járna semmi, de semmi eredménnyel?

1927-ben, amikor Velio Spano elvtársat Torinóban elfogták, az egyik rendőr, aki kihallgatta, megkérdezte a másiktól: „Alkalmazzunk valamilyen hathatósabb eszközt?" „Nem – felelte a másik pribék –, nincs értelme. Nem mennénk vele semmire." – És Spanót nem kínozták meg.

Melchiorre Vannit 1932-ben tartóztatták le Bolognában. A városban a politikai rohamosztag vezetője akkor már hosszú ideje a hírhedt Pastore rendőrkapitány volt, akinek az antifasiszták kihallgatása során alkalmazott brutális és embertelen módszerei közis-

mertek voltak. Ennek a nyomorultnak már 1932-ben nem egy gyilkosság terhelte a lelkiismeretét. Vannit néhány napig egy borzalmas, pokolian sötét cellában tartották fogva, és alig adtak neki valamit enni. Ennek ellenére, alighogy Pastore elé vezették, és elkezdődött a kihallgatása, Vanni ridegen kijelentette: „Tudom, milyen eszközöket szokott alkalmazni, hogy a letartóztatottakat szóra bírja. Azt is tudom, hogy engem is agyonverhet, akárcsak társaimat. Ezzel tökéletesen tisztában vagyok, de figyelmeztetem, hogy velem nem sokra megy. Tehet velem amit akar, többé egyetlen szót sem szólok."

– Pastore halottsápadt lett, keze reszketett a dühtől – mesélte néhány évvel később Vanni elvtárs –, de nem erőszakoskodott. Meg sem vertek.

Sokan, nagyon sokan voltak olyan sziklaszilárdak, edzettek és tapasztaltak, mint Spano és Vanni, de mégsem mindenki. Az alapszerveknél, a tapasztalatlan, új pártmunkások között előfordult elvétve árulás a parancsuralom éveiben. S ez volt a legfőbb oka annak, hogy az ellenség olyan súlyos csapásokat mérhetett ránk.

Igen nagy hiba volt egyes elvtársak tapasztalatlansága és gondatlansága is. A pártközpont nemegyszer leplezett le kémeket és árulókat a párttagok között, de azok az elvtársak, akik a közelükben éltek, nem akartak hinni a leleplezés megalapozottságában. Azt gondolták, hogy jobban ismerik a helyzetet és az embereket, mint a pártközpont. Aztán nagy árat fizettek tévedésükért.

Előfordult, hogy az egyik helyen gyanússá vált kém más vidékre tette át működési területét, hogy ott folytassa gyalázatos munkáját. Ez történt például 1933-ban is, amikor lelepleztek és kiközösítettek egy ilyen undorító férget. Milánóban munkásként dolgozott, és rengeteg elvtársat buktatott le. Leleplezése után visszatért szülőhazájába, Marchéba, ahol mint ismert kommunista visszaélt az elvtársak jóhiszeműségével. Pártvezetőségünk, alighogy tudomást szerzett erről az esetről, egyik legkiválóbb elvtársunkat, Adele Beit sürgősen Marchéba küldte, hogy figyelmeztesse a szervezetet. De már késő volt. Adele Beit – Domenico Ciufoli feleségét és két gyermek anyját – megérkezése után néhány nappal elfogták, és vele együtt le-

tartóztatták a helyi mozgalom majd minden tagját. A különleges bíróság előtt Adele Bei bámulatra méltóan viselkedett. A feketeinges elnöknek, aki szemére vetette, hogy „rossz anya", így vágott vissza: „Főleg azért vagyok kommunista, hogy jobb jövőt biztosíthassak gyermekeimnek és minden gyermeknek!" 14 évi börtönre ítélték. Még 1939-ben is a perugiai női fogház foglya volt.

A provokáció jellemző esete fűződik egy bizonyos Miceti nevéhez, aki Leccéből került Torinóba, ahol évekig élt és dolgozott. A kivételes törvények életbelépése után a párt tartományi bizottságának tagja lett. Egyszer csak, azzal az ürüggyel hogy beteg, kilépett a párt tartományi bizottságából. Nem sokkal utána az egész tartományi bizottságot letartóztatták. Senki sem gyanakodott a „beteg" Micetire. Néhány hónappal később, miután „felgyógyult", beválasztották az új bizottságba, és ekkor megismétlődött az előző eset. Egy szép napon a torinói „Stampa" hírül adta, hogy a város egyik elhagyott negyedében súlyosan sérült emberre bukkantak, bizonyos Micetire, aki kérte, azonnal vigyék Alloatti rendőrkapitány, a torinói OVRA akkori vezetője elé. A „Stampa" esti kiadásában már nem jelent meg a hír . . .

Ez a néhány tény, azt hiszem, elég pontos képet ad ellenségeink ördögi ügyességéről és azokról a roppant nehézségekről, amelyekkel munkánkban szembe kellett néznünk.

Ahhoz, hogy ezeket a nehézségeket szervezeti téren legyűrjük, sok-sok energiára és különleges rátermettségre volt szükség. Ezért az 1932 nyarán elszenvedett rendkívül súlyos csapások után a párt szervezési osztályának vezetését, a káderosztállyal együtt, személyesen Palmiro Togliatti elvtárs vette át, és egészen addig kezében tartotta, míg 1934 őszén Moszkvába nem hívták, a Kommunista Internacionálé titkárságába.

Togliatti elvtárs első intézkedései közé tartozott az olaszországi pártmunka decentralizálása. Az egyetlen belső pártközpont helyett különböző interregionális központokat létesített.

1933 nyarának elején felváltottam Ciufoli elvtársat – közben mind-

kettőnket beválasztottak a politikai bizottságba – Piemonte, Lombardia és Veneto interregionális központjának vezetésében.

Akárcsak az előző utakra, most is velem jött a feleségem. Néhány nappal előbb indult el Párizsból mint én, hogy megérkezésem előtt megfelelő bútorozott lakást keressen és béreljen Milánóban.

Én Svájcon keresztül, a berninai vonalon utaztam Olaszországba. Az út gyönyörű volt, bár a pompás táj akkor nemigen tudott lekötni – gondolataim másutt jártak. San Pellegrinóban, Bergamasco hegyeiben találkoztam Anna Mariával.

A Milánóban bérelt lakás tökéletesen megfelelt céljainknak. Két teljesen különálló szobából és konyhából állt. A lakásadónő a városon kívül lakott, így hát csak a házmesternével akadt dolgunk. Ez nagyon rendes asszony volt, nem is igazi „házmesterné". Egyszer így szólt Anna Mariához:

– Ha nincs kifogásuk ellene, megegyezhetünk abban, hogy nem jelentjük be önöket a rendőrségen, legalább nem kell illetéket fizetni.

– Ó, nekünk teljesen mindegy. Ha úgy tetszik, bejelenthet, de ha nem, hát nem . . .

Milánóban jó munkát végeztünk, bár korlátozott keretek között. Sokszorosító gépen több oldalas, politikai és szervezeti utasításokkal teli tájékoztatót készítettünk, és a pártkáderek között eléggé széles körben terjesztettük. A körülményekhez képest széles körű kapcsolatokat építettünk ki a Lombardiában, Piemontéban és Venetóban a központi apparátusban dolgozó elvtársakkal, néhány „legális" vezetővel meg káderrel. Én szigorú, határozott utasítást kaptam: legyek rendkívül óvatos, már csak azért is, mert Milánóban – ahol több hónapot töltöttem börtönben és egy esztendeig az „Unità" szerkesztője voltam – ismert a rendőrség és még sokan mások. Ezért e kapcsolatokat nagyrészt Anna Maria tartotta. Nem mulasztottam el a szigorú óvintézkedéseket: három hónap alatt egyetlenegyszer sem szálltam villamosra és egyetlenegyszer sem jártam a város szívében még gyalog sem. Ennek ellenére több elvtárssal találkoztam, a többi között Fiammenghivel és Saccentivel, akik a börtönből való szabadulásuk után a milánói szervezetet vezették,

és egy évvel később – az újabb, biztos letartóztatás elől – emigráltak.

A párt viszonylag nagy munkát végzett abban az időben, és minden elvtárs nagyon lelkesen dolgozott.

Milánóban és környékén, de főleg Sesto S. Giovanniban – minden nagyobb gyárban volt szervezetünk, és értékes munkát végeztünk a kerületi és helyi szakszervezetekben és dopolavorókban is.

Anna Maria több alapszervi elvtársat és elvtársnőt látogatott meg a lakásán, és visszatérve mindannyiszor boldogan számolt be arról, hogy ezek az elvtársak – férfiak és nők, fiatalok és öregek – menynyire ragaszkodnak a párthoz és milyen munkakészek.

– Oly régen vártuk! – üdvözölte egy novarai elvtárs édesanyja, egy paraszti származású nénike, aki éppen egyedül volt otthon, amikor Anna Maria bekopogtatott az előre megbeszélt jel szerint. A nénike maga gondoskodott biztonságos helyről az illegális lap számára, amelyet Anna Maria hozott, és mindenáron azt akarta, hogy maradjon ott ebédelni; hadd találkozzék a fiával, aki annyira szeretné kimutatni nagy-nagy örömét afelett, hogy láthat „valakit a központból".

– Szerencsére van munkám és elég jól keresek – mondta a feleségemnek egy milánói elvtárs –, de minden fillért félreteszünk, nagyon takarékoskodunk. Lemondtam a borról, a cigarettáról és a moziról. Tudom, előbb-utóbb letartóztatnak, és nem akarom, hogy családom pénz nélkül maradjon . . .

Mennyi bátorság és lemondás volt e néhány egyszerű szóban!

De Anna Maria szívéhez mégis „Clara" elvtárső került a legközelebb. Ez a fiatal lány nemrég lépett be a pártba, és máris számos szakszervezeti agitációt vezetett, sőt munkahelyén, egy Milánó környéki nagy cipőgyárban sztrájkot is szervezett, amely győzelemmel végződött.

Igazi nevére már nem emlékszem. Tudom, hogy maga választotta fedőnévnek a „Clará"-t, Clara Zetkin, a nagy német kommunista vezetőnő iránti tiszteletből.

– Ha majd értem jönnek, hogy letartóztassanak – mondotta egyszer Anna Mariának –, nem fogok hallgatni, mint sok elvtárs,

akikről a rendőrség elhiteti, hogy közönséges bűnözők. Ciniselló-ban lakom, egy nagy bérkaszárnyában, ahol mindenki ismer, és ha letartóztatnak, pokoli zajt csapok ám . . .

Ez a fiatal elvtársnő is úgy emlegette a letartóztatást, mint valami biztos, elkerülhetetlen, végzetszerű dolgot. És hideg fejjel, derűs szívvel, egyetlen zokszó nélkül nézett a letartóztatás és a hosszú börtönévek elébe, amelyeknek magánya, gyötrelmei elhervasztják a fiatalságot. Álmában sem gondolt arra, hogy a harcnak búcsút mondjon és ezzel elkerülje az áldozatot.

A következő évben valóban letartóztatták – ígéretét betartotta. „Kommunista vagyok! A nép javát akarom, ezért vetnek börtönbe!" – kiáltozta, ahogy csak a torkán kifért. A hatalmas épületben, a kopók nagy bosszúságára, pokoli zűrzavar támadt.

Ha jól emlékszem, ez a derék elvtársnő hat évet kapott.

A terv szerint mintegy négy hónapig kellett volna Milánóban maradnom, de egy hónappal a tervezett határidő előtt megint csak utasítást kaptam, hogy feleségemmel együtt nyomban hagyjam el Olaszországot, és vegyek részt a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának XIII. teljes ülésén, amely három-négy héten belül kezdődik Moszkvában.

Másnap indultam Domodossolán és Bázelen át Párizsba, Anna Maria pedig, akire még a kapcsolatok rendezése és különböző gyakorlati jellegű teendők elintézése várt, néhány nappal később utazott utánam.

Ez volt az utolsó utazásunk Olaszországban.

Azóta nem láttuk viszont szülőhazánkat.

Hamarosan viszontlátjuk, de akkor már ez az ezer sebből vérző föld bizonyára – legalábbis bizonyos értelemben – szabad lesz.

A szocializmus országában

A moszkvai kongresszuson – az olasz küldöttség javaslatára, amely úgy határozott, hogy Longo helyett én képviseljem a pártot a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságában – beválasztottak az Internacionálé elnökségébe és titkárságába. Ekkor vettem fel a Carlo Roncoli nevet.

Több mint 15 hónapig maradtam Moszkvában, egészen 1935 január végéig.

Anna Maria 1934 elején utazott utánam fiammal és Ciufoli két gyermekével, akinek feleségét nem sokkal előbb Olaszországban letartóztatták. A Ciufoli gyerekeket nyomban elhelyezték egy gyönyörű otthonban, amelyet a Szovjetunió Vörös Segélye létesített Ivanovo Voznyeszenszkben különböző országok politikai áldozatainak gyermekei részére. A fiam velünk maradt Moszkvában, s bizonyára ez volt életének legszebb szakasza.

Nagy hasznát láttam annak, hogy több mint egy esztendeig Moszkvában lehettem, ahol szoros kapcsolatban álltam és szinte naponta találkoztam az Internacionálé vezetőivel. Így alkalmam nyílt a Szovjetunióról és a nemzetközi munkásmozgalomról szerzett ismereteim elmélyítésére, és kétségtelenül politikai és ideológiai szempontból is fejlődtem.

Az a körülmény, hogy részt vehettem a világproletariátus vezérkarának ebben a magas szervében és ott pártomat képviselhettem,

növelte felelősségérzetemet, és arra késztetett, hogy munkámmal méltóvá váljak arra a bizalomra, amelyet a párt irántam tanúsított. Tudom, hogy Togliatti elvtárs elismerően nyilatkozott munkámról, s ez volt politikai tevékenységemnek egyik legnagyobb jutalma.

Az 1934-es esztendő rendkívül gazdag volt jelentős eseményekben. Ekkor került sor mind Párizsban, mind Bécsben a „februári napokra"; Ausztriában felkelés tört ki, és trockista-zinovjevista banditák Leningrádban meggyilkolták Kirovot.

Ezért élénk tevékenység folyt a Kommunista Internacionálé vezetőségében. Ekkor vetették meg az alapját a népfront-politikának, amelyet Dimitrov néhány hónappal később, az Internacionálé VII. kongresszusán pontosan körvonalazott. Itt azonban nem kívánok ezzel foglalkozni, sem Moszkvában végzett eléggé bonyolult és sokrétű munkám különböző oldalaival, mert ezen az úton messzire kanyarodnék.

Hadd számoljak be inkább néhány epizódról fiammal kapcsolatban – persze ezek az esetek a Szovjetunióban élő bármelyik gyerekkel megtörténhettek volna –, mert érzésem szerint ezek hű képet adnak arról, hogyan élnek a gyermekek a szocializmus országában.

Sokszor gondoltam arra, hogy ha nem lennék marxista, hanem tegyük fel, katolikus, idealista, tolsztojánus vagy isten tudja miféle szerzet, egyvalami mindenesetre arra indítana, hogy a Szovjetunió szószólója, csodálója és lelkes híve legyek. S ez a valami: a világon sehol sem olyan boldogok a fiatalok, a gyermekek, mint a Szovjetunióban; a vezetőtől az egyszerű kolhozparasztig minden szovjet ember számára az első a gyermek, a legfontosabbak a fiatalok problémái, s legfőbb gondjuk, hogy az új nemzedék életét széppé varázsolják.

Ugye, emlékeznek Ivan Karamazovra – a „Karamazov testvérek" című Dosztojevszkij regény hősére –, aki azt mondja, hogy a gyermekek szenvedése és vértanúsága szégyent hoz az emberiségre, és ha csak egyetlen gyermek is gyötrődik, a világ nem lehet szép és az emberiség nem lehet boldog?

Bátran elmondhatjuk, hogy a Szovjetunióban minden férfiban, minden asszonyban – különösen a kommunistákban –, ha a gyer-

mekekről van szó, elevenen él Ivan Karamazov lelkülete: a szovjet hazáért, a szocializmusért munkálkodva, harcolva, leginkább dédelgetett vágyuk, legmagasztosabb céljuk egy olyan világ felépítése, megvédése, megóvása, ahol minden gyermek egészséges és boldog.

1921-ben, amikor először jártam Moszkvában, az emberek tántorogtak az éhségtől. De a gyermekotthonokból szinte semmi sem hiányzott. S az elcsigázott, éhező munkások azt mondogatták: „Sebaj! Azért szenvedünk, hogy gyermekeinknek napsugaras jövőt biztosítsunk."

1934-re már valóban napsugarassá tették a szovjet gyermekek és fiatalok életét. Mindenük megvolt: élelmiszer, játék, sport, művészet, iskola, s ami a legfőbb: szabadság és függetlenség. Már a néhány éves apróságok is kibontakoztathatták, fejleszthették egyéniségüket, úgy ahogy egyetlen más országban sem.

Amikor fiam Moszkvába érkezett – még nem volt egészen kilenc éves –, hogy őszinte legyek, eléggé aggódtam. Hiszen Moszkvában nincsenek barátai, a nyelvet sem ismeri. Mi pedig mindig úgy ecsetéltük előtte a Szovjetuniót, mint valami gyermekparadicsomot, valóra vált tündérmesét. Ha most csalódna, ez hosszú időre visszavetné a fejlődésben!

Érkezése után két-három nappal, estefelé, diadalmas képpel, büszkén, a boldogságtól ragyogva lépett be a szobánkba (egyetlen, de jó tágas szobánk volt a Lux szállodában, ahol a különböző külföldi pártok képviselői laktak):

– Képzeljétek, részt vettem egy gyűlésen – mondotta –, és szavaztam is!

– Milyen gyűlésen?

– A Lux-gyermekek gyűlésén. Jaj, olyan érdekes volt! Elhatároztuk, hogy faliújságot csinálunk és kérni fogjuk, hogy adjanak nekünk egy szobát, ahol játszhatunk.

– De hát mit értettél az egészből és hogyan szavaztál, amikor egy szót sem tudsz oroszul?

– Dodo (Ottavio Pastore elvtárs fiacskája) mindent lefordított. Még szót is kértem volna, de aztán mégsem mertem ...

Életében először volt gyűlésen; először történt meg, hogy nem

csupán arról volt szó, hogy engedelmeskedjék a felnőtteknek, hanem *tanácskozáson* vett részt, saját véleményével, akaratával, szavazatával. Ezért volt ez kis életének egyik legfontosabb eseménye, olyan esemény, amely örömmel meg egy parányi büszkeséggel töltötte el.

De néhány nappal később még ennél is boldogabbnak és büszkébbnek láttuk.

Február 27-én délután, amikor munka után hazamentem a Luxba, nagy mozgolódás és ünnepi hangulat fogadott.

– Mi történt? – kérdeztem az első elém kerülő embertől.

– Hát nem tudod? Dimitrovot szabadlábra helyezték; nemsokára megérkezik a repülőtérre és itt fog lakni a Luxban, a 7-es szobában, éppen melletted.

Néhány perc múlva Anna Maria, Franco meg én már a repülőtérre induló autóbuszon ültünk. De elkéstünk. A repülőgép, amely Lipcse hősét Moszkvába hozta, néhány perccel előbb megérkezett. Mit tehettünk? Visszaindultunk, remélhetőleg otthon majd köszönthetjük a nagyszerű vendéget.

A Lux 7-es számú szobája előtt azonban őr állt, aki nem engedte, hogy túl sokan zavarják a beteg és nagyon-nagyon fáradt Dimitrovot.

Feleségemmel egy kicsit sajnáltuk, hogy még csak nem is láthatjuk őt, holott ilyen közel lakik hozzánk.

Késő este volt már, amikor kisfiunk beszaladt hozzánk, kipirulva, nagyon izgatottan, láthatóan megrendülve:

– Kezet szorítottam *vele!* – harsogta valamiféle fensőbbséges hangon, diadalmasan, mintha csak azt mondaná: „És ti még látni sem láttátok!"

– Hogy sikerült a dolog? – kérdeztük.

– Óh, nagyon egyszerűen. Dodo, én és még öt gyerek azt gondoltuk: egyszer majd csak kijön a szobájából, és lesben álltunk a folyosón. Eltökéltük, hogy akár éjfélig is kivárjuk. Persze elég nagy lármát csaptunk, golyóztunk, mert hát valahogy csak agyon kellett ütni az időt. Dimitrov megkérdezte, ki van a folyosón. Amikor megtudta, hogy mi vagyunk, nyomban betessékelt bennünket és egyenként kezet fogott velünk!

– És ti mit mondtatok neki?

– Semmit. Egyszerűen nem tudtunk megszólalni... De vigyázzba vágtuk magunkat, és úttörő-köszöntéssel üdvözöltük!

Egy napon, amikor éppen sárcipőm felhúzásával bajlódtam, így morogtam magamban: – Micsoda ország! Örökös hó, örökös fagy...

– Ide figyelj apa – mondta nagykomolyan, szinte dühösen a kisfiam –, ha ez az ország neked nem tetszik, le is út, fel is út. De én mindenképpen itt maradok!

Mit csinálhattam? Jót kacagtam az én kis úttörőmön, aki még azt sem tűri, hogy az orosz klímát bíráljam!

Amikor eljött a vakáció ideje, fiam elutazott a Komintern alkalmazottak gyermekei részére fenntartott Moszkva környéki nyári üdülőbe. Amikor egy idő múlva meglátogattuk, részletesen beszámolt a telep életéről, ami egyébként nagyon tetszett neki.

– Néha ugye meg is büntetnek benneteket? – szegeztem neki a kérdést.

– De még mennyire, méghozzá nagyon szigorúan!

– Szigorúan?! – kiáltottam fel meglepve, hiszen tudtam, hogy a Szovjetunióban tilos, sőt egyenesen elképzelhetetlen a gyermekek testi fenyítése, és a nevelési módszerek általában inkább a meggyőzésen, a példamutatáson és a nemes vetélkedésen alapszanak, mint a büntetésen. – No és milyen büntetésfajtát szoktak alkalmazni?

– Tudod, ha egy kisfiú valami rossz fát tesz a tűzre, a reggeli sorakozón a rajvezető hangosan beszámol a dologról. Hű, de kínos az ilyesmi! De még nem is ez a legrosszabb. Ha nagyon súlyos dolgot követünk el, három-négy napra elveszik a vörös úttörő-nyakkendőt!

– Ez minden?

– Hát ez talán nem elég?

Franco és kis francia barátja, Jean, őszinte megdöbbenéssel nézett ránk, amiért nem éreztük át eléggé, mennyire súlyosak ezek a büntetések...

A november 7-i ünnepségeket a belorussziai Vityebszkben töl-

töttük, és ez az idő kétségtelenül fiam legszebb napjai közé tartozik. Akkoriban Vityebszkben állomásozott a Vörös Hadsereg egyik hadosztálya, amelynek parancsnoka – egy volt donyeci bányász – meghívott: töltsek néhány napot vele, tisztjeivel és katonáival. Örömmel elfogadtam a meghívást.

Magammal vittem a kisfiamat is, és Vityebszkben mindketten részt vettünk a gyűléseken és ünnepségeken; ellátogattunk „hadosztályunk" két ezredének laktanyájába, de meglátogattuk a harmadik ezredet is, amely akkoriban jóval nyugatabbra, valahol a lengyel határ mentén táborozott pompás sátortáborában.

E napok két epizódja különösen az emlékezetembe vésődött.

Néhány nappal előbb érkeztek meg az ország különböző részéből az újoncok. Az olasz és a francia újoncokra emlékezve, megkérdeztem egyik-másik ifjú katonát, hogy volt-e részük valamilyen kellemetlen tréfában, amikor beléptek a laktanyába. Nem értették, mit akarok kérdezni. Jobban megmagyaráztam a dolgot és a fiúk nevetni kezdtek. Nem, senki sem gúnyolódott velük. De miért is gúnyolódtak volna, miért is űztek volna velük durva tréfát? Ellenkezőleg: tisztek és katonák mind testvéri szeretettel fogadták őket és megkönnyítették számukra a beleilleszkedést a katonaéletbe. Talán nem természetes, hogy így történt? Szép kis világ lehet az, ahonnan jöttem!

1934 utóján voltunk. A földek kollektivizálása már majdnem befejeződött a Szovjetunióban. Csak a legelmaradottabb, legtudatlanabb és legszűkebb látókörű parasztok rekedtek kívül a kolhozon, a kollektív életen.

Száz meg száz katona vett körül bennünket – megkérdeztem az ezredparancsnoktól:

– Aztán van-e még ezek között a katonák között egyénileg gazdálkodó paraszt?

– Alig néhány – felelte. És jó hangosan így szólt: – Az egyéni parasztok nyújtsák fel a kezüket!

Mindössze hat vagy hét kar lendült a magasba. Nemcsak szégyent vagy félelmet, de a legcsekélyebb gátlást sem tapasztaltam.

S a többi katona közül egyik sem korholta őket, egyetlen megvető tekintetet sem láttam.

A kollektivizálás teljes önkéntessége felől semmi kétségünk sem lehetett! És maradéktalanul megbizonyosodhattunk afelől is, hogy egyetlen más országban sincs olyan nagy szabadság, annyi megértő szellem, mint a Szovjetunióban.

– Általában – magyarázta a parancsnok –, amikor egyéni paraszt katonáink leszerelnek és visszamennek a szülőföldjükre, nyomban belépnek a kolhozba. A Vörös Hadsereg nem *csak* katonát nevel, a szó szoros értelmében, hanem *szovjet hazafiakat*. Ez a Szovjetunió leghatalmasabb iskolája.

Bizonyára a Vityebszkben töltött boldog napokra gondolt az én fiam, amikor 1941 októberének szörnyű napjaiban ezeket írta Torinóból: „Ami pedig a szegény nagynénit illeti (mármint a Szovjetuniót), aki most a várt válságon megy keresztül, én továbbra is derűlátó vagyok. Kétségtelenül azért van ez, mert tudom, micsoda erőtartalékokkal rendelkezik."

Moszkvában gyakran találkoztam Antonio Gramsci feleségével és két gyermekével.

A párt és a család állandó kapcsolatban állt Gramscival a börtönben eltöltött tíz év alatt, felesége húgának a segítségével, aki szovjet állampolgár volt és Rómában élt. Gramsci felesége nagyon beteg volt, és ha az olasz kormány hazaengedi, akkor sem tudott volna egyedül megélni Olaszországban.

Évenként egyszer-kétszer Piero Sraffa, a cambridge-i egyetem olasz származású politikai gazdaságtan tanára, Antonio jó barátja, meglátogatta a foglyot a bari börtönben, és közvetlen híreket hozott tőle, amikor útban visszafelé Párizson átutazott.

Ezenkívül késve, de elég rendszeresen megkaptuk eredetiben vagy másolatban azokat a leveleket, amelyeket Gramsci a börtönből küldött hozzátartozóinak.

Mussolininak talán egyetlen áldozata sem szenvedett annyit az átkozott fasiszta börtönökben, mint a mi nagy vezetőnk.

„Az olasz reakciós burzsoázia és Mussolini intézkedésére – írta

Palmiro Togliatti – Gramscit magánzárkába csukták; elzárták az egész világtól azt az embert, aki állandóan, sokrétű kapcsolatban állt az emberekkel, elzárták a munkásoktól, akik szerették őt és akiknek gondolatait, vágyait, bajait alaposan ismerte. A reakciós burzsoázia és Mussolini utasítására egyik börtönből a másikba hurcolták, kezén-lábán megláncolva, szennyes börtönvagonban, ahol az ember már csak élő halott, ahol tehervonathoz kapcsolt vagy valamilyen elhagyott állomásra kitolt vagont a forró nyári nap sugarai égetik, vagy jégveremmé dermeszti a szél, az eső, a hó. Mussolini parancsára a börtönőrök hosszú-hosszú éveken át éjszakánként két-szer-háromszor nagy robajjal rontottak be Gramsci cellájába; elrabolták éjszakai nyugalmát, teljesen felőrölték testi és lelki erejét. Mussolini parancsára a lázas, hetekig ágyban fekvő beteg nem étkezhetett rendszeresen és nem kaphatott orvosi segítséget. Az „orvos", akit beküldtek hozzá, azt mondta neki: „Szerencséje van, hogy még nem végeztek magával. Nem tartom szükségesnek, hogy segítsek magán, mert mint fasiszta, csupán a halálát kívánhatom."

Amikor Moszkvában voltam, a Gramsci kiszabadítására vagy legalábbis helyzetének megjavítására indított kampány minden országban, de különösen Franciaországban hatalmas arányokat öltött. Romain Rolland megrázó cikket írt, amelyben izzó szavakkal állította pellengérre Mussolinit. A cikknek nagy visszhangja támadt – Olaszországban is.

Romain Rolland-nak ez az állásfoglalása bizonyára nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy Mussolini kénytelen volt Gramscit kiemelni a szörnyű bari börtönből, és a Nápolytól nem messze levő formiai klinikára, majd egy római klinikára szállíttatni a haldoklót, aki ott be is fejezte életét . . .

Pedig milyen nagy örömmel fogadtuk Moszkvában a hírt, hogy Gramsci már nincs igazi börtönfalak között! Azon az éjszakán egy pillanatra sem hunytam le a szemem, és amikor végül elaludtam, azt álmodtam, hogy találkoztam a szabad Gramscival Olaszországban, és sírva öleltem meg őt . . .

Örömünknek azonban, sajnos, nem volt komoly alapja. Togliattit idézem:

„Amikor a nemzetközi proletariátus harca és az emberiség legjobbjainak felháborodása arra késztette Mussolinit, hogy kiengedje Gramscit a börtönből, ahol testét halálos kór marcangolta, és engedélyezte számára az orvosi segítséget – egy rendőrtisztből, tizennyolc csendőrből és két rendőrből álló őrséget rendelt ki mellé. Egy olyan embert őriztetett így, aki a nyomorúságosan sivár kórházi szoba ablakára szerelt hatalmas vasrácsok mögött napokon át eszméletlenül, öntudatlanul feküdt, és segítség nélkül képtelen volt elhagyni az ágyat. Az utóbbi hónapokban nyilvánvalóvá vált, hogy Gramsci szervezetének – amelyet teljesen kimerített a tíz évi börtön és betegeskedés – különleges kezelésre van szüksége. Emésztése annyira leromlott, hogy szervezete nem tudta felhasználni a táplálékot, nem tudott erőt meríteni belőle. A börtönben, a rossz táplálkozás okozta uriacidémia következtében kihullottak a fogai. Az uriacidémiás rohamok egyre gyakoribbá váltak és szívműködését veszélyeztették. Végtagjai megduzzadtak. Érelmeszesedése – a levegő, a fény, a mozgás hiányának elkerülhetetlen következménye – rohamosan súlyosbodott. Légzése megnehezült, minden mozdulatnál fájdalmat érzett. Feltartóztathatatlanul, kegyetlenül beállt az agónia, a haláltusa. Nagy elvtársunk hóhérai aljas örömmel lesték, figyelték a halálos vergődést. Az orvosok úgy bántak vele, mintha egyenesen utasítást kaptak volna, hogy hagyják meghalni. Minden bizonnyal kaptak is ilyen utasítást, hiszen az utolsó hónapokban, amikor állapota egyre súlyosabbá vált, nem vizsgálták meg, nem ápolták, nem kezelték.

A fasiszta hóhérok még akkor is kegyetlenkedtek vele, amikor ereje már fogytán volt, hogy ne csak a testét, hanem a lelkét is megtörjék; de ő soha, egyetlen pillanatra sem veszítette el nyugalmát es forradalmár-méltóságát, példát mutatott minden elvtársnak. Amikor már nagyon rossz fizikai állapotban volt, közölték vele, hogy szabadon engedik, ha személyesen fordul kegyelmi kérvénnyel Mussolinihoz. Gramsci így válaszolt:

– Amit ajánlanak, kész öngyilkosság. Nincs szándékomban öngyilkosságot elkövetni.

A haldokló büszke szavai szájról szájra jártak a börtönben, újra

lelket öntöttek az emberekbe, bátorságot, hitet kölcsönöztek s gyűlöletet szítottak a fasiszta pribékek ellen.

Amíg még lehetősége nyílt, hogy a »séta« idején elvtársakkal találkozzék, ezt az időt a közös tanulásnak szentelte. A börtönből valóságos pártiskola lett, ahol az elvtársak megismerkedhettek a leninizmus alapelveivel; megtanulták elemezni az olaszországi proletárforradalom erőit és feltételeit; érettebben közelítették meg a párt politikai és szervezési problémáit.

Amikor a körülötte emelt sorompók egyre áthatolhatatlanabbá váltak, rövid közlésekkel, erőteljes, szabatos kifejezésekkel mutatott irányt a börtönben sínylődő elvtársaknak és a pártnak. 1929-ben ezt üzente nekünk: »Ügyeljetek a fasiszta szakszervezetek üzemi bizalmimozgalmára« – és ezzel mintegy ismételten felhívta figyelmünket a fasiszta tömegszervezetekben végzett munka fontosságára. 1930-ban megtudta, hogy a börtönben néhány elvtárs már-már a trockizmus befolyása alá került, s mivel nem állt módjában hosszasan elbeszélgetni velük, a következő sokatmondó jelszót köröztette a börtönökben: »Trockij – a fasizmus prostituáltja.«

Utolsó hónapjaiban hallott egyet s mást az Internacionálé VII. kongresszusának határozatairól, és minden gondolatával az olaszországi antifasiszta népfront megvalósításának formáit kereste, kutatta; figyelmeztetett bennünket, hogy ne szakadjunk el az országtól és a néptömegektől; elemezzük alaposan, milyen nyomokat hagyott a fasizmus politikája a nép különböző rétegeiben az egyes vidékeken, hogy megtaláljuk és alkalmazhassuk azokat a jelszavakat, amelyek az egész ország népével összefűzhetnek bennünket. Alapvető elgondolása az volt, hogy a munkásosztályt megbontó tizenöt évi fasiszta diktatúra után lehetetlen a reakciós burzsoázia elleni osztályharcot ugyanabban a harci állásban folytatnunk, amelyet a proletariátus közvetlenül a háború után elért. Elengedhetetlenül szükség van arra, hogy bizonyos ideig a demokratikus szabadságjogokért harcoljunk, és a munkásosztálynak e harc élére kell állnia. Életének utolsó heteiben bizonyára elérkezett hozzá annak a hősi harcnak a híre, amelyet a spanyol nép a fasizmus ellen vívott. Talán azt is megtudta, hogy Spanyolországban, a Giuseppe Garibaldi nevét viselő

zászlóaljban, az olasz nép legjobb fiai – kommunisták, szocialisták, demokraták és anarchisták – a spanyol köztársasági néphadsereg soraiban egyesülve, Guadalajaránál az első komoly csapást mérték az olasz fasizmusra és Mussolinira. Ha ez a hír eljutott hozzá, bizonyára mosolyra derült az arca és halálküzdelmét a remény sugarai ragyogták be."

Egyhangúan, szürkén, komoran teltek továbbra is a hónapok és az évek Olaszországban és számunkra a száműzetésben, egészen a második világháborúig, a fasizmus bukásának előestéjéig.

Fiatalok, nagyon fiatalok voltunk 1920-ban, amikor a fasizmus offenzívája megkezdődött. Gramsci alig múlt akkor 29 éves; Togliatti 27 esztendős volt. S közöttünk ők voltak a legidősebbek. Fiatalságunkat – soknak az életét is – elrabolta a fasizmus. Ifjúságunkat, legszebb éveinket száműzetésben, a rabság kényszerű, iszonyatos tétlenségében éltük le a börtönökben, a szigeteken töltött száműzetésben, vagy vigasztalanul sötét, nehéz illegális munkában. Ám ez a munka megállás nélkül, nap mint nap rágta annak a rendszernek a gyökereit, amelyet sokan megrendíthetetlennek, legyőzhetetlennek hittek.

Számunkra, akiknek gondolata mindenkor népünk felé, népünk szabadsága és boldogulása felé fordult, számunkra, akik több mint húsz esztendőn keresztül, minden pillanatban népünket szolgáltuk, tilos volt még az is, hogy népünk között éljünk.

Hosszú, végtelennek tűnő éveket éltünk át a börtönben és a szigeteken, az illegalitásban és a számkivetésben, mint a rühes kutyák, mint valami páriák – még nevünk sem volt, csak egy szám, vagy egy fedőnév.

És más országok antifasisztái – nem szemrehányásképpen mondom, az ő helyükben valószínűleg mi is hasonlóan vélekedtünk volna –, jóllehet, amikor csak lehetett, testvériesen, nemeslelkűen segítettek bennünket, nem mindig értették meg, milyen nehéz a mi harcunk és az olasz nép harca, mennyi erő, önmegtagadás, hit és szilárdság kell ehhez a harchoz.

1935-ben és 1936-ban, Giuseppe Dozzával együtt, teljes két esztendeig én irányítottam az Olaszország felé irányuló pártszervező mun-

kát. Azután 1938 szeptemberéig az agitációs és propagandaosztályt vezettem, majd egészen a második világháború kitöréséig a franciaországi olasz emigránsok közötti munkát és napilapjukat, a „Voce degli Italiani"-t irányítottam.

1934 nyarán a fontosabb feladattal megbízott Palmiro Togliatti búcsút mondott az olasz pártközpontnak.

A hitleri börtönökben szerzett súlyos betegségéből részben felépült Dimitrov ugyanis átvette a Kommunista Internacionálé vezetését, megszabta új irányvonalát, a különböző pártokat átfogóbb, merészebb politika felé vezette, hogy valóban élére állhassanak a fasizmus és a nácizmus ellen vívott harcnak. Ez volt a népfrontpolitika.

De az új politikai irányvonalnak nem egy ellenfele akadt – a Kommunista Internacionálén belül is. Igaz, Dimitrovnak energikus és nagyszerű munkatársai voltak, s a legjobb pártok – elsősorban a francia és a spanyol – teljesen egyetértettek politikai nézeteivel. Sajnos azonban az is igaz, hogy egyes pártokban a szektásság és a rutin-szellem lassanként mély gyökereket eresztett, s azok kiirtásához nagyon nagy erőre és vaskézre volt szükség. Egyébként a későbbi évek eseményei cáfolhatatlanul bebizonyították, hogy a szektásság álarca mögött nemegyszer árulás és provokáció húzódott meg.

Ilyen körülmények között nemcsak hasznos, hanem egyenesen nélkülözhetetlen volt egy olyan képességű és politikai tájékozottságú embernek a segítsége, mint amilyen Togliatti elvtárs volt. Ezért hívták Moszkvába, és tették meg Georgi Dimitrov közvetlen munkatársának.

Ettől kezdve, egészen a Kommunista Internacionálé feloszlásáig, sőt 1944 áprilisáig, az Olasz Kommunista Pártnak nélkülöznie kellett Togliatti elvtárs közvetlen, mindennapi irányító munkáját. Természetesen büszkék voltunk rá, hogy pártunk vezetőjének kivételes képességeit ilyen magas fórum is elismeri. De, mi tagadás, nagyon megéreztük Togliatti hiányát. S hogy pártunk továbbra is elég jól végezte feladatát, ez nagyrészt annak köszönhető, hogy vezetőnk, amennyire lehetőségei megengedték, ezután is ellátott bennünket tanácsaival, bírált és irányított a messze távolból.

A megelőző években közvetlen vezetése alatt jelentősen megszilárdult az olaszországi szervezeti munka. A lebukottak száma jelentősen csökkent, a kapcsolatok kiterjedtek és megerősödtek. Eleinte az „inkább kevesebbet, de jobban" jelszóból indultunk ki, és lassanként eljutottunk a „többet és jobban"-hoz.

Most már eléggé szilárd alapokon végeztük munkánkat, és megkettőztük éberségünket, úgyhogy a Togliatti távozása utáni háromnégy esztendőn át sikerült továbbra is igen jó eredményeket elérnünk Olaszországban, és nem is fizettünk értük túl nagy árat. A parancsuralmi rendszer egész ideje alatt 1934–1936 között történt a legkevesebb letartóztatás.

1935 és 1936 nyara között Olaszország majd minden vidékével volt kapcsolatunk; a központi apparátushoz tartozó elvtársak közül sokan megszakítás nélkül öt, hat, sőt nyolc hónapig tartózkodtak az országban, és mégis tizenegy hónapnak kellett eltelnie, amíg az egyik elvtársat elfoghatták.

Ezt nagyon értékes sikernek éreztük, mert éppen ekkor, az abesszin háború időszakában, nélkülözhetetlenebb volt a mindennapi intenzív pártmunka, mint valaha: csak így akadályozhattuk meg, hogy a munkásosztályba és a népbe mélyebben behatoljon a fasiszta propaganda, és a fasiszta győzelmek által felgerjesztett agresszió és hódítási téboly förtelmes mérge.

Mi tagadás: ha volt olyan időszak a húsz esztendeig tartó fasizmus alatt, amikor a rendszer elég széles néprétegek rokonszenvét élvezte, ez az az idő volt, amikor a fasiszta fegyverek diadalt arattak Abesszíniában.

Mussolini kormányának rendkívül ravasz és ügyes propagandája, számos „demokratikus" kormány bizonytalankodása és cinkossága, az ország jólétébe és gazdagságába vetett ostoba remény, a meglepő gyorsasággal és könnyedséggel kivívott győzelem – mindezek a tényezők együttesen rombolóan, részegítően hatottak a népnek arra a részére is, amely mindenkor ellensége volt a fasizmusnak; sőt elhitették, hogy Mussolini valóban nagy ember, rendszere tartós lesz, s Olaszországból nagy és hatalmas birodalmat kovácsol.

Szomorú pillanata volt ez népünk történelmének! Talán a legszomorúbb.

De a mámor szerencsére elég rövid ideig tartott – legfeljebb két vagy három hónapig.

Az antifasiszták és főleg pártunk tevékenysége, majd az újabb, semmivel sem igazolható agresszió – a spanyol nép megtámadása 1936 júliusában – nagyon hamar kijózanította a tömegeket. A fasizmus afrikai győzelmének dicsfénye kialudt, s a nép fokozott ellenszenvvel és gyűlölettel fordult szembe Mussolini uralmával.

Egyébként szervezeteink már az abesszin háború idején sem elégedtek meg a puszta propagandával, hanem – a fasiszta szakszervezeteket is felhasználva – elég jelentős tömegmozgalmakat szerveztek és irányítottak (szakszervezeti síkon, majdnem teljesen nyíltan) a háború ellen.

Különösen Genovában és környékén működött – Luigi Grassi elvtárs és felesége, Maddalena Secco irányításával – egy igen erős kommunista munkáscsoport, amely abban az időben élénk tevékenységet fejtett ki a kikötőmunkások, a tengerészek és a gyári munkások között. Ennek a csoportnak sikerült több ezer munkást mozgósítania, s jó néhány engedményre késztetni a gyárosokat és a kormányt.

Genovai szervezetünk majdnem négy évig – 1938-ig – állt fenn, amikor is egy provokátor lebuktatta. De teljesen akkor sem sikerült megsemmisíteni: a magvak, amelyeket elhintett, már megfogantak a tömegekben.

Torinóban, Milánóban, Venetóban és Venezia Giuliában, majdnem egész Közép-Olaszországban és Dél-Olaszország egy részében – különösen Nápolyban, sőt bizonyos mértékig Szicíliában és Szardíniában is – a párt szinte megszakítás nélkül dolgozhatott több mint három esztendeig.

Ez azzal magyarázható, hogy a spanyolországi események nyomán újraéledt a lelkesedés, a reménység az elvtársakban, minden antifasisztában, Olaszországban és másutt is.

Olaszok Spanyolországban

A fasiszta Olaszország támogatta a legtöbb katonával és fegyverrel az áruló spanyol tábornokok köztársaság- és népellenes harcát. Például 1937 elején a malagai ütközetet majdnem teljes egészében a Mussolini által küldött csapatok vívták és nyerték meg, miközben iszonyatosan kegyetlenkedtek a polgári lakossággal – asszonyokkal, öregekkel, gyermekekkel egyaránt. Malaga fegyvertelen lakosságát, amely az Almeriába vezető úton át menekült, a fasiszta repülőgépek és hadihajók vadállati kegyetlenséggel, könyörtelenül géppuskázták és bombázták. A vesszőnyaláb jele ott díszelgett azoknak a repülőgépeknek a szárnyán, amelyek Madridot, Barcelonát, Valenciát és más, védtelen városokat bombáztak. És nagyrészt olasz fegyverek, fasiszta fegyverek túlereje semmisítette meg Spanyolországban a köztársaságot, a demokráciát.

A spanyolok sohasem fogják elfelejteni ezt a bűntettet. És nem felejtik el bizonyára az olaszok sem. Ennek a szégyenletes gaztettnek az emléke arra serkenti majd őket, hogy minden erejükkel harcoljanak a népek szabadságáért és testvériségéért, mindenfajta zsarnokság és igazságtalanság ellen.

A spanyol köztársaságiak mégsem éreznek haragot, gyűlöletet az olaszokkal szemben; könnyen megállapíthatta ezt bárki, aki a közelükben élt; jómagam is tapasztaltam.

Mivel magyarázható, minek köszönhető ez?

Lényegében annak a sok ezer olasz antifasisztának köszönhető, aki a Spanyol Köztársaságért harcolt, annak a sok száz olasznak, aki életét áldozta érte.

Kevesen tudják manapság, legfeljebb maguk a spanyolok meg az olasz nép egy része, hogy milyen dicsőségesen járultak hozzá országunk demokratikus erői a köztársasági Spanyolország ügyének védelméhez. Valóban nagyszerű volt ez a szolidaritás és megérdemli – remélem, hivatottab író egyszer méltó emléket állít neki –, hogy kissé részletesebben szóljunk róla.

A spanyol nép harcában az Olasz Kommunista Párt politikai bizottságának három tagja vett részt: Togliatti, Longo és Di Vittorio.

Részt vettek ebben a küzdelemben az Olasz Szocialista Párt, az „Igazság és Szabadság" mozgalom, valamint az Olasz Republikánus Párt három legismertebb vezetője is – Pietro Nenni, Carlo Rosselli és Randolfo Pacciardi.

Palmiro Togliatti 1937 júliusától 1939 márciusáig – vagyis Madrid elestéig – a Spanyol Kommunista Párt mellett működött, mint a Kommunista Internacionálé küldöttségének vezetője. Togliatti a Spanyol Kommunista Párt lelkesítője, tanácsadója, iránymutatója volt mindenkor, különösen amikor José Diaz, a párt főtitkára, súlyos betegsége miatt hosszú ideig nem vett részt a párt munkájában. Togliatti vezetése alatt elmélyítették és kiegészítették a háború jellegének elemzését, s hatalmas lendületet vett a katolikusoktól az anarchistákig terjedő nemzeti egység megvalósításáért, az idegen fasiszták által fenyegetett haza védelmében vívott harc. Mindazokat a politikai és katonai problémákat, amelyek a kommunisták és a spanyol nép előtt majd két esztendő alatt felmerültek, Togliatti elvtárs közvetlen vagy közvetett, de mindig hatásos segítségével oldották meg.

Luigi Longo először politikai biztosa volt a 2. nemzetközi brigádnak (a spanyol hadsereg 12. brigádja), amelynek keretében a Garibaldi zászlóalj harcolt. Alig néhány hónap múltán azonban, 1937 tavaszán (közben megsebesült) kivételes érdemeiért a nemzetközi brigádok főfelügyelőjévé nevezték ki – ezek összlétszáma hosszú időn keresztül több mint 40 000 fő volt – s e tisztségét egészen a háború végéig

viselte. 1939. február 9-én az utolsó harcokban hagyta el Spanyolországot, amikor a megfeszített munka és a hiányos táplálkozás következtében megbetegedett. Luigi Longo csaknem két esztendeig nemcsak politikai, hanem katonai vezetője is volt a nemzetközi brigádoknak. Sok-sok harcos csodálattal beszélt bátorságáról, munkabírásáról és a legapróbb részletekre is kiterjedő gondoskodásáról. Munkájával nagy megbecsülést szerzett az Olasz Kommunista Pártnak.

Giuseppe Di Vittorio a Spanyolországban alakult 1. nemzetközi brigád első politikai biztosa volt. Ez volt az első brigád, amely részt vett Madrid védelmében, 1936 novemberének drámai napjaiban. A következő év tavaszán súlyos betegsége –, amely több hónapig tartott és életét veszélyeztette – Spanyolország elhagyására késztette. Úgy gondolom, aligha akad köztársasági harcos, aki ne emlékezne szeretettel Di Vittorio (Nicoletti) nevére és személyére.

Pietro Nenni csaknem egy évig a 12. brigád politikai biztosa volt; a legsúlyosabb időkben is ott élt a garibaldisták között, gondoskodott róluk, segítette őket, és ezzel kiérdemelte mindannyiuk szeretetét. A párt érdeke úgy kívánta – Nenni a szocialista párt főtitkára és egyben képviselője volt a II. Internacionálé vezetőségében – hogy ne maradjon a háború végéig Spanyolországban. Mégis rendkívül értékes segítséget nyújtott ehhez a harchoz.

Carlo Rosselli teremtette meg és irányította az „Igazság és Szabadság" mozgalmat. Alighogy kitört a Franco-féle felkelés, Rosselli Katalóniába sietett, ahol 1936. augusztus 17-én – alig egy hónappal a harcok megindulása után – különböző antifasiszta, de nagyrészt anarchista olaszok százaiból létrehozta a később „Rosselli hadoszlop" néven ismertté vált egységet. Carlo Rossellinek zavaros politikai elképzelései voltak, és sok kérdésben téves nézeteket vallott. Sok baja akadt az olasz anarchistákkal és a katalán anarchista vezetőkkel. Ezek alá volt rendelve az olasz hadoszlop, amelyet a viszályok miatt már 1937 áprilisában fel kellett oszlatni. Rosselli ekkor visszatért Franciaországba, ahol fasiszta orgyilkosok végeztek vele. Hibái ellenére Carlo Rosselli bátor, lelkes és önfeláldozó szabadságharcos volt Spanyolországban.

A kommunista párt, a szocialista párt és a köztársasági párt jelölése alapján Randolfo Pacciardi volt az első parancsnoka a később brigáddá átalakult Garibaldi zászlóaljnak. A jaramai ütközetben, ahol megsebesült, nagyon bátran viselkedett. De nem sokkal később elvesztette hitét, komoly politikai nézeteltérései támadtak a kommunistákkal, akik az önkéntesek zömét adták. 1937 márciusában Pacciardi Párizsba ment, hogy az olasz zászlóalj feloszlatását kérje. Javaslatát persze elutasították, és ekkor, a guadalajarai ütközet utolsó napjaiban, visszatért a harctérre. De mert nem bízott többé a köztársasági győzelemben, hamarosan hátat fordított a nemrég alakult Garibaldi brigádnak és röviddel azután Spanyolországnak is.

Csupán néhány főbb vezető tevékenységét domborítottam ki. De gondoljunk arra, hogy az olasz antifasiszták százai és százai ontották vérüket a Mussolini zsoldosai által megtámadott és meggyötört spanyol népért!

Egyetlen nép sem adott annyi katonai és politikai vezetőt a spanyol polgárháborúnak, mint az olasz. Egyetlen nép sem vesztette el annyi vezetőjét, mint mi. Ám ezzel tartoztunk is Spanyolország népének, mert egyetlen állam sem nyújtott olyan közvetlen, hathatós segítséget az áruló spanyol tábornokoknak, mint a fasiszta Olaszország.

Hadd idézzem fel néhány olyan olasznak a nevét, akik spanyolországi tevékenységével becsületet szerzett Olaszországnak. Sajnos, nem áll rendelkezésemre kellő dokumentáció, csupán a New Yorkban megjelent „Quaderni Italiani"-nak a spanyol háborúval foglalkozó külön száma van birtokomban, és így szinte kizárólag saját emlékeimre támaszkodhatom – és Vidali elvtárséira, akivel itt Mexikóban három esztendeje együtt esszük a száműzetés keserű kenyerét.

A trieszti Vittorio Vidali (Carlos J. Contreras, „Carlos parancsnok") már 1936. július 18-án, a Franco-féle felkelés kitörésekor Madridban tartózkodott. A Nemzetközi Vörös Segélyt képviselte, amelynek évekig a vezetője volt. A Spanyol Kommunista Párt vezetőségével egyetértésben, néhány spanyol elvtárssal együtt nyomban hozzálátott az önkéntes milíciák híres Ötödik Ezredének szervezéséhez,

és annak megalakulásától feloszlatásáig politikai biztosa és parancsnoka volt. Az Ötödik Ezredet – amelynek neve elválaszthatatlan Carlos parancsnokétól – érte az a megtiszteltetés, hogy 1936 tavaszán Madridot védhette. A hős város eleste akkor immár elkerülhetetlen és minden pillanatban várható volt. Abban az időben csaknem 120 000 ember harcolt ennek az egységnek a soraiban – valamennyien a spanyol antifasiszta pártok tagjai –, akik később a reguláris hadsereg számos brigádját és hadosztályát alkották, és kitűntek a Spanyolország szabadságáért és függetlenségéért vívott harcban. Vittorio Vidalit képességei a köztársasági hadsereg központi vezérkarába emelték, és ezt a tisztséget egészen 1936. november 7-ig töltötte be, amikor is vezérkarával nem vonult vissza Valenciába, hanem inkább Madridban maradt, hogy részt vegyen a főváros védelmének megszervezésében. A guadalajarai csata idején (1937 márciusában), amelynek során megfutamították Mussolini motorizált hadosztályait, Vittorio Vidali a Lister vezette 11. hadosztály politikai biztosa és az egész front felügyelő-biztosa volt. Nemsokára ezután az ellenséges táborban végzendő propaganda biztosává nevezték ki, és ebben a minőségében a háborúnak szinte minden jelentősebb hadműveletében részt vett. 1938 novemberében Madrid alatt súlyosan megsebesült, és még ma is testén viseli a fasiszta lövedékek szörnyű nyomait.

A livornói Ettore Quaglierni (Pablo Bono) 1936. június 18-án szintén Madridban tartózkodott, ahol a Spanyol Kommunista Párt kiadóvállalatát irányította. Régebben az Olasz Kommunista Pártban tevékenyeked ett, és ott számos tisztséget töltött be. Quaglierni elvtárs politikai biztosként lépett a spanyol hadseregbe, majd a harcokban olyan képességekről tett bizonyságot, amelyek a közép-spanyolországi tartalékhadsereg biztosi tisztségébe emelték. Többek között ennek a hadseregnek jutott osztályrészül az a megtiszteltetés, hogy 1937-ben döntő része volt Teruel elfoglalásában. Quagliernit 1939 márciusában casadista árulók elfogták. A biztos halál várt rá, de csodával határos módon mégis sikerült megmenekülnie őreinek karmaiból. Az utolsó hajóval hagyta el Spanyolországot.

A bolognai Nino Nanetti egyike azoknak, akikre a spanyol köz-

társaságiak nagy-nagy szeretettel és megrendüléssel emlékeznek vissza. A kivételes törvények életbelépése után Nino Nanetti három évet Lipari szigetén töltött száműzetésben. 1931-ben a Kommunista Ifjúsági Szövetség központi bizottságának tagjává választották, és több illegális útra küldték Olaszországba. 1936 szeptemberében a madridi frontszakaszon Vittorio Vidali a Sierrán harcoló egyik alakulat parancsnokává nevezte ki. Kiváló katonai képességekről tett tanúbizonyságot, s alig néhány hónap leforgása alatt először egy brigád, majd egy egész hadosztály parancsnokságát bízták rá, alezredesi rangban. Ez volt egyébként a legmagasabb rendfokozat, amelyet abban az időben nem hivatásos tiszt elérhetett. Amikor 1937 nyarán Franco és Mussolini csapatai halálosan fenyegették Észak-Spanyolországot, Nino Nanettit erre a frontszakaszra küldték. A legfelelősségteljesebb beosztású katonai vezetők egyikeként vett részt Santander és Bilbao védelmében; augusztusban a Bilbao sorsát eldöntő harcban, hadosztálya élén, elesett. Alig 31 éves volt.

Paolo Scotti, a fiatal milánói diák is saját bőrén érezte, mi a fasizmus: hosszú éveket töltött Mussolini börtöneiben. Az elsők között indult Spanyolországba. Politikai biztosi minőségben számos csatában vett részt, és a külföldiek közül azon kevesek közé tartozott, akiket tiszta spanyol hadosztály élére állítottak. Ez volt egyébként az utolsó hadosztály, amely – teljes rendben – átlépte a francia határt, 1939 februárjában.

Guido Picelli az olasz antifasizmus egyik legismertebb alakja volt. Az 1922. augusztus 27–30-án lezajlott pármai csata, amelyben az oltretorrentei munkások Guido Picelli, volt Arditi[1]-tiszt vezetésével Italo Balbónak több mint 10 000 feketeingesét kergették szét, kétségtelenül az egyik legnagyobb és legdicsőbb harc volt az akkori évek fasiszta offenzívája idején. Picellit, a kommunista országgyűlési képviselőt 1926 novemberében letartóztatták és öt esztendőre száműzték. Később a Szovjetunióba emigrált, ahol egy olasz műszaki szakemberek által épített nagy golyóscsapágy-gyárban dolgozott, majd engedélyt kapott, hogy Spanyolországba utazzék, ahol katonai és politikai képességei felelősségteljes posztokra emelték. Már az első csatában,

[1] Arditi – „vakmerők"; olasz rohamcsapat az első világháborúban.

1937. január 5-én Mirabuenónál, a madridi frontszakaszon halálos fejlövés érte, amikor garibaldistáinak élén rohamra indult a lövészárokból. Hősi halála Spanyolországban, az emigrációban és Olaszországban egyaránt mély megdöbbenést keltett.

Mario Angeloni perugiai ügyvéd, az Olasz Republikánus Párt vezetőségének tagja, az első világháború ezüstérmes kitüntetettje, Olaszországban végigjárta a száműzetés és a börtönök poklát. A kivételes törvények kihirdetése után Franciaországba emigrált. A Monte Peladó-i csatában (1936 augusztus) Aragóniában, ahol a „Roselli hadoszlop"-ban harcolt, halálos sebet kapott. Az elsők között esett el Spanyolország szabadságáért.

Fernando De Rosa. E fiatal szocialista neve főleg azáltal vált ismertté, hogy 21 éves korában, 1929. október 24-én, Brüsszelben merényletet követett el Savoyai Umberto ellen. Belgiumban három és félévi börtönre ítélték, utána Franciaországba, majd Spanyolországba ment. Az 1934 októberi felkeléskor elfogták és 30 évi börtönre ítélték. 1936-ban, amikor a népfront győzelmet aratott, megnyílt előtte a börtönkapu. 1936. szeptember 9-én, a Cabeza Lijar-i hegységben Guadarramanál, az „Október" zászlóalj élén vesztette életét.

Többször is szó esett már ebben a könyvben Melchiorre Vanniról (Bonetti-Auguste Bonnet). Kétségkívül a párt egyik legtehetségesebb és legodaadóbb tagja volt. Az 1932 októberi amnesztia szabadította ki a börtönből, de a fasiszta hatóságok ugyanakkor öt esztendőre Ponza szigetére száműzték. Bizonyos idő után – a sziget pártvezetőségével egyetértésben – sikerült megszöknie, és rendkívül kalandos utazás után Párizsba érkezett. A Nemzetközi Vörös Segély vezetőségi tagjává választották, majd 1938 végén Spanyolországba küldték, hogy proletár és népi szolidaritási akciót fejtsen ki. Novemberben ugyanaz a lövedék, amely Vittorio Vidalit megsebesítette, súlyos sebet ejtett Melchiorre Vannin is. Sajnos, nem sikerült felgyógyulnia, és hónapokig tartó szörnyű szenvedések után 1939. március 22-én egy párizsi klinikán meghalt. Gondolatai utolsó pillanatban is hazájához és a párthoz szálltak.

Primo Gibelli, torinói kohász, testi-lelki jó barátom, már 1921-ben kénytelen volt Oroszországba menekülni, mert összeütközött a

fasisztákkal. A szovjet légierőkhöz került, ahol ezredesi rangig emelkedett, és a Vörös Zászló érdeméremmel is kitüntették. Szüleinek – apja régi kommunista munkás volt –, akik imádták egyetlen fiukat, sikerült újra keblükre ölelni őt Moszkvában, 1926-ban. 1933 után azonban egészségi állapota miatt nem engedték repülőgépbe ülni. Amikor kitört a spanyol polgárháború, két leghőbb vágya teljesült: újra repülhetett, és harcolhatott a fasizmus ellen. Nem mindennapi hőstetteket vitt véghez Madrid egén 1936 novemberében. A fasiszták azonban egy novemberi napon lelőtték a gépét. Másnap a köztársasági katonák területük felett egy ládát pillantottak meg, amely ejtőernyőn ereszkedett lefelé. Elborzadva, döbbenten találták meg a ládában Primo Gibelli darabokra vágott holttestét.

Libero Battistelli, ügyvéd, újságíró és író, az „Igazság és Szabadság" mozgalom egyik vezéralakja már nem éppen ifjan – 43 esztendős korában – harcolt Spanyolországban, az aragóniai frontszakaszon a fasiszták ellen. Jóllehet az „Igazság és Szabadság" nem kívánt részt venni a Garibaldi zászlóalj harcaiban, Battistelli megértette, hogy valamelyik vezetőnek ott kell lennie az egység soraiban, s ezért búcsút mondott az aragóniai frontnak, és átvette az első Garibaldi zászlóaljnak a vezetését. 1937. április 6-án, a huescai csatában hősi halált halt. Nem adatott meg neki, hogy sokáig a garibaldisták között legyen.

Az elesett hősök névsorát – ha csak a legkiválóbbakat említenők is meg –, oldalakon át folytathatnánk.

De vajon megfeledkezhetünk-e a legkiválóbb olasz antifasiszták közül azokról, akiknek szerencséjük volt és élve távoztak Spanyolországból? Francesco Leone újságíróról, aki hat esztendei börtön után a kizárólag kommunistákból álló Sozzo század élére került, amely 1936 szeptemberétől november elejéig állományának mintegy kétharmadát veszítette el; Roasiróról, pártunk egyik vezetőjéről, a Garibaldi zászlóalj első politikai biztosáról; Felice Platonéról, legműveltebb és legtehetségesebb elvtársaink egyikéről, az olasz hadsereg volt tisztjéről, a milánói „Unità" főszerkesztőjéről, aki először az albacetei nemzetközi brigádok helyettes vezérkari főnöke, majd a Garibaldi brigád vezérkari főnöke volt; Ilio Barontiniről, az Olasz

Kommunista Párt egyik alapítójáról, a Garibaldi zászlóalj helyettes politikai biztosáról, aki – miközben Pacciardi Párizsban járt – kitűnően irányította a zászlóaljat a guadalajarai ütközet első, döntő napjaiban; Enrico Biancóról, aki hat évet töltött börtönben Olaszországban, pártunk központi bizottságának a tagja és egy ideig a 13. nemzetközi brigád parancsnoka volt, Teresa Nocéról, aki ugyancsak a párt központi bizottságának a tagja volt, és hónapokon át szerkesztette előbb a zászlóalj, majd a Garibaldi brigád lapját; Tina Modottiról, Vittorio Vidali élettársáról, aki szintén a Nemzetközi Vörös Segély küldötte volt Spanyolországban és a Sozzi század „zászlóanyja"; Alessandro Vajáról (Martino Martini), aki hat évet töltött börtönben, majd a Garibaldi brigád parancsnoka lett, s katonailag és politikailag előkészítette a garibaldista önkénteseket a második csatára, amelyben részt kellett venniük; Luigi Vianáról, a párt központi bizottságának tagjáról, aki jóllehet már nem volt fiatal, végigharcolta az egész háborút, először a Rosselli hadoszlopban, majd a Garibaldi brigádban, és akivel Franciaországban a szörnyű vernet-i koncentrációs táborban találkoztam újra.

S vajon megtehetjük-e, hogy ne említsük meg az elesettek közül a kommunista Ettore Vacchierit (hat évig ült börtönben és rettenetesen megkínozták); Guido Berninit (öt évi börtön); Luigi Barisonét (négy évi börtön); Vitale Giambonét (a torinói Borgo di S. Paolo ifjúsági szervezetében – ahol 1911-ben ismertem meg – csatlakozott a szocialista mozgalomhoz); Oreste Maruccit, a franciaországi Olasz Népi Unió főtitkárát; Anacleto Sartorit, a milánói kommunista sofőrök volt vezetőjét; Quinto Battistát, a belgiumi olasz antifasiszta mozgalom fejét, a Garibaldi brigád politikai biztosát, akit 1938 márciusában a fasiszták foglyul ejtettek és bizonyára kivégeztek; a szocialista Giuseppe Krisait, a fiatal repülőt, aki ejtőernyőjével Francóék táborába zuhant, ott megkínozták, majd agyonlőtték; az anarchista Antonio Cierit, a volt Arditi-tisztet, aki Picellivel Pármában Italo Balbo feketeingesei ellen harcolt, majd a párizsi „Umanità Nuova" szerkesztője volt; Pietro Ranierit, aki több mint húsz éven át aktív anarchista volt; a köztársasági Giordano Viezzolit, az olasz hadsereg volt repülőtisztjét, akit Olaszországban évekre bebörtönöz-

tek, és akinek gépét 1936 szeptemberében Toledo egén lelőtték; a szárd Renzo Giuat, az „Igazság és Szabadság" mozgalom tagját, aki 16 éves korában már börtönben ült, háromszor sebesült meg, és végül 1938 márciusában Estramadurában, a Garibaldi brigádban harcolva vesztette életét; a pártonkívüli Pietro Jacchiát, ezt az 54 éves embert, költőt és tanárt, aki egészen Giacomo Matteotti meggyilkolásáig fasiszta volt, majd beállt a köztársaságiak közé és Majadahondánál meggyilkolták 1937. január 14-én?

Nevek. És a legjobbak, a legismertebbek közül néhánynak a tettei. Még hiányos képet sem adnak arról, amivel az olasz antifasizmus a spanyol nép harcához hozzájárult.

Talán néhány, a „Quaderni Italiani"-ból kölcsönzött számadat alapján – amelynek pontosságáért azonban nem felelek – megfelelőbb fogalmat alkothat az olvasó erről a segítségről. Íme:

Önkéntesek különböző frontszakaszokon	5–6000
Önkéntesek a nemzetközi brigádokban	3300
Egyidejűleg harcolt még	1500
Különböző frontokon elesett	700
A nemzetközi brigádokban elesett	600
A nemzetközi brigádokban megsebesült	1500
Közvetlenül Olaszországból érkezett önkéntesek	100

A frontokon való tartózkodási idő átlagosan másfél év.

Spanyolországban a nagyobb olasz alakulatok közé tartozott a Garibaldi zászlóalj, később brigád. Az Albacetében, 1936 októberében alakult zászlóalj először mintegy 500 emberből, csupa olaszból állt. Ugyanezen év decemberében mintegy 300 újabb olasz harcos csatlakozott a zászlóaljhoz, Guido Picelli vezetésével. 1937 áprilisában azok az olaszok, akik a 15. brigád Dimitrov zászlóalja olasz századának tagjai voltak, meg azok, akik addig a 14. brigádban harcoltak, szintén csatlakoztak a Garibaldi zászlóaljhoz. Majdnem egyidejűleg lépett át a Matteotti-csoport olaszainak egy része, azok, akik Aragóniában harcoltak Libero Battistelli parancsnoksága alatt. Az

újabb, jelentős erősítés eredményeképpen a zászlóalj 1937 április végén Garibaldi brigáddá alakulhatott át.

A Garibaldi zászlóalj, majd brigád a következő harcokban vett részt:

1936 november: Cerro de Los Angeles és Casa del Campo (madridi egyetemi városrész);
1936 december: Pozuelo de Alarcòn és Boadilla del Monte;
1937 január: Mirabueno és Majadahonda;
1937 február: Anganda és Jarama;
1937 március: Guadalajara és Castillo de Ibarra;
1937 április: Morata del Tajuna és Cerro del Aguila;
1937 május: Huesca;
1937 június: Huesca;
1937 július: Villanueva del Pardillo és Brunete;
1937 augusztus: Belchite és Saragozza;
1937 szeptember: Villanueva de la Canada és Aragónia;
1938 február: Estramadura és Salamer;
1938 március: Alcaniz és Caspe;
1938 április: Gandesa;
1938 tavasza: visszavonulás Aragóniába, az első ebrói csata;
1938 augusztus–szeptember: a második ebrói csata.

Már említettem a Rosselli hadoszlopot. Állománya mintegy 500 főből állt. A hadoszlop részt vett a Monte Peladó-i ütközetben (1936. augusztus 28-án); a Huesca ellen indított általános támadásban (szeptember 1-én és 2-án); Tardienta védelmében (1936 októberében) az almudevari ütközetben (november 20–22-én) és a carrascali csatában (1937. április 10-én).

A Gastone Sozzi század Madrid alatt a huescai fronton, Talaveránál, a pelahustáni fronton és Chapineriánál harcolt. 1936 november elején, Francesco Leone parancsnoksága alatt, másfél hónapi harc után, a Sozzi századból harminchatan maradtak, akiket azután beolvasztottak a Garibaldi zászlóaljba.

A Matteotti-csoport 1937 januárjában alakult meg Barcelonában,

és a Durutti-féle anarchista hadoszlop része volt. Mintegy negyven olasz tartozott ide. Azután, hogy a csoport egy része – amelyet Libero Battistelli vezetett – a garibaldistákhoz csatlakozott, az 1938-ban lezajlott ebrói csata volt a legjelentősebb harcok egyike, amelyekben részt vett.

A Georgi Dimitrov zászlóaljnak 1937 áprilisáig mintegy kétszáz olasz katonája volt. Ezek számos harcban vettek részt, és 1937 februárjában súlyos veszteségeket szenvedtek a jaramai frontszakaszon.

1936 november utóján Spanyolországban nagyrészt olaszokból megalakult az Antonio Gramsci üteg, amely részt vett a Teruel elleni első offenzívában, majd a porcunai, guadalajarai, huescai, brunetei, Villanueva del Pardilló-i, Villanueva de la Canada-i harcokban.

Végül, 1938 januárjában, megalakult a Carlo Rosselli üteg, amelynek harminc olasz tagja volt és amely a legnagyobb harcot 1938. június 9-én az adzanetai keresztútnál, Levante övezetében vívta.

Általában számos olasz harcolt spanyol alakulatokban is. Az utóbbiak közé tartozott a népi milíciák 5. ezrede, az iruni milícia stb.

A csaták, amelyekben az olasz önkéntesek részt vettek, a halottak és a sebesültek száma önmagában is bizonyítja, milyen harci elszántsággal, milyen értékes erőkkel küzdöttek az olasz antifasiszták a köztársasági Spanyolország oldalán. De a nevek, a számadatok puszta felsorolása nem elég ahhoz, hogy érzékelni tudjuk azt a nagyszerű szellemet, azt a lelkesedést és hősiességet, amely körükben uralkodott.

Abban a szerencsés helyzetben voltam – a pártvezetőség politikai megbízatással Spanyolországba küldött –, hogy kétszer is érintkezésbe léphettem garibaldistákkal: először Madrid közvetlen közelében a második vonalban, 1937 február elején, a jaramai csata előestéjén; másodszor az Ebro partján az első vonalban, 1938 júliusában. Tehát nyugodtan elmondhatom, hogy közvetlenül tapasztaltam, milyen volt a lelkiállapotuk, a hangulatuk ezekben a nehéz pillanatokban.

De inkább átadom a szót egy spanyol embernek, Luis Ribasnak, a köztársasági hadsereg alezredesének, aki a Garibaldi brigád legutolsó parancsnoka volt.

Tavaly, amikor mexikói otthonomban Ribas meglátogatott, Vidali meg én nagyon szomorúan emlegettünk egy – akkoriban nagyon elterjedt – mendemondát, hogy az olaszok kivétel nélkül nagyon rosszul harcoltak, sőt egyenesen gyáván viselkedtek. Ribas ekkor megütközve mesélt el nekünk egy történetet, amelynek tanúja volt. Az epizód arra vall, hogy a garibaldisták a spanyolországi polgárháború utolsó szakaszában is hősiesen harcoltak.

Megkértük, vesse papírra emlékeit, és most érdemesnek tartom szavait idézni.

„1938 augusztus utója volt – emlékezik vissza Ribas alezredes. – Egy nemzetközi egység, a 12. brigád, amely talán a legtöbb harci hagyománnyal rendelkezett és Giuseppe Garibaldi dicső nevét viselte, akkoriban a Coll de Cosso előhegységeiben csatázott. Egy útkereszteződés körül futott a hegylánc, mint egy ellenőrzési és ellenállási vonal, amely Mora dell' Ebróból indult ki és Gandesa és Flix helységnél ért véget. Ebben az időben, a kormány rendelkezése értelmében, a nemzetközi brigádokhoz tartozó összes külföldi erőket el kellett bocsátani, hogy ily módon bebizonyítsuk a világnak: mi, sebesült, vérző spanyolok egyedül is folytatni tudjuk a harcot. A kötelességteljesítés és a szigorú fegyelem alapján álló spanyol néphadsereg habozás nélkül magáévá tette a Negrin-kormány utasítását, és megkezdte a rendelkezés alá eső külföldi erők elvonultatását.

Az egyik ilyen egység a 12. Garibaldi brigád volt. Katonáinak zömét olaszok alkották. A brigádot Coll de Cossóból a Barcelona és Valencia közötti országúton levő falucskába, Ortmetla del Marba vezényelték; itt kellett megtörténnie az ünnepélyes elbocsátásnak. Szeptember első napjaiban a brigád feloszlatása alkalmából táncmulatságokat, ünnepségeket rendeztek a garibaldisták tiszteletére.

A garibaldisták úgy tettek, mintha örülnének a leszerelésnek, de valójában fájt a szívük, amiért nem folytathatják a harcot és nem lehetnek szemtanúi a spanyol polgárháború befejezésének.

1938. szeptember 9-ének emlékezetes napján, a már említett Ortmetla del Mar színházában búcsúünnepséget rendeztek a garibaldisták tiszteletére, s kitüntetéseket adtak át a katonáknak meg a vezetőknek. Az ünnepség délután három órakor kezdődött és megható

ünnepi csendben zajlott le. A csendet csupán a repülőgépek szüntelen zúgása és távoli ágyúdörgés törte meg, mint súlyos harctéri események vésztjósló előjátéka. Amikor megkezdődött a leszerelési iratok átadása, berontott a színházba az 5. hadtest vezérkarának egyik motorkerékpáros futára, és a következő írásbeli parancsot adta át Hans alezredesnek, a 45. hadosztály parancsnokának:

»Az 5. hadtest parancsnokának
vagy a 45. hadosztály parancsnokának.

Kérem a parancsnoksága alatt levő erők általános mozgósítását (a nemzetközi brigádok kivételével). Ezek az erők gondoskodjanak a fölöjük rendelt 15. hadtest parancsnoksága által részükre kijelölendő állások elfoglalásáról.

Közölje velem a rendelkezésére álló erők pontos létszámát.

Lopez Iglesias
vezerkari főnök«

Akkoriban – ideiglenesen – én voltam a hadosztályparancsnok, s így a 45. hadosztály parancsnoka nekem adta át a levelet. Udvariasan megkért, hadd olvassa fel a garibaldistáknak.

A parancs hallatára szinte egy emberként ugrottak fel helyükről a garibaldisták, akiknek pedig jogukban állott, hogy harcunkkal többé semmiféle közösséget ne vállaljanak. Mintha egyetlen hatalmas torok kiáltotta volna: »harcolni akarunk!«. Kérlelni kezdtek bennünket – Hans alezredest meg engem –, adjunk rá engedélyt, hogy utoljára még megvívjanak az ellenséggel. Az esetről távirati jelentést küldtünk az 5. hadtest parancsnokságának, amely eleget tett a garibaldisták kérésének. A Lister vezette 5. hadtestre jellemző gyorsasággal, egyszerre indult meg a Lister hadosztály, a 45. Internacional hadosztály és a 46. El Campesino hadosztály.

A garibaldisták vidáman, mosolyogva meneteltek, s hagyományos harci dalaikat énekelték – a »Vörös zászló«-t, a »Fel garibaldisták«-at és más dalokat.

Már éjszaka volt, amikor parancs-átvétel végett jelentkeztünk Taguena alezredes főhadiszállásán. Taguena azokat az állásokat

bízta ránk, amelyeket néhány nappal előbb is megszállva tartottunk. Balszárnyunkon a 11. Lister hadosztály helyezkedett el, jobbszárnyunkon a 60. hadosztály egyik brigádja. Az ellenséges támadás következtében korábbi vonalunkat kissé hátra vontuk, és a 16. hadosztályhoz tartozó egységet, amely azt megszállva tartotta, a Garibaldi brigád váltotta fel. Megerősítettük állásainkat, és izgatottan vártuk a fejleményeket. Szeptember 11-e és 12-e minden különösebb esemény nélkül telt el.

A 12-éről 13-ára virradó éjszaka eszembe jutott, hogy 13-a emlékezetes nap az ellenség számára – Primo De Rivera diktatúrájának évfordulója –, és konkrét parancsot adtam a négy zászlóaljparancsnoknak és a francia zászlóaljnak, hogy semmi esetre se vonuljanak vissza, ne adjanak fel egyetlen talpalatnyi földet sem.

Tulajdonképpen nem is volt itt szükség parancsra, hiszen tisztában voltam embereim értékével és ismertem elszántságukat. Mint egykori parancsnokuk, ma spanyol büszkeséggel tárom a világ elé ezt az esetet.

Hajnalodott. A megfigyelő-állásokból szüntelenül érkeztek a jelentések: Gandesa közelében nagyobb teherautó-karavánok haladnak. Egyszer csak, pontosan 7 órakor, ellenséges ágyú-sortűz jelezte az elkövetkezendőket. Ettől kezdve az ellenséges ágyúzás, géppuskatűz és mozsárágyú-dörgés állandóvá vált. Leírhatatlan, pokoli zenebona volt!

8 óra 30-kor megjelentek felettünk az ellenséges repülőgépek, és ettől kezdve 30 percenként, tucatjával szálltak fölénk és bombáztak bennünket. Mintha az ágyútűz nem lett volna elég!

Teljesen megszakadt az összeköttetés a hadosztállyal, és egyik vezérkari tisztemnek csak többszöri próbálkozás után sikerült továbbítania egy közlést. A hadosztály vezérkari főnöksége három rádiókészüléket küldött, hogy legalább az egyik jusson el vezérkaromhoz. Ezt meg is kaptam.

Zászlóaljaim súlyos veszteségeket szenvedtek. Az ágyúzás és a bombázás egy pillanatra sem csökkent.

13 óra 20-kor a helyzet valóban reménytelennek tűnt. Abbamaradt az ágyúzás, és az ellenség jelentős erőkkel megtámadta állásainkat.

S ekkor váratlan, szinte hihetetlen fordulat következett be. Haderőink visszavetették a támadást, emberfeletti erőfeszítéssel ellentámadásba lendültek, 45 foglyot ejtettek és 14 géppuskát zsákmányoltak.

Helyzetünkről öt percenként adtam le jelentést a parancsnokságnak, ahonnan bátorítást kaptam.

Az ellentámadás után minden megismétlődött: az ellenség újra heves ágyúzásba és bombázásba kezdett. Tüzérségi tüzet kértem, hogy valamiképpen csökkentsem csapataim vérveszteségét, de a tűz annyira erőtlen volt, hogy gyakorlatilag semmit sem segített rajtunk.

15 órakor rádión közölték, hogy erősítést kapok: megérkezik a 14. brigád egyik zászlóalja, a Marseillaise. Tragikus tévedés folytán azonban a zászlóalj állásaink közelében nyílt területre ért, ahol a tüzérség és a repülők a szó szoros értelmében lekaszálták. Most már nem maradt semmi reményünk a segítségre. A veszély egyre súlyosbodott. A zászlóaljakban alig volt már ember. A sebesültek a tűzvonalban rekedtek, nem lehetett elszállítani őket. A lövészárkok és a mellvédek eltűntek a föld színéről. Minden, de minden megsemmisült. A vezérkari főnökségnek is jelentős veszteségei voltak. Két összekötő tisztet repülőgépről géppuskáztak le. Huszonöt összekötő katonából mindössze három maradt. (Egyikük Edelmiro Rodriguez, jelenleg Mexikóban él.) A parancsnokság elrendelte, hogy tartsak ki bármi áron. A helyzet teljesen reménytelen volt.

17 óra 30 körül az ellenség nagyerejű gyalogsági támadást indított, hogy kiverje állásainkból azt a néhány embert, aki még tartotta magát. Újra visszavertük őket. Ebben a rohamban két zászlóaljparancsnok halt hősi halált, helyetteseik súlyosan megsebesültek, de folytatták a harcot és újra felülkerekedtek az ellenségen. A hőskölteménybe illő nap pontosan este 7-kor ért véget – azoknak a győzelmével, akiket »garibaldista« néven ismerünk.

Hősies magatartásukért dicséretben részesültek, megemlítették őket a napiparancsban, engem pedig megfelelő érdemrenddel tüntettek ki – nem személyes bátorságomért, hanem azoknak az embereknek a nagyszerű hősiességéért, akik hazánkba jöttek és életüket,

vérüket adták az emlékezetes Coll de Cossó-i ütközetben akkor, amikor már kezükben volt az elbocsátólevél.

A csatatérre leszállt az éj. Még nem ültek el a sebesültek fájdalmas jajkiáltásai. Ekkor megjelent nálunk Hans alezredes, a hadosztályparancsnok, és a következő szavakkal jellemezte a harcot: »A német hadsereg tisztje voltam. Részt vettem a világháborúban, a híres verduni csatában, de kijelenthetem, hogy – figyelembe véve a frontszakasz kisebb terjedelmét – ez a harc különb volt annál.«

Nem tudom, hogy a híres verduni csata hogyan zajlott le. Csak azt tudom, hogy itt most 1700 ember védte a fenyőkkel borított másfélkilométeres frontszakaszt, és éjszakára, amikor az egykor oly szép, fákkal büszkélkedő terepen felváltottak bennünket, egyetlen fa sem maradt épen és 1700 emberből mindössze 350 volt életben.

Így harcolnak az olyan emberek, akiket egy eszme lelkesít! Így harcolnak az antifasiszta olaszok!"

Igen, így harcoltak az olasz antifasiszták Spanyolországban!

És ezeknek az antifasisztáknak az áldozatkészsége, hősiessége mentette meg Olaszország becsületét ebben a sötét korszakban; ennek köszönhető, hogy Mussolini becstelenségei ellenére a spanyol nép sohasem érzett gyűlöletet Olaszország és az olaszok iránt, sőt mindenkor, még az antifasiszta háború idején is, rokonszenvezett velünk és szeretett bennünket.

A köztársasági Spanyolország elleni fasiszta agresszió mélységes felháborodást váltott ki Olaszországban, a lakosságnak szinte minden rétegében.

Addisz-Abeba elfoglalása után Mussolini kijelentette, hogy Olaszország most már „elégedett nemzet", és azt ígérte, hogy ezután a tartós béke és az építőmunka időszaka következik. S alig néhány hét elteltével Olaszország újabb agresszív háborúba keveredett, most már nem „Olaszország hagyományos, vad és barbár ellensége" ellen, ahogyan a fasizmus az abesszíneket nevezte, hanem egy haladó szellemű művelt nép ellen, amely országunknak hagyományos barátja. És most azt sem mondhatták, hogy a „plutokrata nagyhatalmak" ellen harcolnak – akár közvetve is –, ahogyan az abesszín hadjárat idején állították. Hiszen teljesen indokolatlanul támadtak meg egy

viszonylag szegény népet, amelytől – különösen dolgozó osztályaitól – mi sem állt távolabb, mint az imperializmus.

Vajon mi szükség volt arra, hogy újabb áldozatokat és milliárdokat vessenek egy újabb háború örvényébe?

Az a hírnév és „tekintély", amelyet a fasizmus és Mussolini az abesszín háborúval szerzett, hamarosan – Olaszországban is – semmivé vált, s a spanyolországi agresszió következtében kifejezetten defetista szellem kerekedett felül. Nem kétséges például, hogy a Guadalajaránál Mussolini motorizált hadosztályai ellen aratott fényes köztársasági győzelem hírére igen sok olaszban, főleg a munkásokban, újraéledt a lelkesedés. Feltámadt bennük a remény, hogy a rendszer hamarosan megbukik, és igyekeztek saját akcióikkal is hozzájárulni a gyűlölt fasizmus megdöntéséhez.

A Garibaldi brigád neve rendkívül népszerű lett, és a spanyol polgárháború idején Olaszország minden részéből egyre újabb elvtársak kérték pártunk vezetőségétől, hogy csatlakozhassanak a derék garibaldistákhoz.

A pártközpont azonban csak ritkán tehetett eleget e kéréseknek, ugyanis a fasiszta agresszió elleni legfőbb akciót Olaszországban kellett véghezvinni, minden eszközt és erőt mozgósítani kellett az újabb gaztettért felelős rendszer elleni harcra.

Ha valamiért szemrehányást tennénk az olaszoknak, elsősorban a kommunistáknak, ez nem azért történne, mert nem segítették közvetlenül a spanyol köztársaságiak harcát, hanem inkább azért, mert nem követtek el ebben az időben Olaszországban mindent azért, hogy útját állják az agressziónak és döntő csapást mérjenek az agresszorokra. Tulajdonképpen pártunk sem értette meg azonnal, milyen súlyos lépés a spanyolországi fasiszta beavatkozás – nemcsak a spanyol nép szempontjából, hanem azért is, mert ez volt az első lépés a béke és a népek szabadsága ellen indított általános offenzívában.

Jogosan bíráit bennünket emiatt 1936 szeptemberében Togliatti elvtárs és az Internacionálé több vezetője. A bírálat után megváltoztattuk irányvonalunkat abban az értelemben, hogy a Spanyol Köz-

társaság védelmére indított akcióban az olaszországi pártmunkát állítottuk az első helyre.

Eközben egyre erősödött a fasizmus és a hitleri Németország együttműködési politikája, amelynek első lépései az abesszín háború idején és Olaszországnak a Népszövetségből való kilépése után történtek meg.

A két rendszer sok tekintetben azonos jellege és a közös akarat, hogy más országok szabad, békés és haladó szellemű népeit megtámadják, kifosszák és rabságba döntsék, szinte magától értetődően teremtette meg a nácizmus és a fasizmus, a banditák és a háborús provokátorok szövetségét, összefogását.

A fasiszták és a nácik együttes beavatkozása a spanyol csatatereken Franco áruló, hitszegő tábornokainak oldalán, mindinkább megszilárdította ezt a kapcsolatot, és megteremtette a végzetes „Berlin–Róma tengely" összetákolásának előfeltételeit.

De az olasz nép – annak legalább 90 százaléka, sőt a fasiszták nagy része is – határozottan ellenezte ezt a szövetséget. Ennek számos oka volt, elsősorban az olasz nép mélyen gyökerező, hagyományos németgyűlölete.

A történelmet, az évszázados hagyományokat nem lehet egyetlen tollvonással vagy egy „ducei" határozattal elsöpörni, eltüntetni.

Nem kétséges, hogy az olaszok évszázadok óta szinte az anyatejjel szívták magukba a németgyűlöletet, ami még csak fokozódott az iskola padjaiban, és amelyet azután az apák élményei tovább táplálták.

A vandálok és Barbarossa neve, a landsknechtek, Radetzky és Ferencz József neve mindig ott csengett az olasz gyermekek és serdülő fiatalok fülében, Petrarca és Manzoni, Berchet és Giusti, Niccolini és Prati, Mameli és Marcantini, Carducci és d'Annunzio németellenes verseivel együtt.

A szocialisták és a kommunisták félévszázadon át igyekeztek eltüntetni az olasz munkások ellenszenvét a „tugnitt"-ok, a „plufer"-ek – a németek iránt, de nem sok sikerrel. Amikor az olasz kormány szövetségre lépett a német kormánnyal, és – ami még rosszabb –

amikor Olaszországba megérkeztek az első tolakodó és pöffeszkedő németek (ez alkalommal barnainges gyilkosokként) az olasz népből minden eddiginél nagyobb erővel tört fel az évszázadok alatt felgyülemlett gyűlölet és ellenséges érzés, bármennyire igyekeztek is ezt ellensúlyozni a rendszer bértollnokai.

A kis- és középpolgárság (alapjában nemzeti, sőt, mondhatni nacionalista indítékokból) és a dolgozók (nemzeti és egyben osztályindítékokból) ekkor szinte pillanatok alatt megtalálták a közös hangot: egyek voltak abban, hogy elítélték Mussolini szövetségi politikáját a hitleri Németországgal.

Ausztria náci megszállása – maga Mussolini tett ünnepélyes ígéretet, hogy ezt bármi áron megakadályozza – és a zsidóellenes faji törvények – amelyek az antiszemitizmust soha nem ismerő olasz nép civilizált és toleráns múltját voltak hivatva megsemmisíteni – még csak fokozták a nemzet felháborodását és erkölcsi lázadását a szörnyűséges olasz–német „házasság" ellen, és előkészítették a talajt ahhoz a nagy „sztrájkhoz", amelyet később igen sok olasz katona és tiszt hajtott végre Görögország és Afrika, a Szovjetunió és Szicília csataterein.

A németek iránti ellenszenv és az az érzés, hogy a hitleri Németország az olasz hazát és annak függetlenségét fenyegeti, már 1938-ban olyan eleven és annyira általános jellegű volt Olaszországban, hogy amikor a pártközpont Ausztria náci megszállása után felvetette a német imperializmusnak behódoló fasizmus elleni nemzeti egység kérdését, az akció kivétel nélkül minden elvtársnál egyetértésre és helyeslésre talált. És ennek a ténynek annál inkább nagy volt a jelentősége, mert a pártközpont minden merészebb politikai megmozdulása – például a legális lehetőségek felhasználása és a fasizmus tömegszervezeteiben végzett pártmunka – az előző években komoly ellenállásra talált az alapszervi elvtársaknál, akik még nem értek el megfelelő ideológiai színvonalat és a szektásságot sem tudták teljesen leküzdeni.

Fenyegetően közeledett az újabb világháború. Olyan volt ez, mint amikor már érezni tüzes leheletét egy iszonyatos szörnynek, amely

gyors léptekkel közeledik, hogy pusztulást és halált vigyen a népek közé.

Spanyolország, Ausztria és aztán München!

S közvetlenül a müncheni egyezmény után milyen tragikus napok virradtak Franciaországra!

A francia kommunisták alig néhány hét alatt teljesen elszigetelődtek, magukra maradtak. Az a nép, amely néhány nappal előbb még erélyesen ellenzett mindenfajta kompromisszumot Hitlerrel, és amelynek eltökélt szándéka volt, hogy egyszer s mindenkorra véget vet a náci fenyegetéseknek, most megrészegedett annak a békének a reményétől, amely – bár Csehszlovákia feláldozásával és Franciaország becsületének sárbatiprásával vívták ki – tartósnak és szilárdnak tűnt.

Azok a katonák, akik néhány nappal előbb a Gare de l'Est-en ökölbeszorított kézzel tisztelegtek, az „Internacionálét" énekelték és – magam hallottam – azt kiabálták: „Most leszámolunk Hitlerrel, aztán itthon teremtünk rendet! Éljen Thorez, éljen Cachin!" – ezek a katonák most Daladier-ban és Chamberlainben látták a béke megmentőit, sőt sokuk egyenesen háborús uszítóknak tartotta a kommunistákat.

A kommunistáknak megint „az volt a bűnük, hogy igazuk volt" – mint Maurice Thorez mondotta.

Az olasz antifasiszták között szerencsére más volt a helyzet. Mindannyian – szocialisták, republikánusok és kommunisták – egyetértettek abban, hogy München több, mint tévedés. A béke és a demokrácia ellen elkövetett iszonyatos bűn volt ez, amely a fasizmust tovább erősítette, megkönnyítve a későbbi elkerülhetetlen agressziót.

Ezekben a napokban helyeztek a „Voce degli Italiani" című antifasiszta napilap élére. Ugyanakkor azzal is megbíztak, hogy a francia elvtársakkal együttműködve, a franciaországi olasz emigráció pártmunkáját irányítsam.

Az emigrációban elém táruló helyzet sokkal, de sokkal jobb volt annál, amit 1931-ben tapasztalhattam, amikor többé-kevésbé ugyanezt a munkát végeztem. Maga az a körülmény, hogy az olasz emigráció napilapot alapíthatott és azt saját erejéből fenntarthatta, ékes

bizonyítéka volt a körében uralkodó antifasiszta szellemnek, és annak, hogy szervezési téren is igen nagy lépést tettünk előre. Tény és való, hogy az Olasz Népi Uniónak, amelyhez hivatalosan kommunisták és szocialisták tartoztak és amelyben – az anarchistáktól a katolikusokig – különböző irányzatokhoz tartozó elemek vettek részt, 1938–1939-ben már 50 000 tagja volt, nagyrészt Párizs környéki munkások és kelet-franciaországi bányászok. Ugyanakkor a Francia Kommunista Párt soraiban mintegy 100 000 nyelvi csoportba szervezett olasz szerepelt, akik az olasz emigráns tömegek között végzett antifasiszta propagandaakció igazi lelkesítői és szervezői voltak.

Az, hogy a spanyol nép gyűlölete a háború idején nem fordult az olaszok ellen, elsősorban derék önkénteseink érdeme. Ugyanígy a mi emigránsainkat illeti a dicséret azért, hogy a franciák gyűlölete nem zúdult az olasz nép egészére a Mussolini-féle orvtámadás után.

A francia nép ugyanis tisztában volt azzal, hogy az emigránsok döntő többségükben antifasiszták; München előestéjén tíz- meg tízezer olasz emigráns ajánlotta fel önként szolgálatait, hogy a franciákkal vállvetve harcoljon a közös ellenség, a fasiszták ellen. Ezért a francia nép nem Mussoliniban és ügynökeiben, hanem bennük látta az olasz nép igazi képviselőit.

Az Olasz Népi Unió impozáns tüntetéseit a nagy emigrációs központokban mindenkor tapssal köszöntötte a lakosság, és a francia demokrácia legőszintébb, legkövetkezetesebb személyiségei nem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem, hogy szolidaritásukat és rokonszenvüket fejezzék ki emigránsaink iránt.

1939 tavaszán és nyarán a francia nép – és minden nép – abban bízott, hogy az angol és a francia kormány legyőzi szovjetellenes előítéleteit és törekvéseit, szilárd szövetségre lép a Szovjetunióval, és ily módon, legalább most, az utolsó pillanatban, megmentik a világbékét.

De a népek csalódtak, elárulták őket. Chamberlainben, Daladierban és uszályhordozóikban az osztálygyűlölet, az előítéletek erősebben éltek, mint a hazaszeretet – ha egyáltalán éreztek ilyesmit. Az a remény, hogy Hitler hordái majd elözönlik és szétzúzzák a Szovjetuniót, a gyávaság és az árulás müncheni paktumának aláírása felé

sodorta, és éltette őket akkor is, amikor a nácik megszállták Csehszlovákiát. S e remény nem veszett ki belőlük teljesen a világégés első időszakában sem.

Ezért nem vezethettek eredményre a Szovjetuniónak a kollektív biztonság megszervezése és a béke megteremtése érdekében tett erőfeszítései.

A párizsi és londoni államférfiak tervszerűen késleltették, szabotálták és végül megakadályozták a hitlerizmus által közvetlenül fenyegetett három nagyhatalom megegyezését. Sztálin, Molotov és Zsdanov komoly figyelmeztetéseire gúnyolódás és rágalom volt a válasz. A látóhatár hétről hétre, napról napra felhősebb, a légkör egyre fenyegetőbb lett.

S ekkor – ilyen körülmények között elkerülhetetlenül – bekövetkezett a német–szovjet egyezmény, és – nem kevésbé elkerülhetetlenül – a háború.

A feszültség, az aggodalom és sokak számára a teljes reményvesztettség napjai voltak ezek.

Minden ellenséges erő, minden szovjet- és kommunistaellenes erő akcióba lépett, mintha már régebben mozgósították és riadókészültségbe helyezték volna őket a francia nép és az olasz emigráció ellen.

Mivel a „Voce degli Italiani" természetesen szívvel-lélekkel támogatta a Szovjetunió politikáját, egyik napról a másikra betiltották.

Mivel az Olasz Népi Unió összes tagozatai – jóllehet kijelentették, hogy szolidárisak Franciaországgal a hitleri Németország ellen – megtagadták a szovjetellenes nyilatkozatok aláírását, a rendőrség üldözöttjeivé váltak, és a legsúlyosabb megtorlásokat alkalmazták velük szemben.

S egy szép napon – miközben az olasz fasiszták zavartalanul pöffeszkedtek Párizs bulvárjain és Marseille, Nizza, Toulouse utcáin – az emigráció szinte minden vezetője arra ébredt, hogy bezárul mögötte a Délnyugat-Franciaországban levő Vernet d'Ariege-i koncentrációs tábor kapuja.

Elszakadtunk hát az olaszországi munkától, az olasz emigráns tömegek között végzett pártmunkától.

Ám sok kommunista a koncentrációs tábor poklában töltött hónapokat, sőt éveket is harcra, tanulásra használta fel.

Bizonyos vagyok abban, hogy most, mialatt e sorokat papírra vetem, számos volt verneti internált hasznosítja Olaszországban, a partizánhadseregben és másutt a franciaországi koncentrációs tábor zord, szennyes, jéghideg barakkjaiban szerzett tapasztalatait.

Mert nincs olyan hely a világon, ahol a kommunista ne emelkednék feljebb és ne emelné fel az elvtársait. Mert nincs olyan hely a világon, ahol a kommunista – közvetlen vagy akár távoli célokkal – ne tudna dolgozni osztályáért, népéért, eszményeiért.

Mexiko City, 1944 január–május.

Tartalom

Előszó 5

Első rész

A felkészülés évei 11

Az első világháború 45

A népi mozgalom fellendülése 74

Harc a fasiszta banditizmus ellen 126

Hatalmon a fasizmus 175

Második rész

Emigrációban 235

Olaszországban: törvényen kívül 286

A szocializmus országában 316

Olaszok Spanyolországban 330

A fordítást ellenőrizte: Balázs György. Szerkesztette: Z. Vidor Emma. A borítót Nagy Béla tervezte. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Rudas László. A szedést 1961. III. 30-án kezdték meg. Megjelent 1961. VII. 29-én, 3000 példányban. Terjedelem 22,2 (A/5) ív

612451/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest

26,— Ft